ISTORIA ROMÂNILOR

ISTORIA ROMÂNILOR DIN DACIA TRAIANĂ

DE

A. D. XENOPOL

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAŞI, MEMBRU ACADEMIEI ROMÂNE.
MEMBRU TITULAR AL INSTITUTULUI DIN FRANŢA.

EDIŢIA III-a, revăzută de autor
îngrijită şi ţinută la curent de

I. VLĂDESCU

CONFERENŢIAR DE ISTORIA ROMÂNILOR LA UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

„Nu sunt vremile sub cârma omului,
ci bietul om sub vremi".
MIRON COSTIN.

VOLUMUL VII

DELA MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU PÂNĂ LA BRANCOVANU

1633 — 1689.

EDITURA «CARTEA ROMÂNEASCĂ», BUCUREŞTI

33.791. — 929.

Cu acest volum, al VII-lea al Istoriei Românilor din Dacia Traiană, plin aproape numai cu fapte de cultură, intrăm în Istoria modernă a Românilor, caracterizată prin predomnirea grecismului mai întâi în cultură, curând apoi în întreaga viaţă politică şi socială a straturilor superioare. Grecismul se introduce însă chemat fiind de înşişi Domnii români ca o urmare a infiltrării acestui element în sânul poporului român încă de mai înnainte şi care acuma, după firea lucrurilor, trebuià să iasă la suprafaţă şi să se manifesteze în întreagă sfera activităţii lor. In acest volum se atinge începutul acestei manifestări în afară pe timpul domnitorilor dela 1633 — 1686, pentru ca apoi în vol. VIII să se urmeze mai departe propăşirea grecismului sub domnia lungă a lui Brancovanu şi apoi să se arate culminarea acestei înrăuriri străine de firea poporului român în epoca Fanarioţilor, care umple volumurile IX şi X ale lucrării.

CARTEA III

ISTORIA MODERNĂ

INFLUENȚA GRECEASCĂ

DELA MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU PÂNĂ LA REVOLUȚIA GRECEASCĂ

1633–1821

CAPUL I
MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU

I
ISTORIA POLITICĂ
A ȚĂRILOR ROMÂNE
SUB MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU
1633 — 1654

1. SPORIREA MAI DEPARTE A INRAURIREI GRECEŞTI [1])

Plecarea lui Matei Basarab înnapoi către Greci. — Atât Matei Basarab cât şi Vasile Lupu se suie în scaunele ţărilor române în urma unei mişcări naţionale făcută de boieri şi de popor în contra Grecilor, dându-se ambii drept capii acelei rezmeriţe îndreptată în potriva elementului străin. Am văzut pe Matei Basarab luptând în contra partidei greceşti ce se refugiase în lagărul lui Radu Iliaşi, şi când Matei ajunge la Constantinopole, am văzut cum Grecii înscenează în contra lui acea jăluire teatrală, prin care caută a'l compromite în ochii Turcilor. Boierii din Muntenia, partizanii lui Matei, crezând că într'adevăr s'a sfârşit cu predomnirea Grecilor în ţară, se bucură foarte mult de izbutirea lui la Constantinopole, şi declară că „dacă Poarta ar vroi să mai rânduiască în Valahia de acolo înainte pe vre un Grec din acei ce trăesc în Turcia, (pe Radul ce au fost numit odată domn sau altul din aceaşi stârpe) [2], nu numai ei boierii dar chiar şi întreaga poporaţie ar părăsi cu grămada ţara şi s'ar aşeză aiure, atât le este de nesuferit jugul cel tiranic al Grecilor"[3]. Turcii se temeau ca exemplul dat de Munteni cu

[1] Vezi mai sus, vol. VI. p. 24.

[2] Radu eră privit ca grec din cauza tatălui său Alexandru Coconul, fiul, născut în părţile greceşti, al lui Radu Mihnea.

[3] Rudolf Schmidt amb. germ. c. împăratul 1 Fevr. 1633 in Eudoxius von Hurmuzaki. *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, II p. 94.

răscoala lor contra Grecilor, să nu fie imitat şi de Moldoveni; teamă ce se îndeplineşte puţin timp după aceasta prin răscoala

Matei Basarab

condusă de Vasile Lupu contra lui Alexandru Coconul şi a Grecilor săi. Urmând înainte politica ei de favoare pe cât se puteà

a elementului grecesc, Poarta nu vroeşte să numească pe Lupu în tronul Moldovei, după cum refuzase la început să rânduiască pe Matei Basarab în Muntenia, şi trimete ca domn în Moldova pe Moisi Movilă. In expediţia făcută însă de Abaza Paşa contra Polonilor, Moldovenii înşală pe Turci, iar Muntenii stau slab la luptă, pentru care Moisi Movilă este scos, iar Matei Basarab scapă de pericol punându-şi trebile la cale prin bani la paşa conducător al răsboiului. In locul lui Moisi Movilă se pune în Moldova domn Vasile Lupu, tot prin mijlocirea lui Abaza Paşa. Pe când Matei Basarab ajunge în scaun la Bucureşti în 10 Mart 1633, Vasile Lupu ocupă tronul Moldovei după Maiu 1634, când îl părăseşte Movilă [4]. Şi Moldovenii după răscoala contra lui Alexandru Coconul şi măcelărirea Grecilor, „făgăduesc Porţei ascultarea lor şi plata exactă a tributului, dacă numai nu se va mai numì la domnia ţărei lor pe nici un Grec'' [5].

Este deci inviderat că răscoala Românilor din ambele ţări luase de astă dată un caracter mai ascuţit, şi că izbutise a alungà pe domnii greci şi pe încunjurimea lor din ţările române, şi a încredinţa ocârmuirea lor unor domni dela care erau în drept să se aştepte că vor urma purtarea aceea prin care îşi câştigaseră simpatiile poporului.

Matei Basarab însă şi mai cu samă Vasile Lupu se slujiseră de mişcarea naţională, în fruntea căreia păreau că merg, numai spre a'şi deschide porţile domniei. Căci dacă aceasta puteà fi dobândită pentru un moment prin combaterea Grecilor, păstrată nu puteà fi ea în nici un chip fără sprijinul lor cel atotputernic în Constantinopole. De aceea vedem în curând pe ambii domni români, părăsind politica duşmană Grecilor, patronată de ei pentru a ajunge în scaune, şi îndrumând pe acea urmată şi de predecesorii lor, de a se pune bine cu elementul ce predomnià cu atât mai puternic pe Turci, cu cât ei se coborau pe povârnişul decăderei. O întoarcere a lui Matei către acest element se vede întâi pe calea religioasă, când în timpul celor trei ani de pace, ce trecură dela suirea lui în scaun până la începutul duşmăniilor cu Vasile Lupu (1634 — 1637), el miluеşte cu mai multe daruri mânăstirile greceşti din Ierusalim şi din Sfântul Munte. Curând însă el se pleacă încă mai mult către Greci. „Şi au venit, spune cronica, cu dânsul pribegii, Românii şi *Grecii*, care au fost boieri mari, şi tuturor bine a făcut şi încă pe unii i-a şi boierit'' [6]. Documentul lui Matei din 1639, prin care reieà din mânile Grecilor mai multe mânăstiri, a fost până acuma interpretat într'un sens prea patriotic aşa

---

[4] Anon. rom. în *Mag. ist.*, IV, p. 318 Pietro Foscarini către dogele, în Hurm. *Doc.*, IV, 2. p. 477.

[5] Schmidt c. împ. 18 Mai 1633 în Hurmuzaki *Fragmente*, III, p. 95.

[6] Anon. rom. în *Mag. istoric*, IV, p. 321. Căpitanul, *Ibidem*, I. p. 292.

că făceà din Matei Basarab, şi după urcarea lui în scaun, un reprezentant al românismului şi un prigonitor al Grecilor. Iată care este cuprinsul şi înțelesul acestui document, redus la adevăratele lui proporţii. Domnul începe prin a amintì mişcarea naţională care'l adusese la domnie spunând apoi că „vroind a restatornici în scaun acelaş neam basarabesc, spre gonirea de în ţară a străinilor şi spre adunareà moşnenilor, adusu-şi-au aminte de noi, şi ne au adus din ţări străine, unde eram goniţi şi pribegi de răul străinilor şi ne aleseră la domnie". După o asemene introducere, nu prea favorabilă străinilor celor miluiţi de el cu boierii cu cât-va timp mai înainte, domnul arată cum „călugării străini au supus mai multe mănăstiri ca metoace dajnice altor mânăstiri din ţara grecească şi dela Sfânta Gora, făcându-le hrisoave de închinăciune fără de ştirea sfatului şi fără de voia soborului. Drept aceea, încheie documentul, noi Matei Voevod am tocmit cum acele sfinte lavre domneşti, care le-au închinat acei domni şi vlădici străini pentru mită şi fără voia nimului şi anume (urmează numele a 23 de mânăstiri din cele mai frumoase ale Ţărei Româneşti) să fie în pace de călugării străini, şi să aibă a fi pe sama ţărei, cum au fost din veac; însă alegând afară acele mânăstiri măcar domneşti, măcar boiereşti, pe care singuri ctitorii lor le-au închinat şi le-au supus metoace, acele să fie supuse şi stătătoare călugărilor străini" [7]. Acest hrisov nu trebue luat ca o măsură de prigonire a călugărilor greci, căci videm că domnul le recunoaşte drepturile asupra mânăstirilor regulat închinate. El ţinteşte numai cât a lovi abuzul, a scoate pe călugării străini din mânăstirile *ale căror stăpânire o uzurpaseră fără nici un drept* şi de care nu puteau să se tânguiască că ar fi deposedaţi. Că Matei Basarab nu apucase o atare hotărîre de cât silit, se vede de pe aceea că odată cu măsura luată în contra abuzurilor călugărilor greci, el însuşi caută să-i împace făcând mai multe danii mânăstirilor din Răsărit. El erà însă ţinut prin poziţia lui faţă cu partida naţională, să loviască măcar cu dreptatea în mână pe elementul grecesc care se întorsese aşa de curând după întronarea lui, la putere şi înriurire în Ţara Românească.

Matei Basarab caută la început să păstreze o cumpănă între partida naţională şi acea grecească. De una aveà nevoe în ţară spre a domni în linişte şi a nu provocà pâri către Turci; cealaltă puteà să'l sprijinească sau să'l sape în Constantinopole, după cum erà să'i fie purtarea faţă cu dânsa în Muntenia. Cât de curând avu el nevoie de sprijinul Grecilor în capitata împărăţiei, se vede de pe aceea, că în 1637, el face să se taie nasul unui pretendent *Leon Stridie*, care ofereà un mai mare haraciu

---

[7] *Uricarul* V, p. 317—336. Numele mânăstirilor au fost reproduse în Vol. VI, p. 29.

pentru domnia Munteniei. Acest Leon Stridie nu este de cât Leon Tomşa, de oare-ce ce se spune că el mai fusese odată domn în Valahia, şi alt domnitor cu numele de Leon nu întâlnim în această ţară. Turcii au neruşinarea de a înscena următoarea comedie cu prilejul ciuntirei bietului pretendent: „i se taie nasul şi urechele şi cu o beşică în cap în loc de turban este plimbat pe un asin prin stradele Constantinopolei, precedat de un strigător care rostia că astfel să întâmplă acelora care pentru a dobândi principatul cearcă să corumpă pe cei mari din ocârmuire. Şi cu toate aceste pentru a da această lecţie de morală cei mari fusese cumpăraţi de Matei Basarab cu 3000 de reali, sumă mică, potrivită cu valoarea păcătosului pretendent. Mai nostim este încă că ei fac bani şi cu nasul sărmanului Leon, pe care'l vând agenţilor domnului muntean, care se grăbesc a trimite Domnului lor semnul disgraţiei rivalului său [8].

De şi Matei aveà nevoie de sprijinul Grecilor în Constantinopole, pentru a se apărà contra pretendenţilor la începutul domniei sale, este nevoit a nu se prea da cu totul în apele lor, întru cât trebuia să se ferească de a jigni partida naţională, care la urcarea lui în scaun, „mulţămise lui Dumnezeu de domn bun şi milostiv, că au izbăvit ţara de răii şi vrăjmaşii Greci" [9]. De aceia un document contimporan ne spune că „Matei aveà la Constantinopole între Greci puţini aderenţi; mai toţi ţin cu Lupu; are însă câţi-va Turci care slujesc şi lui Lupu, Dumnezeu ştie căruia mai bine" [10].

Cu cât însă sporiau nevoile lui Matei Basarab şi mai ales acele băneşti faţă cu nesăţioasa lăcomie a Turcilor, cu atâta domnul se apleca tot mai mult chiar în ţară, cătră elementul răpitor şi jăfuitor al Grecilor. In 1652 vistiernicul de atunci Stroia, este arătat ca prins cu furt din banii vistieriei, săvârşit de el în unire cu Radu din Fărcaşi al doilea vistier şi cu cămăraşul Tudor. Un document al timpului arată că s'ar fi găsit într'o zi o ladă din visterie, de cele pecetluite cu pecetea domnească, spartă şi lipsind din ea 85 de pungi de bani a 500 de lei. Se apucă de îndată la răspundere pe cei trei boieri sus arătaţi ca să-şi dea samă despre purtarea vistieriei. Este curios că documentul ne spune că boierii invocară ca mijloc de apărare, nu faptul că furtul s'ar fi săvârşit de alţii, ci numai cât că ei nu'şi pot da sămile pe mai mult de trei ani în urmă. Divanul însărcinează pe mai mulţi boieri şi mazili ca să le iee sama despre dările adunate şi despre cheltuelile făcute, de banii daţi pentru haraciu şi de cei trimişi la Ţarigrad. Ei, neputând da

[8] Aloisi Contarini către dogele, 29 August 1637. Hurm., *Doc.*, IV, 2. p 493 Comp. Schmidt c. împ. 16 şi 25 Oct. 1632 în *Fragmente*, III. p. 92.

[9] Anon. rom. in *Mag. ist.*, IV. p. 320.

[10] Schmidt c. împ. 20 August 1643. Hurm., *Doc.*, IV, p. 671–672.

această samă, au fost adeveriţi de furi şi ar fi trebuit să-şi piardă capetele şi să plătească din averea lor şese bani drept unul după legea de atunci, dacă domnul nu s'ar fi milostivit şi i-ar fi iertat, osândindu-i numai cât la pierderea slujbelor, cu legătură de mare blăstăm a nu li se mai încuviinţa asemene slujbe de nimine în viitor, „domn fie, mitropolit fie, episcop, ori-ce boier mare va fi, ori străin, ori d'ai ţărei [11].

Acest document este cam greu de înţeles. Intr'adevăr boierii învinuiţi erau mânuitorii banilor publici; deci ce nevoie ar fi avut ei, ca nişte furi de rând a sparge lada, spre a lua banii, când puteau să şi-i însuşască într'un chip mai puţin compromiţător. Dară dacă s'ar spune că fusese nevoiţi să spargă lada spre a fura, fiind că ea fusese pecetluită cu pecetea domnească, ce nevoe mai era a le lua socoteală despre purtarea vistieriei, despre încasări şi cheltueli, când lipsa erà vădită ca făcută printr'un furt?.

Noi bănuim că documentul ascunde cu totul altă ceva. Matei Basarab aveà nevoie de bani mulţi, spre a-şi întreţinea numeroasă lui armată şi apre a întimpina cheltuelele domniei, şi se vede că dregătorii români ce-i aveà însărcinaţi cu vistieria nu prea duceau trebile după placul domnului. Se găsia pe atunci pe lângă curtea lui, un grec, *Ghinea Ţucalas* adecă Olarul, de origine din Rumelia, unde fusese de meserie lăcătar. Strămutându-se însă în Muntenia se aşezase în sat la Brătăşani pe Olt în judeţul Romanaţi, căsătorindu-se aici. Acesta încetişor pre ascuns ca un diavol cercă pre Matei Vodă zicându-i : de ţi-e voia să faci bani mulţi, fă-mă vistier mare şi vei cunoaşte mult folos. Matei Basarab nu îndrăzniă a lua fără nici o pricină dregătoria cea însemnată a vistieriei dela un Român şi a o da unui Grec, spre a nu lovi în partida naţională, şi de aceea înscenă el acea comedie cu furtul banilor, care am văzut'o ca se prezintă într'un chip aşa de ciudat în documentul lui Matei Basarab. Aceasta ne explică cum se face de cei trei boeri chip prinşi cu furtişagul banilor, sunt iertaţi de Matei, dăruindu-li nu numai viaţa, *dar încă şi iertându'i de restituirea banilor*, o generozitate care ar fi cu totul neînţeleasă în cazul când ei ar fi fost într'adevăr vinovaţi. Matei Basarab însă prefăcându-se că s'au prins boierii români cu furtul banilor, putea cu mai mare obraz se dee vistieria unui Grec. Iată care ne pare adevăratul înţeles a acelui enigmatic document. Vom vedeà cum a răspuns Ţucalaş aşteptărilor domnului şi chiar le-a întrecut. Aici trebuià să atingem numai progresul înrâurirei greceşti chiar sub domnia, în aparenţă atât de dispusă în favoarea partidei naţionale, a lui Matei Basarab.

[11] Hrisov din 1652 în *Mag. ist.*, I. p. 126—130. Adaoge Anon. rom. în *Mag. ist.*, IV, p. 365.

Se constată apoi în afară de Ţucalas care apare târziu în domnia lui Matei Basarab câţiva alţi Greci trăitori în Muntenia pe timpul lui. Aşa în 1638 găsim în o scrisoare către judele Braşovului prin care Matei Basarab cere o scutire de vamă, subsemnat unul Γοάννησ Καμεράσις, Ioan Cămăraşul fie ca Grec, fie ca Român subsemnând greceşte şi altă scrisoare în 1652 subsemnată de Μιρώνης Καμερασις [12]. In 1642 găsim un zapis din Floreşti judeţul Dolj în care se văd iscăliţi ca marturi Grecii Μίχος λογοθέτησ şi Καλαϊγάς. In 1648 găsim iarăşi iscăliţi în un zapis de vânzare, pe lângă mai mulţi boieri români şi câţiva Greci: Κιριάξης Βαμίσης, Γγίνοσ Ροῦσιε şi Σίμος Ιῶν. In o scrisoare din 1643 M. Basarab se jălueşte lui Racoţi că s'ar fi oprit omul lui grecul negutător Iane.

Mai târziu ceva în 1665 găsim deasemenea între şase boieri care hotărau nişte vii şi pe doi Greci: Ραηλος Παπαδημί şi Σ. Γάθης. Νίκω.

Plecarea lui Vasile Lupu către Greci. — Cât despre Vasile Lupu, el însuşi trăgându-şi originea din părţile greceşti, se aruncase îndată după urcarea lui în scaun în braţele compatrioţilor săi cu mult mai puţină rezervă decât domnul Munteniei, lepădând cu totul masca patriotică cu care se acoperise spre a ajunge la domnie. Vasile Lupu trecea drept Albanez în ochii contimporanilor. Patriarhul Dosofteiu al Ierusalimului ne spune însă în precuvântarea la cartea în contra Calvinilor scrisă de Meletie Serigos şi tipărită în Bucureşti cu cheltuiala lui Brancovanu în 1680, că Vasile Lupu se trăgea din arnăuţescul sat în Misia, aşăzat pe Târnova, ţiindu-şi începutul neamului său din Macedonia [13]. Sub numele de arnăuţescul sat din Misia pe Târnova nu poate fi înţeles decât Arbănaşul, sat locuit de Macedo-Români veniţi aici din oraşul Elbasan (Arbănaş) din Albania [14]. De aceea adauge mitropolitul Dosofteiu că Lupu îşi ţineà începutul său din Macedonia. Lupu deci ar putea fi de obârşie Macedo-Român, însă bine înţeles grecizat. Tatăl său numit *Neculai vel Aga* erà născut în acel sat şi veni împreună cu fiul său Vasile în ţările române, oprindu-se pe la anii 1600 — 1610 întâi în Muntenia, unde murind, fu îngropat în o biserică din Târgoviştea. Vasile ajungând după aceia în Moldova la domnie, în timpul împăcărei sale cu Matei Basarab, cătră anii 1644 — 1645 împodobeşte mult acea biserică, pentru poleirea

[12] 1638. N. Iorga, *Studii şi Doc.*, X, p. 56; (1652. *Ibidem*, p. 97); 1642, *Ibidem*, V, p. 298; 1648, *Ibidem*, p. 183; 1665, *Ibidem*, p. 302; 1643 Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1110

[13] Reprodusă de *Uricariul* VII. p. 39. Ath. Commen Ipsilanti (Extracte din el în Al. Papadopol-Calimah, *Analele Acad. Rom.* II. Tom. II, p. 497 spune că Vasile Vodă erà din patria din Epir şi că tatăl său fusese născut în Moscopolie.

[14] Vezi asupra acestui sat . .

ILLUSTRISSIMUS ATQ CELSISSIMUS PRINCEPS
AC DOMINUS, DOMINUS BASILIUS D. G
TERRARUM MOLDAVIÆ PRINCEPS ETC
Abraham van Westerveldt pinxit
Wilhel. Hondius sculp. Cum privilegio S. R. M. Gedani M DC LI

Vasile Lupu

Tudosca Doamna lui Vasile Lupu

crucilor căreia numai, cheltueşte 700 de galbeni. In inscripţia pusă deasupra uşei, Vasile Lupu spune că în „acest sfânt hram al Invierei Domnului şi Mântuitorului nostru Isus Hristos, mai înainte zidit de Statea neguţitorul, a fost astrucat corpul răposatului părintelui meu Neculae vel Aga" [15]. De şi nu se cunoaşte cum a ajuns Vasile Lupu în rândul boierilor moldoveni, se ştie că el erà vistier încă pe timpul lui Gaspar Gratiani, şi că atunci când se puse în fruntea răscoalei pornite contra lui Alexandru Coconul, erà vornic [16].

Deşi însă boierit şi stătător de un timp îndelungat în Moldova, Vasile Lupu păstrase caracterul său străin şi mai ales limba lui cea de baştină, grecească, o vorbià foarte bine. Astfel ne spune Paul de Aleppo, secretarul patriarhului Macarie din Alexandria, că stăpânul său vizitând pe Vasile Vodă, rămaseră ei *singuri* în o cameră aproape de o oară, în care timp beiul arătă patriarhului simţimintele sale de iubire şi veneraţie. Patriarchul ne-ştiind româneşte, este invederat că a trebuit să se urmeze convorbirea în limba greacă. Aceste întâlniri în patru ochi ale lui Vasile Lupu cu patriarhul, se repetară în mai multe rânduri, şi Paul de Aleppo mai adaoge că Vasile Vodă aveà o adâncă cunoştinţă a autorilor vechi [17], ceea ce în gura unui om din părţile greceşti nu se poate referì de cât la autorii eleni. Vasile Lupu erà deci nu numai cunoscător al limbei greceşti obişnuite pe timpul lui, dar aveà şi cunoştinţi literare în autorii clasici ai antichităţei. De aceea îl şi găsim corespondând cu persoane din Constantinopole în limba grecească [18], prin scrisori, credem, scrise de el însuşi în această limbă, întru cât de altfel limba diplomaţiei orientale erà pe atunci cea italiană, şi întrebuinţarea celei greceşti ar fi ceva neobişnuit. Nu numai atâta; dar se constată că în casa lui Lupu se vorbià şi se scria greceşte deoarece fata lui cea vestită prin frumuseţa ei subsamnă în greceşte *Δόμνα Ροξάνδρα* un zapis de împrumut 100 de galbeni dela egumenul din Galata. Insuş Lupu iscălia adeseori în boierie cu litere greceşti: *λουπουλ μαρελε Βόρνικ*. El rostia greşit limba română până la bătrâneţe [19]. Dacă Vasile Lupu putea trece drept boier de ţară în ochii nobilimei, poporul de jos îl privea tot ca străin; şi în timpul răscoalei pornite de el contra lui Alexandru Vodă, ne spune Miron Costin, că „pe Vasile vornicul *anume că este şi el unul din Greci*, au svărlit unul

[15] Reprodusă de A. Papadopol-Calimah în scrierea sa asupra lui *Ştefan Gheorghe Voevod, domnul Moldovei*, Bucureşti 1886, p. 34.

[16] Vol. VI, X. p. 75 şi 84. Cariera lui Lupu înainte de domnie a fost schiţată de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II. Tom XXXVI, 1913, p. 209 (3) şi urm.

[17] Călătoria arhidiaconului Paul de Aleppo, şi *Arh. ist.*, 1, 2, p. 64 şi 68.

[18] Vezi o scrisoare a Lupului adresată în 1645 lui Grillo în Constantinopole, în greceşte. Hurm.. *Doc.*, IV. 2, p. 539

[19] Reprodus de V. A. Ureche in *Convorbiri Literare*, XXIII, 1888 p. 964, şi de Iorga, *Studii şi Doc.*, XI, p. 114 şi IV p. 30—31.

un os şi l'au lovit în cap, de care lovitură au suferit multă vreme Vasile vornicul"[20].

Mai mult încă decât Matei Basarab, Vasile Lupu se folosì numai de curentul anti-grecesc spre a pune mâna pe domnie, întorcându'şi, îndată după ce o dobândi, iarăşi faţa către elementul pentru care afară de interes, împărtăşia chiar fireşti simpatii. In tot timpul domniei sale şi în toate împrejurările îl găsim înconjurat şi slujit de Greci. Am văzut cele ce spune rezidentul Schmidt, despre mulţimea sprijinitorilor săi Greci din Constantinopole, despre care ambasadorul adaoge aiurea că „el însuşi nu ar fi în bune relaţii cu ei, fiind foarte mândri şi făloşi"[21]. Dintre aceştia Lupul aveà pe unul, foarte bogat, numit Dumitrache, în dregătoria de capuchehaia[22].

Divanul lui Lupu, care la început erà alcătuit din boieri români, este prefăcut pe rând, aşà că în 1652 găsim în el 8 Greci şi numai 3 români. Grecii erau: Gh. Ghica, Vornicul Ţării de jos, Toma Cantacuzino al Ţării de sus, Stamate postelnicul, Alexandru paharnicul, Iordache Cantacuzino vistiernicul, Gheorghe hatmanul şi Enache Comisul, iar cei trei Români erau: Gheorghe Ştefan Logofătul, Constantin Ciogolea spătarul şi fratele acestuia Petraşcu Ciogolea stolnicul[23]. Boierii români erau depărtaţi prin judeţe iar centrul ţării, Iaşul erà păstrat străinilor. Tot pe atunci întâlnim şi alţi boieri greci la curtea lui Lupu. Aşa în un zapis din 1639 a unui egumen grec, Dionisie, este scris în întregul lui în greceşte şi însoţit de alte două subsemnături greceşti şi una turcească. Un alt zapis din 1640 întărit de două subsemnături greceşti. In un altul din 1648 găsim iscăliţi între maturi două nume greceşti: Θώμα πρήν σουλζάρ (fost sulger) şi Κηρηακῆς μάρτυρος (martur)[24].

Sprijinirea domniei lui Vasile Vodă, mai ales pe Grecii din Constantinopole, trebuià să aducă după dânsa numai de cât favoarea lor în toate modurile, primirea lor în ţară şi înnaintarea lor în dregătoriile ei; apoi dăruirea fără încetare a mănăstirilor greceşti. De aceia Vasile Lupu, se întrece în închinarea mănăstirilor moldoveneşti cătră acele ale Grecilor din Răsărit. Patriarhul grec din Constantinopole, Atanasie Patelarie, fiind

[20] *Letopiseţele*, I. p. 295.

[21] Schmidt către Ferdinand. Noemvrie 1643. Hurm., *Doc.*, IV, p. 691.

[22] Schmidt c. d'Asquier, 9 Fevr. 1637 şi Dr. Scorgadi c. Schmidt 11 Decemv. 1644. Hurmuzacki, *Fragmente*, III, p. 102 şi 111.

[23] Ioan Tanoviceanu, *Răsturnarea lui Vasile Lupu* în *Analele Acad. Rom.* II, Tom. XXVI, 1901 p. 121. Toma Cantacuzino vorbia stricat româneşte. Vezi un autograf al lui în *Arhiva Sf. Spiridon din Iaşi*, Bodeşti, I, 5. citat de Tanoviviceanu p. 8.

[24] 1639 Schibănescu, *Ispisoace şi zapise*, II, 1. p. 185; 1640, *Ibidem*, p. 244; 1648, *Ibidem* II, 2. p. 63.

mazilit de Turci, caută scăpare lângă domnul Moldovei, ca altă dată Nifon lângă Radu al IV-le al Munteniei. Domnul îi dă-

Maria, fiica lui V. Lupu căsătorită cu Ianusz Radziwil magnat lituan

rueşte mânăstirea Sf. Neculai din Galați, și mai târziu reîncapând Patelarie în scaun, Vasile Lupu închină acea mânăstire

călugărilor din muntele Sinai. Cu acest prilej Patelarie laudă în o scrisoare a lui către Vasile Lupu pe acest Domn că ar aveà vistieria deschisă către cei cari îl roagă şi că precum apa Nilului adapă ţara Egiptului, aşa şi Lupu a plătit toate datoriile nenumărate ale Sfântului Mormânt şi acuma luptă să facă şi mai mare milă [25]. Tot Vasile Vodă închină mânăstirea Sf. Gheorghe călugărilor din muntele Sinai, Barnovski şi Sf. Sava, patriarhului de Ierusalim, Sfânta Paraschiva de lângă Sf. Sava (deosebită de Sf. Vinere) muntelui Sinai; în sfârşit marea şi frumoasa mânăstire Trei-Erarhi cea zidită de el, călugărilor din muntele Atos, de oare-ce aflăm chiar pe urmaşul său Gheorghe Ştefan spunând în anul 1656, doi ani după suirea lui în scaun, în locul rămas liber prin fuga lui Vasile Lupu, că dascălii slavoni aduşi de Lupu în mânăstirea Trei-Erarhii au fost izgoniţi din ea şi înlocuiţi cu alţii din Grecia, care călugări greci de nici un folos nu ar fi pentru învăţătură. Comunitatea Atosului ridică din temelie turnul clopotniţei în 1804 — 1806 pe ruinele acelui ridicat de Vasile Lupu [26]. Acest domn ajută şi pe patriarhia de Constantinopole, a-şi plăti o parte din datorie şi anume 28.000 de ruble, pentru care patriarhul îi învoeşte aducerea moaştelor Sfintei Paraschiva din Constantinopole la Iaşi, unde domnul le aşază în un sicriu de argint, în mânăstirea Trei-Erarhilor, trimiţându-i patriarhul „această bună comoară prin trei preà fericiţi mitropoliţi, chir Ioanichie al Iracliei, chir Partenie al Adrianopolei şi chiar Teofan Paleonpatron" [27]. Cu drept cuvânt se întitulează Vasile Lupu în inscripţia de pe sicriu „râvnitor şi apărător al sântei evsevii răsăritene", căci îl vedem amestecat în toate daraverile bisericilor greceşti. Aşa când moare Teofan patriarhul Ierusalimului, înnainte de moarte însărcinează pe Partenie patriarhul Constantinopolei şi pe Vasile Lupu de a-i

---

[25] Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 59. Comp. studiul lui A. Papadopol Calimah asupra lui *Atanasie Patelarie*, în *Convorbiri literare*, XXIII, p. 1015 şi XXIV, p. 30, unde A. P. C. şi îndreaptă spusele neexacte ale lui Paul de Aleppo. (Vezi mai ales p. 39).

[26] Melchisedek. *Notiţi istorice şi arheologice adunate de pe la 48 de mânăstiri şi biserici antice din Moldova*, Bucureşti 1885, p. 171. Documentul din 1656 în *Uricarul* III. p. 179. O dovadă directă a închinărei Trei-Erarhilor de Vasile Lupu către muntele sfânt, se află în un document nou al patriarhului de Constantinopole, din 1842, *Uricarul*, IX, p. 49 în care patriarhul vorbeşte despre „sfânta domnească şi stavro pigească mânăstire din Iaşi. Trei-Erarchii închinată celor 20 de mânăstiri din sfântul munte de fericitul întru pomenire ctitorul ei Vasile Voevod." Vezi şi Dapontes în C. Erbiceanu, *Cronicari Greci ce au scris despre români în epoca Fanarioţilor*, Bucureşti 1890, p. 96: „mânăstirea Trei-Erarchi afierosită comunităţii Sf. Munte".

[27] Inscripţia amintitoare a aducerei moaştelor în Melchisedek l. c. p. 171 şi scrisoarea sinodală a arhimandriţilor şi egumenilor din Constantinopole către ţarul Moscovei din 10 Dec. 1641 şi care aminteşte binefacerile lui Vasile Vodă, *Ibidem*, p. 207. Vezi şi Melchisedek, *Viaţa şi minunile Sf. Paraschivei*, Bucureşti, 1889, p. 51.

alege drept urmaş un vrednic pastor. De şi erau mai mulţi concurenţi în Răsărit, Vasile Vodă izbuteşte, bine înţeles nu fără cheltueală, a face să se aleagă egumenul mânăstirei Galata, închinată sf. mormânt, Grecul Paisie de patriarh al Ierusalimului, fiind faţă la sânţirea lui în biserica din Trei-Erarchi, afară de clerul din ţară, şi exarhul mitropolitului Larisei, chir Grigorie, şi Laurenţiu al Casandrei, precum şi un delegat al patriarhiei din Constantinopole [28]. Când se depune patriarhul Partenie, imputându-i-se de Turci iubire de argint şi se alege în locu-i altul tot cu numele de Partenie, noul ales se îndatoreşte, pentru a cumpărà demnitatea lui dela Turci care speculau nu mai puţin cu mitra patriarhală decât cu domniile române, cu sumi însemnate în Constantinopole. Vasile Lupu ajută patriarhului în această afacere, plătind 42.000 de efinci, iar restul până la 120.000 îl împrumută patriarhul dela Turci şi dela Evrei [29].

In biserica moldovenească, Vasile Lupu favoreşte lăţirea grecismului. Afară de închinarea mânăstirilor pământene cătră acele din Răsărit, care sporia necontenit numerul şi înrîurirea călugărilor greci, mai aflăm că Vasile Vodă întroduceà călugări străini adecă greci şi pe la cele-lalte mânăstiri ale ţărei, pentru ca să înveţe pe fiii boierilor limba şi ştiinţa grecească; el mai dispune ca la biserica catedrală, de unde apoi se comunică exemplul şi la cele-lalte, să se cânte la o strană în greceşte, iar slujba sfintei liturghii să se facă pe jumătate în această limbă, lucru ce videm petrecându-se şi în Muntenia [30]. Cu prilejul sinodului ţinut la Iaşi în 1642, se tipăreşte o filadă, care cuprindeà hotărîrea sfinţilor părinţi. Această filadă este tipărită în greceşte conţinând şi scrisoarea sinodului către Vasile Lupu în care-i şi mulţumeşte pentru acea tipărire [31].

Această favorizare atât de rostită a clerului grec aduce şi o manifestare poetică din partea lui Atanasie fost patriarh ecumenic, (Patelarie de sigur), nişte stihuri eroicoelegiace scrise în 1643 în cinstea lui Vasile Lupu în care autorul ridicà, în stilul umflat al decăzutei muze greceşti până la ceruri binefacerile de cari se bucuraseră bisericile şi clericii greci. Intre altele cetim în ele că Vasile Vodă este „minunea firei care a întrecut uşor prin faptele sale toate faptele muritorilor, ridicând cu dragă

[28] Document din Muravieff, ap. Melchisedek, *Notiţi*. p. 200.

[29] Alt document din Muravieff ap. Melchisedek, *Notiţe*, p. 200. Tot atunci dărueşte Lupu patriarhiei de Ierusalim moşia Hlincea de lângă Iaşi. Vezi un document de la patr. Ier. Hrizant, din 1724 în *Uricariul* XI, p. 360 şi 363.

[30] Cantemir. *Descr. Mold.*, p. 170 confirmat prin Paul de Aleppo *Arh. ist.* I. 2. p. 70 şi 98. Cantemir adauge că şi şcoala înfiinţată de Vasile Lupu ar fi fost grecească, ceea ce însă vom vedea că este neexact. Mai jos cap. *Introducerea limbii române în biserică, note.*

[31] Filada se află în Emile Legrand. *Bibliothèque hellénique,* III, 1895. Comp. Erbiceanu în *Revista Teologică,* I, 1883, p. 4, II, 1884.

Ion Vodă, fiul lui Vasile Lupu

inimă povara Sfântului Munte şi prea vestitului arhiereu al Ierusalimului, Teofan, se roagă la Cel de sus, împreună cu părinţii ce se află la mormântul luminat de facla Dumnezeului celui întrupat, pentru că Voevodul s'a arătat stâlp al patriarhiei care şi-a găsit libertatea, căci dacă acea minune nu s'ar fi arătat nu s'ar fi văzut din patriarhie nici piatră peste piatră" [32].

Dar nu numai biserica grecească erà favorizată de Vasile Lupu, ci în deobşte toate elementele acestei rase cotropitoare, ceea ce aduse la sfârşit desbinarea ţărei de el şi trecerea ei în partea lui Gheorghe Ştefan. Acesta erà fiul lui Dumitraşcu Ştefan Ceaurul fost staroste de Putna şi logofăt mare la trei domni. Gheorghe Ştefan urcă şi el treptele boieriilor până ce ajunge logofăt mare sub Vasile Lupu. Gheorghe Ştefan erà după arătarea lui Miron Costin „un om deplin, cap întreg, fire adâncă cât pot zice că nasc şi în Moldova oameni. La învăţăturile soliilor, a cărţilor la răspunsuri, am auzit pre mulţi mărturisind să hi covârşind pre Vasile Vodă" [33]. Paul de Aleppo dă ca pricină a răscoalei Moldovenilor în favoarea competitorului lui Vasile Vodă, „împrejurarea că Vasile erà Grec de naştere şi de origine, şi făcuse toţi curtenii şi ofiţerii săi din Greci, îndepărtând pe Moldoveni pe care'i lua în râs şi'i despreţuià, astfel că'i redusese la cea mai mare mizerie şi degradare. Gheorghe Ştefan din contra atrăsese în partea lui pe toţi oamenii cei mai însămnaţi, care urau foarte mult pe Vasile şi pe nobilii săi dimpreună cu toţi Grecii lor". Grecii răsplăteau lui Vasile Lupu această preferinţă a elementului lor, vărsându-şi chiar sângele pentru el; de aceea „armata lui Lupu erà compusă mai ales din neguţitori greci" [34]. Şi din alte părţi avem întărirea acestor împrejurări. Astfel Constantin Căpitanul ne spune că Vasile Lupu, se slujia în uneltirile sale contra lui Matei Basarab, de trei boieri greci dela curtea acestuia, fraţii *Costea Pavalache* şi *Apostolache Caragea* [35], şi între boierii aflători la curtea lui Vasile Lupu, Miron Costin enumeră pe Grecii *Sculi* şi *Iacomi* vataji de aprozi şi pe *Hristodul* căminarul [36].

Grecii fiind atâta de favoraţi în Moldova şi chiar în Muntenia, înţelegem cum de numărul lor trebuia să crească necontenit, în cât Paul de Aleppo nu exagerează întru nimic când spune că în Muntenia erà pe când el a vizitat'o la moartea lui Matei Basarab „o urdie nenumărată de preoţi şi diaconi străini (adică Greci), care se îngrămădiau pe la înmormântări". Ba el

---

[32] Poiemul lui Atanasie reprodus de Murnu in Hurm., Doc., XIV, p. 339 şi urm.

[33] *Letopiseţele*, I, p. 356.

[34] Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 74—75 şi 81.

[35] *Mag. ist.* I, p. 297. Am văzut mai sus Καραδγᾶς iscălit în un zapis din 1642. Vezi nota 12.

[36] *Letopiseţele*, I, p. 299 şi 313.

chiar petrecând necontenit în mijlocul Grecilor, pe care îi întâlnea în toate părţile, mai ales în clerul cu care el venia mai des în atingere, puteà să susţină în bună credinţă că „majoritatea poporului în Moldova şi ţara Românească şi toţi neguţitorii sunt Greci, aşa că *arhidiaconul găsi în aceste ţări mijlocul de a se perfecţiona mult în conversaţia grecească*[37]. Nici că se poate mai puternică zugrăvire a însemnătăţei elementului grecesc în Ţările-române, pe timpul domnilor care venise chip spre a'l răsturna, decât asemene naivă mărturisire a scriitorului arab!

Nu trebue deci să ne mire arătările unui altui misionar catolic, Remondi, care spune în raportul său din 1636 că Iaşul ar fi reşedinţa obişnuită a *unui principe grec*[38], cum îl considera el pe cel ce stătea pe atunci în scaun, anume Vasile Lupu. Tot aşa aflăm pe ambasadorul olandez din Constantinopol arătând în 1640, de astă dată pe ambii domni, Matei Basarab şi Vasile Lupu, ca „Greci de *rând* puşi în o stăpânire atât de desăvârşită asupra bieţilor lor *supuşi Greci*", aşa că ambasadorul olandez...... nu numai pe principi dar şi pe poporul asupra cărora domniau ca de neam grecesc[39].

Reacţia naţională încercată de boieri în contra domniilor lui Leon Tomşa şi Alexandru Coconul, care adusese în fruntea Ţărilor române pe Matei Basarab şi Vasile Lupu, nu izbutise de loc în tendinţa principală care o provocase. In zadar se scuturase poporul român, pentru a arunca paraziţii ce se năpustise pe corpul său. Ei înfipsese în el ascuţitele lor fălci şi se ţineau de dânsul ca lipitoarea ce a muşcat de curând. Apoi după fie-ce acces, urma în chip fatal o perioadă de apatie, în care jivinile se întocmiau şi mai îndămânatec în cuibul lor de clocire. Poporul român se redeştepta iarăşi; urmau noue accese, noue sbuciumări. Lupta însă erà zadarnică. Grecii încălecase atât de bine ţările române, încât cu toate opintelile sălbaticului fugar, el trebuì mai la urmă se se dămoliască şi să primiască în tăcere frâul în capul său. Vom expune încă şi aceste de pe urmă lupte ale unei fiinţe ce nu vra să moară contra fatalităţei ce vroià să o zdrobiască. Apoi după aceste ultime sforţări, poporul român pare a se lepădà de viaţă; o tăcere adâncă începe a se face în jurul lui, şi din cadavrul său descompus samănă ca se va forma o nouă existenţă, o odraslă grecească. De odată sună trimbiţa redeşteptărei şi mortul reînvie, începe a se sbate, se scoală în

[37] Paul de Aleppo l. c. p. 96 şi 102. Conform cu aceste arătări găsim în 1639 un zapis al popii Grigore psaltul-Grec nu se ştie din ce mânăstire — prin care se anunţa la proprietatea moşii Docolina întrucât îşi primià bani îndărăpt, zapis scris greceşte, Ghibănescu. *Ispisoace şi zapise*, II, 1, p. 185.

[38] N. Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 79: „Chemato Iassi dove ordinarmente suole residere il principe di detta provincia di natione Greco".

[39] Idem, *Studii şi Doc.*, IV, p. 224.

picioare, pentru a reîntregi lupta cu puteri mai odihnite în timpul morţei aparente, de cât în un repaus liniştit şi firesc.

Precumpenirea Grecilor în timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu ne arată însă cum înriurirea grecească a urcat treptele succesive care au dus-o la puterea ei cea a tot covârşitoare. Cu nişte asemene rădăcini, epoca fanariotă nu mai apare ca o împrejurare anormală în viaţa poporului român, ci ca desvoltarea firească a unui fenomen social şi politic. Iată pentru ce am pus începutul perioadei moderne a istoriei noastre dela domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu înnainte; căci dela ei datează întemeierea mai cu putere a înriurirei greceşti. Partea superioară a gândirei poporane lua de acum înainte forma grecească în locul lepădatei forme slavone. Tot în o cugetare şi într'un graiu străin rămase îmbrăcată gândirea românească; şi aceasta din timpurile cele mai vechi ale istoriei noastre până la pragul veacului în care trăim, când şi gândireà poporului îşi luă forma ei firească de exprimare. Din punctul acesta de vedere, exprimarea cugetării, care ne pare a fi cel mai însemnat fenomen intelectual în viaţa poporului român, am determinat împărţirile istoriei sale în perioade. Acea medie sau predomnireà slavismului, acea modernă sau predomnirea grecismului, şi acea contimporană cu triumful românismului.

2. LUPTELE INTRE MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU

(Intăiul rând 1637—1640)

Intâile rivalităţi. — La începutul carierei sale Vasile Lupu se pusese rău cu Grecii, ca şi Matei Basarab; căci şi el contribuise la cumplitul măcel, în care între alţii perise Batişte Vevelli şi tovarăşii săi. Prin urmare erà firesc lucru ca şi Vasile Lupu să fi fost duşmănit de Grecii din Constantinopole, care'l iubiră apoi atât de mult, când cunoscură adevărata lui fire. Erà la Constantinopole un Grec mai ales puternic şi influent care jurase peirea duşmanilor neamului său, anume *Celebi Curt*, acela pe care l'am văzut pornind pe Grecele şi Turcoaicele din Constantinopole în contra lui Matei Basarab, când acesta mersese acolo spre a-şi lua învestitura [40]. Lupu dăduse vizirului 40,000 de taleri, şi Curt îşi luase ziua bună dela cele pământeşti, lăsând astfel pe domnii români în pace despre răsbunarea lui. Matei Basarab însă fiind în rele relaţii cu Lupu, refuză de a înnapoia Lupului jumătatea din suma întrebuinţată în interes comun [41]. Aceste rele relaţii începuseră încă de pe când Bar-

[40] Vol. VI p. 49.

[41] Raportul lui Rudolf Schmidt către Ferdinand, 20 August 1643. Hurm., *Doc*, IV, p. 673.

novski fusese chemat din Polonia la Poartă, în urma rocoşirei boierilor moldoveni. Vasile Lupu însă care răsculase ţara, în contra lui Alexandru, în propriul său interes şi nu în acel al fostului domn, se vede că era bănuit a vroi să pârească pe Barnovski la Turci, pentru prea marea lui plecare către Leşi. Când Barnovski trecu pe la Matei Basarab, împreună cu boierii ce-l întovărăşiau la Constantinpole, Vasile Lupu se feri de a merge la curtea domnului muntean, temându-se a nu fi pârît de acesta către pretendentul la coroana Moldovei, şi ceru lui Barnovski voie a se întoarece în Moldova, pretextând că'l vor gălcevi Grecii pentru răscularea norodului asupra lor; Lupu calculase foarte înţălept. Intâlnindu-se Barnovski cu Matei Basarab, domnul Munteniei îi destăinueşte toate gândurile lui Lupu şi atunci Barnovski trimite după el să'l prindă, însă Lupu scapă prin fugă [42]. Duşmănia mai veche; împrospătată prin refuzul împărtăşirei lui Matei la cheltuiala făcută pentru uciderea lui Celebi Curt, unită şi cu ambiţia şi dorinţa de mărire şi de înălţare a trufaşului Arbănaş, explică în destul pornirea lui cea neoprită asupra domnului Munteniei.

Imprejurările exterioare trebuiau în curând să dee curs acestui simţimânt. Anume după moartea lui Bethlen Gabor întâmplată în 1630, se alege de principe al Transilvaniei Gheorghe Racoţi, care însă la început nu este recunoscut nici de sultanul nici de împăratul, ne având nici unul nici altul încredere în el. Mai târziu Racoţi se împacă cu Germania prin un tratat, care'l pune bine înţeles şi mai rău cu Turcii, Svedezii care purtau atunci cu Germanii răsboiul pentru apărarea protestantismului, spre a slăbi pe duşmanii lor, intrigau la Constantinopole spre înlocuirea lui Gheorghe Racoţi prin Moise Sekeli. Turcii cedând acestor stăruinţi trimit chiar o armată contra principelui transilvan, care însă este bătută de el la Salonta, aşa că Turcii sunt obligaţi a recunoaşte pe Racoţi de domn, cu condiţia plăţei unui tribut de 40.000 de taleri pe an. Impăratul Ferdinand, de şi aliatul lui Racoţi, nu îndrăznise să-i dee sprijinul său făţiş contra Turcilor, temându-se de a se încurca în o luptă şi cu aceştia când avea pe braţele sale greul răsboiu ce a primit numele de răsboiul de 30 de ani [43].

Matei Basarab voind să'şi sprijine domnia şi pe alt tărâm decât pe alunecoasa favoare a Osmaniilor, gândi să'şi întărească propria lui poziţie încheind un tratat de alianţă cu Racoţi, în care Matei Basarab arată „că a avut cu Măria sa Racoţi Giorgiu tocmală şi legătură despre ţinerea vecinătăţei, că voeşte acuma a reînnoi şi a întări acea legătură îndatorindu-se a da lui Racoţi 6000 de taleri pe an zeciuiala oilor Transilvaniei ce pasc în Mun-

[42] Miron Costin în *Letopiseţe*, I. p. 267.
[43] Zinkeisen *Geschichte des Osm. Reiches IV*, p. 466.

tenia şi pe lângă aceşti bani şi un cal turcesc cu scările de argint şi abăioară de sirmă şi alt cal fugar bun'' [44]. Ni s'a mai păstrat despre aceste legături între domnul Munteniei şi acel al Ardealului şi jurământul de credinţă făcut de armata lui Matei Basarab atât domnului ei cât şi aliatului său principele Racoţi în ziua de 24 Iulie 1635 : ,,Noi toţi slujitorii Ţărei Rumăneşti, căpitanii, iuzbaşii, ceauşii, vătăjăii şi toţi cetaşii, călărime şi pedestrime, jurămu-ne pre numele lui Dumnezeu şi pre Sfânta Evanghelie şi pre Sfânta prea curata Maria şi pre toţi Sfinţii lui Dumnezeu, cum noi vom fi cu toată credinţa măriei sale domnului nostru, lui Ioan Matei Basarab Voevod, care este cu mila lui Dumnezeu domn ţărei noastre Rumăneşti : pe lângă aceasta împreună cu domnul nostru şi Măriei sale lui Racoţi Gheorghe cu mila lui Dumnezeu biruitor mare al Ardealului şi a o parte din ţara Ungurească şi Secuilor Şpan, cum noi nici într'un chip şi nici într'un mod (sic) nici măriei sale nici coconilor vrăjmaşi nu vom fi'' [45].

Prin această legătură cu Domnul Ardealului Matei îndrumă însă plecarea sa către politica germană. El trimite curând după aceea o solie la împăratul, dela care primeşte mulţămiri şi făgăduinţa a'i trimite şi el o solie spre a pune la cale legături mai temeinice [46]. In acelaşi timp Matei stărueşte pe lângă rezidentul Schmidt ca să ,,pună cuvânt la căimăcamul spre a-l scutì de îndatorirea de a merge în ajutorul Turcilor contra lui Racoţi, pe care Poarta îl duşmănia, fiindu-i ţara cu totul lipsită şi săracă, din pricina marelui tribut şi a multelor cheltueli făcute'' [47]. In anul următror, 1636 luna lui Maiu, găsim o altă solie a lui Matei către împăratul Ferdinand, în care domnul român roagă pe împăratul să-i încuviinţeze sprijinul său, căci în Turci nu ar aveà încredere; că el e gata de a se răsculà în caz de ameninţare, dar că se roagă a i se încuviinţà un ajutor de cel puţin 3,000 de oameni care să-i vină pe ascuns şi la timp. In cazul când ar pierde domnia, cere dela împăratul să-i asigure un adăpost în Germania, şi ca împăratul să stăruiască la Racoţi ca să-i fie cu adevărat prietin'' [48]. Ferdinand în urma acestei propuneri mai făţişe a domnului muntean, deşì nu îndrăzneşte a primi toate puntele, de teamă ca nu cumva Turcii, aflând, să se strice cu el, totuşi ne vroind să piardă cu totul alianţa lui Matei, care putea devenì foarte preţioasă la vreme de nevoie, scrie îndată două scrisori, una lui Racoţi şi alta re-

---

[44] Iorga, *Studii şi Doc.* IV, p. 26. Această legătură este adeverită de un act posterior al fiului lui G. Racoţi, din anul 1650. *Ibidem*, p. 28.

[45] *Columna lui Traian*, 1884 p. 216.

[46] Ferdinand către Matei Basarab 23 Sept. 1635. Hurm. *Doc.*, IV, p. 168.

[47] Matei Basarab către Schmidt, 8 Sept. 1635, *ibidem*. p. 604, (din eroare este trecut acest document la anul 1625, când nu domnea Matei Basarab).

[48] *Ibidem* p. 623.

gelui Poloniei, în care îi roagă să întreţină bune relaţii cu domnul Munteniei [49]. In sfârşit în 1637 găsim o scrisoare a împăratului cătră Matei, în care îi reînnoeşte făgăduinţele de prietenie [50].

Toate aceste trătari şi oferiri de alianţă ale lui Matei Basarab către Nemţi nu puteau fi cu totul ascunse de Poartă, şi mai ales ambasadele mutuale erau prea bătătoare la ochi spre a rămânea tăinuite. Apoi cererea lui Matei Basarab de a fi scutit de participare la expediţia contra lui Racoţi aruncă grele bănueli contra domnului muntean; cu atât mai mult că Vasile Lupu găsise prilej de a'şi răsbuna împrotriva rivalului sau, denunţând Porţii purtarea lui [51].

Sprijinirea lui V. Lupu de Poartă. — Bănuelile se schimbă în siguranţă despre hainirea lui Matei Basarab, când vizirul Mohamed venind la Dunăre contra Tatarilor. cu care Turcii aveau răsboi şi invitând pe voevozii Munteniei şi Moldovei a'l întovărăşi în expediţie, Matei Basarab „vine până la marginea ţărei sale şi de acolo porneşte pe un sardar al său, iar el se preface bolnav, de frică ca să nu încapă cumva în mânile Turcilor" [52]. Vizirul Mohamed dădu atunci ascultare lui Vasile Lupu, care oferea pe sub mână mari daruri, pentru a face pe un fiu al său domn în Valahia şi a aduce astfel ambele ţări sub puterea casei sale, şi'i învoi atacul Munteniei. Proteguitorul însă al lui Matei Basarab, Rusnamaghi, arătă sultanului o scrisoare din partea poporului Ţărei Româneşti, care făgăduia credinţa domnului lor, se rugau pentru menţinerea lui în scaun, lăuda buna lui ocârmuire şi luà răspunderea ori cărei greşeli a lui, ceea ce văzând sultanul ordonă vizirului să nu întrebuinţeze puterea contra Munteniei [53]. Vasile Lupu, care se grăbise de îndată a da fiinţă gândului său de răsbunare, apucase a intra în Muntenia cu 30.000 de luptători, înainte de a veni ordinul de oprire a sultanului şi se dăduse la multe jafuri şi prădăciuni, pe care Matei vroia să le răstoarcă cu ajutorul lui Racoţi [54]. Iertarea lui Matei de Turci se făcuse şi din pricină că ei erau pe atunci în răsboiu cu Perşii, chiar în acel timp suferiseră în Asia nişte înfrângeri care făceau de nevoie să aibă linişte în Europa [55].

---

[49] Scrisorile împăratului din 15 Mai, *ibidem*, p. 624.

[50] Scrisoarea împăratului din 31 Mart. 1637, *ibidem*, p. 623.

[51] Schmidt c. împ. 1 Ian. 1637 în Hurmuzacki. *Fragmente*, III, p. 101.

[52] Miron Costin în *Letopiseţe*, I. p. 276. Bailui către Dogele, 12 Dec. 1637. Hurm., *Doc.*, VIII, p. 466.

[53] *Ibidem*, „fece comparire una lettera dei populi della medesima Provintia che promettevano per la fede del loro Principe". Comp. asupra duşmănii Turcilor contra lui Matei Basarab St. Erdely c. Bistriţeni. Hurm., *Doc.*, XV. 2. p. 1040 „Inpăratul (turcesc) nu vrea să-l supere pe Vodă Matei, ci vrea să dea domnia fiului domnului Moldovei".

[54] Aloisi Contarini către dogele 12 Decemvrie 1637. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 494—495.

[55] Pacea cu Perşii se închee tocmai în 1639.

Apoi şi de teama lui Matei care adunase o tabără de 12.000 de oameni la Târgovişte, nu departe de hotarele Ardealului. Mai ales se temeau Turcii să nu piardă tributul a cărui plată se apropiase şi de aceea „a îmbrăcat pielea de vulpe şi a lăsat pe Domn în pace, întărindu-l în domnia lui şi iertându-i greşelile, ca unele ce ar fi fost crezute din pricina clevetirei duşmanilor s'i şi nu chiar făcute din ascultare" [56]. Deşi Vasile Lupu este silit să asculte de ordinul sultanului şi să se întoarcă îndărăt numai după o pustiere a Munteniei, el sufere totuşi o înfrângere în retragerea lui, fiind lovit de Munteni ajutaţi de Transilvăneni sub Kemeny Ianoş [57]. Poarta încurcată pe de o parte în Asia pe de alta văzând legătura între Matei Basarab şi Racoţi, pe care învăţase a'l cunoaşte la Salonta, trimite o nouă confirmare în domnie lui Matei, ceea ce aduse şi pe acea a lui Vasile Lupu, căutând măcar cu acest mijloc să-i mai despoaie de o sumă de bani. Confirmarea lui Matei este dobândită mai ales prin stăruinţele proteguitorului său dela Constantinopole, Rusnamaghi [58]. Aceasta fu însă ultima îndatorire pe care marele Turc o făcu domnului muntean. Curând după acea el moare, lăsând pe Matei în nu puţină îngrijire, întru cât se ştiea necontenit săpat la Poartă de Vasile Lupu şi de oamenii acestuia. Domnul muntean trebuia numai decât să'şi caute un nou sprijin. Către sfârşitul anului 1638 Matei trimite un agent al său la Constantinopole spre a'i găsi un nou proteguitor, printre acei ce pe atunci se bucurau de favoarea sultanului. Caimacamul însă nu dă voie agentului domnului muntean a se îndrepta la altcineva, oferindu-se el însuşi spre această treabă, „împins de dorinţa de a câştiga multele prezenturi pe care Matei le dădea partizanilor săi [59].

Cu prilejul acestei afaceri domnul intră tot odată în înţelegere şi cu Veneţienii, spre a-şi întări şi mai mult poziţia în contra Turcilor. Republica Adriaticei era tocmai în momentul de a rupe cu Turcii din pricina pedepsei dată de ei la Valona

[56] 1637. Iorga, *Studii şi Doc.*, IV, p. 204.

[57] Vezi povestirea acestei lupte de însuşi generalul ungur în Şincai III. p. 31. Comp. două scrisori ale principelui Racoţi către consiliul imperial şi paşa de Buda. (4 Decemvrie 1638) Hurm., *Doc.*, IV, p. 635 şi 638. Comp. şi Miron Costin în *Letopiseţe* I p. 278. Intr'un document încă nepublicat din *col. Academiei*, Pachet No. XX, doc. No. 39 din anul 1635 (7143) Decemvrie 16, găsim pe Matei Basarab scutind pe vierii mânăstirei Snagovului de toate dăjdiile şi mâncătuirile ce vor fi peste an în ţară, precum şi de *birul moldovenesc*. Aceasta ar indica că Vasile Lupu mai atacase odată pe Matei Basarab înainte de acea dată şi că domnul Munteniei răscumpărase pacea impunând locuitorilor birul moldovenesc pentru răspunderea răscumpărărei.

[58] Aloisi Contarini către dogele, 3 Iulie 1638. Hurm., *Doc.*, IV, 2 p. 497, şi alta din 22 Oct. 1638, *Ibidem*, p. 499.

[59] Altă scrisoare a lui Contarini din 18 Decemvrie 1638 *Ibidem*, p. 500 Cf. alt raport din 10 Dec. 1638. *Ibidem*, VIII, p. 474.

în 1638 piraţilor Barbareşti de sub autoritatea Porţei, fapt ce atrăsese arestarea bailului. Matei Basarab făgăduise lui Contarini a face o puternică diversiune în cazul unei lupte, atăcând din Muntenia pe Turci cu 40.000 de oameni, mai adăugând domnul român că ar fi în bune legături cu regele Poloniei către care se obliga a transmite corespondenţa Veneţiei, că erà de asemene în raporturi prietinoase cu împăratul german, dela care ar fi primit nu de mult prin un trimis, Luca Trapovan, un colan cu o cruce de diamante prea frumoasă. Ambasadorul veneţian recomandă cu multă căldură dogelui propunerile lui Matei, care ar putea aduce cel mai mare folos republicei în cazul unui războiu cu Turcii [60]. Tot pe atunci, probabil după cererea lui Matei, Gh. Racoţi închee un tratat cu V. Lupu prin care se îndatoreşte a-l protegui contra duşmanilor şi a-l pune sub protecţia împăratului Germaniei, cu condiţia însă ca Lupu să nu mai atace pe Matei fără învoirea lui Racoţi [61].

In 1639 Turcii sfârşind lupta cu Perşii prin încheierea unei păci, pot să-şi întoarcă iarăşi luarea aminte asupra politicei europene, şi să reînnoiască silinţele lor pentru a scăpa de Matei Basarab, ale cărui întăriri şi legături cu popoarele vecine deveneau pe fie ce zi mai primejdioase. Vasile Lupu care erà vecinic la pândă spre a dăuna lui Matei, se oferă îndată ca instrument al politicei turceşti. El se pune întâi bine cu Turcii în chestia căsătorii lui de a doua oară care urmând să se facă cu o circaziană trebuià să obţină învoirea Porţii, pentru obţinereà căreià V. Lupu cheltueşte 50.000 de taleri [62]. Bailul scrie în 10 Octomvrie 1630 că ,,din Valahia au sosit scrisori în care principele acelei ţări se arată foarte îngrijit despre adunarea de trupe ce aude că s'ar face în Moldova, al cărei voevod s'au oferit în mai multe rânduri a alunga pe acel din Valachia din scaunul său, pentru a pune acolo pe unul din fii săi; că dacă până astăzi Turcii nu i-au preà dat ascultare, aceasta a fost numai din pricina că erau ocupaţi în alte părţi. Acuma se crede că Turcii prin o înţelegere tainică, vor da drumul Moldovanului spre a apăsà pe Valac, ca unul ce acesta a dat mai multe semne de necredinţă, stând în cea mai strânsă unire cu Transilvăneanul şi cu împăratul [63].

Sultanul trimite chiar, spre a motiva execuţia din partea lui Lupu în contra lui Mateiu, un ordin către acesta de a părăsi principatul de bună voie, arătându-i că ,,dacă ar face-o îşi va câştiga graţia sultanului; că erà obiceiul ca domnii să fie schim-

[60] Scrisoarea lui Contarini din 12 Februarie 1639 *Ibidem* IV. 2, p. 501.

[61] 1638. N. Iorga, Studii şi doc., IV, p. 209. Cf. salvconductul dat de Lupu solilor lui Racoţi, 18 Oct. 1628. *Ibidem*, IX: p. 18.

[62] Bailul către dogele, 28 Sept. 1639. Hurm., *Doc.*, VIII p. 481.

[63] Contarini către dogele *Ibidem*, IV. 2. p. 505.

baţi la fie-care trei ani şi că el stătuse şepte". In acelaş timp se trimite un ceauş în Moldova, care să confirme aice în domnie pe fiul lui Lupu, de oarece tatăl său erà să fie strămutat în Valahia, pentru a uni aceste două principate sub familia sa. Lupu promisese sultanului 500.000 de reali, şi sporirea tributului ambelor ţări la 300.000 de reali din 200.000 la care se urcà atunci. Lăcomia pentru o sumă aşà de mare de bani, împinsese mai ales pe Turci la hotărirea luată de ei, pe lăngă vechiul lor prepus, ce erà nu e vorbă în destul de îndreptăţit, că Matei Basarab stà în legături ascunse cu Polonii, Transilvănenii şi cu împăratul. „In caz când Valahul care este foarte iubit de ţara lui, ar refuza cederea principatului, el va fi constrâns cu puterea" [64].

Matei refuză de a eşi din domnie şi se pregăteşte cu mijloace însemnate a sprijini răscoala lui; pentru a câştiga însă timp, el trimise din partea întregei nobilimi şi a poporului ţărei, un arz (tânguire cătră Poartă), în care cereà cu stăruinţă ca să se lese domnia lui Matei, oferindu-se a plăti cele făgăduite de Lupu. Se spuneà chiar în Constantinopole că Matei pusese să taie capul ceauşului ce adusese scrisoarea de destituire, dar miniştrii turci nici nu pomeneau de atare împrejurare [65].

Am văzut că sprijinul împăratului, pe care mai ales trebuia să se întemeieze Matei în cazul unei ruperi a sale cu Turcii, erà cu totul nesigur, din pricina încurcăturilor în care Germania se afla de prin răsboiul de 30 de ani, care tocmai pe atunci se desfăşura în toată violenţa lui. Matei Basarab era cu atâta mai ameninţat, cu cât caimacanul, pe care l'am văzut mai sus oferindu-se ca proteguitorul lui, fusese cumpărat de Vasile Lupu cu un dar de 100.000 de reali, spre a înşăla şi răsturnà pe Matei.

Văzându-se serios ameninţat, domnul Munteniei declară Turcilor, că se va supune vroinţei lor, cu o singură condiţie, aceea ca Valahia să nu fie dată lui Lupu, cerere care este subscrisă de aproape toţi boierii Ţărei Munteneşti [66]. Lupu însă izbutind a câştigà în favoarea lui şi pe Mohamed, paşa de Silistra, dând şi lui 100.000 de reali, acesta adauge pârile sale la acele existente în contra lui Matei, şi cererea acestuia este respinsă. Paşa din Silistra precum şi ceilalţi din oraşele dunărene, hanul tătăresc şi principele Transilvaniei capătă ordine de a porni în contra principelui muntean, şi Vasile Lupu crezând că

[64] Alta din 13 Noemvrie 1639, *Ibidem*, p. 506.

[65] Alta din 20 Noemvrie 1639, *Ibidem*, p. 508. Această tăiere a Turcului este adeverită de un raport olandez, 26 Noemvrie 1639. Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 211. Aceste trei doc. au fost reproduse a doua oară în vol. VIII Hurm., 444 şi 481 ca multe altele. dovadă de puţina îngrijire cu care s'a tipărit colecţia *documentelor privitoare la Istoria Românilor*.

[66] Nota din 20 Decemvrie 1639, Hurm., *Doc.*, IV. 2. p. 508.

de astă dată s'a sfârşit veacul protivnicului său, pleacă din nou cu armata în contra lui [67].

Domnul Moldovei erà atât de sigur pe izbândă, în cât întronează în toată forma pe fiul său în scaunul Moldovei, îşi ia rămas bun dela ţară şi porneşte cu toată curtea şi averile lui spre a ocupa tronul Munteniei. El este însă cumplit bătut de domnul muntean la *Ojogeni* pe Prahova [68]. Matei trimite bogata pradă făcută dela cavaleria turcească, ce ajutase pe Vasile Lupu, Turcilor înşişi, prefăcându-se „a se arăta cel mai supus om al sultanului, spunând că şi acum e dispus a părăsì scaunul, şi a'l da omului celui mai de rând; dar Moldovanului s'a opus şi se va opune până la ultima lui suflare, ca la duşmanul său vădit. Turcii simţind că au a face cu un domn ce înţelege a-şi apăra poziţia lui la vreme de nevoie cu sabia în mână, întorc iarăşi asprimea pe blândeţă, şi trimit doi ciauşi în Muntenia şi Moldova care să ducă reîntărirea ambilor principi rivali [69]. Astfel în lupte şi sfâşieri mutuale, trecuse 6 ani din domnia lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, slăbindu-se ţările lor în folosul asuprirei comune. Dela 1640 înainte urmează o nouă fază în relaţiile ambilor domni, în care duşmănia, de şi clocea mai departe perzătoarele ei uneltiri, nu putu străbate în afară într'un chip aşà de viu din mai multe pricini pe care vroim a le expune.

Matei Basarab înnoeşte în 14 Mai 1639 tratatul său de alianţă cu George Racoţi, trimiţând la el o ambasadă alcătuită din Teofil Mitropolitul Ungro-Vlahie, vornicul Hrizea, vistiernicul Radu, clucerul Buzinca, stolnicul Socol, paharnicul Vucina şi logofeţii Mareş şi Sava. Tratatul este întărit şi de congregaţia obştească a celor trei naţii [70].

3. PERIOADA DE LINIŞTE 1640 — 1652

Tratările lui Lupu pentru Azov. — Pentru a înţelege relaţiile Ţărilor Române dela 1640 înainte trebue raportate împrejurările celor vecine; căci despre ambele aceste ţări este adevărat cele ce spune foarte bine Miron Costin despre Moldova

[67] Schmidt c. împ. 26 Noembrie 1 şi 22 Decemvrie 1639. 1 Ianuarie 1640 în Hurmuzaki *Fragmente*, III, p. 112.

[68] Miron Costin în *Letopiseţe* I. p. 279. Lupta s'a întâmplat în Decemvrie. Cronica din Mediaşi, în *Arhiv für sieb. Landeskunde* III, 1858, p. 89: „Hoc anno voyvoda transalpinus voyvodam Moldaviensem in terram transalpinam venientem forte manu profligavit, magna cum Moldaviae et Tartarorum adjunctorum clade mense Decembre. Cronica însă dă greşit anul 1638, întrucât toate celelalte isvoare pun 1639.

[69] Aloisi Contarini către dogele scrisoarea din 20 Decemvrie 1639 Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 510.

[70] Iorga, *Studii şi Doc.*, IV. p. 217 şi 220.

că „fiind o ţară mică, nici un lucru singură de sine fără adunare şi amestecare cu alte ţări n'a făcut" [71].

Relaţiile între Turci şi Germani erau tot pacinice, din pricina că Germanii erau ocupaţi cu răsboiul de 30 de ani, iar Turcii dela 1639 înainte, deşi sfârşiseră răsboiul cu Persia, începuse un altul cu Veneţia. In 1642 Turcii şi Nemţii reînnoesc la *Szon* tratatul din 1606 dela Sitvatorok, prelungind pacea pe 20 de ani.

Gheorghe Racoţi principele Transilvaniei trăise până atunci în bune înţelegeri cu împăratul, impunând ambii Turcilor respectarea păcei, şi ajutând lui Matei Basarab a se menţineà în vazà cea mare dobândită la Turci prin a lui vitejie. Pe atunci însă se amestecase Franţia în răsboiul sfâşiitor dintre Protestanţii şi Catolicii germani. Richelieu dăduse acestui amestec un caracter cu totul politic, şi vroià să se folosască de desbinările Germaniei, spre a mări puterea Franţei. Marele ministru văzu îndată însămnatul folos ce se putea trage din principele protestant, aşezat în cealaltă coastă a Germaniei, de îndată ce el ar puteà fi câştigat pentru liga anti-catolică. Incă din 1638 Franţia încheiese un tratat cu Racoţi, prin care ea se obliga a sprijini pe domn la Poartă, şi a-i da un ajutor bănesc de 120,000 de scuzi pe an. In 1639 dela Haye este trimis în ambasadă anumită la sultanul, ca să stăruiască a dobândì pentru Racoţi învoirea de a se răsboi cu împăratul, fără a fi privit ca duşman de Poartă [72]. Câţi-va ani după aceasta, în 1643, găsim alt tratat încheiet de Racoţi, cu Tortenson, generalul svedez inspirat de politica franceză, în care Racoţi se obligă el de a dobândì învoirea Porţei iar Suedia şi Franţa se leagă a sprijini atari stăruinţi. Racoţi şi începe răsboiul cu împăratul în 1643, şi cât timp merge bine este lăsat în pace, ba chiar încurajat pe ascuns de Turci, care erau în totdeauna gata de a face rău Nemţilor. De îndată însă ce norocul armelor părăsì pe principele transilvan, Turcii nevroind să se compromită pentru un domn ce în loc de a le fi de folos puteà să le aducă daune, schimbă purtarea lor faţă cu dânsul. Ei refuză întâi de a-i încuviinţa stăpânirea pe cele 6 comitate din paşalâcul de Buda, care aparţinuseră Transilvaniei de pe timpul lui Zapolia; opresc apoi pe principii români, de a mai sprijinì pe Racoţi cu ajutorul lor armat şi în sfârşit împiedecă chiar pe Racoţi, de a se mai oştì contra împăratului. Racoţi însă împins de Svedeji, şi de Francezi trece peste ordinele Porţei, şi reînnoeşte în 1645 tratatul încheiat cu acele puteri, în care totuşi se prevedea, ca în cazul când Racoţi ar fi ameninţat de Poartă pentru lupta lui cu împăratul, el să se poată împăcà cu ele. In 1646 Racoţi reîncepe răsboiul; Turcii însă ameninţindu'l,

---

[71] *Letopiseţele*, I, p. 292.
[72] Vezi citatele în Ionescu Gion, *Brâncoveanu şi Ludovic al XIV-lea* p. 59.

Racoţi este nevoit să încheie la Linz, pace cu împăratul, în 16 Septemvrie acelaşi an. Turcii mulţămiţi de această supunere a lui Racoţi la ordinile lor, îi iartă 1000 de galbeni din tribut. Murind în 13 Octomvrie 1648 Gheorghe Racoţi, îi urmează fiul său Gheorghe al II-le Racoţi care reînoeşte tratatele sale de pace atât cu Turcii cât şi cu Nemţii [73].

Până la epoca când Racoţi devine duşmanul Nemţilor, politica lui Matei Basarab urmase o linie sigură de purtare. Se silise a se menţineà pe tron nu numai prin banii împărţiţi pe la dregătorii turci, unde erà lăsat în urmă de dărnicia lui Vasile Lupu, ci mai ales prin razimul ce'l dobândise la puterile creştine, Transilvania, Veneţia, Polonia şi Austria, toate duşmane actuale sau eventuale ale Turciei. Apoi el arătase acesteia că braţul său putea mult la vreme de nevoie şi că dispunea de o însemnată oştire de mercenari. Cu alte cuvinte el se impusese Turcilor care se temeau să nu răsară din el un al doilea Mihai Viteazul. Racoţi însă, sprijinul cel mai apropiet al lui Matei, punându-se în duşmănie cu Nemţii, pe care politica turcească cerea pe atunci să-i aibă de prietini din pricina răsboiului cu Veneţia; desbinarea deci întroducându-se între cei doi aliaţi ai săi, din care cel mai slab erà mai apropiet de el şi cel mai îndepărtat mai tare, înţelegem ce perturbare au trebuit să aducă asemenea împrejurări în politica urmată până acum de domnul muntean.

La început însă poziţia lui fu uşurată prin încetarea de o cam dată a duşmăniilor lui Vasile Lupu, care astâmpăr a aprinsului Albanez îşi găseşte explicarea, nu atâta în moartea fiului său, pentru care el dorise dobândirea tronului Ţărei Româneşti [74] cât mai ales în aceea că puterile sale, zdrobite de două ori, cereau răgaz spre a lor întremare; apoi împrejurările politice în care fu complicat Vasile Lupu îl împedecară pentru câtva timp de a urmări, pe faţă şi pe calea faptelor, gândul său duşmănesc contra domnului muntean.

Anume curând după moartea fiului său, în Noemvrie 1640, Lupul este însărcinat de Poartă, cu o misiune care dacă îi reuşeà, erà să'l pună, după cum credea el, aşa de bine cu ea, încât să nu-i mai poată refuza nimic, şi deci visul său de aur, răsbunarea în contra duşmanului său de moarte, era să fie îndeplinit.

---

[73] Zinkeisen, IV, p. 558.

[74] Ioan fiul lui Lupu moare în 1640. Schmid c. împ., 11, Oct. 1649. Hurm. *Frg.*, III, p. 118: „Der Sohn des Moldauerfürsten Lupul verscheidet in der turkischen Rezidenz und sein Leichnam wird in die Moldau übertragen". Iv u se dusese la Constantinopol ca ostatic, dar şi pentru a se căutà de ruptura unui braţ, ruptura ce-i pricinui *moartea* (Raport veneţian din Aug. 1640 în Hurm., *Doc.*, VIII, p. 495). comp. amb. olandez către state 10 Noemv. 1640. Iorga, *Studii şi Doc.*, IV. p. 226, şi o fiică a lui V. Lupu fusese dată ostatecă la Poarta. *Ibidem*, p. 235.

Anume pe la 1640 izbucneşte un răsboiu între Turci şi Cazaci, în care acest popor compus în mare parte din piraţi, prăda coastele împărăţiei otomane şi ameninţà adese ori cu corăbiile sale chiar capitala ei. Erà de neapărat pentru Turci să le sfărme cuibul din care plecau toate expediţiile lor, cetatea şi portul Azovului, pe marea cu acelaş nume. Poarta ştiind pe Lupu în bune legături cu ţarul Moscoviţilor, mai ales din cauza intereselor religioase comune între ambele ţări, îl însărcinează a stărui pe lângă ţarul rusesc ca să nu dee ajutor Cazacilor în contra Turcilor. Lupu trimite ducelui Moscovei o solie care îi făgădueşte o sumă de lucruri, stă la Moscova o iarnă întreagă, dobândind la urmă, după multe stăruinţi, o scrisoare prin care ducele cerea un armistiţiu între Turci şi Cazaci, pentru a puteà pune la cale o cesiune voluntară a acelui port către Turci, din partea Cazacilor. Turcii însă nu primesc armistiţiul, temându-se ca propunerea Ruşilor să nu ascundă numai o prelungire, în care timp Cazacii să se poată mai bine pregăti, şi să întăriască mai puternic cetatea ameninţată. Boierul moldovan, venit cu scrisoarea, se întorce îndărăpt la Moscova, pe când Turcii înaintau cu armata în contra Azovului, iar Vasile Lupu izbuteşte în sfârşit a face pe Ruşi să refuze ajutorul lor Cazacilor, ceea ce sileşte pe aceşti din urmă a cedà Azovul Turcilor.

Solul lui Vasile Lupu întrebuinţase, pentru a determina pe ţar la acest pas însemnat, mai ales argumentul că Turcii ar fi gata să dee un decret prin care să ordoane măcelărirea din împărăţia turcească a tuturor închinătorilor ritului ortodox, al căror cap şi proteguitor firesc ar fi principile Moscovei, din care pricină ar fi de datoria acestuia de a părăsì apărarea unor tâlhari, pentru a înlăturà o aşa de mare primejdie coreligionarilor săi.

Vestea triumfului diplomatic al lui Vasile Lupu „aduse o mare bucurie în Constantinopole, dându-se un mare merit credinţei şi prudenţei Lupului, pentru că condusese cu atâta ghibăcie o afacere de o aşà importanţă. Moscovitul pricepu, însă prea târziu, marea greşală ce făcuse" [75].

Izbânda domnului moldovan îi dădu însă cele mai mari speranţe. El cere dela Turci confirmarea pe viaţă în domnia Moldovei, şi se pune în corespondenţă pe de altă parte ce paşa ce se întorceà dela luarea în stăpânire a Azovului, pentru a'l determina a-i sta în ajutor la alungarea lui Matei Basarab. Spre a dobândì învoirea trebuincioasă întru acest scop şi dela Poartă, trimite vizirului un dar de 10,000 reali în bani şi 4,000 în blănuri frumoase. Vizirului însă nu-i preà convinea a lăsa lui Lupu meritul de a fi procurat Azovul Turcilor, merit ce întunecà pe

[75] *Del Mercurio overo historia de tempi corenti* di Vittorio Siri, Genova, 1649, II. p. 866—867.

al său propriu. Cu tot darul primit dela Lupu el micşurează partea acestuia în izbânda dobândită, arătând sultanului că ceea ce ar fi adus Azovul în mânile lor, nu fuseseră stăruinţele lui Lupu, ci înaintarea armatei turceşti. Sultanul, întors încurând dela entuziasmul seu pentru slujbele făcute de domnul Moldovei, îi refuză toate cererile făcute (1643) [76].

Işi poate cineva închipui furia aprinsului Albanez, când se văzu astfel înşelat de Turci, cărora le făcuse o slujbă atât de însemnată! In primul moment Lupu vroia să se lepede de Turci, să se împace cu Matei şi să se arunce în braţele împăratului. Rezidentul german Schmidt aflând despre supărarea lui Lupu pe Turci, caută îndată să pună mâna pe el, spre a'l trage în partea împăratului, şi scrie medicului domnului, un Danez Scogardi care învăţase medecina în Italia, ca să stărue pe lângă stăpânul său să primiască arbitrajul împăratului în chestia împăcărei sale cu domnul muntean, cu atâta mai mult că certele sale cu el dădeau numai prilej Turcilor de a-i jăfui pe amândoi [77]. Lupu mai află încă şi vestea întristătoare că Poarta ar fi confirmat din nou în scaun pe rivalul său, Matei Basarab. Confirmarea îl costase pe domnul Munteniei peste 100,000 de reali, din care 60,000 sultanului bani împrumutaţi dela însuşi vizirul Mustafa-paşa, care îi luase ca *dobândă* suma enormă de 40,000 de reali [78]. Cu toate aceste Lupu, după o mai coaptă chibzuinţă, găseşte că tot erà mai bine a rămânea cu Turcii, decât a se da în partea împăratului, care fiind în vechi legături cu Matei Basarab, fără îndoială că erà să părtiniască mai mult acestuia decât unui prietin nou şi încă neîncercat. De aceea, după câteva şovăiri, se întoarce la Turci.

Vasile Lupu avea cu atât mai bune motive de a nu se împăca cu Matei Basarab, că aliatul acestuia, Gheorghe Racoţi, intrând cum am văzut în legătură cu Svedezii şi Francezii, duşmanii împăratului, şi deci ai Turcilor care pe atunci trăiau în pace cu acest din urmă, Turcii erau să se supere atât pe Racoţi

[76] Schmidt către Ferdinand III. 20 August 1643. Hurm., *Doc.*, IV, p. 671 Comp. trei scrisori, una a lui Girolamo Trevisano din 12 Mart. 1642 şi două ale lui Angelo Alesandri din 29 April şi 19 Mai acelaş an. *Ibidem*, IV. 2, p. 515-517. Mai vezi şi Hurmuzaki *Fragmente*, III, p. 128-130. Tadeu Vico c. dogele 4 Oct. 1642. Hurm., *Doc.*, VIII, p 507. „Lupulo che pretendeva la Valachia in premio dela recuperatione di Assaco (Azov) perderne tormai la speranza per che voleva il vizir tal acquisto fasse attributo al timor dell'armi turcheschi, non agli ufficii ne al denaro del Moldova.

[77] Schmidt c. d'Asquier 8 Sept. 1662 şi c. imp. 28 Fevr. 1643. Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 130 şi 133, Scogardi intrase în slujba lui V. Lupu în 1641 cu leafa de 1500 de reali pe an şi un dar la început de 300 de reali, afară de întreţinerea şi cheltuiala domnului. Scogardi c. Contarini 12 Oct. 1641, Hurm., *Doc.*, VIII p. 502.

[78] Dr. Scogardi c. Schmidt, 5 Fevr. 1643, *Ibidem*, p. 133.

cât şi pe Matei, încât Vasile Lupu găsia nouă mijloace de uneltire contra rivalului său, pe care nu le lasă neexploatate.

El scrie Porţei în 14 Ianuarie 1643 că: „ea a putut să se convingă de sinceritatea sa încă de pe timpul lui Graţiani, când acesta făcuse alianţă cu Polonii, iar el, Lupu nevroind să se unească cu ceilalţi boeri, fusese ars pe piept cu un fer roş. Fugind apoi de Moisi Movilă în Polonia, a fost arestat şi numai cu greu a putut scăpa; şi pe Barnovski jurat duşman al împărăţiei otomane chemându'l din Polonia, l'a predat pe mânile împărăţiei. Fiind numit domn, a împăcat pe sultanul Amurat cu Polonii, şi acuma de curând a izbutit cu multă trudă şi multe cheltueli a face ca Azovul să fie redat Turcilor fără de răsboiu. Lupu făgăduia tot odată că va stârni pe Cazaci ca să ajute muscalilor contra Polonilor cu care Poarta se afla în luptă. Despre Transilvania adauge domnul Moldovei că ar fi uşoară treabă, de oare-ce ea ar puteà fi atacată de odată din mai multe părţi: de paşa din Temişoara. Tătari, Moldova şi Muntenia, aceasta din urmă bine înţeles în cazul când s'ar da lui Vasile Lupu şi ţara lui Matei, cu atât mai mult că mai bine de a treia parte a poporaţiei transilvane fiind Români, făgăduindu-le libertatea ar putea fi răsculaţi fără întârziere contra Ungurilor, astfel că având ei un răsboiu şi afară şi a casă nu vor mai şti încotro să se întoarcă. Matei din potrivă ar fi cu totul în slujba Ungurilor şi a Polonilor, având încredere în ei şi adăpostindu-şi la dânşii toate comorile sale" [79].

In timpul tocmai când Lupu credeà că a găsit mijlocul cel mai bun pentru a surpà pe Matei în 1643, am văzut că Poarta începuse a se plecà cătră politica lui Racoţi, care câştigând în contra Nemţilor câte-va izbânzi, apucăturile lui plăceau Turcilor. Otomanii, de şi ei singuri nu vroiau să apară ca duşmani ai Nemţilor, erau mulţămiţi ca ei să fie bătuţi de un principe vasal lor. Prin urmare purtarea lui Racoţi fiind pe placul Turcilor, Lupu nu putu izbuti la nimic cu pârile pornite în contra lui Matei că ar fi în contra împăratului, ceea ce nu erà nici chiar adevărat, precum vom vedeà mai la vale. Lupu îşi închipuise prietenia ce unea pe Turci cu împăratul Germaniei într'un chip mult mai presus de ceea ce erà într'adevăr, adecă teama momentană a Turcilor de a-l aveà de duşman. Scopurile ascunse ale Turcilor contra Nemţilor merg însă atât de departe încât în 1644 vizirul, câştigat de Svedezi şi de Francezi, dă chiar ordin făţiş voevo-

[79] Vasile Lupu c. marele vizir 14 Ianuarie 1643 Hurm., *Doc.*, IV, p. 669. „Accedit quod in Transilvania plus quam tertia est pars valachorum, quibus promissa libertate, eos contra Hungaros, sine mora incitabo, ac sic domi forisque bellum habebunt, nec quo se vertere deleant scient". Această scrisoare e surprinsă de Poloni cari o transmit episcopului de Agria spre a o arăta lui Lupu şi a vedea ce efect va face asupra lui descoperirea planurilor sale asupra Transilvaniei. Vezi Ferdinand c. episc. de Agria, 16 Ianuarie 1643, idem. p. 670.

zilor români să ajute principelui Transilvaniei contra Germanilor.

Acest ordin nu puteà conveni pentru momentul acela nici unuia din domnii români. Lui Matei Basarab nu, căci el căutase în totdeauna, fără a supăra pe Racoţi, să-şi păstreze prietenia legată cu Nemţii. El scrie bună oară în 21 Maiu 1642 o scrisoare foarte devotată către Ferdinand III [80]. In 1643 pe când Matei Basarab erà rău ameninţat de a fi depus, el stărueşte la împăratul pentru ajutor, destăinuindu-i o sumă de împrejurări privitoare la relaţiile Turcilor şi ale lui Racoţi cu Svedezii şi Francezii; dar împăratul îi răspunde numai cu vorbe bune, nefiind contra părerei consiliului aulic, de a trimite pe cineva la domnul muntean, numai să fie în secret şi să trateze cu el într'un chip cu totul general [81]. Matei Basarab păstrând deci, cu toată duşmănia lui Racoţi, bunele sale relaţii cu guvernul german, înţelegem cum de ordinul Porţei, de a ajuta pe domnul Transilvaniei contra Germanilor, nu se puteà de loc împăca cu vederile şi tendinţele lui.

Politica polonă a lui Lupu. — Vasile Lupu pe de altă parte se pusese bine cu Polonii, cu care el fusese înduşmănit la urcarea lui în scaun, din pricină că răsturnase pe partizanul devotat al Polonilor, Moisi Movilă. Totuşi Vasile Lupu având interes a se împăcà cu Polonii pentru a puteà da deplin curs gustului său de răsbunare contra domnului muntean, se sileşte mai întâi a face să se încheie pace între Turci şi Poloni, lucru în care el izbuteşte chiar în anul suirei sale în scaun 1634. Curând după aceea el restrânge încă apropierea sa de Poloni, încheind cu dânşii şi legături de încuscrire, măritându-şi una din fete după generalul Koniecpolski pe alta iarăşi după Radzivil ducele Litvaniei. Pentru învoirea acestor căsătorii, care nu preà conveneau Turcilor din punct de vedere politic, Vasile Lupu izbuteşte să le închidă ochii prin frumoase şi bogate daruri [82]. Polonii, cu care Vasile Lupu întreţinea legături atât de prietinoase, erau însă în buni termini cu Nemţii, încât nici lui Vasile Lupu nu-i convinea ordinul de a merge în ajutorul lui Racoţi în contra prietinilor prietenilor săi. De aceea îl vedem că după câtva timp el recheamă cei 1000 de călăreţi trimişi în ajutorul lui Racoţi, pentru care faptă rezidentul îi mulţămeşte.

---

[80] *Ibidem* IV. p. 661.

[81] Raporturile palatinului Ungariei şi a consiliului aulic din 1643, asupra scrisorilor lui Matei, *Ibidem* p. 677-680.

[82] Dr. Scogardi c. Schmidt, 27 Sept. 1644. Hurmuzacki, *Fragmente*, III, p. 139. Comp. Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 284. O serie întreagă de scrisori privitoare la căsătoria Mariei fiicei lui Lupu cu Radzwill, Hurm., *Doc.*, supl. II, 3, p. 4 şi urm.

Astfel stând trebile din cauza politicei celei de tot şugubeţe a Turcilor, care se prefăceau în aparenţă a trăi bine cu Nemţii, şi pe sub mână îi combăteau, împingând însă această combatere numai până acolo până unde vedeau că norocul surideà instrumentului întrebuinţat, şi retrăgându-se cu înţelepciune de îndată ce vedeau că roata se întorcea; pe de altă parte puterile creştine punându-se ele înseşi în desbinare, încât nu se mai puteà şti cu cine să ţină, înţelegem poziţia cea greà în care erau puşi domnii români. Ne mai având un razim sigur nici în Turci nici în Creştini, din punctul de vedere politic, ei trebuiau să caute a-şi asigura tronurile pe calea cealaltă, a corupţiei, totdeauna deschisă în împărăţia turcească.

Lupu, şi fără aceasta, se menţinuse până acuma mai ales prin grasele bacşişuri cu care hrănise nesaţul de avere al Turcilor. El aveà câştigaţi în Constantinopole o sumă de Turci mari, Cassumaga, Maimar-paşa, Regepp-aga, precum şi o mulţime de Greci înfluenţi, care toţi trebuiau plătiţi bine şi des, spre a nu uità dela o plată la alta pe proteguitul lor. Unii din ei aveau chiar câte o leafă fixă şi un tain de lumânări, carne şi alte lucruri de mâncare din Moldova. Lupu mai plăteà apoi o pensie ex-voevodului Alexandru Coconul, spre a nu mai umbla după domnie, ceea ce nu'l împedeca însă de când în când a-şi călcà cuvântul dat. Mulţi bani primi mai cu samă ambasadorul olandez, Cornelius Haga, unul din oamenii principali de afaceri ai Lupului. După plecarea aceluia, Lupu vreà să'şi alipiască pe un italian ce avea oarecare trecere, Grillo nu numai prin bani, ci încă şi prin o căsătorie, fără a căta măcar la cât se înjoseà el în ochii contimporanilor prin o atare încuscrire [83]. La Paşti şi de anul nou se trimiteà tuturor acestor stăruitori, câte un dar extra ordinar de 6000 de taleri, pe lângă că Lupu ţineà în Moldova pe toate rudeniile lor în slujbe însemnate civile şi militare [84].

Matei văzând daraverile politice atât de încurcate, se hotăreşte şi el a deslega baerile pungei sale, de care erà cam econom în asemănare cu Vasile Lupu, şi dă sultanului 40,000 de reali, iar vizirului 20,000 şi alte sumi mai mici dregătorilor mai mărunţi, pentru care este iarăşi confirmat în domnie. Vasile Lupu pentru a nu rămânea mai jos, lucru de care foarte a se ferì îl sfătuiau proteguitorii săi, trimite şi el câte 22,000 de reali sultanului şi vizirului, şi primeşte şi el confirmarea încuviinţată lui Matei [85]. Vizirul însă găseşte în curând mijlocul de a mai stoarce încă alţi bani dela Matei Basarab, anume prefă-

---

[83] Schmidt c. d'Asquier 13 Sept 1642 în Hurm., *Frg.* III. p. 130.

[84] Schmidt, c. imp. 20 August 1643. Doc. Hurm. IV, p. 672.

[85] Giovanni Soranzo, către dogele 26 Ianuarie 1643. Hurm., *Doc.*, IV, 2 p. 523.

cându-se a da ascultare pretenţilor unuia Bogdan, aspirant la tronul Munteniei, ceea ce face pe Matei Basarab să-i mai trimată încă 40,000 de reali pentru înlăturarea lui.

In anul 1644 un ceauş venind în Muntenia, pentru a ridica tributul, raportează la întoarcerea lui, că ar fi văzut lângă Matei Basarab un număr foarte însămnat de oştire. Sultanul îl trimite îndată îndărăpt, spre a cere socoteala lui Matei pentru adunarea atâtor trupe. Alte sumi însă vărsate în punga trimisului, îl fac să schimbe raportul de a totului tot [86].

Matei Basarab văzând năpustirea tot mai deasă a Turcilor asupra vistieriei sale, crede să pună un capăt acestor despoieri, dând o sumă mai mare de bani pentru a dobândi confirmarea pe viaţă, lucru ce ne pune în mirare, când Mateiu trebuia să ştie prea bine cât preţuiau făgăduinţele Turcilor. El dă sultanului 50,000 de reali şi 20,000 lui Câzlar-aga, pe atunci foarte influent, crezând că poate lăsa la oparte pe vizir, care îi luase până atunci atâtea sume. Acesta însă se supără pe Matei îl combate, şi cu toate făgăduinţele sultanului, confirmarea i se încuviinţază numai pe termenul de un an [87], şi la împlinirea acestuia Turcii cer noue prezenturi pentru o nouă întărire.

Domnii români văzându-se atât de rău jăfuiţi, par pentru un monent a uità rivalităţile lor, şi se împacă chiar în anul 1644—45, în care aflăm pe Lupu numind pe domnul Munteniei, „fratele nostru Matei" în o scrisoare către agentul său din Constantinopole [88]. Tot atunci trimite Vasile Lupu în solie la Matei Basarab pe mitropolitul Varlam, când acesta descopere la cumnatul domnului, boierul Udrişte Năsturel, catehismul calvinesc. In acelaş an reîntocmeşte Vasile Lupu, mânăstirea cea din Târgoveştea unde fusese îngropat tatăl său.

Pe atunci se plănuia o ligă mare în contra Turcilor, provocată de Veneţia, care erà să lupte cu ei dela posesiunea insulei Candia. La ea trebuiau să iee parte toate popoarele creştine, şi mai ales Transilvania, Moldova şi Valahia, „din cauza jafurilor cărora sunt supuse aceste ţări, spre a mulţămi lăcomia Turcilor", cum observă ambasadorul Veneţiei [89]. Cât de serioasă însă erà această ligă se vede de pe aceea că nici una din puterile cele mari, ce trebuiau să iee parte la ea, nu vroiră să'i primească conducerea, care fù oferită în sfârşit lui Matei Basarab. Solul papal *Pejacevich* ce umbla în această treabă, spune că „reîntineri de bucurie venerabilul bătrân", la auzul propunerei ce i se făceà. El se grăbi însă preà curând a primi aceasta

[86] Alta din 2 Ianuarie 1644, *Ibidem* p. 529.

[87] Alta din 19 Ianuarie 1645, *Ibidem* p.534 şi alta din 15 Ian. 1646, p. 543.

[88] Scrisoarea lui Lupu din 24 Noemv. 1645, *Ibidem*, p. 540. cf. Dr. Scogardi c. Schmidt în Decembrie 1644. Hurmuzaki, *Fragmente*. p. 141.

[89] Scrisoarea lui Soranzo din 25 Mart 1646. Hurm., *Doc*, IV, 2, p. 546

onoare, de oare-ce liga rămânând pe hârtie, îl expuse la pericolele unei falșe poziții; liga într'adevăr nu se pune în lucrare. Germania și Polonia refuzând a lua la ea parte fățișă [90].

In curând Matei Basarab simți urmările purtărei sale nesocotite. Turcii anume, spre a-și răsbuna în protiva lui pentru scopul ce'l avuse, de și ei însîși știeau că nu putea conduce la nimic, se prefac a da ascultare altor pretendenți, și anume acelui Alexandru pensionat de Vasile Lupu. Un fost rob al acestui fost domn, ajungând al doile vizir prin una din acele favoruri năprasnice, atât de obișnuite în viața Orientului, și devenind foarte bogat, propune fostului său stăpân a'l împrumutà cu sumele trebuincioase spre dobândirea domniei, bine înțeles cu procente ce întreceau capitalul împrumutat. Pentru a trage și pe marele vizir în parteà lor, ei îi destăinuesc a fi descoperit că averea actualului voevod s'ar urca la 1.500.000 de reali. Prietenii lui Matei Basarab îl înștiințază însă de îndată despre primejdia ce'l amenința și'l sfătuesc să'și reînnoiască investitura [91]. Sume însemnate vărsate la Constantinopole scapă și de astă dată poziția lui Matei. Nu trecuse însă de cât câte-va luni, și un nou pericol și mai mare vine asupra ambilor principii, anume ei sunt chemați la Constantinopole. Asemene vizită în capitala imperiului otoman, fiind tot deauna însoțită de primejduirea vieței, trebuia înlăturată pe cât erà cu putință. Matei Basarab se scuzază că fiind bătrân, nu ar puteà întreprinde o atare călătorie; și dacă sultanul vrea să'l înlocuească, s'o facă, însă nu cu un principe domnitor — se gândeà la Lupu — când atunci s'ar opune [92]. Mai la urmă chemarea erà tot numai o manoperă pentru a stoarce bani. Domnii scapă de ea, dând fiecare câte 50.000 de reali [93]. Agentul muntean este însă bătut de vizirul pentru că nu aprovizionase seraiul cu carne de oaie, și este aruncat în închisoare. Pentru eliberarea lui, vizirul găsind mijlocul de a câștiga de iznoavă, cere dela Matei Basarab 47.000 de reali, pe care domnul de astă dată neavând de unde a-i răspunde, fiind stors de bani prin neîncetatele jafuri repetate într'atâtea rânduri, bietul capuchehaia rămâne încă mult timp la închisoare, până ce Matei adunând bani putù să-și scape boierul [94].

Dacă însă până acuma complicatele relațiuni politice, ale împărăților vecine împedecaseră reînceperea dușmăniilor între

[90] Gion *Brancovanu și Ludovic* al XIV-lea. p. 94—100.

[91] Scrisoarea lui Soranzo din 14 Fevruarie 1646 Hurm., *Doc.*. IV, 2. p. 573.

[92] Reniger c. împ., 3 Apriı 1650 în Hurmuzaki. *Fragmente*. IV, p. 153.

[93] Realul erà $^{1}/_{10}$ de leu. Un raport venețian din 6 Februarie 1659 Hurm., *Doc.*, V, 2. p. 59), spune că 100 de pungi ar face 500.000 de reali: așa dar câte 5.000 de reali punga, care conținea în lei 500.

[94] Schmidt c. împ., 29 Aug. 1689 Reniger c. imp., 25 Noemvrie 1694. Hurmuzacki, *Fragmente*, III, p. 148—150.

domnii români, de aice înainte alte piedeci se mai opun încă vr'o câţi-va ani reîmprospătărei lor, fără ca acest răstimp de pace şi linişte între ambele domnii să le aducă la conştiinţa intereselor lor comune; fără ca domnii să se convingă că sfâşierea lor nu folosia de cât străinilor. Atâta de departe erà pe atunci idea unirei de mintea Românilor, în cât deşì domnii lor apărau în acelaş moment pe tărâmul religios interese comune, ei se luptau între ei cu cea mai mare învreşunare, destrugînd corpurile ale căror suflete le ocrotiau.

Am văzut că pe la 1645 Racoţi reînnoise legăturile sale cu puterile protestante contra împăratului german [95]. Tot în acel an Turcii reîncep cu mai mare înverşunare luptele lor cu Veneţienii, pentru stăpânirea însemnatei insule a Cretei în cât aveau şi ei mai mare nevoie de prietinia Nemţilor. Pe de altă parte Racoţi, fiind bătut în câte-va întâlniri dinnaintea acelui an, Poarta găsia periculos de a'l susţinea, căci ar fi trebuit în curând să'l sprijine şi cu armatele sale, ceeace ar fi compromis pacea cu împărăţia germană. Din aceste pricini prietenia Porţei pentru Germani devenise pe atunci foarte pronunţată.

Vasile Lupu ştiind deci că a duşmăni pe Racoţi, în aceste împrejurări erà a sluji intereselor Porţei, pune în cunoştiinţare pe vizir despre reînnoirea tractatului dintre Francezi şi Svedezi cu Racoţi. Vizirul îi răspunde în Februarie 1645, că a pregătit 50,000 de Tatari pentru primăvară, şi invită pe domnii Munteniei şi Moldovei, să fie gata şi aprovizionaţi, spre a duce împreună cu Tătarii pe noul principe al Ardealului, Moise Sekely, în acea ţară [96]. Vasile Lupu se pune în înţelegere şi cu duşmanii lui Racoţi din Transilvania, între alţii cu episcopul de Agria, pentru a răsturna cu atâta mai uşor pe principele neplăcut Turcilor [97]. Rezidentul imeperial din Constantinopole mulţămeşte călduros lui Lupu pentru slujbele sale, şi să roagă de împăratul ca să trimită o mulţămire domnului moldovan. Acesta cere însă împreună cu Matei Basarab (care urma înainte politica lui prietinoasă Nemţilor şi deci duşmană lui Racoţi), dela împăratul ca să fie asiguraţi de cheltuelele ce vor face întru combaterea lui Racoţi [98]. Se înţelege dela sine cum o atare politică exterioară identică, trebuia să împedece reînnoirea duşmăniilor între domnii români, de oarece ei nu mai puteau găsi

[95] Mai sus, p. 32.

[96] Scrisoarea lui Lupu şi răspunsul marelui vizir din luna Ianuarie 1645, Hurm., *Doc.*, IV, p. 697. Comp. Greifenclau c. împ., 27 Martie 1645. *Fragmente*, III, p. 143.

[97] Episcopul de Agria către palatinul Ungariei, 14 April 1645. Hurm. *Doc.*, IV, p. 698.

[98] Raportul cancelariei aulice ungare către împăratul, 22 Oct. 1645, *Ibidem*, p. 699 şi rezoluţia împăratului, *Ibidem*, p. 701 Comp. Greifenclau c. împ. 1 Iunie 1645. *Fragmente*. III, p. 144—145.

un sprijin exterior al uneltirilor lor. Lupu este însă, ca mai nou câştigat la lupta contra lui Racoţi, cu deosebire curtenit de împăratul, care îi trimite nişte daruri pentru care domnul Moldovei mulţămeşte în 26 Ianuarie 1646 rezidentului din Constantinopole, Greifenklau de Volrath [99].

Prădăciunile Tătarilor în Moldova. — Duşmănia lui Lupu cu Racoţi şi plecarea lui sub politica turcească trebuia să aducă asupra Moldovei, cea mai mare calamitate. Anume am văzut că sultanul dăduse ordin ca 50.000 de Tătari să meargă asupra Transilvaniei. Ei trebuind să treacă prin Moldova, năvălireà sălbatecelor hoarde, care nu ştieau să facă deosebire între duşman şi aliat, erà să expună Moldova unei pustieri, a căreia grozăvii erau cunoscute locuitorilor din loviturile de mai înainte. Ţara cum aude de venirea Tătarilor se bejăneşte la munţi şi la păduri; boierii îşi trimit familiile la adăposturi, cu atât mai mult că solii pe care domnii români îi trimeseseră la hanul Tătarilor, spre a se îmbuna cu el şi a feri întru cât se puteà ţările lor de jafuri şi pustieri, fuseseră arestaţi; în cât după cum se vedeà Tătarii veniau în contra Moldovei chiar ca duşmani, spre a îndreptăţi astfel şi mai bine neomenoasa lor purtare. Vasile Vodă considera însă expediţia Tătarilor, ca îndreptată mai alcs în contra Moldovei, pentru care el se jălueşte cu mare amărăciune către capuchehaiul său şi către veneţianul Grillo [100]. După cât sunà vestea, sultanul vroià, prin Tătari, să scoată din scaun nu numai pe Racoţi ci şi pe domnii românii, care se prea întemeiese în domniile lor, şi de aceea fuseseră trataţi cu asprime solii trimişi de ei la hanul Tătarilor [101]. Aceştia însă în loc de a ataca Ţările Române şi Transilvania, după cum erau ordonaţi de Turci, se revarsă asupra Moscovei, ceeace aduce aproape izbucnirea unui răsboiu între Turci şi Muscali. Vasile Lupu spre a se pune bine cu sultanul, intervine încă odată şi izbuteşte a potoli încordarea, ceea ce aduce ca mulţumită din partea Porţei reîntărirea lui în domnie şi îmbrăcarea lui cu caftan [102]. Deşi Tătarii se întorseseră asupra Moscoviei, o greşală a lui Vasile Lupu îi atrage şi asupra ţărei sale. Anume ei se învârtejau încărcaţi de pradă pe la hotarele Moldovei, şi o parte din ei vrând să-şi mai sporească avutul, se abătură şi peste Nistru jăfuind

[99] Hurm., *Doc.*, IV, p. 702.

[100] Vezi aceste scrisori trimise în traducere de Giovanni Soranzo către dogele în 17 Decemvrie 1645. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 540—541. Aceste scrisori sunt scrise în greceşte şi în ele numeşte Vasile Lupu pe Matei Basarab, (în traducere italiană) „Mattei nostro fratello".

[101] Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 143.

[102] Mai multe raporturi a le lui Giovanni Soranzo către dogele din 1646. Hurm., *Doc.*, IV, 2, p. 543 545. Scrisoarea unui anonim din 12 Sept. 1646 Hurm., *Fragmente*, III, p. 148.

în hotarele moldovene. ,,Intr'una din zile prilejindu-se Vasile Vodă la masă vesel, şi viind iarăşi jalobă pentru Tătari, îndată au chemat pe căpitani, dându-le poroncă să purceadă îndată cu slujitorii şi din târg cine va vrea să meargă în dobândă să, lovească pe Tătari. Au făcut îndată porunca căpitanii, şi neamul Moldovenilor, din firea lor la dobândă lacomi, au mers de au lovit pe Tătari fără veste, şi le au luat ai noştrii şi robii şi pleanul (prada), care numai cu fuga au scăpat dintr'acel feredeau spre Bugeac[103]. Tătarii furioşi pe Moldoveni pentru această lovire neaşteptată, pârăsc pe Vasile Lupu la Poartă că s'ar fi hainit şi dobândesc învoirea de a prăda Moldova. Tătarii, pentru a acoperi lovitura lor, se prefac a plecà iarăşi în contra Moscoviei, şi trimit pe ascuns oardele lor către Nistru, unde sosind se împart în două părţi : una pe la Soroca spre Suceava, cealaltă spre Orheiu şi Lăpuşna, să loviască centrul ţărei. Drâmba de oşti ce erà orînduită spre Suceava, cuprinse ţinuturile Sorocei, apoi acel al Hotinului, Cernăuţului, Dorohoiului, Hărlăului şi Iaşilor, ajungând până sub zidurile Sucevei şi aripele ei până în munte. Ţăranii apucaţi pe neaşteptatele erau pe acasă, cu dobitoace, cu herghelii de care erà pe atunci plină ţara. Cealaltă drâmbă au luat Orheiul, Lăpuşna şi Fălciul, ajungând până în inima Moldovei. Numai Chighecenii de la Fălciu au putut scăpa de Tătari în codrul lor ,,anume Chigheciul, pădure nu aşà înnaltă în copaci, cum este deasă şi râpoasă, şi spini mai mulţi de cât alt lemn''[104].

Vasile Vodă văzând prăpădenia ţărei, se căi mult însă prea târziu de hotărârea luată atunci în fumurile vinului. ,,El pornì pe doamna şi casele boierilor prin frânturile codrilor dela Căpoteşti spre cetatea Neamţului, mutându-şi însuşi scaunul din Iaşi în nişte poeni din acel mare codru, şi lăsând în capitală puţintei darabani spre apărarea curţei care dacă au văzut mul-

---

[103] Miron Costin in *Letopisețe* I, p. 292–293, spusele cronicarului întărite întocmai de Ioan arhiep. de Adrianopol c. cardinalul Matei 6 Fevr. 1646 N. Iorga *Studii şi Doc.*, IV, p. 236 : ,,Il principe d. Wallachia (în loc de Moldavia) havendo saputo che alcune migliaia di Tartari passavano alli suoi confini con riche prede di Polonia, li havesse da' suoi fatto dare ado so et uccisme da 5m li havessero levato il botino Si Tatari, havendo fatto poi visentimento'', încă o dovadă despre exactitatea celor mai multe arătări ale cronicarilor moldoveni. Cronicarii sunt întăriţi şi de documente interne. Unul din 1702 *Doc. româneşti*, ed. Bianu p. 8 vorbeşte de ,,săminţii lui Bejan căzut în robie când au invadat Tătarii ţara în zilele lui Vasile Vodă''.

[104] *Ibidem*, p. 294. Pricina acestei prădăciuni a Tătarilor este raportată în chip identic cu cronicarul moldovan, de un document unguresc, fără dată, dar care se referă la acestă împrejurare. Vezi *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria*, XXIII, p. 667 : ,,Tartari sumentes sibi animum Moscoviam irrumpendi, ne praeparatio ipsorum et conatus omnino irritus diffluat, verterunt rabiem contra Moldaviae principem qui ipsis annorum superiorum decurus ex Polonia cum locupeta praeda revertenitibus. vim in itinere per diliones susa invito ipso facto inferendo infensus fuerat''.

ţimea de Tătari din ceas în ceas adăogându-se şi cu Cazaci amestecaţi, au lăsat cu noapte curtea pustie şi au eşit şi ei. Şi au ars atunci tot oraşul; unde şi unde au rămas câte o dughenită; curte domnească, casele boiereşti, tot oraşul într'o mică de ceas cenuşă s'a făcut. Iar mânăstirile au hălăduit, că erau şi oameni cu miile închişi prin mânăstiri. Numai la mânăstirea Treisfetitele oamenii ce au fost acolo închişi, le-au venit primejdie, că arzând târgul, din para focului s'au aprins şi mânăstirea. Deci au căutat o samă de oameni de arşiţă şi de para focului a ieşire pe o portiţă ce este prin zid pe despre Bahlui, şi acolo au luat pe mulţi oameni în robie Tătarii şi mulţi şi în heleşteul Bahluiului s'au înecat de groaza robiei" [105].

Această cumplită prădăciune a Moldovei aruncă şi mai mult pe Vasile Lupu în partea Polonilor, şi anume prin aceea că Vasile Lupu pentru a îndepărta pe aliaţii Tătarilor, Cazacii supuşii Polonilor, din prădalnica întovărăşire, dă lui Timuş, fiul hatmanului Chmielnicki, pe fiica lui Ruxanda în căsătorie. O adevărată floare dată unui barbar prost şi necioplit care nu erà în stare să scoată două vorbe din gură. Cu prilejul intrării în tovărăşirii lui Timuş în Iaşi, Cazacii cei sălbatici sperie poporaţia şi mai ales pe Evrei care se ascunsese unde puteau mai bine [106].

Corespondenţa lui Lupu cu Polonii fiind însă surpinsă de Racoţi, este dată hanului Tătarilor, care pradă a două oară Moldova, luând robi peste 20.000 de oameni (1650). Vasile Lupu scapă numai cât obligându-se a răspunde Tătarilor 100.000 de lei în bani şi alte daruri nenumărate, dând câteva persoane ca ostateci până se va plăti acei bani. Toate aceste duşmănii făcute de Tătari, supuşii Porţei, contra lui Vasile Lupu, cu învoirea tăcută a ei, nu puteau fi luate altfel decât ca semnele unei disgraţii a domnului moldovan. Pentru a căuta un sprijin în contra unei maziliri care se aştepta pe fie ce zi, Lupu se apropie tot mai mult de Poloni, şi iarăşi fie-care pas făcut de Lupu în spre Polonia umplea pe Turci de o mai mare neîncredere faţă cu el [107]. O asemenea prea strânsă legătură a lui Lupu cu Polonii şi Cazacii nu puteà însă conveni nici lui Gh. Racoţi cel tânăr, care încheiese pace cu împăratul şi trăia şi cu Turcii în

[105] Miron Costin în *Letopisefe* 1, p. 295. Reniger c. împ., 27 Sept. 1650 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 154.

[106] Traducerea germană a descrierii sărbătorilor nunţii din August şi Septemvrie 1652 în N. Iorga, *Acte şi Frag*. I, p. 208—214. Actul polon în Hurm., *Doc.*, supl., II, 3. p. 34.

[107] Miron Costin *Ibidem*, p. 296. De asemenea adeverit de relaţiunea de mai sus (nota 105): „cum Galga Zultano generali Tartarorum i centum millia talelorum imperialium pactatione facta, ab extrema internecione se et ditionem suam persolutione ipsius sumae redemit, praeter multiplicia honoraria ac alias expensas quas etiam Zultani et Tartarorum praefectis dare coactus fuit". Cf. Grisebrecht c. state 30 Dec. 1650. Iorga, *Studii şi Doc*. IV p. 238.

bună înţelegere, cu care tocmai pe atunci Polonii se stricaseră. Impăcarea lui Racoţi cu Germanii stânsese ori-ce învrăjbire ar fi putut exista între domnul Ardealului şi acel al Muntenei. Pe de altă parte Racoţi şi cu Matei se pusese prin aceste împăcări chiar în legături mai bune cu Poarta. Induşmănirea acesteia cu Polonii, în partea cărora se pleca tot mai tare domnul Moldovei, îl arăta de la sine ca protivnicul reînnoit al lui Matei şi Racoţi. Se temea mai ales Matei Basarab ca ceea ce Lupu nu izbutise a face ca ajutorul Turcilor, să nu reînceapă iarăşi cu acel al Polonilor. Astfel Matei Vodă ştiind de unirea lui Vasile Vodă cu Cazacii amestecă împreună cu Racoţi domnia lui Vasile Vodă la Turci [108]. Un Grec Pavalache care păruse a fi foarte legat cu Domnul Moldovei, îl trădă, sfătuind pe vizirul să-l cheme la Constantinopole pentru a-i stoarce o mare sumă de bani. Lupu dă într'adevăr mai multe sute de pungi dar cere ca Pavalache să fie ucis, ceeace se şi face chiar pe stradă ziua mare [109]. Vasile Lupu crezându-se întărit prin aceste nouă daruri şi bănuind că trădarea Grecului provenia dela Matei sumeţit pe nouele lui legături, reîncepe loviturele sale contra domnului Munteniei.

4. ULITIMELE LUPTE INTRE VASILE LUPU ŞI MATEI BASARAB

Popricani şi Finta. — In 1652 îmbolnăvindu-se Matei Basarab, Lupu cere dela Poartă ca să'i dee lui domnia in caz de moarte a rivalului său [110]. Aşteptarea lui Lupu însă neîndeplinindu-se şi Matei Basarab redobândindu-şi sănătatea, domnul Moldovei caută să capete iarăşi învoirea de a-şi răsbuna pe Matei întemeindu-se pe ajutorul pe care i'l făgăduise noul său ginere, fiul hatmanului Cazacilor. Matei simţind pericolul încă de mai înnainte, reînoi în 1651 cu Gheorghe Racoţi cel tânăr legăturile de prietenie ce le avusese cu tatăl său, trimiţind în Transilvania pentru a încheia tratatul o solie compusă din Dragomir vornic mare, Barbu stolnic şi Ienache postelnic, care închee un tratat cu principele Ardealului tocmai în aceleaşi condiţii în care fusese legat şi acel cu tatăl lui, şi anume în potriva tuturor duşmanilor, fără a excepta nici pe Tătari, ba nici chiar pe Turci [111]. In baza acestei învoeli, Matei Basarab propune

[108] Schmidt c. împ., 8 Iunie 1651, Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 164.

[109] Miron Costin în *Letopiseţe* I. p. 296.

[110] Reniger c. împ., 6 Dec. 1652, Hurmuzaki, *Fragmente*, III. p. 167.

[111] Textul tratatului în *Monumenta Hungariae historica diplomataria*, XXIII p. 61, anno 1651 Mai 10 : „idem faedus eandem compositionen quae nobis cum dilectissimo patre suo intercesserant approbantes et renovantes, juramus per deum vivum malevolos et hostes sub nullis modis et praetensionibus ad nullas occasiones meliusque mandata fore”.

lui Racoţi detronarea lui Vasile Lupu şi înlocuirea lui cu logofătul Gheorghe Ştefan. Pe când însă Matei voind de astă dată să atace el pe primejdiosul său duşman, Matei începù prin a ucide pe toţi supuşii moldoveni pe care îi prinde în Valahia. Lupu însă mai ghibaciu, caută să'şi câştige inimele Muntenilor tratând preà bine pe acei ce se aflau în Moldova cu trebi". Agentul Valahiei jăluindu-se sultanului pentru uneltirile duşmanului Moldovei, primeşte ca răspuns că „de şi principele Matei domneşte acum de aproape 20 de ani, nici odată n'au dat un dar extraordinar, că de şi s'au hotărât măsuri aspre contra lui, el vizirul ca vechiul său prieten nu vra să le pună în aplicare. Agentul se grăbeşte a scrie lui Matei să trimită cât mai în grabă daruri la Poartă [112].

Matei Basarab se săturase însă de vecinica nelinişte în care-l puneau uneltirele Moldovanului. Cum am spus el hotărîse acum la bătrâneţă să lucreze mai cu energie de cum făcuse la tinereţă, şi să iee el ofensiva contra Moldovei. Se înţelege deci cu Racoţi a pune în Moldova domn pe logofătul lui Lupu, Gheorghe Ştefan, care urzeşte îndată o conspiraţie contra domnului său. In mişcare erau amestecaţi şi boerii Ciogoleşti. Ei însă, pentru a nu se compromite la caz de neizbândă, trimit domnului o scrisoare anonimă prin duhovnicul curţei, egumenul Iosif de la Aron Vodă, arătându-i că „Gheorghe Ştefan logofătul cel mare îi este adevărat viclean şi s'au ajuns cu Racoţi şi cu domnul Munteniei ca să vie cu oşti asupra lui" [113].

Logofătul Ştefan care primise dela Vasile Lupu 40.000 de lei, tocmai pentru a pregătì cele trebuitoare spre împotrivirea contra duşmanului său, Matei Basarab, întrebuinţază acei bani întru a pune la cale sosirea ajutorului de peste munţi şi răscoala lui în contra domnului său [114]. Gheorghe Ştefan pretestă spre a'şi îndreptăţi trădarea faţă cu Lupu, că domnul îi ademenise femeea, ceea ce se cam potrivea nu e vorbă cu firea cea desfrănată a Albanezului, despre care cronicarii arată că făceà silă caselor boiereşti, luându-le fetele peste voia părinţască la ţiitorie" [115], iar un document german adaugă că „Vasile Vodă ar fi un om puternic, însă cam stricat de femei cu care ar face mari excese". Dar logofătul nu prea aveà cuvânt a se supăra pe domn pentru necinstirea casei lui, deoarece după cât se vede Ştefan se folosise de acea necinstire pentru a înainta repede în boierii,

[112] Reniger c. împ., 6 Dec. 1652, Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 175.

[113] Miron Costin în *Letopisețe* I, p. 298 întărit de Paul de Aleppo *Arh. ist.*, I, 2, p. 73.

[114] Ştefan fiul lui Lupu confiscă în 1662 pentru a scoate acei bani mâncaţi de Gheorghe Ştefan satul acestuia pe care îl înlocuise în domnie, Rădenii, în care document se raportează cele spuse în text. *Uricariul*, XI, p. 210

[115] Miron Costin în *Letopisețele*, I, p. 284 şi 299. Adaogă Tanoviceanu l. c. p. 136.

ajungând în curând din sulger logofăt mare [116]. Logofătul trece peste munţi de unde se întoarce sprijinit de oştire transilvană sub generalul Kemeny. Vasile Lupu pus într'o mare încurcătură prin o astfel de neaşteptată învârtire a lucrurilor, „se mirà unde va năzui; la Turci se temea de pâra ţărei şi de lunecoasa fire a Turcilor; iar a stare în potriva oştilor nu erà cum, neavând nici puşti gata şi ţara toată cu ură şi gata la lucruri noue". Cât de urâtă erà domnia lui Vasile Vodă reiesă mai ales din cuvintele lui Paul de Alepo care spune că „toţi Moldovenii fiindui necredincioşi s'au arătat vrăjmaşi Cazacilor ucizându-i, sub cuvânt că vin să ajute duşmanului neamului, Vasile, pe care îl părăsiră chiar acum cu cei ce-i mai ţineau credinţă şi din aceea că tot poporul iubea pe Gheorghe Ştefan" [117]. Iată unde ajunsese domnia lui Lupu, cu favorizarea extraordinară a elementului grecesc în dauna celui pământean, pe care'l înşelase la dobândirea tronului. Acuma, la amar, toată ţara îl părăsia, lăsându'l în apărarea Grecilor, pe care atâta îi încălzise la sufletul lui.

Popoarele pot fi adese-ori înşălate de acei care le guvernă. Nepăsarea însă la vremea pericolului este cea mai cumplită a lor răsbunare.

Vasile Lupu trebue să se hotărească a fugi înnaintea primejdiei şi a trece la Cazaci, la ginerele său Timuş. Cum aud Grecii din Constantinopole despre fuga domnului, se întrec care de care în oferte cătră Turci pentru a dobândi locul lui. Turcii se temeau mult ca Lupu să nu se arunce cu Cazacii şi cu Polonii asupra principilor duşmani lui, Basarab şi Racoţi, şi după învingerea lor, cu puteri sporite asupra Porţei [118].

Vasile Lupu se întoarce încurând cu ajutor dela Cazaci sub ginerele său Timuş. Gheorghe Ştefan lipsit de oştirele ce 'l aşezaseră în scaun şi neîntemeiet încă în domnie, este bătut la *Popricani* pe Jijia şi fuge; „iar până a sosit Vasile Vodă, au prădat Cazacii prin codrii Iaşilor dela drumul Căpoteştilor până aproape de Huşi, şi scosese fără număr vite, care apoi dacă a venit Vasile Vodă, pre cât le a aflat nemâncate, tot câte un zlot (galben tătărăsc) de vită a dat Cazacilor, şi a dat ştire oamenilor de au venit şi şi-au luat vita cine a cunoscut'o" [119].

După ce Vasile Lupu redobândeşte scaunul, mai mulţi boieri îl sfătuesc să s'întărească în Moldova şi să se pună bine cu Turcii, stând de altfel liniştit. El însă pleacă mai curând urechea cătră poveţele ginerelui său Timuş care-l îmbia la răs-

---

[116] Schmidt c. împăratul, 20 August-1643. Hurm, *Doc.*, IV, p. 672

[117] Miron Costin *Letopisețe* I, p. 301. Paul de Aleppo în *Arh. ist.* I, 2, p. 80—82.

[118] Reniger. c. împ., 8 Mai 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 178-179.

[119] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 306.

bunare contra duşmanului său, şi el porneşte iar în contra lui. Ajuns la *Finta* pe malul râului Ialomiţa, Timuş care'l împinsese la această expediţie, rămâne îndărăt cu Cazacii lui, răspunzând la mai multe chemări ale socrului său, că dânsul să înceapă lupta şi el va veni. Lupta se încinge cu o mare vioiciune între ambele oştiri. De şi o aripă a armatei lui Matei este răsbită la început, energica ţinută a bătrânului domn restabileşte în curând cumpăna. ,,Curajos ca un leu el face minuni de vitejie. Un glonte îl răneşte în coapsă şi calul îi este ucis sub el, pe când lângă dânsul stegarul lovit scapă stindardul la pământ. Inima lui rămâne însă întreagă; el nu se mişcă din loc în momentul hotărâtor. Sumeţ şi fără a căta la rana lui, se urcă pe alt cal; cu sabia în mână şi braţul ridicat se aruncă din nou în vălmăşagul luptei, îmbiind prin cuvânt şi exemplu oştirile sale la împotrivire, întărându-le puterea prin prezicerea izbânzei şi la prăzei speranţă. Asemene cu el luptă toţi oştenii lui cu bărbăţie. Mii de duşmani acopăr acum câmpul de răsboiu; 5.000 de Cazaci cad în mâinile învingătorilor, întreaga artilerie (16 bucăţi) şi pleanul tot este de asemenea pierdut iar Lupu pe cât şi tânărul Cazac îşi scapă viaţa prin fugă. Mai mult de 25.000 de morţi peste tot custă această sângeroasă zi'' [120].

Pribegirea lui Lupu. Aice se sfârşise cariera de domn a lui Vasile Lupu, şi începù acea a fugarului şi pribeagului, plină de amărăciunile desţărărei. ,,Precum munţii cei înalţi şi malurile cele înalte când se năruesc din vr'o parte, pre cât sunt mai înalţi pre atâta şi durăt mai mare când se pornesc, şi copacii cei mari mai mare sunet fac când se oboară, aşà şi casele cele înnalte

[120] Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 181, după raportul oficial al rezidentului Regnier către împăratul, din 9 Mai 1653 Miron Costin, în *Letopisețe* I, p. 313. Un document contimporan expune ast-fel lupta aceasta a lui Vasile Lupu: ,,Ille itaque Kaminieciun profugus illinc generum suum per occultos tractatus cum spre Kozacorum in Moldaviam exciens, regione illa iam maiori ex parte sub vaivoda Patritio pacata, necullo militi praeter aliquot cohortes nostras sub certis oficialibus ad obsequia Voyvodae relicto. Tandem ipsomet etiam Kamenicio dimissus et copiis subito coactis Kozacis se adjungens, certior etiam de adventu nostro factus festinandum esse consultius duxit ut hoc pacto conjunctionem nostram cum principe Mathaeo praeveniret, quod etiam obtinuit. Tali consilio confestim fluvium Seret trajiciens, in Valachiam irrumpit et ad fines illic aliquot cohortes nostras et Mathaei principis excubias agentes totis viribus aggressus commisso atroci praelio, celeriori quo potuit cursu castra sua Targovistam sedem voyvodalem versus adeo festinanter promovit, ut principi Mathaeo vix ad duo milliaria obviam eundi mora data sit Nihilominus animo intrepido, Deo et causae bonae confisus, certamen congredi nihil metuit et post gravem conflictum adeo illum fregit et enervavit ut tormentis omnibus relictis turpi fuga saluti suae consulere coactus''. Scrisoarea lui Gh. Racotzi către Potoczki în *Monumenta Hungariae historica, Diplomataria*, XXIII, p. 687. Tot acolo mai multe scrisori ale principelui Ardealului către Ianuş Radziwill, către regele Poloniei şi hatmanul Cazacilor, în care caută să justifice lovitura dată prietenului şi rudei lor, domnului Moldovei, Lupu. Lupta se dăduse lângă Târgoviştea în ziua de 27 Mai 1653. Vezi două doc. în Hurm., *Doc.*, XV, 2, p. 1217, 1220.

şi întemeiate cu îndelungate vremi cu mare risipă purced la cădere"[121]. Vasile Lupu fuge îndată la Iaşi, urmărit de aproape de Gheorghe Ştefan, care vineà să iee din nou scaunul în stăpânire. Vasile Lupu trimite cele ce mai putù aduna din fărămăturile oştirei sale în potriva năvălitorului; şi aceste însă sunt bătute la *Valea-Seacă*, lângă Bacău. Prin o ultimă sforţare Vasile Vodă, „văzându-se la greà cumpănă şi ţara îndoită în urăciune spre dânsul", încearcă încă odată soarta armelor; este însă iarăşi bătut la *Sârca* lângă Iaşi. El scapă prin fugă, iar soţia şi copiii lui se închid în Suceava, unde îi asediază în curând Gheorghe Ştefan. Timuş şi cu Cazacii venind s'o despresoare, şeful lor este ucis, plătind astfel prin moarte toate nebuniile la care el împinsese pe aprinsul său socru ce ar fi trebuit reţinut şi nu aţâţat[122].

Aceste lupte, purtate în mare parte de oştiri străine pe pământul Moldovei, aduseră o deplină pustiere a ţărei, aşà că cea mai mare parte a poporului căutase scăpare în adăposturile sale obicinuite, în munţi şi păduri[123].

In timpul ce domnia lui Vasile Lupu în Moldova, erà răsturnată de fapt prin răsvrătirea lui Gheorghe Ştefan sprijinită de armatele ungureşti şi muntene, rădăcinele ei erau tăete la Constantinopole prin silinţele lui Racoţi, care arată atacul Munteniei de către domnul Moldovei, ar fi fost încercare a lui de a-se face neatârnat de sultanul cu ajutorul Polonilor şi al Cazacilor. Vizirul totuş căuta să mai sprijine încă pe Lupu, câştigat prin făgăduinţi băneşti. Aşa el îi trimite o confirmare în domnie chiar după bătălia dela Finta[124], cu atât mai mult că Turcii nu preà trebuia să fie supăraţi de aceste lupte între domnii români, care le dărăpănau puterile[125]. In curând însă şi aceste de pe urmă legături ale domniei lui Lupu se desprind, şi ea este perdută de el într'un mod irevocabil; anume boieii Moldoveni trimit o jalbă la Poartă contra domnului alungat, cerând pe Ştefan de domn, pentru care ofer sutanului 40.000 de lei 30.000 vizirului, 15.000 chihaei, alte sumi validelei, în totul peste 100.000 de lei. Vizirul el însuşi văzind atunci bani numeraţi din partea lui Gheorghe Ştefan, pe când fugarul Vasile Lupu nu puteà da decât fgăduinţi, părăesşte şi el pe fostul său proteguit, primeşte bacşişul dat de noul domn şi se ofere chiar a-i

---

[121] Miron Costin, în *Letopisete* I. p. 296.

[122] Miron Costin în *Letopisete*, I, p. 315, asupra înfrângerei lui Timuş vezi mai multe acte în Hurm., *Doc.*, Supl., II, 3. p. 44—51.

[123] Reniger c. împ. 12 Iulie 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 191 Comp. Paul de Aleppo în *Arh.* ist., I, 2, p. 87.

[124] Paul de Aleppo în *Arh. ist.*, I, 2, p. 81, 5. Comp. Reniger c. împ., 2 Iunie 1653 în Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 185.

[125] Alte rapoarte din 8, 16 şi 19 Iunie 1653 rezumate de Hurmuzaki, *Fragmente* III, p. 190.

împrumuta înapoi banii daţi, dacă ar aveà nevoie de ei [126]. Ştefan primeşte confirmarea în 27 Septemvrie 1653. Lupu stărue în zadar la Cazaci şi Tătari după ajutor. Căzând şi Suceava în mânele lui Ştefan, femeea şi copii lui Lupu sunt luaţi prinşi de el. Şi mai rău însă decât atâta, toate averile lui încăpând pe mânile rivalului său, se taie lui Lupu ori ce putinţă de a mai lupta la Constantinopole.

In acest timp Gheorghe Ştefan pusese stăpânire pe ţară. Descrierea pe care o face *Paul de Aleppo*, ca martur ocular al celor petrecute cu aceà împrejurare, ne arată într'un chip luminos cât de însămnat erà elementul grecesc, pe care se întemeiese domnia Lupului şi dă răscoalei lui Ştefan caracterul unei reacţiuni naţionale în contra copleşirei străine. ,,In capul Iaşilor şi prin alte oraşe Ştefan trimise noi magistraţi din oamenii săi, care veneau acuma căutând să-şi răsbune pe duşmanii lor, Grecii. Aceştia fură reduşi la cea mai deplorabilă stare; căci tot avutul lor le fu luat şi în fie-care zi se vedeau expuşi la tot felul de insulte. Erau pumniţi pe strade şi pe drumuri; unora le tăiau urechele, alţii erau biciuiţi în public prin poliţie. O groază cumplită îi cuprinsă pe toţi, şi mai mulţi scăpară din mâinile călăului numai prin mijlocirea patriarhului (Macarie care se afla în Iaşi împreună cu secretarul său Paul de Aleppo). Căci, ne spune Paul, boierii greci care formau curtea lui Vasile, întrebuinţaseră toate mijloacele pentru a îndepărta din slujbe şi pentru a arunca pe Moldoveni la cea mai de jos treaptă a mizeriei, aşà că am văzut dintre cei mai mari şi mai nobili bărbaţi îmbrăcaţi cu straele cele mai ordinare de flanelă. In genere erau apăsaţi sub robie zi şi noapte, pentru a puteà îmblânzi în toată furia Grecilor, care se păreau a fi jurat o ligă cu Turcii contra Moldovenilor'' [127].

Iată unde ajunsese Moldova sub domnia lui Vasile Lupu. De aceea răsturnarea lui fù ajutată şi de o răscoală internă a partidei naţionale care'l adusese pe dânsul când va în fruntea ţărei; dar văzându-se înşelată în aşteptările sale, se folosise de duşmănia în care se afla cu Racoţi şi Mateiu Basarab pentru a'l arunca jos din tronul în care tot ea îl înălţase.

Eşind Vasile Vodă din Moldova, el se duce întâi la Cazaci, apoi la cumnatul seu, hanul tătăresc, care ţineà în căsătorie pe o soră a femeei lui [128]. Hanul cere îndată lui Gheorhge Ştefan pe soţia şi copii lui Lupu, care însă sunt reclamaţi în acelaş timp şi de Turci pentru a puteà prin asemenea zălog să despoaie pe domnul căzut de însămnatele lui averi. Gheorghe Ştefan pus

---

[126] Reniger c. imp., 12 şi 28 Sept. 1653, *Ibidem*, III, p. 201.

[127] *Arh. ist.*, I. 2, p. 83.

[128] *Ibidem*, p. 86. Imprejurările confirmate în N. Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 62.

în greutate prin atare îndoită cerere, a căreia neîndeplinire către ori care din doi putea să-i aducă pericule, apoi spre a înlătura o năvălire a lui Lupu tocmai în scopul de a-şi mântui familia, răspunde ambilor soli, că ea ar fi perit, de şi aceasta nu erà adevărat căci vom vedeà mai târziu pe soţia şi copii lui Vasile Lupu mergând la el în Constantinopole. Totuşi aşà de mare erà teama de Turci, încât Gheorghe Ştefan pune să insceneze o înnecare a soţiei lui Lupu şi a fiului seu spre a convinge despre acest lucru pe ciauşul trimis la el[129]. Turcii însă ieu măsuri pentru a pune mâna pe avereà lui Vasile Vodă. De o cam dată ei vând casa lui din Constantinopole lui Ştefan pentru 15.000 de lei, şi un Grec descoperindu-le că domnul ar aveà depuşi în muntele Atos 100.000 de lei, Turcii sechestrează şi aceşti bani, din care o parte este însă ascunsă de depozitar, iar denunţătorul primeşte 2.000 de lei ca mulţămită. Toată politica ulterioară a Porţiei, faţă cu rivalitatea domnului detronat cu acel din scaun, nu tinde la altă ceva decât la stoarceri de bani, întru cât ea erà convinsă că Gheorghe Ştefan pusese mâna pe sumi însemnate de bani când cu luarea Sucevei şi prindere familiei lui Lupu. Se răspândise vorba în Constantinopoli că Lupu avuse în Suceava 2.000.000 în aur şi juvaeruri; îşi poate deci cineva închipui aprinderea cu care Turcii căutau se pună mâna pe o aşà de însemnată sumă[130].

Vasile Lupu în Constantinopole. — Matei Basarab însă şi cu Racoţi, care aveau interes ca domnul alungat cu ajutorul lor să nu se întoarcă în scaun, îl cer dela Tătari, oferind pentru capul lui mari sumi de bani. Tătarii însă cărora cunoştinţa perfectă a limbelor greceşti şi turceşti din partea lui Lupu le aducea mari foloase în conducerea daraverilor lor şi care doriau apoi să aibă totdeauna în mânile lor, prin adăpostirea oferită domnului căzut, pe acei din Muntenia şi Ardeal, refuză a'l predà încât Lupu lucrează înnainte sub proteguirea Tătarilor spre redobândirea tronului său. După moartea lui Matei Basarab (6 Aprili 1654) Gheorghe Ştefan temându-se de o năvălire cazaco-tătară îşi trimete familia în Transilvania. Poarta pe de o parte asigură pe Ştefan că să nu aibă nici o teamă din partea lui Lupu, pe de alta primeşte cu bună voinţă solia Cazacilor, care cerea reîntegrarea domnui. Poarta vroià anume să afle dela Lupu câţi bani i-a luat Ştefan, spre a cere dela acesta restituirea sumei, mai lăsând însă a înţelege putinţa unei resta-

[129] Reniger c. împ., 3, 10, 25 şi 30 Decemvrie 1653 rezumate de Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 206. Comp. G. Batista Ballerino c. dogele, 28 August 1654. Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 10: ha trovato il Chauj spedito a questo effeto tutti due a'fagati nel fiume Firto (? Siretul?) il cadavere della donna, ma quello del figliolo non potutosi ricuperare dell'acque".

[130] Dell'Haye către dogele, 15 Dec. 1653. Hurm., *Doc.*, V, 2. p. 6.

biliri a domnului detronat, spre a stoarce cât mai mulţi bani dela duşmanii săi. Pentru a-l putea însă întrebuinţa cu tot efectul, trebuia să'l aibă la Constantinopole. Tătarii consimt a-l trimite acolo, unde ajunge pe o corabie în ziua de 5 Iunie 1654, şi este primit îndată de marele vizir; apoi cercetat de eunucii seraiului câtă avere perduse el în Suceava. Vizirul însă, spre a se pune bine cu domnii din scaune, închide deo cam dată pe Lupu în cele şepte turnuri, cercând tot odată pe agenţii lui Racoţi şi Constantin Şărban, care urmase în Muntenia lui Matei Basarab, dacă domnii lor n'ar fi dispuşi să primească reîntegrarea lui Lupu. Acesta scrie tot pe atunci către Gheorghe fost hatman ce era prins la Racoţi că „vizirul foarte m'a primit bine şi m'a împreunat cu cinstitul împărat care ne-a zis să stăm aici la Şapte Turnuri; şi a grăit cu mai mulţi meghistani şi că avem nădejde pre mila lui Dumnezeu că nu ne-o lasa de tot" [131]. Aceştia refuză cu mare energie, ameninţând cu răscoala în asemene împrejurare. Nebizuindu-se însă numai pe ameninţări, ei trimit şi însămnate daruri la Constantinopole. La rândul său Lupu făgădueşte dregătorilor sume fabuloase, cu deosebire marelui vizir care'l proteguia. Rivalii săi fac silinţi desperate pentru a împedeca izbânda lui, şi Lupu era cât pe ce să fie jertfit, dacă vrajba nu s'ar fi pus între principii stăruitori şi dregătorii Porţei, acestia cerând banii înainte, iar domnii Ardealului şi Munteniei oferind să plătească numai după faptă. Pe când duşmanii lui Lupu se silesc să'l piardă prin mijlocul banilor, singurul cu putinţa în decăzutul şi coruptul imperiu al Turcilor, Vasile Lupu trata la rândul său în acelaş chip cu marele vizir. Acesta cerea domnului sume îmsămnate pentru a'l elibera din închisoare, sume pe care şi Lupu vroia să le dee numai după ce va fi fost eliberat. Cei trei principi interesaţi în cauză combat cererea lui de eliberare şi trimit la Poartă 40 de Moldoveni care să denunţe Porţei jafurile făcute de el în Moldova [132]. In 1658 Vasile Lupu era tot în închisoare [133]. Racoţi şi Gheorghe Ştefan făgăduiră într'un rând vizirului 3.000 de pungi de bani (1.500.000 de lei), pentru capul lui; dar într'un mare divan ţinut la Constantinopole, în această afacere, un Turc îl apără şi el scapă de moartea ce părea acuma sigură. Nu numai atâta: el îşi rescumpără libertatea pentru 50.000 de lei; şi izbuteşte a face domn în Moldova pe fiul său Ştefăniţă, devenind la Poartă Capuchihaia acestuia [134].

[131] Alt raport din 6 Iunie 1654: „hieri giunse qui Lupolo l'antico principe di Moldavia" Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 9. Comp. scrisoarea lui Lupu din 20 Iunie 1654 N. Iorga, *Studii şi Doc.*, IV. p. 31.

[132] Rapoartele lui Reniger în Hurmuzaki, *Fragmente*, IV, p. 216—218.

[133] Reniger c. împ., 13 Fevr. 1658, *Ibidem*, p. 238.

[134] Raport venețiam din 8 Ianuarie 1659, în Hurm.. *Doc*, V, 2, p. 58. „e stato dal Gran Signor creato per novo principe di Moldavia il figlio di Lupulo

El reintră în mare favoare la Turci. Un raport contimporan ni'l arată că primind dela Turci onoruri neobicinuite, făcând prin oraş cavalcade pompoase, ca acele ale principalilor miniştri ai sultanului. Casa sa erà frecventată de tot soiul de oameni, care pe întrecutele îi făceau tămăeri, precum mai înainte îl blăstămau. Impărţia aurul în toate părţile cu mare generozitate; oferia 100.000 de reali din proprii lui bani spre a obţinea învoire de a reedifica bisericele grece distruse de un pojar [135]. Aceste favoruri le plătise însă Lupu foarte scump; se îndatorise anume de a susţine cu banii lui fabrica de galere şi spesele viitoarei campanii contra Cazacilor [136]. El însă nu'şi mai revăzù ţara şi trecu pragul vieţei pe malurile Bosforului după Mart 1661, când găsim un raport spunând că ar fi bolnav de moarte [137].

Matei Basarab, de şi se stânge în scaunul său, lucru cam rar în acele timpuri de frământare şi de neastâmpăr, totuşi şi el nu închide ochii încunjurat de liniştea ce ar trebuì să preceadă pe acea a mormântului, şi ultimele sale momente sunt turburate de o periculoasă răscoală făcută de mercenarii sei, către care se uni şi oştirea de ţară, dorobanţii ce erau încuscriţi şi în legături cu ei. Cronicele Ţărei Româneşti ne spun că „Matei Vodă fiind la un picior rănit din războiu, zăcea şi'şi cerca tămăduinţa, dar nu puteà să'şi caute boala lui şi slăbăciunea bătrâneţilor, de nebuniile dorabanţilor, a seimenilor şi a altor slujitori ce făceau, că se îmbogăţise în zilele lui şi bogăţiile de multe ori aduc la oameni nebunii precum şi la aceştia. Că strigau prin curtea domnească ca se le dee lefi, că ei au bătut războiul cu Vasile Vodă, că nu le mai trebue să le fie domn, ci să se ducă se se călugărescă, bătrân fiind şi bolnav, şi atât se îndârjiră în nebunii, cât au luat tunurile şi ierbăriile şi le au scos afară din tàrg, şi au întrat în casă la Matei Vodă unde zăceà şi cereau să le dee lefile, sau vor sparge cămările să'şi iee singuri Şi atunci bănuind dorobanţii pe Ghinea vistierul şi pe Radul armaşul „că ei nu lasă pe Matei Vodă să le dee lefile, îi cereà să-i prinză să-i omoare, iar ei de frică s'au fost ascuns în casă la Matei Vodă; dorobanţii şi cu seimenii i-au căutat prin toate casele până i-au găsit şi i-au scos bătându-i până au ieşit din târg, unde erau toţi strânşi, şi acolo i-au sfărămat cu săbiile. Atuncea s'au dus şi

---

et il sua padre estato liberato da sette Torri e fatto per Cappi chiccaia ossio residente alla Porta per detto suo figliolo'. Vezi totuşi documentul de la p. 60, din 30 Mai 1659.

[135] Ballarino către dogele 3 Ian. 1660, Hurm., *Doc.*, V, 2, p. 69.

[136] Alt raport din 1 Dec. 1660. Hurm. *Doc.*, V. p. 77.

[137] Ballarino către dogele 28 Mart 1661, *Ibidem*, p. 81: „Sta moribundo il Luppolo padre". Comp. Miron Costin în *Letopiseţe*, I, p. 352, şi Neculcea *Ibidem* II p. 205. Un şir întreg de scrisori apud Iorga, *Acte şi Frag.*, I, p. 218 240 confirmă cele arătate.

la Socol Cornăţanul şi găsindu'l în casa lui bolnav l'au omorât şi casele lor le au prădat foarte rău şi se îngrijiseră toţi boerii de frica lor de sta înmărmuriţi" [138].

Această revoltă fu provocată tot de Greci, introduşi de Matei Basarab în ocârmuirea Munteniei. Se vede că Ghinea Ţucalas (Olarul) acărui lăcomie, mai ales în timpul boalei domnului, nu mai cunoscu nici o stavilă, mâncase lefile oştirilor, cauza pentru care le şi vedem răsbunându-şi mai cu samă contra vistiernicului grec.

Insănătoşindu-se domnul el făcu într'o zi o preumblare până la Argeş. Când s'întoarse îndărăt, militarii care odată porniţi spre resvrătire comiteau necontenit neorândueli, îi închisese porţile, încât Matei Basarab fu nevoit să stee afară trei zile, până ce făgăduindu-le bani îl lăsară să intre. Pentru a pune un capăt acestor neorândueli, Matei Basarab aveà de gând să aducă Unguri şi Tătari, spre a nimici nedisciplinatele lui oştiri; dar îndată ce au eşit din iarna ce văzuse aceste turburări el muri în 8 April 1654.

Dacă este să tragem o asemănare între aceşti doi domni ai Ţărilor Române, apoi găsim întâi că ambii, atât Vasile cât şi Matei Basarab, erau oameni de valoare, ghibaci, inteligenţi şi meşteri în învărtirea trebilor politice, ceea ce explică stăruirea lor atât de îndelungată în scaunele lor; căci bani se oferea oricine să dee, şi tocmai atare oferiri repetate provocau prăpăstioasele schimbări. Când se întâmplau însă domni care se ştie, pe lângă pungi să mânuiască şi daraverile politice, atunci domnia se prelungea potrivit cu destoinicia domnului din scaun. Matei Basarab, odraslă al vechiului neam care întemeiese domnia în Muntenia, poseda însuşirea ce deosebise în tot deauna pe antecesorii săi: vitejia răsboinică; dar erà aproape ajuns în această privire de inimosul Arbănaş ce stătea pe tronul Moldovei. Mai reţinut însă de cât acesta, el îşi arăta virtutea nu atâta la atac cât la împrotivire, şi dacă la urmă lovi el cel întâiu, o făcu aceasta ca leul rânit ce atacă spre a se apăra. Pe cât însă de cumpătată se arată firea lui Matei, pe atât de aprigă şi pornită erà acea a lui Lupu. Odrăslit în părţile unde soarele e ferbinte, aprinsul său sânge izbucnea uşor în flacări, şi atunci loviturile sale erau mai straşnice de cât cuminţi. De aceea şi norocul îi fu totdeauna împrotivitor, pe când el se oprea pururea sub steagurile înţeleptului său rival. Din chiar acest caracter al am-

[138] Căpitanul în *Mag. Ist.*, I, p. 303. Anon. rom., *Ibidem*, IV. p. 327. N. Iorga în studiul său. *Răscoala seimenilor în protiva lui Matei Basarab* în *An. Acad. Rom.* II. tom. XXXIII, 1910, p. 207 (21) găseşte acestei răscoale şi un motiv politic, anume năzuinţa lui Constantin Şerban de a smulge spătăria lui Diicu pentru a-şi asigura Domnia.

bilor domni, odată ce vrajba se pusese între ei, ea nu puteà încetà de cât cu peirea unuia din doi, şi acesta fu Vasile Lupu. Duşmănia lor are însă o mare însămnătate în istoria poporului român; însemnează lovitura de moarte dată puterei de altă dată a Ţărilor Române. Ceea ce li mai rămăsese neatins din vechea lor virtute, se dărăpână acum în lupta fratricidă. Apoi aceşti doi domni aruncară şi mai mult ambele lor ţări, în ghiarele Grecilor, care deveniră dela ei aproape atot puternici. Epoca fanariotă nu mai este departată de cât de jumătate de veac; ei o chemaseră ei o apropieseră. De aceea s'ar putea spune că aceste două domnii însamnă punctul cel mai fatal din istoria neamului românesc, dacă pe timpul lor nu s'ar fi pus şi temelia viitoarei lor regenerări, întroducerea limbei române în viaţa oficială, civilă şi bisericească, a căreià decurs voim să-l povestim.

II

ISTORIA CULTURALĂ

A

ȚĂRILOR ROMÂNE SUB MATEI BASARAB ŞI VASILE LUPU

1. INTRODUCEREA LIMBEI ROMANE IN BISERICA

Inrâurirea calvină. — Pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu se petrece un evenement din cele mai însemnate pentru istoria culturală a poporului român. Se introduce în slujba obştească şi oficială a bisericei limba română în locul acelei slavone întrebuințată până atunci. Limba română slujise în toate timpurile ca organ de închinare alăturea cu acea slavonă, însă numai în chip privat şi nu oficial și sărbătoresc. Sub aceşti domni limba română face un pas însemnat în predomnirea cugetărei poporului român, fiind întrodusă şi în slujba obștească a dumnezeirei ca organ de rostire, și trecând apoi curând dela asemene întrebuințare și în cancelariile domneşti. Să căutăm a ne da samă despre pricinile care determinară asemene însemnată noire. Acest fapt al introducerei limbei române în slujba religioasă a poporului român se făcù mai întâi peste munţi, în țara Ardealului, şi după aceea în Țările Române dela poalele Carpaților. Nu numai timpul întroducerei idiomului naţional în închinarea sărbătorească către Dumnezeu este deosebit, ci şi pricinile care provocară asemene schimbare în ambele regiuni.

Peste munți introducerea limbei române în slujba oficială bisericească fù datorită propagandei luterane şi calvine, și am cercetat aiurea faptele ce se referă la această împrejurare [1].

Invățăturile calvine încercară însă curând a se lăți mai departe de cât Apusul, unde luaseră naştere, şi a cuprinde şi Răsăritul. Reformații izbutiră a prinde în mrejele lor pe patriarhul

---

[1] Vol. VI, p. 194 și urm.

Titlul la *Carte românească de învăţătură* [Cazania lui Varlaam], Iaşi, 1643

Constantinopolei *Ciril Lucari*, care începe încă din 1632 a prigoni pe Ortodoxi şi a-i sili indirect la îmbrăţoşarea doctrinelor calvine [2]. Ciril erà susţinut în cercările sale, de rezidenţii puterilor protestante a Olandei şi Svediei, şi combătut de cel german, care vedeà în asemene lăţire a Reformei şi în Răsărit, un mare pericol pentru Împărăţia Germană.

Clerul grecesc erà bine înţăles nemulţămit în culme cu întoarcerea capului său către teoriile apusene, şi Turcii se folosesc de atare desbinare bisericească pentru a-şi umpleà pungile cu bani. Ei împing anume pe mitropoliutl Tesaliei, numit tot Ciril, la răsturnarea patriarhului, prin bani vărsaţi în mânile lor. După ce'l alungă din scaun, tot ei îi inspiră gândul de a-l redobândi prin dare de bani din parteà lui, ceea ce Lucari îndeplinind cu prisosinţă, este restituit iarăşi în patriarhie, iar rivalul său surgunit într'o mânăstire. De abià însă reîntrodus în scaun, şi Turcii îi stârnesc un nou competitor, în persoana unuia Neofit, care şi câştigă prin bani pe năsăturaţii Turci. Ciril este răsturnat de a doua oară, luându-i-se sume enorme pentru o nouă reînstalare. Grecii simţind dela o vreme perfidul joc al asupritorilor lor, nu le mai oferă bani pentru deposedarea, ci pentru moartea lui Ciril, care se şi aduce de Turci la îndeplinire în 1638 [3].

In acelaş an urmaşul lui Ciril Lucari în patriarhie, Ciril Vereanul, adună un sinod care afuriseşte învăţăturile cuprinse în scrierea atribuită lui Lucari. Tot pe atunci frământări papistaşe, folosându-se de abaterea către Reformă a capului bisericei ortodoxe, neliniştean conştiinţa Creştinilor din părţile ruseşti. Mitropolitul Kievului, Românul Petru Movilă, pentru a le pune un capăt, alcătui o mărturisire a credinţei ortodoxe, în forma unui catehismu, cu întrebări şi răspunsuri, şi dorind să facă a fi primită şi de biserica grecească, stărui pe lângă Vasile Lupu domnul cel cu aşà de mare trecere atât la Turci cât şi la pristavii bisericeşti ai Răsăritului, ca să adune în Iaşi un sinod, în anul 1642 la care să iee parte şi delegaţi de ai patriarhiei, spre a cunoaşte lucrarea lui Movilă. Patriarhul Partenie trimise pe vestitul teolog Meletie Serigos, şi pe alţi delegaţi care cercetară învăţătura împreună cu părinţii veniţi din Rusia şi cu mitropolitul şi episcopii moldoveni, şi curăţând'o de oarecare abateri, o primiră drept conformă cu credinţa ortodoxă. Totuşi din motive personale politice ale patriarhilor ce se urmăriau pe scaunul din Constantinopole, şi care cereau adese-ori întervenirea papei în sprijinul subredei lor poziţii, şi deci nu vroiau să afirme aşà de rostit deosebirea bisericei lor de acea

---

[2] Schmidt c. împ., Ianuarie 1632 în *Fragmentele* lui Hurmuzaki, III p. 91.

[3] Vezi un şir de acte diplomatice dintre anii 1633—1638 *Ibidem*, p. 96—106.

apusană, mărturisirea lui Petru Movilă, nu fu recunoscută oficial şi promulgată ca învăţătură fundamentală a bisericei ortodoxe, de cât două zeci de ani după alcătuirea ei, anume în 1652, când patriarhul Nectarie o comunică cu o scrisoare arhipăstorească, tuturor bisericilor din Răsărit. Tot din această pricină, desbaterile sinodului dela Iaşi asupra mărturisirei lui Movilă fură conduse în secret, după cererea lui Meletie Serigos trimisul patriarhiei. Se înţelege că sinodul dela Iaşi, chemat a cerceta mărturisirea ortodoxă a lui Movilă, se ocupă mai mult de afirmarea dogmelor sale, de cât de combaterea părerilor protivnice, şi de aceea refuză să asculte cetirea unei răspingeri a articulelor atribuite lui Ciril Lucari, scrisă de Serigos. Ceea ce explică însă cum se face de o împrejurare, care interesa întreaga lume ortodoxă, a putut să facă obiectul desbaterilor unui sinod provincial, este faptul că el fu adunat aice după stăruinţa autorului mărturisirei, care vroia să cunoască părerile Constantinopolitanilor şi a nu se expune unei răspingeri a lucrărei sale de clerul grecesc, dacă fără o prealabilă încercare ar fi înfăţoşat'o lui. Apoi cum am spus chiar patriarhul Partenie, care se sprijinea pe catolici în contra întrigilor puterilor protestante, nu vroia tocmai atunci să accentueze prea pe faţă deosebirile dogmatice ale Ortodoxiei faţă cu Papismul şi prefera ca desbaterea unei asemene întrebări să se facă mai departe, şi nu în centrul lumei politice a timpului său [4].

La atâta însă se mărgini îmboldirea dată de teama lăţirei calvinismului între Ortodoxi, în biserica ţărilor române, şi introducerea limbei române în slujba religioasă a Românilor de dincoace de munţi nu fu datorită precum greşit s'au admis mult timp în istoria Românilor, unei reacţii contra propagandei calvine, care întrebuinţând limba română, spre a pătrunde în cugetul închinătorilor, ar fi provocat şi pe Români a se sluji de acelaş organ, spre a răspinge eretica doctrină. Se susţinea ca o dogmă că Matei Basarab şi Vasile Lupu, văzând pericolul ce ar izvori pentru dreapta credinţă, din doctrinile conţinute în cărţile de peste munţi *tipărite româneşte*, s'ar fi hotărât a oferi doritorilor de cetire, cărţi de religie scrise româneşte, însă curate de ori-ce erezie, şi astfel ar fi luat două măsuri de odată punerea cărţilor de religie pe româneşte şi mai grabinica lor

[4] Părerea din text se întemeiază pe expunerea părintelui Melchisedek, *Biserica noastră în luptă cu protestantismul*, Bucureşti. 1890. p. 25 şi urm., complectată prin scrisoarea doctorului Scogardi, medicul lui Vasile Lupu, către rezidentul Schmidt datată din Iaşi 6 Noemvrie 1642. (Hurm., *Doc.*, IV, p. 668). Vezi o expunere mai amănunţită a întrebărei în critica făcută de mine asupra lucrărei părintelui Melchisedek în *Arh. societăţei literare şi ştiinţifice din Iaşi*, An. II, No. 3.

Titlul la *Carte românească de învăţătură* [Cazania lui Varlaam], Iaşi, 1643

răspândire prin mijlocul tiparului [5]. Întreaga mişcare culturală, provocată prin introducerea limbei române în biserica Munteniei şi Moldovei, ar fi deci datorită indirect unei imboldiri apusene; nu ar fi fost un product al propriei noastre desvoltări; iar că reacţia contra acestei mişcări ar fi fost datorită la doi Domnitori iubitori de neam.

Această întreagă înlănţuire de idei este greşită chiar din rădăcina ei, şi vom vedeà că însămnata mişcare culturală, care cuprinse minţile Românilor de dincoace de munţi pe la jumătatea veacului al XVII-le îşi are o cu totul altă explicare. Şi mai întâi să ne dăm samă despre rolul ce l'a jucat propaganda calvină în biserica ţărilor române de dincoace de Carpaţi.

Incă pe când protestanţii curaţi, adecă Luteranii aveau peste Carpaţi stăpânirea conştiinţelor, ei luaseră precum am văzut măsuri spre a întoarce pe româneşte cărţile cele mai de căpitenie a le religiei creştine. Dar aceasta se făcuse pentru acele cărţi care conţineau învăţăturile obşteşti ale credinţei lui Hristos, precum erau Evanghelia sau Psaltirea, şi am văzut cum asemene traduceri fuseseră făcute din indemnul judeţilor Braşovului, în unire cu arhipăstorii Munteniei, chiar de servitorii bisericei ortodoxe, precum Coressi Diaconul şi preoţii dela biserica română din acel oraş. Până aice deci nu poate fi vorba de periclitarea credinţei ortodoxe de către propaganda reformată din Transilvania. Asemene pericol nu puteà să se ivească de cât din momentul ce începură a se tipări *scrieri dogmatice*, şi anume cărţi de învăţătură a nouelor doctrine sau catehisme.

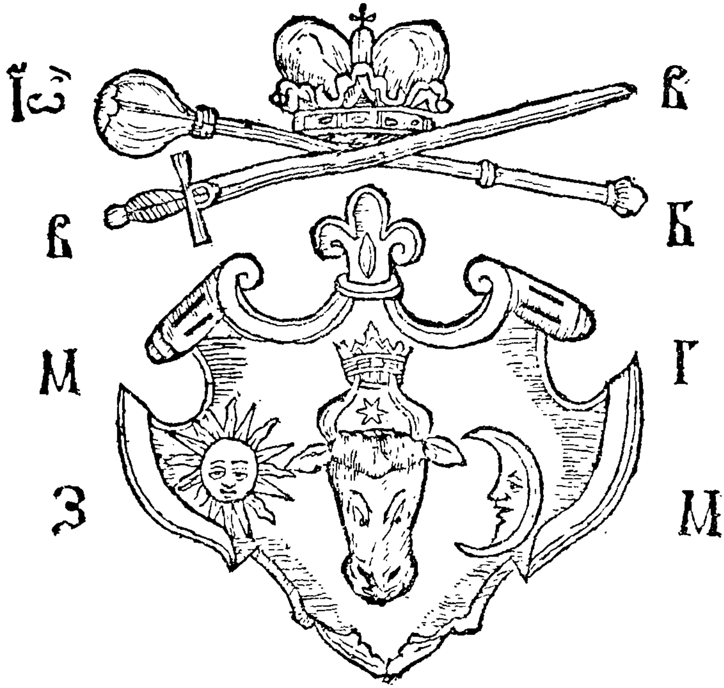
De aceste scrieri întâlnim tipărite în Transilvania, cu mult mai înainte de epoca lui Matei Basarab şi Vasile Lupu. Aşà am văzut că cel mai vechi catehism românesc, conţinând învăţătura luterană, este din 1544, şi în 1559 ese un altul asemene tipărit în Braşov, care probabil este o a doua ediţie a celui dintâi [6]. Dacă însă asemene scrieri dogmatice, ar fi fost un pericol adevărat pentru bisericile Munteniei şi a Moldovei, reacţia ar fi trebuit să se ivească încă mult înaintea lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, şi împrejurarea că până la aceşti domni nu întâlnim nici o urmă de opoziţie, în biserica de dincoace de munţi, contra unei propagande luterane, ne dovedeşte că o asemene nici nu a existat.

---

[5] Lucru straniu găsesc această greşită părere susţinută încă în 1898, 7 ani după apariţia vol. IV al *Istoriei Românilor* de mine (1891) în ed. I, în V. Gâdei, *Studii asupra cronicarilor noşri* p. 41: „Calvinismul din Ardeal înteţi dincoace de munţi mişcarea spre literatura proprie românească". N. Iorga. *Ist. Bisericii române*, 1904, I, p. 187 spune foarte drept că „în Ţara Românească şi în Moldova, mişcarea luterană şi cea calvină nu pătrunse nici în cea mai mică măsură".

[6] Vol. VI. p. 197.

Стихꙋри ꙟ стема Домнiеи
Молдовии.

Деши бꙋѣи кындвꙋ сѣмнь грозникꙋ,
сънꙋтемнри къда съларатж пꙋ ꙟцеринкꙋ
Къпꙋтериꙗ кꙋлꙋ пꙋтериле ꙟкипꙋꙗще,
ши слъвитꙋль подоабꙋль сꙋсемнꙗще
Кꙗпꙋ дексꙋжрꙋ ши ладомнiи Мѡлдовенiцин,
капꙋтеръ ꙟчеии хiери съ ꙟсокотещин,
Деꙋнде мꙋр. дꙗнии спрелаꙋдѫ шаꙋ фъкꙋт кале,
дꙟкоиши Василiе водъ лꙋчепꙋлꙋкꙋрꙋрнѣе сале.
Кꙋꙟбъцꙋтꙋри чеꙟцара са темелнiще,
немꙋрнтори нꙋме прелꙋлiе шiе знидеще.

Stihuri în stema Domniei Moldovei [din Carte românească, Iași 1643].

După ce calvinismul iea pasul în Transilvania asupra luteranismului, propaganda pentru întoarcerea Românilor din acea ţară la noua credinţă iea şi ea un mers mult mai energic; dar ea se mănţine tot în cercul Românilor de peste munţi şi nu-i trece dincoace Aşa găsim bunăoară pe „episcopul" ungur din 1643 Ştefan Gelei întreprinzând traducerea cărţilor sfinte în româneşte, însă nu cum se făcuse de Luterani din limba slavonă ci din cauza .... din cea grecească şi „găsind pe un om care, deşi Român, ştie greceşte ba pricepe chiar şi latineşte" [7]. O singură împrejurare trezeşte într'adevăr o mişcare de împotrivire în biserica moldovenească; *dar aceasta este tocmai posterioară începutului traducerei şi tipăririi de cărţi româneşti în ambele ţări, şi prin urmare nu s'a putut ca ea să determine asemene mişcare.*

Anume în 1642 se tipăreşte în Alba-Iulia, un catehismu calvinesc care în 1643 se impune de către principele Ardealului Gheorghe Racoţi, mitropolitului ortodox al Transilvaniei Ştefan Simionovici [8]. Acest catehism trece şi în Ţara Muntenească, însă numai întâmplător şi *în un singur exemplar*, peste care dă mitropolitul Moldovei Varlam, în casa boierului cărturar Udrişte Năsturel, cumnatul lui Mateï Basarab în anul 1644, când fusese trimis de Vasile Lupu la domnul Munteniei, spre a pune la cale împăcarea între ei. Se vede deci că acest catechism erà în Moldova cu totul necunoscut, de oarece Varlam nu dăduse pesté el cât stătuse aice, şi trebui să treacă în Muntenia pentru a întâlni un exemplar în biblioteca boierului dela curtea domnului acelei ţări. Cercetând mitropolitul acel catehism, îl găseşte „plin de otravă şi de moarte sufletească", şi întors în Iaşi, adună „un sobor din amândouă părţile, din Ţara Românească şi din Moldova", şi după consfătuirea avută şi însărcinarea sinodului, scrie şi tipăreşte în 1645 vestitele lui *Răspunsuri la catehismul calvinesc tipărit în Belgard în* 1642 — 1648 [9].

---

[7] Hurm., *Doc.*, *XV*, 2. p. 1109. Cf. N. Iorga, *Istoria literaturii religioase la Români* p. 142. Cf. p. 171.

[8] Rescriptul lui Racoţi către Siminovici din 10 Octomvrie 1643, spune: cum că catechismul carele acum s'a dat lor îl va primi şi va face ca şi alţii să'l primească, şi cu de adinsul şi el însuş va învăţa pe prunci acel catehismu şi prin alţii va face să se înveţe". Vezi Şincai, III, p. 39. Inceputul înrâuririi calvine, reprezentată prin Unguri, asupra Românilor se vede în traducerea Paliiei în româneşte, din limba maghiară şi nu din slavoneşte. Acest fapt l'a dovedit d. Iosif Popovici în comunicarea sa *Paliia dela Orăştie* 1582, *An. Acad. Rom.* II, Tom. XXXIII, 1911.

[9] Vezi precuvântarea lui Varlam la Răspunsuri reprodusă de Cipariu *Acte şi fragmente*, p. 202, şi de Şincai, III, p. 45. Dovadă că nici acest sinod nu a dispus introducerea limbei române în biserică în locul acelei slavone, se vede din aceea că tipăriturile româneşti din Muntenia şi Moldova cad înaintea ţinerei lui, care n'a putut fi cel mai timpuriu de cât în 1644. Asupra acestui al doilea sinod din Moldova, vezi şi Melchisedek, *Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul*, Bucureşti, 1890, p. 58. Tot pe atunci se întâlneşte şi o protestare în

Catehismul calvinesc de care e vorba conţineà învăţături cu totul protivnice credinţei ortodoxe, admiteà numai pe două din cele şepte taine, anume botezul şi comunicătura, lepăda închinarea icoanelor şi a moaştelor, posturile, slujba bisericească şi călugăria.

E uşor de a dovedi că nu întâlnirea întâmplătoare a catehismului calvinesc între cărţile cele noue, arătate de Udrişte Năsturele mitropolitului Varlam, a determinat marele evenement al întroducerei limbei române în biserică. Anume nu avem de cât a cerceta *data tipăriturilor de cărţi româneşti*, în ambele

Frontispiciu din Carte românească, Iaşi 1643

ţări române, spre a ne convinge că atât în Muntenia cât şi în Moldova, cărţile bisericeşti începuse a fi răspândite *prin tipar* înnaintea anului 1645, data Răspunsurilor lui Varlam la catehismul calivnesc, lucrarea acea de reacţiune contra propagandei bisericei reformate, şi înainte chiar a anului 1644, data găsirei catehismului calvinesc de mitropolitul Moldovei şi probabil şi

formă poporană contra catolicismului, tradusă din slavoneşte: *Intrebări din cuvintele lui Panaghios Filosoful*, când veniră dela papa Râmului şi se întrebară la Ţarigrad pentru credinţa cea dreaptă creştinească şi a biruit Panaghios din cre linţă pă Frânci. Reprodus textul de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II Tom. XXIX, 1906. p. 109 (5) şi urm.

acea a sinodului ţinut la Iaşi pentru combaterea doctrinei ce conţineà

Vechimea tipografiei în Ţările Române. — Existenţa tipografiei, în Muntenia cel puţin, poate fi dovedită pentru un timp cu mult anterior jumătăţei veacului al XVII-le. După cum am văzut mai sus în registrele de socoteli ale Braşovului, sub data 11 Iunie 1573, notat că a „venit un popă dela Alexandru Vodă *pentru tipografie*, şi a fost ţinut patru zile pe cheltuiala cetăţei". In 12 Decemvrie acelaş an se găseşte altă notiţă „că ar fi venit *diaconul Vlădicăi, care el însuş este tipograf, pentru un teasc*" [10]. De pe la acel an şi poate chiar mai înnainte 1550 şi până la 1635 toate tipăriturile slavone şi româneşti se fac numai în Braşov, iar în Muntenia se stânge cu totul meşteşugul tipografiei aproape 100 de ani. Cu toate că tradiţia tiparului nu erà cu totul stânsă în Muntenia, ea trebuì reînviată de Matei Basarab şi anume prin meşteri aduşi din Kiev, cum făcuse şi Vasile Lupu [11]. După cât se vede el o întărì îndată după ce apucă în mâni orcâmuirea ţărei. Incă din anul următor acelui al venirei lui în domnie, 1634, îl videm dăruind un sat mânăstirei Govora de peste Olt, unde erà egumen părintele *Meletie Macedoneanul tipograful* [12] şi că acest titlu nu erà numai un nume de familie, ne-o dovedeşte aflarea unei tipografii curând după aceasta în mânăstirea amintită.

Pe lângă această tipografie din Govora mai întâlnim în Muntenia o adoua înfiinţată de Matei Basarab în Câmpulung cu lucrători tiparnici aduşi dela Kiev. O notiţă aflată pe Molitfenicul slavonesc tipărit din porunca lui Matei Basarab în această tipografie în 1635 de tipograful rus Ivan Glebovici, spune că „Măria Ta străbătând prin scrisorile Tale multe ţări îndepărtate, ai ajuns până la locţiitorul şi capul întregei biserici ruseşti, Petru Moghilă, arhiepiscop şi mitropolit de Kiev, ieşind dela el cu sârguinţă oameni învăţaţi pe de-o parte în Sfintele Scripturi şi isteţi în meşteşugul tipografiei, ceeace se păreà nepotrivit şi cu neputinţă în ţara aceasta, acum prià bine cuvântarea mânei celei tari şi preà puternice se vede şi aici lămurit" [13].

In 1637 găsim o Psaltire slavonă tipărită la Govora de Meletie Macedoneanul tipograful şi egumenul acelei mânăstiri, iar în 1638 o Psaltire tipărită tot acolo de Ştefan ieromonahul din Ohrida. Deaceeà găsim în prefaţa Cazaniei (Evanghelia cu tâlc) tipărită în Belgrad (Alba Iulia) în 1641, ce fusese pusă în

[10] *Sächsicher Hausfreund.* 1847. Kronstadt.

[11] Hrisov, reprodus după originalul românesc în V. Pop, *Disertaţie despre tipografiile româneşti* Săbiu, 1838 p. 52.

[12] Comp. *Bibliografia română* I p. 31.

[13] Notiţa reprodusă de I. Bianu în *Prinosul* Sturdza (din cărţile vechi) p. 182.

lucrare încă din 1638 de mitropolitul Ghenadie, că fusese tipărită în Ardeal de Dascălul Popa Dobrea venit din Țara Rumânească și a făcut tipar aici în Ardeal [14]. Notița adeverește nu numai existența dar și desăvârșirea acestei tipografii muntene deoarece înființa tipografii în Ardealul mult mai luminat.

In Govora se tipărește în 1640 Pravila cea Mică a lui Matei Basarab de Meletie Macedoneanul, tradusă din slavonește de călugărul Mihail Moxalie [15]. In 1648 Gheorghe Racoți pune să tipărescă în limba română noul testament, tradus din izvod grecesc și slavonesc, în tipografia din Alba Iulia. In închinarea acestei cărți făcută de mitropolitul Ștefan Simionovici, către principele Ardealului, se spune între altele, că tipografia românească din Belgradul Ardealului fusese înființată din temelie de principele Racoți, „aducând *meșteri din țări străine*", sub care nu se pot înțelege altele de cât acele române, singurele ce puteau procura tipografi cunoscători de limba românească. In sfârșit pe un penticostar manuscript sârbesc din anul 1613, scris de Vasile fiul preotului Mihail din Bolgarsegul Brașovului, se află o însemnare slavonă, prin care unul *Ștefan tipograful* face știre că a zăbovit o noapte și o zi și jumătate în casa protopresviterului Radul, în satul Șinca (în ținutul Făgărașului), când mersese din țara Românească în Belgrad, la arhiepiscopul Ardealului Ștefan, în zilele lui Gheorghe Racoți, princepele Ardealului" [16]. Din toate aceste știri reiesă cu evidență, că o tipografie pentru cărți românești, exista în Muntenia cel puțin din anul suirii în tron a lui Matei Basarab, sau din anul următor, 1635.

Dacă însă existau tipografi precum Meletie Macedoneanul, popa Dobrea și Ștefan tipograful în mânăstirea Govora, este înviderat că ei se vor fi îndeletnicit cu meșteșugul lor, adică cu tipărirea de cărți românești, în cât videm că în Muntenia se constată tipărirea unor asemene cărți cu câțiva ani încă înaintea aparițiunei catehismului calvinesc din 1642.

Tot în Govora se mai tipăresc și anume în acelaș an cu catehismul pomenit, 1642, deci neprovocate de el, și *Invățăturile preste toate zilele*, dupre limba grecească, propuse de Melchisedek, egumenul dela lavra Dlagompli [17]. Apoi tipografia este strămutată lângă mitropolia din Târgoviștea, unde se tipărește

---

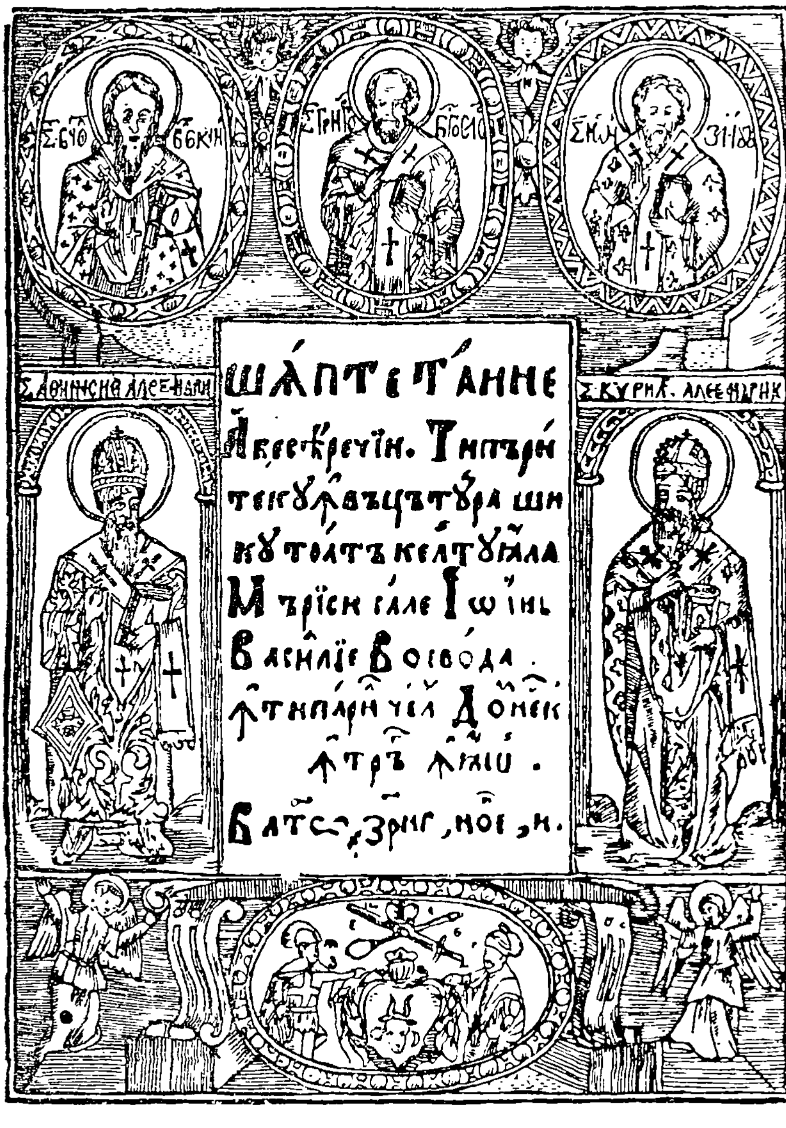
[14] *Bibliografia românească* I, p 115. Această înființare a tipografiei în Ardeal trebue înțeleasă în Alba-Iulia căci în Brașov eși de mult timp (tipăriturile lui Coresie dintre 1560—1577).

[15] Mai multe asupra acestei cărți, mai jos la capul *Legislația lui M. Basarab și V. Lupu*.

[16] Notița reprodusă de V. Pop l. c. p. 23. Comp. *Bibliografia românească* I, p. 168.

[17] Pop *l. c.* p. 58.

între altele pe timpul lui Matei Basarab şi Pravila cea Mare sau Indreptarea Legei în 1652.

Şiapte taine, 1644

Şi în Moldova, deşi nu putem urmări existenţa unei tipografii româneşti aşà de departe ca în Muntenia, se constată

într'un chip învederat tipărirea unei cărţi româneşti, înainte ca mitropolitul Varlam să fi dat peste catehismul calvinesc la Udrişte Năsturel în 1644, și deci înainte de mişcarea de împrotivire trezită în biserica română din principate, prin învăţăturile conținute în el. Anume încă din 1641 găsim pe Vasile Lupu mulţămind burghezilor din Lemberg ce au dat voie să toarne litere tipografice în atelierele lor [18]. Apoi se adevereşte că în tipografia întemeietă după cât se vede de Vasile Lupu, odată cu școala lui din mânăstirea Trei-Erarhii, se tipărește Cazania în 1643, şi în această carte la Cazania a 4-a dela Duminica lăsatului de brânză, se dojănesc calvinii pentru nepăzirea posturilor [19]. Răspunsurile lui Varlam la catehismul calvinesc urmează abia în 1645, după care mai esă de sub teascurile ei tot în 1645, o altă carte de polemica religioasă în contra calvinilor: *Cele șepte taine ale bisericei răsăritului*, în care se apără asemene dogmele ortodoxe contra teoriilor calvine, care primeau numai două taine, şi în sfârşit în 1646 *Cartea românească de învățătură de la pravilele împărăteşti*, tălmăcită din limba elinească pre limba moldovenească.

Din cercetarea de până aici reesă cu o deplină învederare că nu reacţiunea contra doctrinelor calvine a provocat introducerea tipărirei cărţilor româneşti de cuprins religios în Ţările Române de dincoace de munţi. Căci să se observe: nu poate fi vorba de introducerea limbei române în biserică în sensul acela că întrebuinţarea ei în slujba dumnezeească s'ar fi făcut pentru prima oară pe timpul domnilor îngemănaţi, întru cât am întâlnit *manuscripte* româneşti de cărţi bisericești încă din decursul veacului al XVI-le, poate chiar şi ai vechi. Introducerea limbei române în biserică pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu poate avea numai înţelesul primei ei întrebuinţări în *slujba obştească* a Ţărilor Române, pentru care se şi luară măsuri de răspândire a cărţilor române prin mijlocul tiparului

Intrucât deci se constată întăi existența de manuscripte româneşti, de texte bisericeşti mai vechi chiar decât protestantismul, nici nu se poate pune întrebare determinărei introducerei limbei române, în biserică prin o reacţiune contra calvinismului.

Al doilea; nici măcar introducerea tiparului pentru răspândirea textelor româneşti și părăsirea mai deplină a slavonismului nu poate fi atribuită aceleiaşi reacţiuni, întrucât se constată existența de tipărituri românești înaintea intervenirei pricinei ce ar fi putut împinge pe Români la o mișcare de împotrivire, pătrunderea în țările lor a catehismului calvinesc.

[18] V. Pop *l.* p. 71, nota.
[19] Hurm., *Doc, supl.*, II, 2. p. 1.

Dacă deci nu se poate afla pricina introducerei limbei române în slujba obştească a bisericei principatelor, în mişcarea de reacţiune contra propagandei calvine, să căutăm a determina cauzele adevărate ale acestui însămnat eveniment.

Surparea slavonismului de grecism. — Slavonismul erà o formă străină de închinare care trebuia necontenit întărită şi împrospătată, spre a se putea mănţinea şi a nu deperi în nişte ţări de altă limbă, precum erau Muntenia şi Moldova. Focarele care întreţiuneau forma slavonă a cultului fusese mănăstirile, adăpostul călugărilor şi deci şi acel al ştiinţei slavone.

Insă dela Radu cel Mare înnainte în Muntenia, ceva mai târziu în Moldova, o mulţime de mănăstiri căzuseră în mâinile călugărilor greci, prin adăpostirea lor de către domnii evlavioşi ai timpului; mai mult încă dela întroducerea obiceiului de a se închinà mănăstirile Ţărilor Române către acele greceşti din Răsărit. Indată ce o mânăstire încăpeà în mânile călugărilor greci, ei alungau pe acei cunoscători de limba slavonă şi căutau să substitue elementului slavon ce alcătuia substratul lăcaşelor de închinare, pe propriul lor elemnt, grecesc [20]. Am văzut însă aiurea cât de multe mănăstiri devenise în stare de închinate în ambele ţări române, şi mai ales în Muntenia, încă înaintea domniilor paralele ale lui Matei Basarab şi Vasile Lupu [21].

Urmările schimbărei elenentului cultural al mănăstirilor este uşor de înţăles. Grecii punând mâna pe ele, schimbară şi limba cultului şi impuseră ucenicilor învăţarea limbei lor în locul celei slavone, care ucenici se formau tocmai prin mănăstiri, şi apoi predau ştiinţa lor în şcoalele popeşti. Devenind ei tot mai rari, se săpără tot mai mult temeliile pe care stătea cultul şi limba slavonă, şi ele trebuiră să se zdruncine tot mai tare, până ce la sfârşit se şi prăbuşiră.

Cultura slavonă mai fusese apoi susţinută în Ţările Române şi prin imigrarea călugărilor bulgari de peste Dunăre, care întemeiaseră chiar în ele primele începuturi ale vieţei monahale [22]. Până pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu se petrecuse, chiar în Bulgaria, o schimbare însemnată: anume călugării Greci umpluse şi mânăstirile din acea ţară, suplantând pretutindene pe călugării bulgari, încât *chiar în ţara de baştină a bulgarismului, acesta erà dărămat şi surpat de grecism.* Un trimis al papei într'o vizitaţie făcută catolicilor din Bulgaria în 1640 arată despre biserica ortodoxă a acelei ţări că „episcopii

[20] Un document de la Gheorghe Ştefan din 1656, pe care'l vom întrebuinţa şi mai la vale, ne arată cum îndată după închinarea mănăstirei Trei-Erarhi a lui Vasile Lupu către comunitatea muntelui Atos, călugarii slavoni fură izgoniţi din mânăstire şi înlocuiţi cu călugări greci, Vezi mai jos nota 24.

[21] Vol. VI p. 28.

[22] Vol. III. p. 204.

ei ar fi mai toţi Greci" [23]. Din această pricină şi clerul, mai ales partea călugărească, erà de aceeaşi naţionalitate, şi nu se mai găsiau, în Bulgaria chiar, cunoscători cărturari ai limbei bulgare.

Matei Basarab scrie în 1637 lui Francisco Marcanici nobil catolic din Chiprovaci în Bulgaria că „voind a tipări din nou (ristampare) cărţile bisericeşti de rit oriental cu care se slujesc preoţii şi călugării din principatul său şi din alte provincii ca Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Croaţia, Herzegovina, mare parte din Tracia şi Macedonia până la Sfântul Munte, care cărţi sunt scrise în caractere cirilice în limba veche ilirică (slavă), având mare nevoie de asemene cărţi în părţile acele şi căutând Matei Basarab în acele ţări pe cineva care să poată îndeplini această însărcinare şi aflând că părintele Rafael, un Croat, s'ar pricepe în asemenea treabă, roagă pe Marcanici să i-l trimită". Trimisul Papei care în 1640 raportează această împrejurare adaoge ca Marcanici îi trimise pe acest părinte croat, căci acei din Bulgaria sunt puţini şi săraci în ştiinţă [24]. Marcanici se grăbise a trimite pe acel Croat, spre a nu lăsa pe Mateiu Basarab să'şi îndeplinească gândul, aducând vreun călugăr ortodox din Kiev [25].

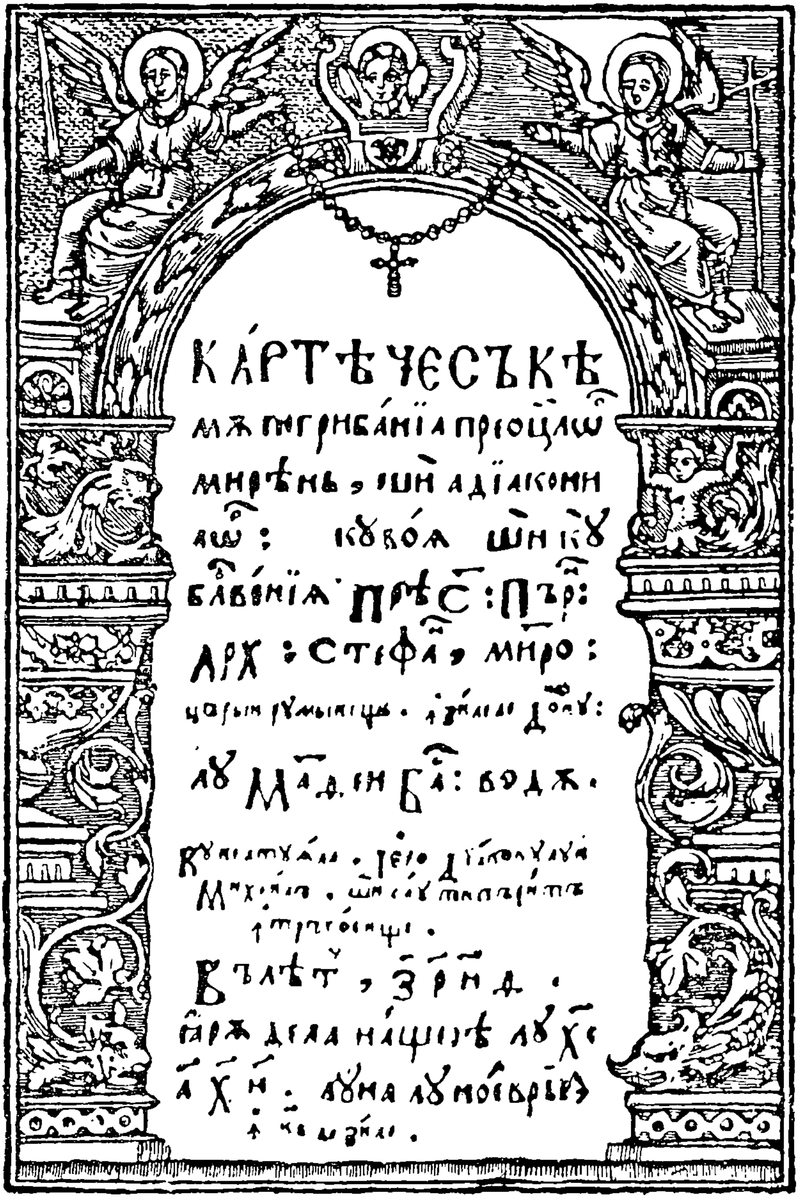
Dacă deci chiar în ţara lui de baştină slavonismul primise dela elementul grecesc o atât de puternică lovitură, mai poate să ne mire că el să fie slăbit în ţările române, unde elementul grecesc devenise pe fie ce zi mai covârşitor?

Slavonismul erà deci surpat de grecism. Această nouă formă de cultură îşi manifesta puterea ei de o cam dată numai prin o lucrare destrugătoare, fără a avea încă puterile trebuitoare spre a înlocui ceea ce dărâmase. De şi ajunsese a răsturna slavonismul, grecismul era în neputinţă a'l suplanta de odată în toată întinderea Ţărilor Române, deoarece călugării greci căutau situaţii strălucite şi nu se gândeau a se duce la bisericile săteşti unde ar fi fost nevoiţi să ese de coarnele plugului alăturea cu ţăranii. Se făcu atunci o răsuflare în nourii groşi ce le întunecau mintea, şi în ştirbătura găurită în cultura slavonă apăru pentru un timp la lumină forma cea firească de gândire a poporului, pentru a căreia rostire trebuia cea mai puţină pregătire, gândirea ro-

[23] Vizitatio della Valachia anno 1640 în *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, acta Bulgariae eclesiastica*, Zagrabiae. 1877, p. 71: „Ii loro vescovi sono quasi tutti Greci".

[24] *Idem*, p. 48; „ch'il padre Rafael conducesse due o tre altre frati intendenti et exemplari che sapessero la lingua illyrica *sendo he quelli di Bulgaria sono pochi e deboli in doctrina*". Comp. Francisc Maranici. monsignor. ugoli. 10 Aug. 1637. Hurm., *Doc.*, VIII. p. 461.

[25] Vizitatio della Valachia. citat în nota 21 p. 47: „il pensiero di mandare in Kiovio a chiamar un certo schimatico di che egli la desirade". Scrisoarea lui Mateiu prin care pofteşte pe Rafael din 29 Iulie 1637 şi recomandaţia papei dată călugărului din 18 Fevruare 1638 *idem*. p. 18.

Titlul la *Pogribania*, 1650

mănească. Iată cum se explică întroducerea limbei române în slujba oficială bisericească şi mirenească din Muntenia şi Moldova. Ne mai găsindu-se îndestui preoţi cunoscători de limba slavonă, şi acei ce cunoşteau limba grecească, nevrând să se coboare în popor, trebuì să se recurgă la limba română, singura cunoscută de toţi fără altă pregătire decât acea elementară a scrisului şi cetitului [26].

Că lucrurile s'au petrecut astfel ne o indică, pe lângă deducerea raţională din faptele raportate mai sus, şi unele mărturisiri ale oamenilor timpului. Aşa Paul de Aleppo ne spune, în descrierea călătoriei făcute dela sfârşitul domniilor lui Matei Basarab şi Vasile Lupu în Muntenia şi Moldova, că Lupu ar fi pus să tipărească cărţi româneşti *pentru poporul ce nu ştie slavoneşte*, [27] şi Del Chiaro personaj care a vizitat Muntenia pe timpul lui Constantin Brancovanu, jumătate de veac numai după domnia lui Matei Basarab, arată că întâlnind în unele biserici limba română şi mirându-se faţă cu câţi-va nobili despre acest fapt, i se răspunse „că un asemene *abuz* se întrodusese de puţin timp, *din pricină că cei mai mulţi preoţi când sunt hirotonisiţi nu ştiu altă limbă decât cea valacă*" [28]. Tot aşà spune şi Mitropolitul Ştefan al Ungaro-Vlahiei că a tipărit învăţătura sfintelor taine nu cum a fost pànă acum sloveneşte... carele nu le pot şti cinstiţii şi cucernicii preoţi *pentru nesăbuinţa* (neînvăţătura) *lor*, ci tot româneşte toate pe rând" [29].

Să nu se creadă că timpurile acele priviră întroducerea limbei române în biserică ca ceva bun şi potrivit, iar domnii o făcuseră numai constrânşi de nevoia ne înlăturabilă, de teama de a nu lăsa pe popor fără slujbă bisericească.

De altfel noirea trebuia să fie privită ca o decădere din sfinţenia vremurilor vechi, ca o îndepărtare de dumnezeire, deprinsă până atunci a asculta rugăciunilor muritorilor în limba sfântă a slavonismului şi nu în acea profană şi slujiind la nevoile zilnice, limba română. De aceea şi aflăm pe principii Ţărilor

---

[26] O scrisoare a lui Duca Vodă din 1671 (?) cere dela membrii Stavropighii din Lemberg, să-i tipărească 400 de psaltiri cu caractere slave însă în limba română „pentru că poporul lui nu ştie slavoneşte ca să le poată înţelege". Hurm. *Doc*., *supl.* II, 3, p. 88.

[27] *Arh. ist.* I, 2. p. 67.

[28] Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valahia* con la descrizione del paese, natura costumi, riti, religione degli abitanti, Venezia. 1718 p. 82: „pereche molti preti allorche furono ordinati non sapevano altra linqua se non la valaca". In prefaţă autorul spune că a vizitat provincia „alorché verso il fine del 1709 mi congedai de lor per andar nella Valachia di raccogliar le rimarchevole notizie di quella provincia".

[29] ..... cartea *Misteriu* sau *Sacrament*...... *două din cele şapte, botezul şi sfântul mir* de Ştefan Mitropolitul Ungro-vlahiei, tipràite în 1651 în Târgovişte şi descoperite de C. Erbiceanu, vezi Revista *Biserica ortodoxă română* XIX, No. 9 p. 671.

Române, Matei Basarab şi Vasile Lupu, dându-şi silinţa de a reînvia slavonismul, ce erà în agonie, şi anume prin întemeerea de şcoli mai înalte în care să se predea învăţătura acestei limbi şi îngrijind ca şi tipografiile înfiinţate de ei să tipărească atât cărţi române cât şi slavone.

Incercări de reînviere a slavonismului. — Vasile Lupu îndată după sfârşirea zidirei frumoasei mănăstiri a Trei-Erarhilor în 1639, de când datează inscripţia comemorativă [30] cere dela Petru Movilă, mitropolitul Kievului, ca să-i trimită dascăli iscusiţi *de slavonie* şi meşteri tiparnici spre a înfiinţa pe lângă noua lui mănăstire o şcoală şi o tipografie. Movilă se grăbeşte a răspunde dorinţi domnului Moldovei, trimiţindu-i încă din anul 1640 pe ieromonahul *Sofronie Pociatski*, pe care Lupu îl face egumen al Trei-Erarhilor, şi pe mai mulţi profesori şi meşteri tipografi. Că Pociatski erà în Mldova în anul 1640 se vede din o corespondenţă preschimbată între acest egumen şi învăţatul dascăl grec Teofil Coridaleu, datată din acel an [31]. Pociatski erà un călugăr învăţat în ţări străine cu cheltueala iubitorului de lumini, Moldovanul Petru Movilă arhiepiscopul Kievului, şi după ce se întorsese în Rusia în anul 1631 fusese numit rector al şcoalei din Kiev, din care se strămută, cum am văzut, în Moldova în egumenatul mănăstirei Trei-Erarhilor. Varlam în întroducerea lui la *Cazania* sau *Carte românească de învăţătura Duminicilor de peste an*, tipărită în 1643, aminteşte despre partea care'l interesa pe el în împrumuturile civilizătoare făcute în acel timp de Români dela Ruşi, anume despre uneltele de tipar trimise de Petru Movilă [32]. Un document iarăşi contimporan ne vorbeşte şi de dascalii trimişi din Kiev

---

[30] Reprodusă de Melchisedek *Notiţi istorice şi arheologice*, p. 169

[31] Această epistolă poartă titlu în greceşte: ,,'Επιστολὴ δογματικὴ Κορυδαλέως τοῦ ἐν Κωνσταντινοπόλει διδασκάλου, πρὸς τὸν πανοσειώτατον πατέρα Σωφρόνιον Ποκζάσκι τὸν ῥέκτορα μὲν πρῴην χρηματίσαντα τῆς ἐν Κιαιβίᾳ σχολῆς, τόδε ἐν Γιασίῳ τῆς Μολδαβίας ἡγουμενέυοντα". Ea a fost aflată de Constantin Erbiceanu la sfârşitul unui manuscript grecesc din biblioteca Mitropoliei din Iaşi, intitulat *Rezumatul celor ţinute în două tomuri ale lui Zernicavius*, 1815 şi publicată în *Revista Teologică din Iaşi* 1884. Vezi şi Xenopol şi Erbiceanu. *Serbarea şcolară din Iaşi, Acte şi Documente*, Iaşi, 1885, p. 378, No. 18. Pociastki iea parte la sinodul de la Iaşi din 1642. Vezi actul Patriarhului Partenie din 11 Mai 1642 care confirmă lucrările sinodului de la Iaşi reprodus în cartea lui Meletie Serigos. *Contra capitulelor calvine* şi redat în trad. rom. *în Revista teologică din Iaşi*, 1883 No. 27 şi 28. Comp. Melchisedek, *Notiţe*, p. 194. In deobşte m'am întemeiat pe documentele aduse de învăţatul episcop.

[32] Iată vorbele din acel cuvânt către cetitori: Preosfinţitul Părinte Petru Moghilă fecior de domn din Moldova arhiepiscop şi mitropolit Kievului, Haliciului şi a toată Rusia, carele pre pofta Măriei sale a trimis tiparul şi toate meşteşugurile care trebuesc spre care lucru M. S. domnul Vasile Voevod cu darul lui Dumnezeu domnul ţărei Moldovei, cheltuială nesocotită (adică darnică, fără a ţine socoteală) spre tot lucrul tipăriei au dat şi aşa cu darul lui Dumnezeu după început am văzut şi sfârşitul.

pentru şcoala lui Vasile Lupu. Anume urmaşul Albanezului în domnia Moldovei. Gheorghe Ştefan, prin un hrisov al său din 1656 raportează cuprinsul unui altui hrisov al însuşi ctitorului Trei Erarhilor, Vasile Lupu, prin care acesta dăruia şcoalei întemeiete de el trei moșii : Răchitenii, Tămăşenii şi Juganii, spunând domnul în el, că „văzând marea lipsă de dascali buni învățători în țara Moldovei, fără de care foarte mult pământul pătimeşte şi se întunecă fără învățătura cărței, socotind împreună cu tot sfatul țărei şi dorind a face pomenire pământului său, au aşezat prin a sa chemare dascali buni şi râvnitori la învățături dela Kiev, de la preasfințitul şi de D-zeu temătorul părintele Pătraşcu Moghilă, arhiepiscopul Kievului, ca să fie spre învățătura şi luminarea minței copiilor pământului nostru" [33].

Şcoala lui Vasile Lupu erà deci în primul loc o şcoală pentru *învățătura limbei slavone*, de oare ce dascalii ei cei mai de samă fuseseră aduşi dela şcoala din Kiev. Este de primit părerea că rectorul şcoalei din acest oraş va fi organizat şi pe acea întemeietă de Vasile Lupu, pe cât va fi putut, după modelul şcoalei în capul căreia fusese. In Seminariul din Kiev însă se învăța între anii 1632—1640 următoarele obiecte : trei limbi, adecă slavona, greaca şi latina, cântarea bisericească pe note de muzichie, catehismul, aritmetica, poezia, retorica, filosofia şi teologia. Limba predărei tuturor acestor obiecte erà fără îndoială, şi în şcoala lui Vasile Lupu, cea slavonă, în gura unor dascali veniți din Kiev. De aceea nu putem primi arătarea lui Cantemir, care pe lângă celelalte a le lui spuse, că Vasile Albanul ar fi deschis mănăstirile călugărilor greci pentru a învăța pe fii boierilor limba şi ştiința grecească, că dispusese ca în biserica catedrală să se cânte la o strană în slavoneşte iar la cealaltă în greceşte, că liturghia se făcea jumătate în greceşte şi jumătate slavoneşte, că a făcut şi o tipografie grecească şi română, mai adaoge că şcoala lui Vasile Lupu *ar fi fost grecească* [34]. Raportul misionarului Bandinus 1648 spune că Vasile Lupu a vroit să înfiinţeze în Moldova studii latine; că voia să se slujască pentru aceasta de Jezuiţi, dar că mitropolitul s'a opus realizării acestui plan [35].

Se vede că domnul scriitor transporta, la timpul înfiinţărei ei, caracterul pe care şcoala domnească îl aveà netăgăduit pe vremile sale, acela de a fi o şcoală excluziv grecească. Cât despre spusele lui Paul de Aleppo care după ce arată că Vasile Lupu ar fi orânduit a se cânta la o strană în greceşte, la ceelaltă în româneşte (am văzut că Cantemir spune : în slavoneşte); că

[33] Hrisov din 2 Aprilie 1656 în *Uricarul* III, p. 279—280.
[34] *Descr. Mold.* p. 153.
[35] *Arh. ist.* I, 2, p. 67.

Sf. Ioan Evanghelistul, din *Evanghelie*, Bucureşti, 1682

slujba religioasă se făceà pe jumătate în româneşte, şi că ar fi început a tipări cărţi româneşti pentru poporul ce nu ştia slavoneşte, — adaoge apoi că domnul ar fi zidit lângă mănăstire un mare *colegiu românesc*[36], atare rostire a călătorului contimporan poate fi înţăleasă în sensul că se propunea şi învăţarea limbei române pentru candidaţii la preoţie.

In ori ce caz nu poate rămânea nici o îndoială că slavonesc erà caracterul predomnitor al şcoalei lui Vasile Lupu. Tot aşa şi Matei Basarab pe lângă îngrijirea ce punea de a tipări şi cărţi slavoneşti de religie pe lângă cele româneşti, aducând cum am văzut învăţaţi slavi de peste hotar, întemeează şi el o şcoală în mănăstirea Târgoviştei în care se învăţau limbele latină şi *slavonă*[37].

Este deci învederat că domnii care au întrodus limba română în biserica oficială, se îngrijeau în acelaş timp de reînvierea şi întărirea slavonismului. Ei puneau să tipărească cărţi româneşti fiind că nu puteau face altfel, faţă cu lipsa aproape deplină de cunoscători ai limbei slavone. Nu mai puţin rămăsese ei convinşi că slăbirea slavonismului erà un pericol sufletesc pe care se sileau să'l înlăture.

De aceea nici să se creadă că se putu desrădăcinà aşa de uşor slavonismul din Ţările Române, şi că încă de pe timpurile domnilor îngemănaţi să se fi întrodus în toate bisericile slujba în româneşte.

Această împrejurare este arătată întâi de însuşi Mitropolitul Ştefan în cartea lui Misteriu unde spune că „nu se cade vouă drepţilor mei fii ai pravoslaviei, se vă *scârbiţi înpotriva pastorului vostru, căci am dus rânduelile şi le-am pus pe româneşte*"[38].

Deaceea se păstrase obiceiul de a se ţinea dascăli de slavonie prin casele boiereşti se vede pe timpul lui V. Lupu. In 1635 logof. Patraşcu Ciogolea cere din Bistriţa pe Toader Diacul ca să propună limba slavonă copiiilor lui, că avem coconi să ni-i învețe[39]. Am văzut apoi cum pe timpul lui Brancovanu

---

[36] *Codex Bandinus* ed. V. A. Ureche, *An. Acad. Rom.* II tom XVI, 1895, p. 84, 95.

[37] Asupra şcoalei slavone a lui Mateiu Basarab, despre care nu s'a ştiut nimic până la ediţia I a acestei *Istorii* atragem luarea aminte asupra următorului loc din vizitaţia Valachiei din 1640 în *Monumenta slavorum meridionalium* (mai sus, nota 16), p. 139: „Et potrebbe fare una scolla in quel monastiro tanto della lingua-latina *quando della cyrilliana come ha fatto il principe nel suo monasterio*". Adaoge trimisul papei (p. 141): „A se la sacra congregatione vorebbe fare un maestro della scuola in Targoviste, questo sarebbe il maggior frutto che si puol fare in quelle parti, pereche li Valachi che vogliono studiare latino vano in Transilvania fra li heretici et poi sono inimici alle chiese romane, et se fusse una schola della lingua latina et della cyrillian in un loco solo non haverebbono l'occasione di andare a studiare fra li heretici di Transilvania".

[38] Vezi mai sus, nota 29.

[39] Iorga. *Doc. Bistriţei* I, p. 53 cf. v. Pârvan *l. c.* vol. VI, p. 188 nota 17.

se întâlnea limba română numai în *unele biserici* şi cum boierii priveau această întroducere ca *un abuz.* Apoi tot în Muntenia se zicea până la mitropolitul Teodosie, în 1688, la hirotonia episcopilor, crezul în slavoneşte, şi numai acest mitropolit luă îndrăzneala de a desrădăcina şi acest obiceiu dela sfinţirea marilor păstori bisericeşti, spunând crezul în româneşte, care în curând însă fu înlocuit cu greceasca [40]. In ori ce biserică, unde nu mai se putea găsi un preot cunoscător de carte slavonă, de îndată era preferat chiar de închinători, cu toate că nu o înţelegeau. La ospeţe preoţii obişnuiau totdeauna a rosti câte o binecuvântare pe cât se putea în limbele slavă sau grecească [41], şi un călător care a vizitat Muntenia pela 1699 spune că Evanghelia şi liturghia sunt cetite în limba slavonă (pe care nu ştiu din ce pricină călătorul o numeşte şi armeneească), pe care totuşi nimene decât proţii nu o cunosc" [42]. Raicevici ne spune chiar că pe timpul lui Constantin Mavrocordat (jumătatea secolului al XVIII-le), traducerile române ale cărţilor de slujba bisericească ar fi puţin gustate [43].

De asemenea şi în Transilvania, lumea nu se putea desvăţa de slavonism, cu toate silinţele bisericei reformate, şi unde se putea, forma de închinare slavonă era menţinută, răspingând limba română. Protestanţii fură nevoiţi încă în 1675, mai bine de 100 de ani după punerea pe româneşte a celor întăi cărţi de religie din partea lor, a sili pe sinodul românesc să orânduească prin articolul 8 al hotărârilor din acel, an ca „preoţii care nu se nevoesc cu România ci tot cu Sârbia, unii ca aceia şi lor foc şi de către Dumnezeu pedeapsă şi de către poporăni urăciune şi soborului scădere, aceia cu un cuvânt să se oprească dela popie" [182]. Cu toate aceste însă în 1698 după cum se vede dintr'o instrucţie dată lui Atanasie, mitorpolitul Ardealului de către Dosoteiu patriarhul Ierusalimului, în unire cu Teodosie mitropolitul Ungro-Vlahiei, Atanasie este deşteptat ca să propoveduiască cuvântul lui D-zeu la Sârbi şi la Ruşi pe limba

---

[40] *Condica sfântă a mitropoliei Ungro-Vlahiei* publicată de Ghenadie Craioveanu, Bucureştii 1886, p. 24.

[41] Del Chiaro I, c, p. 32.

[42] *Curiose Beschreibung der Moldau und Walachey* 1699 (Bibl. acad. col. Sturza, No. 4239) sub cap. V : „Wenn sie die Messe und das Evangelium lesen geschiet solches in der armenischen Sprache so sie die servische nennen, welche doch niemand als die Pfaffen lesen konnen".

[43] Raicevich, *Osservazioni storiche naturale e politiche intorno la Valachia e Moldavia*, Neapoli, 1788, p. 242. Raicevici a stat 11 ani in Valahia şi Moldova în însuşire de consul austriac şi ca învăţător al copiilor lui Ipsilanti, de aceea întâlnim până în veacul al XVIII-a şcoli de slavonă. Un doc. al lui Ştefan cel Mare din 1493 este tradus de „Evopie dascălul din şcoala slavonească". Vezi comentarul la acest document de Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare* II, p. 9.

[44] *Acte şi fragmente* de Cipariu p. 148—149.

românească, pe când cetirea octoihului a mineelor şi a altor cărţi trebuia să fie făcută pe limba slavă sau pe cea elinească, *iar nu pe cea românească*. Motivul arătat pentru asemenea oprire erà *că limba română fiind puţină şi îngustă*, s'ar putea întâmpla să fie greşit reprodus cuvântul lui D-zeu, pricină pentru care se şi deşteptà mitropolitul Ardealului, că la caz de îndoială asupra înţelesului izvodului românesc, se caute deslegare şi tălcuire dela temeiu adecă dela originalul elinesc [45].

Iată deci cum trebuie înţeles în chip istoric, adecă adevărat, întroducerea limbei române în biserică, ca o împrejurare adusă nu de conştiinţa luminată a domnilor acelui timp care ar fi vroit să apere pe poporul român de a cădea în învăţăturile ereticilor, ci de desvoltarea neapărată a lucrurilor, care impinsese atât pe domni cât şi pe popor a întrebuinţa tot mai mult limba lui proprie, mai întâiu în rostirea închinărei lui cătră dumnezeire, apoi şi în alte a le sale daraveri.

Intrebuinţarea limbei române duse apoi neapărat la deşteptarea conştiinţei naţionale, dar întroducerea ei nu fu productul unei asemene deşteptări, ci rezultatul fatal al desfăşurărei istorice.

---

[45] Instrucţia din 1689 act. 5 şi 22 în Cipariu, *Acte şi fragmente*, p. 241 şi 249. Este deci prea generală şi cuprinzătoare arătarea lui Heladius, *Status praesens eclesiae grecae in quo etiam causae exponuntur cur Graeci moderni novi testamenti editiones in graeca barbara lingua factas accipere recusent*, etc., 1714, p. 20, care spune că „60 abhinc annis in Valachia omnia oficia sacra et ipse biblia aut graeca au sclavonica lingua legebantur; a quo vero tipographia inibi florere incepit, *omnia haec* in linguam valachicam ad utilitatem populi translatae sunt atque ita leguntur".

III

AŞEZĂMINTELE JURIDICE

1. OBICEIUL PĂMÂNTULUI. — FONDUL DREPTULUI

Matei Basarab şi Vasile Lupu a căror viaţă şi domnie nu fură de cât o lungă şi sângeroasă rivalitate, par a fi concurat unul cu altul pe întrecutele în înzestrarea poporului lor cu aceleaşi aşezăminte folositoare. Durata egală a domniei lor, încleştarea istoriei ambelor ţări născute din neîmpăcata lor duşmănie, şi mai ales fenomenele culturale identice, la care ambii au preşezut, fac ca istoria lor să nu poată fi expusă despărţit şi nevoeşte o trătare comună. De şi desbinate cu trupurile, ţările noastre erau împreunate cu minţile lor, şi în o regiune superioară se accentua unirea, pentru care conştiinţa poporului rămânea încă adormită. Aice găsim pentru întâia oară manifestată în cugetare, în covârşitorul domeniu al inteligenţei, de şi tot fără un act de vroinţă, unirea aceea pe care de fapt şi fără conştiinţă de marele act pe care'l îndeplinise, o realizase Mihai Viteazul, ba încă pentru întregul corp al poporului român, Dar şi acum, de şi aceleaşi acorduri răsunau în o sferă mult mai apropiată de conştiinţa poporană, ele tot însemnau încă numai o mişcare pregătitoare, instinctivă, care trebuia să găsească rostirea ei clară şi luminoasă numai mult mai târziu. Totuş este netăgăduit că din adunarea acestor fapte mute şi concentrate numai în sine însuşi se desvoltă încetul cu încetul, ca petalele unei flori ce se desfac din îmbobocire, mântuitoarea idee a unirei Românilor. Numai când Românii începură a întrevedea, fie şi numai ca prin o zare, istoria lor de până atunci, şi cunoscură prin câte punte comune ea se asemănà; când simţiră umplându-se cu toţii, şi fără deosebire de ţara pe care o locuiau, de aceleaşi gândiri, la faptele trecute ale întregului lor neam; când simţiră chitul cel puternic pe care-l turnà în suflet amintirea unor suferinţi purtate împreună, se născù în ei dorinţa tot mai vie de

a duce şi înainte un traiu nedespărţit. Atunci se născù ideea unirei politice, din zemislirea ei pusă pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, unirea intelectuală. De o cam dată ea strânse în un singur corp numai cele duoă ramuri răşchirate din poalele Carpaţilor, fără a puteà legà existenţa lor de trunchiul cel puternic rămas dincolo de piscuri. Dacă însă desvoltarea popoarelor este fatală şi dacă închegarea unităţei naţionale este tendinţa obştească a timpurilor viitoare, să trăim cu convingerea adâncă şi nestrămutată, că va sunà odată ora mult aşteptată când marginile statului vor cădea împreună cu acele a le poporului român. Acesta să fie idealul către care să tindem, ţinta noastră pe pământ!

Intre tendinţele asemănătoare care se manifestasă în ambele ţări române sub domniile lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, una din cele mai însemnate este încercarea ambilor domni de a-şi înzestra ţările cu o legislaţie. Până la ei nu am întâlnit nici un fel de încercare de asemene natură, căci cele ce se spun despre întroducerea legilor vasilicale sub domnia lui Alexandru cel Bun sunt de tot problematice, şi au chiar în contra lor împrejurarea însămnătoare, că nici un document nici posterior nici anterior lui Vasile Lupu nu aminteşte existenţa acelor legiuiri în ţara Moldovei[1].

Cu toată aceste trebuiau să existe şi înaintea ămbilor domni ai veacului al XVII-le nişte norme juridice, după care să se hotărască dreptatea între oameni, căci împărţirea acesteia este chitul cel d'intăi care uneşte pe oameni în societate, şi deci puterea zemislitoare a vieţei de Stat. Normele juridice, nu erau însă scrise şi deci precize, ci se transmiteau din neam în neam, sau erau creeate după ideea dreptului firesc la fie care nouă împrejurare. Aceste principii nehotărite şi plutitoare ale dreptului regulau singure daraverile sociale şi constituiau ceea ce se numea *obiceiul pământului*[2].

Poporul român suferind în timpul formărei sale, atâtea înrâuriri deosebite, urmele lor trebuie să se întâlnească şi în

---

[1] Cantemir, *Descr. Mold.* p. 100: „Alexander primus Moldaviae despota cum regium diadema a constantiopolitano imperatore acciperat leges quoque Graecorum quae τῶν Βασιλικῶν libris comprehendantur suscepit, atque a variis ilis voluminibus, excerptum id quo nunc Moldavi utitur jus proposuit". Tot el spune însă şi despre „Basilius Albanus Moldaviae princeps antecedenti seculo per bonos legumque patriorum peritos viros, cunctos el scriptos et non scriptos canones in unum collegi jussit et ex iis singularem codicem confecit qui hodiernum judicibus Moldaviae recte pronunciandi norma est". După Cantemir ar fi existat în Moldova pe timpul lui două extracte de legi, ceea ce nu reicsă de nicăiri. El pare a confunda colecţia lui Vasile Lupu, extrasă din Harmenopulo vezi mai jos Nr. 4. cu pretinsa adunare făcută de Alexandru cel Bun.

[2] Cantemir, *l. c. p.* 101: „non scriptum alterum, quod consuetudinem gentis recte diceres, si quidem vernaculo etiam sermone sclavonica voce *Obyc zai* quod morem aut consuetudinem designat, inter Moldavos appelatur".

normele juridice, care regulau daraverile sale zilnice. Obiceiul pământului va înfăţişa acest amestec variat, va fi un adevărat mozaic, din cele mai felurite inspiraţii, ale căror origine însă în cele mai multe cazuri nu se mai pot determina. Adese ori prescrierile sale sunt izvorite din bunul simţ şi înţelepciunea poporului, şi dacă ele se întâlnesc chiar în aceeaşi cuprindere şi la alte popoare, aceasta nu însamnă numai de cât că Românii le-au împrumutat dela ele, ci lor asemănător provine caracterul numai din aceea că sunt izvorâte din un fond comun omenesc [3]. Numai acolo unde regulele juridice, vor fi prinse în nişte forme exterioare anumite, se va puteà mai uşor descoperi adevărata lor provenienţă, căci dacă fondul poate fi comun, forma va fi tot deauna particulară.

In rândurile ce urmează vom căuta să arătăm lineamentele principale ale obiceiului pământului, fără a întra în amărunţimile, pe care le ar cere o trătare specială a materiei. Ne vom mărgini apoi la normele juridice, care regulau viaţa individuală, întru cât organizarea statului, a fost expusă mai înainte [4] cu toate că şi această organizare este, în definitiv, tot un product al obiceiului pământului, şi nu acel al unei constituţii scrise.

Dreptul penal. — Incepem cu normele dreptului celui mai primitiv şi elementar, acele ale *dreptului penal*.

Pedepsirea crimelor nu erà privită ca astăzi drept o afacere ce ar interesa ordinea publică, ci ca chestie de interes privat, ca şi daraverile civile. Aşa cavalerul Guillebert de Lannoy, ambasadorul regelui francez Carol al VI-le şi al celui englez Henric al V-le cătră mai mulţi principi răsăriteni, trecând din Litvania în Moldova pe timpul lui Alexandru cel Bun, în anul 1421, se întâlneşte cu domnul la Cozia [5], de unde se îndreaptă cătră portul aşăzat pe Marea Neagră, Moncastrul sau Cetatea Albă. El ne spune că înainte de a ajunge în acel oraş, el şi cu tălmaciul său fură apucaţi de nişte hoţi care-l răsturnară la pământ, îl despoiеră, ba îl şi bătură şi răniră greu la braţ, lăsându'l numai cu cămaşa, legându-l de un copac pe malul Nistrului, unde stătu toată noaptea în pericol de moarte. Dimineaţa totuşi îl deslegară, şi scăpând din mânile lor gol, veni astfel în târg. Se furase Francezului 120 de galbeni, toţii bani lui de drum, afară de alte lucruri. După stăruinţele puse de el pe lîngă guvernorul Cetăţei Albe care cetate erà a lui Alexandru Vodă,

[3] Observaţia ar putea fi generalizată şi la lucrări literare care dacă seamănă uneori dela un autor la altul mai ales la popoare deosebite, nu însamnă numai decât...... că adeseori numai o inspiraţie de acelaş fel.

[4] Vol. III, p. 147 şi urm. şi Vol. VI, p. 155 şi urm.

[5] Sat în judeţul Fălciul. Vezi Frunzescu. *Dicţionar geografic al României*, Bucureşti, 1872, s. v.

nouă din făptuitori fură prinși și aduși înaintea lui cu ștreangul la gât, lăsându-se în voia lui de a-i omorâ sau a le ierta viața. *Fiindcă însă că hoții îi restituise banii, de Lannoy se rugă pentru a li se dărui zilele*" [6].

Pe aceeași idee că crimele sunt de domeniul privat și că răul de căpetenie pe care'l pricinuau erà dăunarea aceluia contra căruia erau îndreptate și nu turburarea ordinei publice, se întemeiază și răscumpărarea pedepsei chiar a celei capitale, prin bani, dați celui vătămat.

Astfel un document dela Alexandru cel Bun învoeşte lui Iurja să'şi răscumpere gâtul dela Balota şi Oancea, dându-le ca gloabă o parte din satul său Tămrătăsinții [7].

Tot în bani se răscumpără şi pedeapsa morții când ocârmuirea o impune pentru oare-care vină. Aşa un document dela Bogdan fiul Lăpuşneanului (1568—1572) arată pe o femee Lupa vânzându-şi moşia lui Dinga vornicul pentru 240 de zloți tătărăşti, cu care bani îşi răscumpără capul pentru că s'a fost măritat după alt barbat şi pentru desfrănarea ei au plătit [8], ceea ce trebue înțăles că făptuise o bigamie. Ioan Vodă cel Cumplit întăreşte unui țigan, Nicola, în 1572 cumpărătura unei treimi din o cincime a satului Băloteştii, pe care țiganul îl cumpărase dela Toma în zilele lui Alexandru Lăpuşneanu pentru 120 de zloți tătăreşti, de care bani Toma avuse nevoie spre a se răscumpăra de pedeapsa morței. Un alt document din 1665 aminteşte pierderea a jumătate de sat din Onceni de către Maruşca şi fiul ei Grigore care făcuse o moarte de om în paguba lui Nicoară Vornicul, pentru a se plăti de dânsa [9]. O aplicare mai departe a pedepsei amenzii pentru moarte de om se făcea atunci când se găsia un om ucis în hotarul unui sat, făcându-se acest sat răspunzător pentru moartea întâmplată. Această răspundere a satului întreg ba chiar a unei regiuni mai întinse pentru crima întâmplată în hotarul ei erà un mijloc primitiv mai puternic de a le preveni. Un raport al boierilor olteni către ocârmuirea germană din anul 1719 spune că: ,,legea patriei este că dacă cineva erà daunat în averea sau în viața lui de către tâlhari, douesprezece sate vecine în hotarul cărora s'a comis omorul sau altă crimă sau să dea pe față pe rău făcător sau să plătească dauna [10]. Procedarea aplicată pentru încasarea amendei condu-

[6] Vezi această parte din *Voyages et ambasades de messire* Guillebert de Lannoy, 1399—1450, în *Arh. ist.* I. 1, p. 129.

[7] Doc. din 20 Decemvrie 1432 în *Uricariul*, XI. p. 12.

[8] Doc. nedatat în *Uricariul* X, p. 136.

[9] 1577. *Arh. ist.* 1, 1, p. 111; 1665. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, III, 2, p. 14. Intru cât şi furtul se pedepsea cu moarte găsim ,,răscumpărare dela streang pentru furtul unor..... 1635. *Doc. Bistriței* de N. Iorga, II, p. 5 asupra înțelesului cuvântului *descumpere* vezi mai sus vol. III, p. 469 nota 135.

[10] N. Iorga *Studii şi Doc.* V. p. 138 *Uricariul* X. p. 139.

cea de obiceiu la pierderea proprietăţei din partea sătenilor asupra moşiei unde se întâmplase asemenea nenorocire, Aşa un document dela Ieremia Movilă 1599 iea dela un preot Ioan o silişte numită Bădenii, fiindcă nu putuse răspunde gloaba de 50 de boi ce i se impusese pentru o moarte de om [11]. Chiar până târziu se mănţinu despăgubirea bănească pentru crima de omor. Aşa un doc. din 1791 ne arată cum unul Ioan Ionaş fusese pus la închisoare pentru un omor în familia lui Dumitru Ghionoiu; dar că scăpase dând 110 lei cu care ar fi fost iertat. In 1801 întâmplându-se ca bărbatul unei femei să omoare pe fata altuia şi acel bărbat să fie ucis la rândul lui de fratele fetei, ambele familii se împacă aşa ca nici una să nu ceară despăgubire dela cealaltă[12]. Un altul din 1800 aminteşte că unul „Berbănţi *în vremile de mult* ar fi plătit numai el pentru sine 100 de lei şi un cal gloabă pentru o moarte de om ce s'au fost ucis pe hotarul acelei moşii [13]. Altul din vremile lui Bogdan fiul Lăpusneanului spune că venise înaintea lui nişte Greci jăluindu-se că li s'ar fi omorât un tovarăş pe când păştea oile în hotarul satului Albotenii. Domnul ie satul ca domnesc spre pedeapsă. Apoi boierul Albotă plătind Grecilor moartea soţului lor, anume 158 boi şi vaci, 600 de oi. 8 cai şi 13 epe, domnul îi dărueşte lui satu Albotenii [14].

Banii plătiţi pentru o moarte de om din hotarul unei moşii constituiau pentru cel dăunat un drept real asupra ei trecând suma plătită ca o datorie asupra cumpărătorului. Un document din 1620 arată ca daţi rămaşi pe feciorii lui Gherman către Agatiea Boceacă, pentru un pământ din Nisporeşti şi dispune apoi că „numai atâta să aibă a întoarce jupâneasa Agatiea şi ginerile ei Neculache vel stolnic, 15 galbeni în mânile lui Ionaşcu Gherman şi a fratelui său Cazacul pentru o moarte de om ce s'a făcut pe acea parte de ocină ce a fost a lor şi au plătit ei". Cu alte cuvinte pentru moartea de om aflată în cuprinsul unei moşii răspundea nu proprietarul ci pământul [15]. Era un soiu de drept ipotecar.

Banii de răscumpărare se puteau plăti şi de o faţă de al treile, precum ne o dovedeşte un document din 1615 în care popa Matieş plăteşte un cal pentru a răscumpăra capul unui fur, Ostahi [16].

Se înţelege că dacă puteai scăpa de moarte prin bani cu atât mai mult puteai răscumpăra închisoarea. Aşa unul Ispas

---

[11] *Uricariul*, XIV, p. 91.

[12] 1791 N. Iorga, *Studii şi Doc.* VII, p. 66: 1801 *Ibidem*, VI, p. 508; 1800 *Uricarul* X, p. 139.

[13] Uricarul, X, p. 139

[14] Doc. din 1570, *ibidem*, II, p. 252.

[15] Ghibănescu, *Surete şi Izvoade.* II. p. 50.

[16] *Arh. ist.* I, 1. p. 71.

iartă pe cumnatul său Miron Cocoranul cari-i rupsese o mână şi fusese osândit la 100 de lei şi patru săptămâni de închisoare, de această din urmă pedeapsă, dându-i drumul cu condiţia ca pentru sângele vărsat să şază la toate liturghiile cu faţa în jos rugându-se lui Dumnezeu pentru iertarea păcatului[17].

Pe cât însă erà de uşoară scăparea de moarte prin darea de bani, pe atâta de altă patre nu se vedea nici o gradare în aplicarea pedepselor, impunându-se pedeapsa capitală pentru nişte vini, pe care legislaţiile de astăzi le pedepsesc numai cu o scurtă închisoare, precum acea de furt. Pe de o parte deci uşurinţa răscumpărărei, de alta însă o dărnicie nemărginită la impunerea morţii, ambele împrejurări ce ne arată cât de puţin erà preţuită viaţa în un timp unde pierderea ei erà aşa de uşoară.

Răscumpărarea pedepsei prin bani este de origine germano-slavonă. La Germani în legile barbarilor erà cunoscută sub numele de *Wehrgeld*, variind în mărimea ei după rangul celui ucis. La Slavoni omorul erà la început afacere de răzbunare privată şi numai în cazul când mortul nu aveà familie care să'l răsbune, intervenea autoritatea care lua dela făptuitor o amendă bănească [18]. La Români nu se reaflă răsbunarea familiei organizată în sistem precum o întâlnim la Slavoni, de şi ea se va fi produs de multe ori ca rezultat al simţimentului lovit. Se vede însă că Românii primiră dela acest popor partea cealaltă a pedepsei omorului, răscumpărarea capului prin o sumă de bani.

O altă pedeapsă în avere, care însoţea perderea capului şi nu o înlocuia erà confiscarea averei, care se aplica pentru, crime de trădare cătră domn, fie însoţită de pedeapsa capitală, fie singură, când osânditul izbutise să'şi mântue viaţa prin fugă. Această pedeapsă barbară care lovia nu numai în vinovaţi, ci şi prin despoiere în familia lui, nu'şi poate găsi explicarea decât în principiul feudal admis de poporul românesc a acelui timp, că imobilele devin proprietate individuală numai prin concesiunea domnului, anume chiar şi acele ce aparţineau privaţilor neatârnat de vre'o danie domnească [19]. Mai adăogim în privirea dreptului penal că lucrul furat putea fi urmărit până în orice mână. O scrisoare a lui Matei Basarab cere dela judele Braşovului să judece pe un Sas care vânduse unui Român o iapă, iar acesta o vânduse altuia şi acest din urmă unui al treilea la care însă păgubaşul acelei iepe o găsise şi o luase [20]. Adeseori

[17] Iorga, *Studii şi Doc*, V, p. 47.

[18] Evers, *Das aelteste Recht der Russen*, Dorpat, 1826, p. 213—220. Dispoziţia legei lui Iaroslaw spune: „dacă nu este nimene care să poată răsbuna pe mort, să se plătească 49 de grivne de cap, (ibidem p. 265). *Grivna* era egală cu ½ fund, de argint, (*ibidem* p. 271).

[19] Vol. III, p. 156.

[20] Din *Socotelile Braşovului* de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXI, 1899 p. 204 (96).

însă în neorânduiala acelor vremuri, păgubaşul îşi făcea dreptul singur. Unul Fuga bănuind că un ţigan Ciocârlan iar fi furat nişte cai, iea el singur un bou dela ţigan, apoi descoperindu-se adevăratul fur abia atunci vine cauza înaintea judecătorilor care dă rămas pe Fuga faţă cu ţiganul [21].

Dreptul civil, proprietatea. — Dacă trecem acuma la dreptul civil şi anume la unul din aşăzămintele sale mai de temelie organizarea proprietăţei, găsim urmele unei comunităţi a ei, care începe la legăturile de sânge şi se sfârşeşte la proprietarii cei mai apropiaţi. Instrăinarea moşiei nu este învoită proprietarului către ori cine fără deosebire. El este dator să întrebe întâi pe rudeniile sale cele mai deaproape, dacă nu vor să o cumpere, apoi pe proprietarii încunjurători, şi numai când, unii şi alţii refuză a o dobândi, atunci poate să vândă şi la străini [22]. Nişte răspunsuri a le divanului Moldovei către ocârmuirea germană din Bucovina, din anul 1782, privitoare la obiceiul pământului caracterizază astfel această străveche deprindere: „Cel ce va cădeà la datorie sau pentru altă trebuinţă va vreà să vândă moşia sa, are datorie să întrebe întâi pe fii săi, însă de vor fi în vrâstă, şi pe neamuri şi pe răzăşi, şi când nu vor vroi aceia să o cumpere, atunci poate să o vândă şi la străini; iar când nu va înştiinţa pre fii săi şi pe neamuri şi pe răzăşi, atunci ei vor puteà, după ce vor afla de vânzare, să tragă în judecată pe ori cine va cumpăra şi să o răscumpere" [23].

La moşneni sau răzăşi, adică la proprietatea mică, o asemene îngrădire a dreptului de înstrăinare este uşor de înţeles. Moşneanul mort, lăsa proprietatea lui urmaşilor săi în chip *indiviz*, împărţită numai în aceea ce priveşte folosinţa membrilor familiei sale, însă nu despărţită în bucăţi deosebite prin linii trase pe pământ. Aşa copiii păstrează parte proporţională cu numărul lor în locul de arătură, în imaş, în fânaţ; de asemenea în pădure şi la dreptul de adăpătoare [24]. Când din pricina rotaţiunei culturei, pământul de imaş devinea loc de arătură, se schimbau părţile respective în el, şi comunitatea la dreptul de păşune pentru un număr de vite se schimba în noul pământ lăsat spre atare întrebuinţare. S'înţelege dela sine ca într'un

[21] 1643. N. Iorga *Studii şi Doc.* IV, p. 25.

[22] Un document din 1810 vorbeşte despre „obiceiu, ori cu protimisirea rudeniei sau a megieşiei cu vânzătorul". *Uricarul*, VII, p. 62.

[23] *Uricarul* XI, p. 257. Documentul vorbeşte şi de termini în care se putea face răscumpărarea şi de publicaţii, elementele mai noue, necunoscute vremilor mai vechi.

[24] Numeroase documente conţin formula obicinuită a vânzărei: „din câmp, din apă, din imaş, din fînaţ, din pădure şi de peste tot locul". Vezi bună oară unul din 1602, în *Operele lui Miron Costin de* V. A. Ureche, I, p. 89: „din vatra satului din câmp, din fînaţ, din poieni, din curătură, din rediu".

asemene sistem de proprietate, până la un punct comun, dreptul de înstrăinare trebuia numai decât îngrădit. Proprietarul deci nu puteà dispune după placul său, de dreptul de proprietate asupra porţiunei nedivize, din pământul obştesc, spre a nu jigni, prin introducerea unui străin, buna pace şi liniştea comunităţei. De aceea nici o vânzare nu se va puteà face fără întrebarea întâi a rudeniilor, mai pe urmă a megieşilor, care aveau tot deauna dreptul de precădere în cumpărare, şi acel de răscumpărare de la străinii introduşi fără acea prealabilă întrebare. Astfel un document din 1627, arată pe una Dobra fata Barbului din Voineşti (Muntenia), vânzând logofătului Hrizea toată partea ei de ocină din Voineşti, vânzare făcută cu ştirea tuturor megieşilor din sus şi din jos şi din prejurul locului. Un altul din 1638 conţine iarăşi o vânzare făcută cu ştirea tuturor fraţilor vânzătorului şi a megieşilor din sus şi din jos şi din prejurul locului. Un al treile din 1610, ne arată pe unul Nicoară fiul lui Gavril, care când a vândut acele supra scrise părţi, mai întăi au întrebat pe fraţii săi pre câţi avea, dacă ei vor să le cumpere, şi ei nu au vrut, în cât atunci le au vândut supra scrisului Vasile Şeptilici'' [25], şi aşa în nenumărate altele.

Bine înţeles că neputându-se cu totul opri pe proprietar de a se folosi de dreptul său de înstrăinare, acest drept de protimis erà singurul mijloc de a garanta interesul obştiei. ,,N'am păcat căci i-am rugat, ziceà acel ce le propuse cumpărarea, dacă cum-va neprimind'o erà silit a vinde partea lui unui străin'' [26].

Această proprietate mărginită în dreptul ei esenţial, acel de înstrăinare, prin interesul colectiv al coproprietarilor nu este cum s'ar păreà de origine slavă [27], de şi proprietatea comună se găseşte încă astăzi în forma ei cea mai deplină la popoarele slave, unde poartă numele de *mir*. Toate popoarele au avut'o chiar şi Românii în vremurile primitive a le istoriei lor [28]. De şi la aceştia întâlnim în formele reflexive a le dreptului lor de mai târziu desvoltată proprietatea individuală, totuşi noi credem că felul de comunism atât de răstrâns al stăpânirei pământului la Români, este o rămăşiţă mai curând a vieţei romane. Dacă înriurirea slavonă ar fi determinat constituirea proprie-

[25] Doc. din 1627 în *Arh. ist.* I, 1, p. 8; acel din 1638, *ibidem*, p. 23, acel din 1610, *Ibidem*, III, p. 205 Mai vezi din nenumeratele documente ce s'ar putea aduce asupra acestei împrejurări, încă următoarele: 1627, *Arh. ist.* I, 1, p. 14; 1636, *Ibidem*, p. 16. 1602, Operile lui Miron Costin de V. A. Ureche, I, p. 89; 1619, *Ibidem*, p. 121.

[26] Din obiceiurile juridice ale poporului romîn. Răspunsuri la chestionarul lui Hasdeu, de învăţătorii din Judeţul Bacău: I. Climescu, I. Curpan şi C. Petrov, în *Columna lui Traian*, 1882, p. 578.

[27] Cum vra Pič, *Die rumanischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischem Rechte.* Prag. 1886, p. 32.

[28] E. de Lavelleye, *De la Propriété et de ses formes primitives*, Paris, 1882, p. 164.

tăţei la Români, fără îndoială că ea ar fi luat un caracter comunist mult mai rostit, asămănător cu acela ce'l are la Slavoni până în zilele noastre. Apoi mai amintim că terminul întrebuinţat pentru însămnarea moştenirei răzăşeşti, este acel de *bătrân*, care vine dela latinul *veteranus*, şi care aminteşte încă vechea asignaţiune de pământ ce se dădea soldatului roman când la o vrâstă înaintată părăsia cadrele militare [29].

Mai neînţăleasă poate să ne pară împrejurarea că chiar şi proprietatea mare erà supusă, în privirea înstrăinărei, aceloraşi răstrângeri, de şi aice nu mai erà motivul ce o aducea la proprietatea mică. Mai multe documente adeveresc faptul că nici proprietarii de case sau moşii mari nu puteau vinde proprietăţile lor, fără a întreba întâi pe rudenii sau vecini, dacă nu vroiau ei să le cumpere cu preţul oferit de străin. Aşà în un document din 1698, găsim că Radul portarul şi popa Radu vând prin tainică înţelegere lui Maican şi Cârstea Iane moşia lor Stupnicenii din judeţul Dâmboviţa, lucru despre care aflând boierul Cârstea vistiernicul, ce erà *moşnean* şi *vecin* cu ei, întoarce prin judecată înaintea lui Constantin Brancovanu banii lui Maican şi ie el moşia, „mai mult căzându-i lui a cumpăra această moşie, zice documentul, *ca unul ce erà moşnean şi neîngăduind el ca să intre alţi străini pe lângă moşia lui*". Un alt caz petrecut cu un imobil urban este raportat de un document din 1697. Unul Ştefan Iuz (adecă iuzbaşa sau căpitan) de Bucureşti murind, lasă pe femeia lui Smeada şi pe fiul său Istrate ca moştenitori. Smeada vinde casele lui Ştefan aprodul care trece la rândul său lui Dima neguţitorul fără ştirea lui Istrati. Acesta chimă în judecată pe Ştefan aprodul, şi divanul hotărăşte că acesta să restitue casele lui Istrate, primind dela el 30 de lei despăgubire pentru preţul plătit. Mai însemnat este încă un alt document din 1693, în care însuşi Brancovanu arată că pe când erà spătar mare cumpărase dela jupâneasa Stanca, soţia răposatului Dima Chiurcibaşa şi dela fiul ei Matei postelnicul, satul Hurezii, „necăzându-se altora a cumpăra, căci că având domnia mea sate din sus şi din jos" [30].

Asemene întindere a mărginirei înstrăinărei dela proprietatea cea mică, unde îşi aveà temeiul de a fi, la cea mare, unde nici un motiv nu o mai îndreptăţia, nu pare a fi altă ceva de

---

[29] Vol. I, p. 199. Numeroase documente vorbesc de împărţirile moşiilor răzăşeşti în *bătrâni*. Spre exemplu aducem pe unul din 1662 în care „Toma Arhimandritul vînzînd dreapta lui ocină de moşie şi cumpărătură, satul Şendreni, patru bătrâni, ce se fac patru părţi din acel sat şi din sat din Dănceni iarăşi doi *bătrâni*, cari fac două părţi, lui Rustea neguţitorul, pe care arhimadritul însuş le cumpărase de la răzeşii moşneni drepţi din sat din Şendreni". *Operile complecte* ale lui Miron Costin, de V. A. Ureche, I, p. 91. Altul din 1609, *Ibidem* p. 115.

[30] Aceste trei documente in *Condica logofeţiei lui Brâncoveanu*, p. 278 190, şi 103.

cât o formă imitativă. Din acesta se vede însă că şi la Români proprietatea au început cu acea mică şi până la un punt comună, precum au început la toate popoarele, desvoltându-se apoi din ea întinderile cele mai mari de pământ, care fură însă supuse la aceleaşi norme juridice. După cât se vede însă exercitarea dreptului de protimisis erà mărginit la un an. Brancovanu în o scrisoare din 3 Ianuarie 1709 către judele Braşovului spune: „noi ştim că cu dreaptă judecată iaste când cumpără cineva au moșie, au casă și *până la un an* simte cel ce iaste neamul adecă sângele, iaste volnic a-şi lua moştenirea lui înnapoi iar dacă se mai povărnieşte şi se învecheşte lucrul, nu dă judecată să se strămute" [31].

Infrăţirea. — Altă formă încă mai strânsă a comunităţei proprietăţei, care este însă de sigur de origine slavonă, este acea născută din *înfrăţire*, adecă când doi proprietari se prindeau *fraţi nedespărţiţi*.

In acest caz, cel rămas în viaţă moştenea numai de cât pe acel mort mai înainte, afară numai de lăsa copii. Astfel un document din Maramureş din 1446 adevereşte o învoială intervenită între Giula fiul lui Mich din Sugatug şi cu Petru Gherluş din Sărăcia prin care se alcătuia că dacă o parte ar muri fără moşteri, atunci averea să fie luată de partea cealaltă". Invoiala este numită *frăţirea*. Alt document din 1467 arată iarăşi o înfrăţire făcută între doi nobili români din Transilvania; alt document, dela Vlad Călugărul domnul Munteniei ne arată pe boierul Laţcu, dând nepoţilor săi de frate jupânii Andreiu şi Lupu, mai multe sate, cu condiţia ca „ei să fie fraţi nedespărţiţi şi ori cărui din ei se va prileji să moară mai înainte de celalalt să nu vânză partea lui, şi să treacă la cel rămas". Un al patrulea document din 1600 dela Neculai Voevod, acela ce fusese trimis de Mihaiu Viteazul în Muntenia îndată după cucerirea Ardealului, ne arată „că s'au înfrăţit Drăghici postelnicul şi Giurgiu postelnicul din Tomeni, de mai înaite vreme cu nepoata lor de frate, cu călugăriţa Maria, şi peste sate, şi peste ţigani, şi peste toate averile şi agonisitele lor, să fie trei fraţi nedespărţiţi în veci, şi ori căruia dintr'înşii se va întâmpla să moară, şi ori care dintr'înşii va rămânea viu în urma lor, acela să stăpânească toate satele şi ţiganii şi toate averile lor. Apoi atunci s'au întâmplat lui Giurgiu şi lui Drăghici moarte; *mai înainte însă de a murì nu a rămas nici un fiu din trupul lor în urma lor*, şi a rămas toată averea în mânile călugăriţei Maria; iar după aceea jupăniţă Dragna sora lui Drăghici şi a lui Giurgiu s'au înfrăţit a doua oară cu nepoata ei de frate, călugăriţa Maria peste toate satele, ţiganii şi averile, şi ca să fie doi fraţi ne-

---

[31] Am rătăcit notiţa şi nu pot indica isvorul.

despărţiţi în veci, şi căruia dintr'însele i se va întâmpla moarte mai înainte, ori călugăriţei Mariei ori jupănesei Dragnei, şi care dintre dânsele va rămânea în viaţa în urma celeilalte, să ţină aceste averi. Apoi a murit călugăriţa Maria şi au rămas satele şi ţiganii şi toate averile în mânele jupănesei Dragnei" [32].

Mai sunt şi altfel de înfrăţiri, într'un doc. din 1648, bunăoară pentru dăruire reciprocă şi care nu se referă la proprietate apoi înfrăţire pentru negoţ sau meserii ca „să fie fraţi la câştig şi la pagubă" adecă mai curând o societate în nume cuprinzător în un doc. din 1720. Se mai găsesc înfrăţiri şi între mânăstiri precum între Bisericani şi mânăstirea de sub Ceahlău din anul 1622 care bine înţeles nici acest fel de înfrăţiri nu mai aveà de ţintă moştenirea ci numai buna primire a călugărilor dela una la alta încât numele de înfrăţire dat acestor tovărăşii de deosebite feluri este numai cât un nume de împrumut [33].

Moştenirea. — După ce am cercetat modul cum proprietatea erà întocmită între cei vii, să videm cum ea se transmitea după moarte; cu alte cuvinte să ne acupăm cu dreptul de moştenire. Aici găsim o abatere radicală dela dreptul german sau slavon, care admitea o deosebire între dreptul de moştenire al bărbaţilor şi acel al femeilor, mai ales în averea imobiliară, adoptând dreptul român principiile acelui roman, care priveà pe ambele sexe ca egal îndreptăţite asupra imobilelor rămase de moştenire [34].

Mai multe documente dovedesc într'un chip neîndoielnic această însămnată împrejurare. Unul din 1507 prin care Bogdan Vodă întăreşte lui Iurg şi surorei lui Armanca, copiii lui Ştefan, toată moşia moştenită dela tatăl lor anume Foleştii. Alt hrisov din 1520 al lui Ştefăniţă Vodă întăreşte „slugii noastre lui Plotun şi fratelui lui Sama şi Costea şi surorilor lui Anuşca, Sora, Neaga şi Mica copiii lui Stan Plotun moşia Plotuneştii rămasă moştenire dela tatăl lor. Alt document din 1549 dat din Hârlău de

[32] 1446. Mihaly, *Diplome maramureşene*. p. 331 „fraternam adunacionem fecissent", ; 1467, Hurm. *Doc.* II, 2, p. 176 ; 1490 *Arh. ist.* I, 1, p. 6 ; 1600, *Revista p. istorie* a lui Tocilescu III, p. 209. Alte doc. asupra înfrăţirii : 1447, Iorga, *Studii şi doc.* I, p. 169, ; 1483 *Arh. ist*, I, 1, p. 33 ; 1579 *Foaia Soc. Românismul* I, 1870, p. 90 ; 1600, Iorga, *Studii şi doc.* I, p. 176 ; 1608, Radu Rosetti, *Cronica Vascanilor* în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXIX, 1906, p. 2 ; 1620 (Testamentul Mariei mama lui Radu Şărban prin care înfrăţeşte pe două fete ale ei) Iorga, Socotelile Săbiului în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXII, 1899, p. 290.

[33] 1645, Ioan Bogdan, *Cinci doc. istorice din Arh. din Viena*, 1889, p. 33 ; 1720 Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 491 ; 1622, *Arh. ist.* I, 2, p. 29. Asupra originei slavice a înfrăţirii vezi L. Pič, *Die rumänischen Gesetze*, p. 33. Infrăţirea se numea şi frăţie, 1611 *Doc. româneşti*, ed. Bianu, p. 16.

[34] Asupra dreptului roman, vezi Novela împ. Iustinian No. 118 : „Nulla introducenda differenttia sive masculi sive feminae sint". Despre dreptul slavon, Evers, *Das aelteste Recht der Russen*.

cătră Iliaşi Vodă fiul lui Petru Rareş, conţine întărirea din partea domnului a împărţălei făcute între cele cinci stârpi a moştenitorilor boierului Vascu Epure. Intre aceste stârpi sunt şi *femei, care ieau totuş părţi egale cu bărbaţii în moşia defunctului*, jumătate de sat din Bosănceşti, rămânând bine înţeles în indiviziune răzăşască în stăpânirea frânturilor de pământ ce se vin fie-căreia din cele cinci stârpi, câte $^{1}/_{5}$ din jumătatea satului [35]. Un al patrulea document din 1513, dela Bogdan fiul lui Ştefan cel Mare, întăreşte panului Drincovici, parcalabul Hotinului, două sate ce i le dăduse la moartea sa unchiul său Ştefan : Drăguşenii şi Iacuşănii, care sate au fost căzute în partea lui Ştefan, când se împărţise el cu mătuşa sa Maria fiica panului Iacuş vistiernicul şi cu fiicele ei Anuşca şi Vanutca şi cu nepoţii săi, fiii lui Gheorghe Buzeski [36]. Un al cincilea document din 1657 dela Ştefan Gheorghe împărţeşte în părţi egale moşiile rămase pe urma lui Grigore Tăutul, între cinci copii ai lui, doi băeţi şi trei fete, din care Tudosia primeşte şi ea părţi de moşie „a patra parte din satul Călineştii şi din satul Bărbeşti, din a patra parte jumătate şi a treia parte din Ciortoria, iar cele lalte două, Antimia şi Nastasia ieu jumătate din satul Voloca şi a triea parte din Ciortoria. Un al şasele din 1668 conţine împărţala moştenirii lui Toma Vornicul între cei 3 copii ai săi, Catrina soţia lui Velicico Costin, Nastasia a lui Racoviţă paharnicul şi Ştefan paharnicul fratele lor. Impărţeala se face aşa că Nastasia iea 14 moşii, Caterina 18 şi Ştefan 15 [37]. Un al şaptelea document mai apropiat cu data lui, dar care nu face decât a confirma obiceiul străvechiu, este din 1747 şi conţine împărţala făcută între reposatul Gavril Miclescu biv vel logofăt, de moşiile ce le au avut de pe moşul său Tudosie Dubău, ce au fost logofăt mare, împărţala făcută pe trei capete : Constantin Miclescu paharnicul, Maria şi Aniţa, fiecare din aceste părţi luând mai multe moşii [38]. Cu toate aceste se întâlnesc documente care dau o precădere moştenirii prin bărbaţi acelei mijlocite prin femei. Aşa este unul

---

[35] 1507. Ghibănescu. *Ispisoace şi zapise*, I, 1, p. 45 ; 1549, *Arh. ist.* I, 1, p. 42 : „şi anume s'a căzut lui *Jurja* feciorul lui Vascu Epure (stirpea I) a cincea parte dintr'acea jumătate ; iar *Frăsinei şi surorei ei Marinei fetelor Mariţei* (fata lui Vascu, a II a stîrpe) a cincea parte ; lui *Vascu*, al doilc fiu al lui Vascu Epure ştîrpea a III-a a cincea parte ; lui *Fălul şi Andreicu feciorilor Magdalinei* (a 2-a fată a lui Vascu Epure ; stîrpea a IV) a 5-a cincea parte ; în sfîrşit lui *Păcurar şi sororilor lui Odochiei şi Mariţăi şi Stancăi feciorilor Ilenei*, (a 3-a fată a lui Vascu Epure, stîrpea a V-a) restul de a cincea parte".

[36] *Arh. ist.* I, 2, p. 120.

[37] *Uricariul*, X, p. 99 ; 1668, Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, III, 2, p. 73.

[38] *Uricariul*, XI, p. 227. Mai vezi o moştenire în moşii în un doc. din 1668, Ghibănescu *Ispisoace şi Zapise*, III, 2, p. 73. Un număr mare de asemene moştenire a fetelor ,vezi în Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, passim o. c. II, p. 52.

din 1652 în care 12 boieri jurători privesc ca mai volnică adecă mai cu peternic drept în moştenirea unor pământuri răzăşeşti al Dumitrei femeia Micului, „fiind cu cărţi din feciori decât al lui Balea, Tanase şi Stoica care sunt tot din feate". Cu toate acestea să se observe că se dădeà precădere prin această coborâre din un bărbat tot unei femei, Dumitrei. De asemenea un alt document din 1623 arată cum s'au împărţit moşiile cele 6 la moartea lui Ioan Paharnicul, pe care moşii le câştigase în timpul vieţuirii lui cu soţia lui Marina (prin un soin de comunitate). Se dau annume 2 părţi, adecă 4 moşii fiului lui Ioan, Laţco, iar soţia lui Marina rămâne numai cu o parte, 2 moşii[39]. Dacă împreunăm această împrejurare cu excluderea fetelor înzestrate dela moştenirea părinţilor, vom constata că erau în dreptul de moştenire două tradiţii din care una erà cea datorită principiului roman de egală îndreptăţire a sexelor, cealaltă celui germano-slavon de precădere al bărbaţilor.

Aşa erà moştenirea ab intestato. Asupra celei testamentare se vede că copii aveau dreptul, tot conform dreptului roman, de a li se da o parte din moştenire (documentele mai nouă spun a treia parte[40]. De aceea daniile făcute îşi aveau tăria lor faţă cu rudele celelalte, *dacă nu erau copii*[41]. De asemenea am văzut cum înfrăţirile aveau putere iarăşi când lipsiau copii. De aceea nu este îndoială că monstruoasa hărăzire făcută de Ilie Ienache vel pitariu în 1704, prin care lasă toate moşiile şi casele lui bisericei zidită de el la Răchitoasa în ţinutul Tecuciului, iar pe soţia lui Tofana şi pe propriul său fiu Gravril îi *lasă pe ajutorul Măriei sale lui Mihaiu Vodă (Racoviţă) să le poarte de grijă*, va fi fost resturnată de moştenitorii lui, cu toată

[39] 1652, Iorga, *Studii şi doc.* V, p. 120, 1623, *Doc. româneşti*, ed. Biann p. 82.

[40] Răspunsurile divanului Moldovei la întrebările ocîrmuirei germane din Bucovina, punctul al V-lea, *Uricariul*, XI, p. 255.

[41] Un hrisov dela Petru Rareş din 1542 întăreşte lui Petru......... moşia cumpărată de el, Hlipcanii, lui şi copiilor lui şi nepoţilor lui, iar dacă i se *va întâmpla* să nu aibă copii din el, să fie a fratelui său şi a nurorilor sale sau ori cui va voi după moartea sa". Ghibănescu *Ispisoace şi zapise*, I, 1, p. 69. Maxim Hrăbor postelnicul n'a avut copii şi nici alt neam ni-a lăsat domnii mele (Alexandru Lăpuşneanu) averea lui 1572. Dim. Dan *Cronica Episcopiei Rădăuţilor*, 1912, p. 168. Doc. din 1560 prin care Alexandru Vodă întareşte dania făcută de Grigore lui Ioan *„fiind că n'au avut feciori din trupul lui". Foaia societăţei · Românismului*, I, p. 80 Doc. din 1635 Dumitraşcu şi soţia lui care coconi n'au avut dispun cum vrau de avutul lor. Ghibănescu, *cit.* II, 1, p. 92. Doc. din 1646. *Uricariul*, X, p. 97 : „cu blăstăm pentru ca nimene din fraţii sau din surorile lui să n'aibă a clinti dania aceasta,, fiind cu ştirea lor, că el s'au dat de bună voia sa *şi copii n'au avut"*. Prin urmare numai cu această restrângere este valabil principiul pus de un doc. din 1646 care spune că „după leagea ţării poate omul să-şi dea ocina, moşiile, bucatele şi averile ori cui va vrea". Ghibănescu, *l. cit.* II, 2, p. 119.

îngrijirea boierului de a declara de „triclet şi proclet afurisit pe cine se va amesteca să-i strice tocmala" [42].

Deşi fetele erau egal îndreptăţite cu băieţii în moştenirea fără testament, de îndată ce intervenia vroinţa lăsătorului, se întroducea o însămnată schimbare în dreptul lor. Anume fetele eşite cu zestre din casa părintească, fie zestrea imobilă, fie chiar mobilă, nu mai aveau dreptul a veni la parte din moştenire, fie testată, fie netestată. Incă prin veacul al XV-lea găsim în Maramureş obiceiul ca fetelor să nu să deà *posesii* de pământ, adecă moşii, ci numai lucruri mişcătoare, Un document din 1414 conţine împăcarea nobililor români Tatul din Ialova şi Ivaşcu bărbatul surorei lui, întru cât după dreptul românesc în districtul Maramurăşului nu este obiceiu ca să deà fetelor posesiuni ci numai lucruri mişcătoare [43]. Se vede deci încă de pe atunci tendinţà de-a modifica tradiţià dreptului roman în sensul mărginirei femeilor dela moştenirea averii nemobiliare. Cu timpul această tendinţă se cristalizază în principiul ca fetele înzestrate de obiceiu cu avere mobilă, uneori încă şi cu imobil însă în parte mult mai mică decât li s'ar fi cuvenit din moştenire, nu mai erau primite la împărţirea averii rămase pe urma unui reposat.

Aşà postelniceasa Ileana Cantacuzino, de şi aveà şese fete şi şese băeţi, prin testamentul ei din anul 1682 împarte numeroasele moşii care-i constitueau patrimoniul numai între cei şese fii ai ei, şi nu pomeneşte de fete prin nici un cuvânt, ca şi când nici le ar fi avut, fără îndoială numai din pricină că ele fusese cu toatele măritate şi înzestrate de mai înainte [44]. Acest obiceiu este protivnic dreptului roman care dădea fetii înzestrate dreptul de a raporta dota. Până în veacul al XVII s'ar păreà că dreptul raportului din partea femeilor înzestrate fusese în putere şi la Români, deoarece un document din 1606 arată pe una Bococoaie care fiind răspinsă dela moştenire sub cuvânt că ar fi fost înzestrată spune că „nu a vrut aşà, ci a întors preţul zestrilor înnapoi şi a intrat în ocină [45]. După acelaş principiu al egalităţii părţilor se scădea din moştenire partea luată de mai înnainte de un moştenitor. Aşa în 1651 este lipsit cu totul de partea sa unul Giurgea „pentru care l-a plătit iuma

---

[42] *Uricariul*, XI, p. 227.

[43] Mihaly, *Diplome maramureşene*, p. 194: „quia filia.... nostr. non possessioni sed rebus". Alt doc. din 1499, Hurm. *Doc.* II, 2. p. 419.

[44] Testamentul publicat de mine în *Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi*, I, p. 247. Din potrivă Radu Buzescu care la moartea lui lasă doi coconi (copii mici), Radu şi Maria, lasă şi acestèia $^1/_3$ din moşiile lui iar $^2/_3$ lui Radu. Testamentul lui Buzescu din 1609 Septemvrie 1, publicat de Gr. Tocilescu in *Foaia societăţii Românismului*, p. 516.

[45] Regest din Arh. Sf. Spiridon din Iaşi, Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 10.

(mama) noastră de multe răutăţi ce a făcut de au fost de multe ori să piară de nu l-ar fi plătit" [46]

Incet încet însă se întemeiază principiul că femeea înzestrată nu mai poate veni la moştenireà părinţilor ei de aceea vom vedeà pe Domnul fanariot Alexandru Ipsilante, în încercarea de a introduce o legiuire scrisă în Muntenia, modifică în acest punt sorgintea legilor bizantine, de unde împrumută pe a lui, Hexabiblonul lui Harmenopulo, şi conformându-se obiceiului pământului, dispune prin § 2 al capitolului pentru moştenire, că „după ce se va înzestra fata dela părţinţi, să nu aibă nici cum voie după moartea părinţilor ei să între la moştenirea lor, sub cuvântul ca să pună şi zestrea ei la mijloc ci să rămână mulţămită cu zestrea ce va fi luat" [47]. Acelaş sistem este urmat până la codicele Calimah şi Caragea, precum se poate constata din mai multe documente [48], şi însuş aceşti codici primesc în această privire obiceiul pământului, prevăzând acel al lui Calimah prin § 1013 că „fiicele înzestrate nu pot cere sinisfora, dar nici sunt silite să pună la mijloc zestrurile", iar codul lui Caragea prin art. 17, ascuţind încă obiceiul pământului, prevede că „numai feciorii moştenesc deopotrivă, şi pre fete de vor fi neînzestrate, datori sunt să le înzestreze şi să le căsătorească".

Femeea aveà un drept de moştenire în averea bărbatului. In un doc. 1664 găsim o judecată între Maria soţia răposatului Ganea cu fratele acestuia, vistiernicul Nichifor dela proprietatea a 4 moşii. Ieremia Movilă hotăreşte ca să aibă a stăpâni Doamna Ganei (adecă soţia lui), toate moşiile pe care le-a cumpărat împreună cu bărbatul ei prin uric dela Petru Schiopul până vor fi vii fiii lor; iar dacă s'ar întâmpla moartea copiilor să stăpânească jumătate fratele Ganei şi jumătate soţia lui, Maria. Din acest act s'ar păreà că femeea aveà un drept de comunitate (communauté) cu bărbatul ei asupra agonisitelor din timpul căsătorii [49].

Fraţii nu aveau dreptul a răsturna daniile sau testamentele făcute în favoarea străinilor. Aşà un document dela începutul veacului al XVIII-le conţine dania Todosiei fetei lui Onciul către unul Onofreiu Vrănceanovici, pe care'l ie drept

---

[46] *Ibidem*, p. 30.

[47] Vezi ediţia originală a *Condicei lui Ipsilante din 1780* Bucureşti, tipografia Mitropoliei. A doua ediţie publicată de I. M. Bujoreanu în *Colecţiunea de legiuirile vechi şi nouă ale României.* Constantini Harmenopoli *Manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis*, ed. Heimbach, Lipsiae, 1851, V, 8 (p. 633); „si pater suam dotans filiam pactus est ut dote pro se data sit contenta, neque in hereditate ipsius partem habeat, *hoc pactum non valet*, neque prohibitur succedere patri intestato obeunti filia, dum dotem fratribus, qui in potestate remanserant, confert".

[48] 1809, *Uricariul*, XI, p. 328; 1813, *idem* XIV, p. 234.

[49] Ghibănescu. *Surete şi izvoade*, II, p. 67.

fiul ei, dându-i toate moşiile ce le aveà „iar fraţii sau neamul ei să nu se amestice la aceasta'' [50].

Moştenitorii însă de ori ce soiu nu puteau „încăpeà la rămăşiţele mortului cum spun documentele, chiar de erau feciorii sau nepoţii lui, înaintea datornicilor (adecă a creditorilor), dacă nu vroiau să plătească ei datoriile mortului'' [51], întocmai după principiile dreptului roman, care defineà chiar moştenirea ca acea ce rămânea după deducerea averei streine [52].

Când s'întâmpla ca moştenirea să fie prea împovorată cu datorii, încât ea amenința a ataca și averile moştenitorilor, aceştia aveau facultatea de a se lepăda de moştenire, lăsând-o pe sama creditorilor, mod indirect de a ajunge la proteguirea încuviinţată astăzi prin beneficiul de inventar. Aşà un document din 1656 arată cum după moartea Hrizei vistiernicului, rămânând cei doi fii ai săi. Radu clucerul şi Gheorghe postelnicul, „şi ei socotind cum că ce au rămas dela tatul lor moşii, rumâni, ţigani şi alt mult puţin, nu vor puteà plăti toate datooriile, s'au lepădat înaintea divanului de toate moşiile și datoriile tâtâne-său, Hrizea vistiernicul, și le au dat toate pe sama datornicilor (creditorilor) ca să-şi iee fieşte-care ce i s'ar cuveni după a sa datorie'' [53].

Pentru a reveni la zestrele femeilor, nu aflăm în obiceiul pământului normele ocrotitoare de care ele sunt încunjurate în legislația de astăzi. Aşà bunăoară nu se află cea mai însemnată din ele, oprirea înstrăinărei dotei imobiliare. Din potrivă se regăsesc documente în care bărbatul vinde moşia de zestre a femeei, deşi ele conţin şi consimţimântul ei la acea vânzare [54].

Când cineva muria fără moştenitori averea lui se lua domnească. Aşà un document din 1507 arată pe Bogdan Voevod dând satul Bălineştii lui Costea Cârjă, sat pe care domnul îl dăduse odată lui Horvat biv comisul, iar după el nerămânând nimene din neamul lui a luat iar satul pe sama domnii [55].

Dintre alte drepturi tot privitoare la proprietate mai posedăm prin documente oare-care răşchirate amintiri. Aşà bunăoară asupra chestiunei însămnate a schimbărei matcei unui râu ce slujea de hotar între două proprietăţi, un hrisov al lui Vasile Lupu hotărăşte ca atare schimbare nu poate să atingă drepturile proprietarilor vecini, şi deci în conformitate cu asemenea principii dispune ca hotarul între cele două moşii să fie, cu toată

[50] Doc. nedatat. *Arh. ist.* III, p. 203.
[51] Doc. din 1776 în *Operile lui Miron Costin* de V. A. Ureche 1, p. 177.
[52] „Deducto aere alieno'' cum spun iuriştii romani.
[53] *Condica logofeţiei lui Brâncovanu* p. 140.
[54] 1676. *Uricariul*, VII, 11.
[55] Hrisov din 1639 în *Arh. ist.* I, 1, p. 94.

schimbarea cursului Cracăului, *tot matca cea bătrână*[56]. Hotărârea este și aici conformă dreptului roman, care intră însă la această întrebare în deosebiri fine, pe care nu puteà să le aibă în vedere obiceiul pământului, precum între altele acea între cursurile de apă publice și private[57].

Vânzări și cumpărări. — Asupra dreptului obligațiilor notițele nu pot fi decât foarte sărace, întru cât daraverile personale între oameni, erau foarte restrânse, și mai toate afacerile se raportau numai la dreptul de proprietate. De aceea și cele ce găsim despre obligațiuni în vechiul drept al Țărilor Române se referă indirect tot la proprietate, precum bună-oară la schimbul contractat asupra imobilelor, la vânzări și la zălogiri de moșii, case sau vii. La vânzare există răspunderea pentru evicțiune. Un doc. din 1648 ne arată pe Petrache Boldescu îndatorindu-se către Toma Vornicul că „de se vor scula niscari răzași să scorniască pâră și să aibă dumnealui vornicul nici o nevoie și să aibă a da sama și a sprijini . . . . ." [58]. Asupra schimbului avem un document interesant care hotărăște nulitatea unei asemenea daraveri, pe motivul că lucrul dat în schimb de unul din proprietari nu-i aparținuse, hotărâre conformă în totul cu dreptul roman, dar care poate fi și o concepție a minței sănătoase, de care se potrivește și ratio scripta a dreptului roman[59]. Vânzările cele atât de numeroase par a fi dat numai rar naștere la procese, de oarece se făceau mai totdeauna pe bani numărați înaintea Domnitorului sau a marturilor ce erau față la facerea tocmelii. Cât despre zălogire, sistemul cel mai îndămânatic și mai obișnuit este vânzarea pământului zălogit cu drept de rescumpărare. Un document din Maramureș din anul 1449 ne arătă pe unul Pop Nan care, având de plătit lui Petru Ghergheș 50 de mărci și neavând de unde, vinde creditorului a treia parte din moșia lui Berbenița, cu condiția ca el sau urmașii lui când îi vor întoarce banii el să fie îndatorit a-i întoarce moșia[60]. Cevà analog se petrecea cu daniile, cum se numeau pe atunci donațiile, care erau revocabile pe atunci și pentru sărăcirea dăruitorului. Un document . . . . da pe Safta

[56] Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 49. In Transilvania era acelaș drept al coroanei, Mihaly, *Diplome*, p. 378 (1445).

[57] Lex 7 § 3—6 *Digest. de acquirendo rerum dominio*, XLI, 1.

[58] Ghibănescu *Ispisoace și zapise*, I, 1, p. 156.

[59] Hrisovul lui Mahaiu Racoviță din 20 Iuniu 1718 în *Uricariul*, V. p. 365.

Asupra însămnatei daraveri cuprinsă în acest document din punctul de vedere al influenței grecești, vom reveni la epoca Fanarioților, vol. V, I, No. 1. Comp. Lex. 1 § 3 *Digest De rerum permuattione*, XIX, 4 ; „Ideoque Pedius ait, alienam vem dantem nullam contrahere permutationem".

[60] Mihaly, *Diplome*, p. 338.

soţia fostului Domnitor al Moldovei Gheorghe Ştefan (1654 — 1658) care dăruise a cinceà parte din satul Şerpeni şi a cincea parte din Puhăeni marelui postelnic Stamate, întărind această danie şi în 1665 „când au venit dela Svezi" (din Stockholm), acuma la 1670 după moartea bărbatului ei, în 1668 „ajungând la o *bogată lipsă* şi neavând alte nădejdi de aiurile fără numai ce mi-au luat aceste părţi de ocini dela d-lui postelnicul", şi i le vinde tot lui cu 500 de lei. Cu alte cuvinte donaţia se anulase şi se prefăcuse în o vânzare [61]. Despre zălogire mai aflăm din răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, că „moşii sau orice lucru mişcător se va pune zălog cu hotărât soroc, ca neplătind banii să rămâe de istov, de nu va da stăpânul moşiei al doile zapis cu desăvârşită vânzare, sau acel ce ţine zălogul de nu va aveà cartea judeţului întru care să se arate că s'au dat acel zălog de istov, atunci zapisul cel dă zălogitură nu va aveà tărie" [62]. Şi că aceste erau normele unui obiceiu vechiu, se vede din un document al anului 1619, care da unui creditor moşia zălogită numai după judecată [63]. Această regulă nu erà însă totdeauna ţinută deoarece întâlnim zapise în care se prevede că „dacă nu să plăteşte (suma luată cu împrumut) zălogul i va fi stătător" [64]

Străinii. —Să atingem însă o altă întrebare, care poate să ne dee mult mai spornice rezultate despre înrâurirea normelor juridice asupra desvoltărei vieţei poporului român, anume cercetarea actelor privitoare la regularea daraverilor internaţionale. Asupra întrebărilor privitoare la această materie găsim întâi un principiu de drept public privitor la determinarea hotarelor ţării în o scrisoare din 1640 din Moldova către Bistriţeni în care cetim că „hotarul ţărei după obiceiul pământului este că de unde se rup apele către dumneavoastră (Bistriţeni) a domniilor-voastre este, iar de unde se rump (sic) spre noi, al nostru este" [65]. Aflăm asupra dreptului internaţional privat, următoarele :

Am văzut aiureà cum un străin puteà intra prin voinţa domnului în boieriile ţărilor române şi am aflat nu numai Greci ortodoxi, dar chiar şi alţi străini de religia catolică sau protestantă, în dregătorii pe lângă domnii Munteniei şi ai Moldovei [66]. Vre o formalitate de împământenire nu există ; cel mult se că-

[61] Regest din *Arh. Sf. Spiridon*, ap. Iorga, *Studii şi doc.* IV, p. 274.

[62] *Uricariul*, XI, p. 258.

[63] *Uricariul*, X, p. 152.

[64] Iorga, *Studii şi doc.* VII, p. 36. Adaoge un doc. din 1579 care conţine iarăşi vorbele ca „dacă nu se vor plăti bani zălogul să rămâe pierdut". Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, I, 1, p. 191.

[65] Iorga, *Studii şi doc.* V, p. 380.

[66] Vol. VI, p. 38, nota 131.

sătoriă cu vre o pământeancă, căpătând prin asemenea legătură în stăpânire şi moşiile pe care boieroaica i le aducea ca zestre. De în dată însă ce străinul eră boierit, el puteă cumpăra moşii în virtutea titlului său, şi fără chiar nici o legătură de sânge cu pământenii.

Aşa pe timpul lui Brancovanu întâlnim pe unul *Proca cămăraşul*, a căruia soţie se numea *Chirco* şi care ămbii sunt arătaţi ca străini originari din Rumelia, cumpărând o moşie a vistiernicului Hrizea, şi după aceea retrăgându-se ămbii din Muntenia în ţara lor, trimit pe ginerile lor Gheorghe Saulea să vândă moşia lui Constantin Brancovanu. De asemene găsim în un document din 1725 pe unul *Dracea armaşul, om străin de această ţară*, cumpărând o moşie pe apa Bâcului lângă târgul Chişinăului [67].

S'ar părea însă că nu numai străinii boieriţi aveau dreptul de a cumpăra imobile, şi anume chiar rurale, ci şi acei ce nu se afau în boierii, şi nu numai străinii creştini ci lucru ce ne poate părea mai straniu, chiar Turcii. Un curioz document din 1560 conţine întărirea făcută de Petru Voevod fiul lui Mircea ce dărueşte bisericei din Târgoviştea satul Aninoasa; „iar după aceea, urmează documentul, vlădica Efrem dela acel sfânt lăcaş având judecată dinaintea domniei mele cu *Hamza Turcul* şi cu neamul lui pentru acel sat, *zicând Hamza că Aninoasa ar fi proprietatea lui*; iar domnia mea am judecat şi am pus pe Hamza să aducă 24 de boieri să jure că satul Aninoasa este într'adevăr al său. Apoi împreună cu acei 24 de boieri pus-am domnia mea a căută din nou cauza acelui sat şi am cetit hrisoavele tuturor domnilor precedenţi şi am adeverit cum că încă moşul lui Hamza pierduse satul Aninoasa pentru trădare în zilele reposatului Vlad Voevod Călugărul, care dete atunci acel sat jupânului Milco" [68].

Dacă acest Hamza poate să fi fost un boier român purtând numai un nume turcesc, alt document din 1764 ne arată învederat pe un Turc Mehmet-Aga proprietar în Muntenia, ceeace se vede de pe faptul că „prea puternica împărăţie" se amestecă în limpezirea averii lui Mehmet. Acest Mehmet aveă însă drept strămoş pe Mihai Spătarul Cantacuzino şi de moş pe Toma vătaful, doi boieri români creştini [69]. Se vede deci că acest Mehmet-Aga eră un boier român turcit care bine înţeles îşi păstra proprietăţile, căci cine ar fi îndrăznit să i'le răpească; tot aşa va fi fost Hamza Turcul.

---

[67] Doc. din 1696 în *Condica logofeţiei lui Brancovanu*, p. 140. Acel din 1725 mai jos nota 56.

[68] Venelin Vlaho-bolgarskaia gramota, p. 175.

[69] Iorga, *Studii şi Doc*, V, p. 521—522.

In tratatul lui Dimitrie Cantemir cu Petru cel Mare se prevede despre cei străini pentru prima oară dispoziţia, că „din Moscali să nu să amestece la boeriile Moldovei, nici să se însoare în ţară, *nici moşii să nu cumpere*" [70] din care dispoziţie tocmai s'ar puteà deduce că precum străinii ceilalţi aşa şi Muscalii avuse până atunci dreptul a se însura în ţară, şi pe acel de a cumpăra moşii. Boierii vroiau însă să apere ţara lor de o înrâurire mai primejdioasă, faţă cu o mare împărăţie.

Dacă însă acest punct poate rămânea până la un grad îndoielnic, anume dacă străinii neboieriţi puteau cumpăra moşii este adeverit că ei puteau dobândi vii şi case în oraşe. Aşa un document din 1669 arată cum Chiriţă şoltuzul armenesc din Suceava şi feciorul său Drăghici scriu şi mărturisesc cu zapisul lor că de nime nesiliţi nici asupriţi au vândut de bună voia lor dreapta lor ocină şi moşie, o falce de vie la târg la Cotnari în dealul Mândru, între via lui Ioan protopopul armenesc din jos şi via lui Marcu Armanul din sus"[71]. Prin un act din anul 1671 Iorga fiul reposatului Isaia jitnicerul vinde lui *Gaspar Caillé ceasornicarul Franţuzul* casele sale din Iaşi, uliţa mare [72]. In 1775 găsim pe Ambroni fata Mariei Ghirgicăi din Iaşi că vinde o casă lui *Zaharia Grecul om străin din Ţarigrad* [73]. De aceea găsim în răspunsurile divanului Moldovei către guvernul Bucovinei din 1782, că „Armenii şi Jidovii n'au avut după dreptate a cumpăra moşii la ţară de veci, nici au; iar casă şi dugheni la târguri au putut şi pot cumpără; însă Armenii numai pot cumpăra şi vii [74].

O singură garanţie exista în obiceiul pământului contra înstrăinărei proprietăţei şi în deobşte a averei câştigate în ţară de către străini, anume aceea că moştenirea străinului erà învoită numai copiilor lui, iar toate celelalte rudenii ale sale erau excluse prin dreptul domnului de a-şi însuşi atare moştenire. Erà deci cunoscut şi în ţările române ceea ce Francejii numesc *le droi d'aubaine*, dreptul de albinagiu. Un hrisov dela Mihai

[70] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 337.

[71] Necdit în *Arhiva statului*, pachetul mănăstirea Golia.

[72] C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei şi Sucevei*, Bucureşti, 1888, p. 3.

[73] *Uricarul*, VII, p. 31.

[74] *Ibidem*, XI, p. 263. Un singur document şi anume unul din 1525 scris româneşte (!) ne arată pe bătrînii tîrgului Vaslui cu voinicii de oaste venind înaintea lui Ştefăniţă Vodă şi jăluindu-se, că „Armenii, Jidovii şi Grecii care se află acolo în tîrg oploşi, precum multe neajunsuri şi nagote căşuna-le-ar la toţi a lor târgoveţi, că se bagă la toate cupeţiile Moldovenilor la care acei străini n'au dreptatea pe lege bătrână, meserniţi, cârciume şi pitării ţinea cum acolo în târg, *ma* cumpără şi locuri, ocini de case şi de fâneţe şi de priseci etc". Acest document nu este însă decât o falşificare făcută, pentru a sprijini dreptăţile târgoveţilor în un proces cu proprietara oraşului Vaslui. Arh. ist. I, 1, p. 57. El a fost publicat în o broşură, a avocatului *Iorgu Petala* Originalul nu s'a văzut de nimene. Limba lui aminteşte vestitul falşificat al lui *Huru*.

Racoviță spune că „Dracea armașul, om străin de această țară în viața lui cât a fost trăit, și-a fost cumpărat o moșie pe Bâc și și-au făcut o moară în apa Bâcului lângă târgul Chișinăului și tâmplându-i-se moarte și neavând pe nime aici în țară, și *fiind obiceiu pentru cei străini când li se întâmplă moarte și nu au copii, ce ar aveà să se iee pe sama gospod*, care după moartea lui rămânând acea moșie și cu moară în apa Bâcului, am socotit domnia mea, macară că este obiceiul acesta, n'am vrut nici n'am primit să se iee pe sama gospod, ci m'am milostivit și am dat această moșie și moară la mânăstirea Neamțului" [75].

Raporturi internaționale. — Rapoartele internaționale externe fură regulate în deosebite rânduri prin mai multe tratate încheiete de Țările Române cu statele vecine lor, parte tocmite în special în viderea regulărei unor asemenea daraveri, parte conținute în unele articole din tratatele politice.

Cele mai multe din aceste tratate, une-ori eliberate în formă de hrisoave către neguțitorii străini, conțin stipulații vamale asupra drepturilor de plătit la intrarea și eșirea mărfurilor, precum și repetarea necontenită a clauzului liberei treceri a neguțitorilor după plata taxelor cuvenite. Asupra relațiiilor juridice internaționale nu dobândim din asemenea izvoare mai nici o știință, și un singur tratat, acel încheiat între regele Sigismund al Poloniei și Ștefan cel Tânăr al Moldovei în anul 1529, care se ocupă în deosebi cu administrarea justiției internaționale la hotarul ambelor țări, poate să ne dee oare care lămuriri în această privire. Mai toate dispozițiile cuprinse în acest act sunt de natură penală, ceeace ne dă o tristă idee despre feliul relațiilor obicinuite de vecinătate între ămbele țări, dar care nu este decât prea firească în niște timpuri de barbarie, jaf și apucături violente. Toate normele care regulează aflarea furilor, pedepsirea lor, despăgubirea celui prădat, sunt luate mai ales din dreptul polon, precum de ex. dispoziția că urmărirea trecerei lucrului furat din mână în mână să se facă până la a patra persoană. Chiar și aceasta să aibă a plăti prețul lucrului; iar dacă nu va aveà bani, *să se pedepsească cu moarte* [76], dispoziție barbară și neomenoasă ca tot ce eșia din mintea juridică primitivă a omenirei.

Mai straniu trebue să pară timpurilor noastre următorul obiceiu, după care se executau sentințele dobândite contra străinilor. Indată ce un străin erà condemnat către un pămân-

---

[75] Asupra acestui document din 1725 needit din *Arhiva statului, Condicat lui Gh. Asaki*, II, p. 504, mi-au atras luarea aminte B. P. Hasdeu. Observăm că domnul nu-și da samă de operația juridică ce o făcea, când dăruia moșia lui Dracea mănăstirei Neamțului. Prin faptul că o dăruia o luase domnească.

[76] *Arh. ist.* I, 2, p. 5. *Documentele Bistriței* publicate de N. Iorga conțin multe din aceste tânguiri contra tâlharilor din Transilvania ce prădau în Moldova.

tean prin judecata ţărei, acesta dobândeà dreptul de a-şi încasa suma condemnărei dela ori care altă persoană din acel stat pe care'l întâlnea în ţara lui, rămânând celui ce plătia, dreptul de a recurge a casă la el contra celui pentru care făcuse plata. Un document dela Bogdan încrucişatul dat din Hârlău spune că panul Isac vameşul din Suceava garantase pentru unul Anton din Lemberg către o altă persoană, tot de acolo cu suma de 87 galbeni socotiţi după cursul vămei a 57 de aspri galbănul. Panul Isac plătise chezăşia către creditor şi reclamase pe acel pentru care plătise, şi care nu-i mai răspunsese datoria. Umblă mult panul Isac ca să'şi ajungă la dreptul său şi veni chiar ca sol la regele Poloniei din partea lui Bogdan spre a'şi scoate poruncă în această afacere; dar toate silinţele îi fusă zădarnice. Atunci Bogdan ,,porunci şi învoi panului logofăt Isac ca să'şi împliniască banii dela cine îi va da mâna, şi el găsind deocamdată pe Bartoş fiul panului Martin din Leopol, îl apucă şi-i luă acei 87 de zloţi ungureşti socotiţi a 57 de aspri zlotul după cursul vămei. ,,Deci, urmează scrisoarea lui Bogdan către muncipalitatea din Lemberg, să bine voiţi graţiile voastre de a îndestulà înşivă pe cetăţanul vostru, Bartoş fiul panului Martin, ca să nu rămână păgubaş din pricina acelui coţcar, despre care ştiţi şi graţiile voastre cum ne erà dator, şi anume în trei rânduri veni panul Isac la graţiile voastre cu scrisori ale sale proprii şi altele din parte-ne, fără ca să i se fi făcut plata'' [77]. Acest sistem de încasare a datoriilor dela oamenii de peste hotar îl învăţase, dela Poloni, Românii pe propria lor piele. Amintim condiţia din tratatul încheiet între Alexandru cel Bun şi regele Vladislav al Poloniei cu prilejul despărţirei domnului Moldovei de Ringala, sora regelui polon, în puterea căreia acest din urnm aveà dreptul, în cazul de a nu se plătì regulat din partea lui Alexandru foastei sale soţii pensia cuvenită, să aresteze pe neguţitorii români din Polonia, pentru a împlini dela ei datoria domnului [78].

Un aşezământ înrudit cu acest chip de împlinire a datoriilor este acel de a opri oameni sau mărfuri din ţările străine până ce se făceà dreptate unei cereri a ţărei. In 1511 găsim pe mai mulţi supuşi poloni reţinuţi în Moldova din pricina unui tânăr Moldovan oprit de Poloni [79]. De acelaş fel este o scrisoare a lui Matei Basarab din 1649 care ameninţă pe judele Braşovului cu reţinerea unor mărfuri din oraşul lor dacă nu vor da

[77] Document fără dată în *Arh. ist.* I, 1, p. 7. Aproape aceeaşi valoare, de 56 de aspri, este dată galbănului de *Anton Veranciu*, reprezentantul imperiului german, la Constantinopole, în anul 1554 : ,,aurei ducati istic dati nobis 56 aspri commutantur''.

[78] Vol. III, p. 131.

[79] Hurm. *Doc.* II, 3, p. 39.

nişte cioare (Ţigani) [80]. In altă scrisoare din acelaş an cetim : Nu suntem noi bucuroşi a oprire bucatele oamenilor d-voastră şi nu mai stau de mă mir cum părtiniţi dv. nişte hoţi [81].

Numai prin privilegiu special se puteau ocoli asemene regule ale dreptului obişnuelnic. Aşa Ştefăniţă fiul lui Alexandru cel Bun face o excepţie în folosul Braşovenilor [82]. O scrisoare a lui Mihail fiul lui Mircea cel Bătrân din anul 1418 spune că : „orice om din ţara mea care are datorii la Braşoveni să-i pârască în Braşov la pârgarii de acolo. Iar dacă datornicul nu va aveà de unde să plătească *să-şi bată ochii* că nu a dat avutul la om cinstit şi nimene să nu îndrăsnească să iee un zălog dela oamenii *drepţi* (adecă nevinovaţi) dintre Braşoveni" [83].

Din aceeaş concepţie decurge şi o hotărîre ce trebue să ne pară de tot stranie în felul nostru : anume judecându-se Nikita şi popa Andrei Gheorghe dela o moară în care Nikita aveà $^1/_3$ parte, Radu Vodă hotăreşte în 1617 ca Nikita sau să ţie moara împreună cu popa şi cu Gheorghe şi să le întoarcă lor aceea ce este cu dreptate, sau să opriască apa a treia zi — un mod samavolnic de a-şi face dreptate [84].

Fiindcă cercetarea dreptăţii internaţionale ne-a condus la o întrebare de procedură, să vedem mai cu deamănuntul cum se puneau drepturile în lucrare pe vremea când obiceiul pământului slujea drept normă conducătoare.

2. OBICEIUL PĂMÂNTULUI. — PROCEDURA

Citaţiile şi lucrul judecat. — Procedura urmată în Ţările Române pe de o parte pentru întărirea, pe de alta pentru valorificarea drepturilor, trebuià să dee naştere la norme mai caracteristice de cât cele care regulau fondul dreptului, şi de acea vom descoperì puterea creatoare a minţei româneşti pe tărâmul juridic, mai cu osebire în acest domeniu. Nu ne vom mirà dacă vom vedeà desvoltându-se la Români aşezăminte originale şi interesante, când ne vom aminti că ţesătura lor intelectuală, provenià dela acel popor ce dădu naştere în civilizaţia lumei, ideei roditoare a dreptului.

Procedura vremurilor vechi cunoşteà condiţia elementară a ori cărei judecăţi, chemarea părţilor împricinate, sau mai

---

[80] *Socotelile Braşovului* de N. Iorga, în *An. Acad. Rom.* II, tom. XVI, 1899 p. 201 (94).

[81] *Ibidem* p. 208 (100 comp. p. 205) (97) 207 (99).

[82] Privilegiu din 1438 în Nicolaescu, *Documente slavo-române*, p. 91 Altele p. 95 şi 150

[83] I. Bogdan, *Relaţiile cu Braşovul*, I, p. 8 întărit prin acte posterioare, p. 12, 17, 27, etc. Vezi un şir de acte asupra acestei opriri numite....... în N. Iorga, *Studii şi Doc.* X, p. 144 şi urm.

[84] Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, I p,. 98.

bine zis a părţei pârâte. Cel ce ,,nu veniá la zi" pierdea pricina, după ideea cea firească, că cine fuge de judecată dreptate nu are. Aceasta se vede chiar din cuvintele unui document, care raportează pricină hotărâtă înaintea lui Mihnea Vodă în 1586, între călugării dela Ezer şi cei de la Vieroşul pentru stăpânirea unei moşii, în care document se spune despre cei din urmă că ,,au venit la zi şi la terminul de înfăţoşare înaintea domniei mele, iar călugării dela Ezer nu s'au prezintat şi au minţit şi s'au ruşinat, pierzând şi de astă dată procesul, ca şi în zilele părintelui domniei mele, reposatul Alexandru Vodă" [85].

Sorocirea părţilor la termin se făceá prin o ţidulă domnească care chemá pe pârât să stee de faţă. Ţidula se trimitea prin vre un boier sau slujbaş domnesc, cu poruncă în cazul când nu găsiá pe chemat acasă, sau când nu vroia să i-o primească ,,*să-i lepede hârtia de zi dată*" [86]. In cazul când pârâtul nu puteá să se înfăţoşeze pentru o pricină bine cuvântată, se amâna cercetarea daraverei de atâtea ori de câte ori domnul sau judecătorul delegat de el găsiá de cuviinţă. Un document de pe timpul Brancovanului ne spune că domnul trimise *în trei patru rânduri* după o jupăneasă ce aveá o pricină, oameni şi slujitori, ca să stee de faţă şi să'şi aducă cărţile ce aveá pe acea moşie, iar ea cunoscând că erá să se descopere lucrurile ce făcuse, de au împresurat acea moşie, nici cum la judecată n'au vrut să meargă şi au găsit pricină că este bolnavă". Câte odată când pârâtul nu veniá la zi, reclamantul îl aşteptá atât cât Domnitorul credeá că poate s'o facă. Un document din 1622 spune că ,,fiii lui Gornea Udrea au aşteptat pe călugarii dela Pandocrator peste zi o săptămână" [87]. Dreptul de opoziţie, care este astăzi aşa de strict mărginit, pe atunci se întindeá, ca toate lucrurile, după bunul plac al organelor ocârmuitoare.

Nu numai însă neţărmuirea dreptului de opoziţie prelungiá judecăţile, ci o altă împrejurare le vecinicia, ne mai punându-se nici odată punc un capăt unei gâlceve judecătoreşti.

---

[85] *Arh. ist.* I, 1, p. 69.

[86] V. A. Ureche, a publicat o asemene ţidulă în ziarul politic *Voinţa Naţională*, anul al III-le, No. 665 : ,,Io *Vasile Voevoda* B. M. G. Zemli Moldavskoĭ, dat-am cartea domniei mele lui Dumitru, ce au fost vornic spre ceea ca să hie tare şi puternic, cu cartea domniei mele a *soroci* pre *Loghina*, feata *Bogzei Logofătului*, să vie să stea de faţă cu *Dumitru biv-Dvornicu*, şi cu fata lui *Nubăşea Purceloaia*, pentru partea de ocină din sat din *Codăeşti*, ce au vândut fără ştirea lor, lui *Alexandru Paharnic* al doilea, şi **să'l lepede hârtie de zi dată**, şi să nu cuteze nimeni a ţine sau a opri înaintea cărţei domniei mele". Anul 7149 Iulie 29, adecă 1641. 1625 Oct. 20 *Doc. româneşti* ed. Bianu, p. 109 ,,hârtie *de* zi însă să le facă, să li se ştie *ziua*". Un doc. pune *zi* ,,după sfânta naştere a lui Hristos în trei săptămâni". Ghibănescu. *Surete şi izvoade*, II, p. 71. Un altul din 1609 încuviinţează pă..:... jup. Nastea ,,încă o săptămână peste zi". *Ibidem* p. 82.

[87] *Condica logăfeţiei lui Brancoveanu*, p. 149; 1622 Ghib. *Ispisoace şi zapise* I, 2, p. 146.

Principiul cel atât de binefăcător al lucrului judecat, care curmă odată pentru tot deauna cursul pricinilor, eră necunoscut vechei proceduri, şi o judecată pertractată, chiar înaintea instanţei supreme a ţărei, înnaintea domnului şi a divanului, puteà fi reîncepută sub un domn următor şi hotărită într'un sens cu totul protivnic de cum fusese întăiaş dată. Din numeroasele documente care pot întări această împrejurare ne vom mulţămi a aminti càteva. Aşa în documentul citat mai sus, din 1586, despre judecata dintre călugării dela Ezer şi acei dela Vieroşul, după ce Mihnea Vodă, spune că în „acest chip au pierdut de tot procesul călugării dela Ezer, înaintea părintelui domniei mele adaoge : cu toate aceste şi acum în zilele domniei mele *s'au mai sculat şi a doua oară călugării dele Ezer*, aducând pâra înaintea mea ca şi altă dată înnaintea părintelui domniei mele Alexandru Voevod" [88]. Un alt exemplu ni-l dă procesul vistiernicesei Maria cu egumenul dela Hangu, hotărît odată în potriva Mariei de Neculai Mavrocordat, şi câştigat de ea prin o judecată nouă înaintea lui Mihai Racoviţă în 1718 [89]. Tot aşa se judecă şi egumenul mânăstirei Slatina cu locuitorii din satul Rădăşănii, în multe rânduri, pentru a-i menţinea în starea de vecinătate pe care ei o răspingeau. In 1750 ei pierd judecata înaintea a trei boieri, rânduiţi din partea lui Constantin Racoviţă, care judecată este întărită de domn. „Dar, oamenii nu s'au odihnit şi iarăşi de iznoavă s'au sculat şi au tras pe egumenul de Slatina la divan, înnaintea reposatului Constantin Vodă Racoviţă la veleat 1752, şi iarăşi au rămas ei din toată judecata ca să nu se mai răspundă moşinaşi pe moşia Rădăşănii. In 1762 iarăşi de iznoavă s'au sculat şi au tras pe egumen la judecată, zicând că moşia este a lor", pierzând din nou pricina, ceea ce repetează iarăşi în mai multe rânduri până în 1768, de când par a se fi liniştit locuitorii acelui mândru şi frumos sat, hotărându-se a suportà greutatea poate nedreaptă ce le căzuse după gât [90].

Aceeaşi nesiguranţă şi nestabilitate a judecăţilor, se întâlneşte şi în pricinele criminale pe care timpurile noastre le-au încunjurat tocmai cu atâtea garanţii. Cronicarul Enache Cogălniceanu, raportând judecata unui boier Ilie, dovedit că comisese un omor asupra unui vatav al său, spune că : „scoţindu'l la divan a mărturisit drept că el au ucis ; atunci l'au mustrat domnul şi toţi boierii şi toate rudele lui, şi după aceea l'au trimis *la închisoare* la parcane ;dar peste câte-va zile, făcând jalobă părinţii mortului iară l'au scos la divan, rânduindu-l boierii cu pravila ca să iee *moarte pentru moarte*. Ajungând şi rudele

---

[88] Doc. citat în nota 85.

[89] Vezi mai sus p. 97 nota 59.

[90] Vezi asupra tuturor acestor repetate judecăţi un şir de documente în *Uricariul*, X, p. 183—201.

lui la domn, s'au rugat să-l pedepsască *cu închisoare* iar viaţa să-i o dăruiască, şi au trimis şi pe rudele mortului, de s'au dus pe la casele lor. Intâmplându-se să se facă Grigorie Calimah domn, au poruncit de l'au scos la divan, şi hotărând-l boierii pe moarte cu anafora ca pe un ucigaş de oameni, într'o dimineaţă fără veste au poruncit domnul de l'au scos de la închisoare la poarta cea mare şi *i-au tăiat capul*" [91]. Aşa dar o singură faptă vine de patru ori la judecată: întâi Ilie este condamnat la închisoare; apoi închisoarea se schimbă în pedeapsă cu moarte. După aceea iarăşi e prefecută în închisoare, pentru că la urmă să se sfârşască tot cu moarte.

Potrivit cu asemenea stare de lucruri constatată prin documente, observă şi mai mulţi scriitori că „sentinţa unui principe poate fi revocată de succesorul său, făcând ca procesele să se înnvoiască şi să reînceapă necontenit" [92].

Inţelege oricine cât rău asemene nesiguranţă şi nestabilitate în judecăţi, mai ales sub regimuri personale aşà de des prefăcute, trebuia să aducă intereselor poporului, pe lângă că aceste judecăţi repetate şi schimbătoare se mai întemeiau încă numai pe un drept nescris, şovăitor şi putându-se întoarce în cotro bătea vântul. Când ne vom gândi la ce bântueli, la ce nedreptăţi strigătoare la ceriu erau supuşi oamenii acelui timp, atunci numai vom puteà a preţui după adevărata lor valoare binefăcătoarele principii ale celui în care trăim.

Exista însă, pentru judecăţile civile cel puţin, un mijloc de a îngreuie dacă nu a împiedecà reînceperea judecăţilor. Acesta constă în un aşăzământ tot atât de straniu prin natura lui, ca şi prin numele cu care erà desemnate; în documentele mai noue *hierâia*. Anume câştigătorul unei princini, depunea în vistieria domnească o sumă de bani, determinată de domn, care depunere aveà de efect a împedecà reînceperea judecăţei.

Cele câteva documente care ne vorbesc despre acest aşăzământ, nu ne lămuresc pe deplin natura şi însămnarea lui. Anume în documentul cel mai vechiu în care el apare, acel dela Alexandru cel Bun din anul 1418 în care Malcotea cu feciorii lui Cosma şi Stan pierzând o pricină pentru satul Solca, faţă cu Vlad, Domnul statoreşte câştigătorului Vlad, copiilor, fraţilor şi nepoţilor şi strănepoţilor săi o *legătură* de 80 de ruble „când dintre dânşii (adică Malcotea, Cosma şi Stan sau coborâtorii lor) va face sfadă sau judecată sau orice rautăţi pentru

[91] *Letopiseţele*, III, p. 255.

[92] Raicevich, *Osservazioni intorno la Valachia e Moldàvia*. Napoli, 1788, p. 159 Principiul lucrului judecat nu s'a introdus nici de codul Calimah, de oare ce în 1820 întâlnim reînnoindu-se o judecată desevârşită. *Uricariul*, X, p. 266. Tocmai în 1835, acest principiu este recunoscut prin aşăzământul îngrăditor prigonirilor ce nu pot a mai fi înoite, având hotărâri judecătoreşti şi întărituri domneşti. *Uricariul* XIV, p. 46.

acel sat, unul ca cela va plăti legătura de 80 de ruble. Al doilea document care numeşte acest aşezământ tot *legătură* este din 1461 dela Ştefan cel Mare document păstrat numai în traducere, Şi aici vedem că domnul pune din *partea lui* legătura veşnică 60 de ruble în argint, ca vrând cineva din neamul lui Dima Negru (care pierduse judecata), a se scula asupra neamului lui Ioan Munteanu, *să aibă a răspunde acei bani de legătură* [93]. Un alt document din 1574 dela Ioan Vodă cel Cumplit, spune că într'o judecată petrecută între preotul Drăghici şi Lazăr comişelul, acesta din urmă jurând cu 24 de oameni, se îndreaptă şi pune *ferie* (în slavoneşte Фєрню) 12 zloţi în vistieria domnului, „pentru care de acum înainte să nu aibă a mai trage pe dânsul la judecată, nici să'l mai supere în veci" [94]. Intr'un al patrulea document din 1581 dela Iancu Sasul, găsim că părţile câştigătoare, Grija şi Alexa, „s'au îndreptăţit şi şi-au pus *ferie* 12 galbeni în vistieria noastră, şi de aceia de acum înainte să nu mai aibă a trage la judecată, pentru această treabă, Gavril pe Grijă şi Alexa, şi să nu mai aibă pretenţii nici odată dinaintea acestei scrisori a noastre" [95]. Un al cincilea document de pe vremile lui Petru Şchiopul, 1589, răspinge pretenţia pe care medelnicerul Vasile o râdicase contra lui Gherman Ursu şi Maxim ca să-i recunoască dreptul de a aveà o moară pe Bârlad. Pârâţii câştigând pricina, „s'au îndreptat şi au pus *fierie* 12 zloţi, pentru care de acum înainte să nu mai aibă a se trage nici odată în veci" [96]. Un al şeselea document din 1629 arată iarăşi că parteà câştigătoare, au „pus şi *fhieruia* osăbit în vistieria domniei mele două zeci şi patru de zloţi, şi au rămas Gavril feciorul Maricăi înaintea noastră din toată legea ţărei, şi de acum înainte pentru această pricină nici odată să nu mai aibă a se judeca" [97]. Al şeptelea document din 1648 dela Vasile Lupu, dând rămaşi pe feciorii lui Cârstiian în o judecată a lor cu Ştefan Boul, spune că acest din urmă s'au îndreptat şi şi-au pus *hărăiea*, în vistieria domniei mele două-zeci de taleri buni, iar de acum înnainte de vor mai scoate feciorul lui Cârstiian şi cumnaţii lui nescare direse când-va, să nu se crează, pentru că s'au aflat că au fost făcute cu vicleşug" [98]. In sfârşit ultimul document pe care vroim să-l aducem pe lângă multe altele ce s'ar puteà aduna [99] asupra

---

[93] 1418, Orest Popescul, *Câteva doc. moldovene*, 1898, p. 4; 1461. Reprodus de Hasdeu în *Arh. ist.* III, p. 148, după *Foaea pentru minte, inimă şi literatură.*

[94] *Uricariul*, XIV, p. 152.

[95] *Arh ist.* III, p. 198.

[96] Melchisedek, *Chron. Huşilor*, p. 126.

[97] *Uricariul*, X, p. 92.

[98] Publicat de mine după originalul trimes de D-l T. V. Stephanelli, din Bucovina în *Arhiva societăţiei ştiinţifice şi literare din Iaşi*, I, p. 627.

[99] Doc. cu fieruia mai vezi următoarele care sunt departe de a fi toate cele publicate până acum 1623, 1627, 1629, şi 1630. Ghibănescu *Ispisoace şi Zapise* I, 2, p 90, 184, 215 şi 229; 1619, 1634, 1635 (trei din acest an), 1636, 1638 (două)

acestei chestiuni este din 1663 şi spune numai atâta că au pus „*hierâia* în vistieria domniei mele 12 zloţi după obiceiul ţări” [100].

Observăm că modul de rostire al documentelor mai noue, că acel ce câştiga pricina depuneà *fieruia* în o sumă oarecare în vistierie, pentru a nu se reîncepe pricinà, nu preà are înţeles afară decât dacă se va consideră această depunere ca o taxă pentru câştigarea pricinii. Dar documentele spun toate de-a rândul că suma erà depusă pentru ca cel rămas de lege şi de judecată să nu mai poată redeschide pricina. Ar trebui dar să înţălegem lucrul aşà, că atunci când câştigătorul depunea *fieruia*, prin această depunere se apăra de orice redeschidere viitoare. Documentele vechi, acelea dela Alexandru cel Bun şi Ştefan cel Mare dau acestui aşezământ altă formă şi alt înţăles. Prin ele domnii puneau legătura pentru reînceperea procesului o sumă oarecare pe care trebuia să o răspundă acel ce vroià să redeschidă o pricină hotărîtă. Documentele mai nouă conţin o evoluţie spre o garantare mai desărârşită a lucrului judecat întru cât asigura stabilitatea judecăţilor numai prin depunerea sumei din parteà câştigătorului fără a da putinţa celui ce pierduse de a reîncepe procesul plătind suma de legătură. Se înţelege că în arbitrarul lumei de atunci mijlocul cel mai nou de asigurare a statorniciei judecăţilor erà tot atât de puţin sigur ca şi cel întâi.

Un alt mijloc de împiedecare a reînceperii proceselor şi care aduce mai mult cu vechea *legătură* este gloaba cu care este ameninţat acel ce ar îndrăsni şi redeschide o judecată. Aşà un document din 1664 spune că „dacă s'ar ridica pentru această pâră răzăşii de mai sus scrişi, să fie Porţie Curţii gloaba de 50 de boi mari şi graşi şi să le fie de mare ruşine” [101]. Această gloabă pare a fi fost o nouă formă evolutivă a aşezământului de stabilitate a judecăţilor care însă nici ea nu s'a putut mănţinea.

Executarea hotărârilor. — Execuţia datornicilor se făceà nu numai asupra averei lor, ci şi asupra persoanei, lucru ce întâlnim la toate popoarele la originile desvoltărei lor, şi care îşi

Ibidem II, 1, p. 4, 85, 90, 95, 105, 124, 152 160, 1642 (două), 1643, *Ibidem* II, 2, p. 8 19 şi 74. Fieruia este numită slavoneşte zavească în un doc. al lui Ştefan cel Mare din 1402, I. Bogdan, *Doc. şi Ştefan cel Mare* I, p. 67.

[100] *Operele complete ale lui Miron Costin* de V. A. Ureche, I, p. 95. Cuvàntul *ierie, fhieruie, hierâie* pare a veni de la turcescul *vere, verisia* = garanţie. El fiind de origine turcească nu se regăseşte în uricul lui Ştefan cel Mare. Etimologia mi-a fost comunicată de fostul meu elev *Ion Bogdan*. Vezi *Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi*, I, c. In o scrisoare a lui Grigore biràul Bistriţei 1564 se spune că nişte oameni puseseră *rămăşag* (slavoneşte = skează) 40 de zloţi „pentru acel ce se va încumeta să strice această întocmire”. Nicolaescu, *Doc. slavo-române*, p. 193.

[101] Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise*, III, 2, 3, p. 3. Comp. 1615 Idem, *Surete şi izvoàde* II, p. 29 şi I, p. 82.

găseşte explicarea în execuţia muncei celui condamnat, în lipsă de avere. Este ştiut că la Romani această execuţie personală îmbrăca, cel puţin în prescrierile legei, dacă nu în practică, un caracter de barbarie neauzit. Dacă un datornic aveà mai mulţi creditori, legea celor XII tabule permitea tăierea lui în bucăţi, pentru a se îndestula cu carneà, dacă nu cu banii lui. Mai conţine aceaşi lege nostima prescripţiune, că dacă va tăie un creditor ceva mai mult de cum îi se cuvine să nu fie tras la răspundere[102]. De şi mai uman decât dreptul străbun, şi obiceiul pământului românesc cunoştea execuţia personală pentru datorie. Aşà un document din 1649 ne arată pe Matei Basarab „punând la opreală pe unul Ioan ca să plătească bucatele. Alt document din 1695, ne spune că: „fiind Petru sulgerul dator unui neguţitor anume Dona, taleri 250, şi neavând bani să-i plătească şi având şi strânsoare, punându'l la opreală la Alexandru Ciauşul de aprozi, a fost nevoit a-şi vinde moşia" [103]. De asemene cronicarul Neculai Costin, spune despre Iliaş Vodă că erà aşà de milostiv în cât când veneà un pârâş şi se ruga de el ca să se puie un om la închisoare, sau să'i plătească îndată datoria, domnul scotea bani din buzunar şi plătia creditorului[104].

Dovezile: *a*) **Marturii**. — Mijloacele de dovadă erau simple şi primitive ca în toate societăţile începătoare. Arare ori se puteà hotări pricina numai după *drese*, adecă documente. Astfel între mânăstirea şi orăşănii din Câmpulung în Muntenia, se naşte o judecată înaintea lui Grigore Ghica Voevod în 1672, dela nişte dări pe care mânăstirea le pretindeà dela Câmpulungeni. Matei Basarab dăduse anume două hrisoave: unul mânăstirei ca să iee dela locuitori vamă şi altul orăşanilor prin care îi apăra dela o asemene îndatorire. Toată cearte erà să se ştie care document erà mai nou şi desfiinţase pe celalalt. Orăşenii dovedesc nu numai că scutirea lor de vamă erà posterioară zidirei mânăstirei lui Matei Basarab, dar că domnul prevăzuse această eliberare a lor prin însuş pisania pusă în pridvorul bisericei[105]. Călugării rămaseră deci de lege şi de judecată fără alte cercetări pregătitoare.

[102] Vestitul: „si plus minusve secuerit se (sine) fraude esto".

[103] *Condica logofeţiei lui Brancovanu* p. 69. Comp. *Socotelile Braşovului* de N. Iorga în *An. Acad. Rom.* II, tom, XXI, 1899, p. 201 (93).

[104] *Letopiseţele*, II, p. 7.

[105] Doc. publicat în *Mag. ist.* V. 353. Alte documente de hotăriri date numai după cercetarea hrisovelor, vezi de la *Petru Vodă* 1577 în Wickenhauser *Moldavitza*, p. 87; de la *Iancu Sasu* 1580 în Hasdeu, *Arh. ist.* III, p. 198; de la *Petru Vodă* 1589 în Melchisedek, *Chron. Huşilor* p. 25; de la *Radu Mihnea* în *Mag. ist.* II, p. 227. Numai în acest caz spec al trecea hrisovul mai nou înaintea celui mai vechiu; de altfel în obiceiul pământului, hrisoavele mai vechi aveau mai mare tărie. Vezi două hrisoave prin care se proclamă acest principiu: unul de la *Antonie Ruset* din 1676, *Uricariul*, VII, p. 13 şi celalt, de la *Al Moruzi* din 1804 *Ibidem* VIII, p. 28: „după obiceiurile pământului, cele mai vechi hrisoave sunt mai tari şi mai puternice decât cele făcute mai în urmă".

Dar cele mai de multe ori lucrurile nu mergeau așà de ușor; din documente numai nu se puteà alege adevărul și mai erau de nevoie și alte mijloace de cercetare. Cel mai obicinuit din toate erà marturii, temeiul obștesc al întregei vieți juridice a poporului român de atunci. La facerea de testamente precum și la zapisele cele mai simple vedem figurând marturi; în marele hotărâri ale divanului domnesc, și în micele procese dinaintea părcălabilor, șoltuzilor și a altor dregători, tot marturi vin de mijlocesc cu credința lor de oameni buni deslegările pricinilor, precum tot ei întăresc închegările legăturilor juridice. In vremile acele schimbătoare și de pericole, în care documentele se perdeau în fugile pripite, la venirea dușmanilor, sau în desele pojare ce devastau orașele și satele; în care lipsiau mijloacele acele publice de asigurare ale drepturilor de care dispunem astăzi, precum cadastrele, registrele, actele stărei civile și altele; în vremile acele în care din lipsa științei, măsoriștea moșiilor erà totdeauna îndoielnică, iar hotarele lor însemnate adesa după semne peritoare precum arbori, fântâni sau case omenești; într'un cuvânt în timpuri când mijloacele exterioare de întemeiere și asigurare ale drepturilor lipsiau mai cu desăvârșire unde puteà omul să caute a prinde rădăcinile drepturilor sale decât în memoria asemenilor săi? De aice vine acel rol nemăsurat al marturilor, față la tot ce se făceà, aspru pedepsiți când erau prinși cu neadevărul, și întreținând mult timp printr'o practică continuă o mare putere de onestitate în popor. Un mijloc de ascuțire a conștiinței erà cartea de blăstem în care acel ce călca alăturea cu adevărul erà blăstemat cu cuvinte foarte grele, ca „trupul lui să nu mai putrezească" sau „să între blestemul în oasele lui și de toate averile și agonisitele lui să se aleagă ca praful în fața vântului" [106].

Este deci firesc lucru că și la aflarea adevărului în procese, marturii să fi avut un rol tot atât de îmsămnat, și aceasta o vedem în documente din desele cercetări prin marturi pe baza cărora se curmau pricinile. Câteva exemple ne vor face să pătrundem mai deplin în vechiul mod de judecată bazat pe marturi.

In anul 1655 boerii frați Pelin, Grigoraș și Simion vin înaintea domnului Gheorghe Ștefan cu tânguire contra familiei Murgeștilor, care cu nedrept le-ar fi răpit satul Mihalcea. După înfățoșarea hrisoavelor, din care domnul și sfatul său nu se pot lămuri, domnul rândueşte o cercetare la fața locului prin părcălabul din ținutul Sucevei, spunându'i în cartea domnească: „și le-am socotit lor legea întru acest chip să aducă Murgeștii 24 de oameni buni megiași, care sunt scriși într'un izvod

---

[106] *Blastăm și carte de blăstăm* de G. I. Lahovary în *Conv. literare*, XXIII 1889, p. 495.

iscălit de cinstit boiarinul nostru Ionașcu logofătul cel mare, care să fie întrebați sub jurământ de rândul satului Mihalcea". Părcălabul pune pe toți matrurii de jură în biserica din Siret și ei depun știința lor în favoarea Murgeștilor. Divanul atunci întocmește o carte iscălită de acei marturi pe care o trimite domnului. Acesta luând din nou pricina în cercetare spune că: ,,văzând mărturia acelor oameni buni, cu tot sfatul nostru, am crezut, și a rămas boiarinul nostru Pelin înaintea noastră și din toată legea țărei, iar slugile noastre Murgeștii s'au îndreptat" [107].

Este invederat că aici avem în fața noastră o judecată hotărâtă în divan pe baza unei cercetări la fața locului făcută prin marturi.

Documentele noastre sunt pline de asemenea cercetări prin marturi. Numărul marturilor variază după însămnătatea pricinei.

Intr'o carte domnească din 1637 pentru cercetarea proprietăței unui vecin al lui Murguleț, lucrul find de puțină valoare, se hotărăște în baza arătărilor numai a trei târgoveți" [108].

In cearta dintre călugării dela Moldovița cu niște boieri pentru satul Răciuleni, Ioan Vodă Sasul, după cercetarea documentelor, rândueşte în 1582 pe boierul Gedeon să meargă la fața locului și cu ,,megieșii satului din sus și din jos, cu șoltuzii, pârgarii și bătrânii din Baia să cerceteze pricina, ceeace făcându-se și viind cartea de cercetarea făcută la domn, acesta aduce pricina în divan și cu toții găsesc cu sufletele lor că este dreaptă ocină a mânăstirei și au rămas Ionașcu de lege și de judecată" [109].

Une-ori marturii erau aduși în divan, cum dovedește un hrisov de pe timpul lui Constantin Șărban Voevod în care se spune că au mărturisit înaintea domnului în divan mulți boieri [110].

In pricinele cele mai dese ale timpurilor vechi, acele de hotărnicii, marturii erau mai ales la locul lor, și de aceea nenumărate documente conțin mai cu deosebire relatarea acestui soiu de neînțelegeri. Domnul rânduia din parteà lui și a divanului unul sau mai mulți dregători, care împreună cu vecinii și bătrânii locului restabileau vechile, dreptele hotare. Citâm ca exemplu următoarele hrisoave. Unul dela Alexandru Radu

---

[107] Cartea de rânduire în *Arh. ist.* III, p. 230. Actul de mărturie, p. 233. Hotărârea, p. 218. Deși se spune că se rânduesc 24 de boieri, cartea de rânduire nu conține decât numele a 22. In actul de mărturie iscălesc tot numai 22; cei doi lipsesc.

[108] *Arh. ist.* III, p. 227.

[109] Wickenhauser, *Moldovitza*, p. 89.

[110] Papiu, *Tesaur de monumente*, I, p. 387 comp. altul identic în *Arh. ist.* III, p. 231.

voevod din 1625, în care domnul rîndueşte hotarnic ,,pe credinciosul boierul domniei mele Ionaşcu Cehan, pitariul cel mare, de au hotărât şi au adus mărturii dela dânsul şi dela Gabăr părcălabul şi dela Tudor comisul şi Tecmon Uricariul şi Ursul vornicul de Huşi şi Sava aprodul şi Lupu diacul şi dela mulţi oameni buni şi bătrâni scriind şi mărturisind în acel zapis cum au hotărît şi au stâlpit hotarul'' [111].

Intr'un alt document din 1650 găsim iarăşi rânduită o anchetă domnească pentru facerea unei hotărnicii în care Vasile Lupu însărcinează pe părcălabul de Hotin ,,să margă la faţa locului la Şărbniceni, moşia lui Murguleţ, să adune oameni buni şi bătrâni şi să tragă hotarul cum ,,vor şti oamenii buni şi bătrâni cu sufletele lor'' şi să raporteze domnului despre cele făcute [112]. Mai amintim o hotarnică rânduită tot de Vasile Vodă ,,care neputând alege acea pâră, au trimis pe credincios cinstit Toma, mare vornic de ţara de jos, să strângă oameni buni megiaşi şi să socotească pentru acea bucată de hotar'' [113].

In sfârşit mai citām un ultim document dela Constantin Racoviţă Voevod din 1757 prin care trimite boieri ,,ca să hotărască moşia pe scrisorile ce va avea sfânta episcopie şi după stăpânire şi după mărturia oamenilor bătrâni, şi stringând oameni buni anume pe popa Ioan Pravilă dela biserica din Cozmeşti şi pe Constantin Gotea şi pe alţii, au ales hotarul acelor locuri'' [114].

Nevoia de a aveà marturi la procese de hotărnicii sileà pe oameni a şi-i creeà de mai înainte, odată cu stâlpirea moşiilor. Pentru a se intipări în mintea generaţiei tinere ce puteà să se întâmple a figura ca marturi asupra împrejurărilor petrecute în timpul copilăriei lor, se întrebuinţau următoarele mijloace, care pot să ni pară foarte ciudate. Se luau anume să fie faţă la hotărnicii şi copii de vrâstă până pe la 12 ani, cărora în fiecare punt unde se aşăza câte o peatră hotar, li se faceà câte o zdravănă păruială (în terminii de atunci *se depărau* sau *îi trăgea de pică*, sau cum se zice astăzi, de chică) arătându-le ca să ţină minte [115], şi metoada erà cu efect, întru cât întâlnim într'un document pe mai mulţi oameni care mărturisesc cu sufletele lor pentru hotarul Crăiniceştilor, ,,precum am apucat din stareţii şi părinţii noştri cei bătrâni care ne-au şi purtat pe acele

---

[111] Melchisedek, *Chronica Huşilor*, p. III.

[112] *Arh. ist.* III, p. 228.

[113] Doc. de la Dabija Vodă care reproduce horarnica Lupului. Melchisedek, *Chron*, *Huşilor*, p. 126.

[114] *Ibidem*, p. 248.

[115] Doc. din 1742, în fasc. 26, lit. *l*, din *Arhiva fondului religionar din Cernăuţi*. Comp. doc. din 1679, hotărnicie în care un martur, Pavel Capotă ,,zicea că l'au aruncat de păr ca să ţie minte''. Ghibănescu, *Ispisoace şi Zapise*, IV, 1, p. 30.

vremi pe la semne fiind noi copii, de ne au depărat, ca să ţinem minte semnul hotarelor"[116]. Alt mijloc de a întipări în mintea copiilor stâlpirea moşiilor erà acel, nu mai puţin barbar, de a călugări copii în vrâstă de tot tânără ca să'şi aducă aminte când vor fi mari de nenorocirea (poate pe atunci se credeà fericire) ce i-a lovit când se puseră semnele. In o hotarnică a moşiei Meleşul a mânăstirii Solcăi se spune ,,că au adus şi doi călugăraşi mici, copii ca de opt ani, că de or trăi să ştie înainte, anume Iosub şi Iosăp, călugăriţi de egumenul Varnava[117]. Hotărniciile deci nu se deosebesc prin nimica de cercetări la faţa locului, decât doar prin obiectul lor. Şi aici marturii depuneau sub jurământ, mai mult sau mai puţin solemn, cunoştiinţa lor despre împrejurări.

Este de nevoie a caracterizà mai deaproape cercetarea prin marturi spre a puteà deosebi de ea alt mijloc de dovadă de asemene întrebuinţat de procedura veche, şi care are un caracter cu totul special, *jurătorii*. Marturii sunt nişte persoane care depun ştiinţa lor asupra faptului; ei pot fi luaţi din orice clasă a societăţii, fără privire la părţile împricinate, deci nu după principiul parităţei, şi marturia lor putea eşi în favoarea unuia sau altuia din împricinaţi. Numerul lor erà de obiceiu nehotărît; une-ori prin un amestec cu jurătorii cum vom vedeà în curând, determinat la cifrele iubite de 12, 24.

Despre valoarea mărturiei au rămas încă până astăzi la săteni o urmă neştearsă. Oricine are întru câtva practica dreptului, ştie cum la cele mai deosebite împrejurări, ţăranii trimit acte de mărturie, fie pentru a dovedi proprietatea cuiva sau pentru alte împrejurări, acte ce înaintea legilor noastre nu mai au nici o valoare.

In aceste acte moarte se vede încă puterea tradiţiei, urma dreptului obişnuelnic ce a fost odată practicat, şi care se păstează încă în mod iluzoriu în aceà sferă a societăţei, de care atâta ne-am depărtat prin străinismul desvoltărei noastre.

In acest întins rol dat mărturisirei, noi vedem pătrunzând în afară într'un chip neconştiut o manifestare spontanee a spiritului roman la Latinii dela Dunăre, caracterizată prin aceea că ei caută dovedirea drepturilor în *chip obiectiv*, din ară-

[116] Doc. din 1738, în fasc. 26, lit. *i*, *Ibidem*. Până în 1806 se practica acest mod primitiv, barbar de a se stâlpi moşiile, Un doc. din acel an ne spune că,,l'a luat pe dânsul când era copil şi ducându-l la rădăcina stejarului *l'au bătut*". Iorga *Studii şi Doc.* VII, p. 45. Catolicii tot pentru acelaş scop căutau să întipărească hotarele în mintea copiilor prin daruri *Codex Bandinus* de V. A. Ureche în *An. Acad. Rom.* II, tom. XVI, 1895, p. 59: ,,pueris parvulis pecuniam blandiendo pro memoria dist... bat". Comp. p. LXXXV.

[117] Doc. din 1709, în fascicula 26 lit. *h*. *Arhiva fondului religionar din Cernăuţi.* Aceste trei documente publicate de V. A. Ureche, în ziarul *Voinţa Naţională*, anul III, No. 665.

tarea faptelor şi nu în chip subiectiv ca dreptul german, care scoate dovada din afirmarea individului. Aşăzământul la care voim să trecem, *jurătorii*, care sunt tocmai *un mijolc de dovadă subiectiv*, împrumutat de Români pe o cale indirectă dela poporul german constitue deci un soiu de anomalie în sistemul de probe obşteşte admis de dreptul românesc. Coexistenţa acestor două moduri de probaţie care pornesc din principii şi rădăcini atât de deosebite au dat naştere însă unor formaţiuni juridice prea interesante care arată într'o frumoasă lumină puterea creatoare a poporului român în formele dreptului; de aceea ne vom oprì cevà mai mult asupra lor.

Dovezile: *b*) **Jurătorii**. — *Jurătorii* erau deosebiţi de marturi. Prin ei nu se dovedeau nişte fapte, ci se întărea afirmarea unei persoane prin jurământul altora; se împuternicea un jurământ individual. Intr'un document fără dată, dar care trebue să fie de pe la sfârşitul veacului al XVII-le, vedem că domnul rândueşte pe un vornic de poartă care să lămurească un hotar între călugării de la Secul şi răzăşii dela Băloşeşti. Vornicul adună oameni bătrâni care mărturisesc că acea bucată de pământ ce au price, au ţinut'o tot călugării de la Secul în hotarul Rusciorilor de şase-zeci şi patru de ani. Mai adauge vornicul că aceeaşi pricină mai fusese pornită odată de acei răzeşi asupra mînăstirei Secului pe timpul lui Dumitraşcu Cantacuzino (I 1673 — 76, II 1684 — 85), care rânduise în carcetare pe Bantăş, iar acesta „strânsese oameni buni megiaşi şi tot au aflat într'acest chip cum au ţinut tot călugării acel loc". S'ar aşteptà cineva, după cele rapoartate mai sus unde am vorbit de hotărnicii, ca pricina să fie hotărâtă în favoarea călugărilor. Inainte însă de a o face, vornicul de poartă îndeplineşte „*giudeţul domnului, dând Băloşeştilor să giure doisprezece oameni şi să rabde călugării de acel loc*", Băloşeştii însă negăsind jurători, sunt abià atunci daţi rămaşi de vornicul de Poartă, care porneşte atunci cu oameni, de stâlpeşte locul după spusele lor. Aşà dar *dacă Băloşeştii ar fi găsit jurători, ei câştigau pricina, cu toate că marturii ascultaţi de vornicul de Poartă ca şi acei ascultaţi într'un alt rând de Bantăş mărturisise în contra pretenţiilor lor*. Se cunoaşte deci într'un chip învederat că jurătorii sunt altceva, şi anume mai puternici decât marturii, deoarece jurământul lor puteà să răstoarne pe acel al marturilor [118].

Alte documente vor caracterizà mai deplin acest interesant aşezământ.

---

[118] Vezi acest interesant document în *Arh. ist.* I, 1, p. 47. Hotarnica lui Bantăş, *ibidem*. p. 35. Discuţiunea mai largă a acestor documente în articolul meu asupra *Jurătorilor* în *Convorbiri literare*, VIII. 1874—75, p. 214 şi urm.

Intr'un hrisov dela Matei Basarab din 1633 se aflǎ expusă judecata între Vasile Spatarul şi soţia lui Maria pe care el o numise „muiere rǎ şi neînţeleaptă''. Jupăneasa pentru a'şi restabili onoarea compromisă prin imputarea făcută de soţul ei, ceruse încă din zilele lui Leon vodă „legea ţărei ca să se direpteze''. Dar Vasile spătarul „umblase cu mită şi nu numai că o împiedecase să'şi iee legea'', dar mai scoase şi cărţi de despărţenie. Sub Matei Vodă jupăneasa Maria, care erà o femee ce nu înţelegea să se lese pe nedreptul batjocorită, merge la soborul întreg ce se adunase în capitală pentru ziua de Blagoviştenie şi cere să i se dee lege pentru a se îndrepta, ceea ce se face după cum spune domnul în hrisovul său : „Şi nu am putut opri domnia mea să nu'şi iee giupăneasa Maria legea 12 giupănese pe răvaşe domneşti, ca să giure cu sufletul lor pe sfânta Evanghelie înainteà părintelui nostru mitropolitul Kir Vlădica Grigorie, cum nu este giupăneasa Maria nimic vinovată de acele cuvinte cu năpaste şi asupriciune''. Jupăneasa Maria este sprijinită de cele 12 jupânese indicate anume de Domn, ca unele care aveau interes de a apăra onoarea sexului lor atacată într'un chip atât de brutal de Vasile Spătarul. *Ea jură împreună cu cele 12 jupânese că este nevinovată* şi Vasile spatarul este dat rămas de lege şi de judecată [119].

Mihai Viteazul prigonit de Alexandru al III-le pentru căieşise vestea că ar fi de neam domnesc, se curăţă de această imputare „jurând el cu 12 boeri că nu este fecior de domn [120]. Petru Vodă dă în 1561 unui fiu desmoştenit de tatăl său pentru necuviincioasă purtare, când vine să'şi ceară moştenirea, lege 12 boeri ca să jure şi să se curăţe de bănuială [121]. Aceeaşi instituţie o găsim şi la Românii din Transilvania, constituind unul din elementele principale ale dreptului românesc. Aşà o cronică săsască ne spune într'un loc că un popă fiind bănuit a fi avut relaţii cu o femee, vlădica român cere ca popa Constantin „să jure împreună cu alţi şese popi că nu e întru nimic vinovat cu nimica'' [122].

Aceste câte-va documente culese din toate ţările locuite de Români, Moldova, Valahia şi Transilvania ne dau mijlocul de a caracteriza acest aşezământ.

---

[119] *Mag. ist.* I, p. 206.

[120] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 225.

[121] Arhiva statului citat de Tocilescu, în studiul său *Juriul la Români*, publicat în *Foaia societăţei Românismului*, 1870, p. 467.

[122] *Chronica lui* Andreas Hegyes anno 1615, citată de Hasdeu, în *Arh. ist.* III, p. 149 : „hat der Vladica begehrt der popa Constantin soll selbst 7 Pfaffen schwoeren dass er nicht Schuld an der Magd. hätte". Expresia *selbst 7* se reaflă întocmai în monumetele germane care pomenesc despre cojurători. Aşà în *Sachsenspiegel*, III, 3 : „gegen den muss er ihn behalten *selbsibende* seiner Freunde oder sonst wahrhaftiger Leute ; c. 5 : „Mag diser aber *selbsibend* seine Freiheit beweisen".

Jurătorii nu sunt oameni ce vin să'şi depună ştiinţa asupra unui fapt petrecut, fără privire la persoana împricinaţilor; ei sunt din contra sprijinitori ai unuia dintre împricinaţi cu jurământul lor, şi sunt deci legaţi de dânsul mai strâns, nu şi de celalalt, sau de obiectul în pricină.

Această intimă legătură de persoana împricinatului este cea d'întâi mare deosebire de marturi. *Aceştia arată adevărul obiectiv*; *jurătorii susţin arătarea subiectivă*; unii vor arăta d. e. că ştiu că pe aice şi pe dincoace se întindeau vechile hotare aceştialalţi că ştiu că Stan pe nedreptul cere cutare moşie. De aceia şi vedem jurători în cazuri unde marturii nici erau cu putinţă, când e vorba a se îndretpà de o bănuială, precum aceà în care căzuse jupăneasa Maria sau popa Constantin, sau când este de susţinut un lucru ce nu se poate bine dovedi altfel, precum ca documentul cel ars al lui Huşin erà adevărat. Incă o dovadă de această strânsă legătură personală a juraţilor cu împricinatul pe care 'l sprijin, este că documentele identifică pe jurători cu persoana pentru care ei jură. Astfel despre jurământul cu jurătoare făcut de jupăneasa Maria, documentul spune că *giupăneasa Maria au jurat* şi s'au curăţit de bănuială, „subînţelegându-se că jurătoarele ei au jurat alăturea cu ea, şi contopindu-se şi ele în numele ei".

Un al doile punt de deosebire constă în principiul *parităţei* admis la jurători, adecă ei trebuiau să fie din aceeaşi clasă cu împricinatul care jură, un principiu care la marturi este cu neputinţă. Intr'adevăr când e vorba de a dovedì o faptă, trebue să iei de marturi *pe acei ooameni care din întâmplare sau împrejurări au avut cunoştinţă de ea*, fără privire la starea lor socială. Cu totul altmintrelea stă lucrul, când e vorba de a sprijini cu conştiinţă o arătare individuală, spusa unui om, deci ceva interior, care nu cade în lumea simţurilor din afară. Atunci se pot cere persoane anumite care să sprijine această arătare, atunci sprijinirea prin o conştiinţă pe cât se poate de acelaşi feliu este ceva cu totul potrivit. De aceeà vedem că jurătorii răzăşilor din Băloşeşti sunt oameni buni şi bătrâni, adecă răzăşi ca şi ei, ai jupănesei Maria jupănese, şi ai preotului, preoţi, pe când în cercetarea prin marturi între boerii Murgeşti şi boerii Peliu, Gligoraşu şi Simion [123], deşi părţile sunt boeri, cei 24 de marturi sunt în cea mai mare parte oameni buni, bătrâni, ţărani cum am zice astăzi.

Un al treile punt, mai puţin însămnat este *numărul* care la marturi poate să fie fixat sau nu, la jurători însă totdeauna trebuia să fie determinat. Ba după cât se vede impunerea unui număr anumit de marturi, ceeace nu prea are înţeles, s'a făcut din

[123] Mai sus nota 117.

confuzià firească în nişte minţi nedeprinse cu deosebirile juridice, între marturi şi jurători, instituţii asămănătoare.

Din aceste elemente se vede lămurit firea jurătorilor şi deosebirea lor de marturi. Pe când aceştia sunt de obiceiu în număr nehotărât, neatârnaţi de clasa socială a impricinatului, şi depun ştiinţa lor asupra unui adevăr obiectiv, jurătorii sunt totdeauna în număr hotărît, de aceeaşi clasă socială cu partea pe care o sprijin şi susţin cu sufletul lor o arătare subiectivă a ei, fiind în strânsă legătură personală cu dânsa.

Dar să cercetăm şi alte amănunţimi privitoare la jurători.

In privirea numărului lor vedem că acel mai mic e de 6; apoi multiplele lui, numerele 12, 24 şi 48 [124]. Numerele mai mari nu s'au întâlnit încă în documentele cunoscute până acuma.

Când partea nu găsia numărul deplin de jurători impuşi prin legea dela domn, sau când cei aduşi nu vroiau să jure, procesul erà numai decât perdut. In cercetări cu marturi erà mai la urmă indiferent din câte guri ieşià adevărul, numai să fie îndestule pentru a forma convingerea; dar chiar dacă unul sau doi ar fi arătat altfel decât mulţimea celorlalţi, aceasta nu ar fi făcut de nimic mărturia, care ar fi stat bună şi ar fi ajutat părţei în favoarea căreia eşise, la câştigarea pricinei. La jurători lucrurile trebuiau să fie altmintrelea; anume legea dată părţei socoteà că este neapărat ca cutare număr de conştiinţi să sprijine o susţinere individuală. Dacă nu se aducea întocmai acest număr, condiţia esenţială nu erà îndeplinită şi susţinerea erà căzută. De aceea numărul este o condiţie firească a jurătorilor, şi jurământul tuturor o condiţie firească a efectului lor.

Dovadă despre aceasta am avut întâi în procesul Băloşeştilor, unde aceştià negăsind jurători cad la judecată. Intr'un document dela Petru Şchiopul din 1560, un boier, banul Hamza, pierde un proces cu mitropolia, „căci nu putuse face să jure cei 24 de boieri'' [125]. Un alt document de pe timpul lui Pătraşcu Vodă, 1558 care conţine hotărârea dată într'un proces dintre Stanciul cu Pârvul şi Stan pentru moşia Vulpeştii, ne arată că „au jurat cei 12 boieri înaintea reposatului Vlad Voe-

---

[124] Hrisov dela *Radu Vodă*, 1528: „şi am dat domnia mea lui jupân Ivaşcu paharnicul lege 48 de boieri". Altul dela *Mihai Viteazul* 1597: „ci au luat lege peste lege 48 de boieri pre răvaşe domneşti". Ambele în Arhiva statului citate de Tocilescu *l. c.* p. 465 şi 466. O singură dată se văd numai 3 jurători. 1628, N. Iorga, *Studii şi Doc.* VII p. 5 „şi am dat domnia mea leage lui Staico postelnicul trei boieri". Altă dată se văd numai 2 boieri daţi ca jurători; 1668 publicat în o culegere privată de D. V. Dumitrescu în art. său *Instituţia jurătorilor*, în *Conv. lit.* XXXIII, 1899 p. 763. Adaoge 1618 şi 1620, *Doc. româneşti*, ed Bianu p. 39—40 şi 54. Odată se văd 4 jurători, 1464 I. Bogdan, *Doc. lui Ştefan cel Mare*, I, p. 82.

[125] Din Venelin citat de Hasdeu *Arh. ist.*, III, p. 146.

vod, cum că au avut Stanciul bătrână şi dreapta moşie moştenească; iar Pârvul şi Stan nu s'au lăsat aşà, ci au luat 24 de boieri dinainteà lui Mircea Vodă, ca să jure, *şi n'au putut nici de cum să jure şi au rămas de lege şi de judecată*" [126]. In sfârşit un hrisov dela Mircea Vodă din 1559 arată că dând lege lui Roşca şi fiilor lui Răsipă 24 de boieri ca să jure că au avut moştenire în satul Bahna; n'au *putut aduce acei boieri la zi şi la soroc, şi au rămas Roşca şi fii lui Răsipă de lege dinaintea domniei mele*". Alt document din 1644 ne arată pe Paraschiv fecior Barbului clucer care iea lege peste lege 12 boieri, dar nu a putut să jure [127]. Nu este de admis că în toate aceste cazuri părţile interesante să nu fi găsit nici un singur jurător; fiind însă că nu găsiseră numărul deplin, de aceea se spune că nu au putut să jure.

Aceşti jurători sunt în multe cazuri aduşi de părţi, în urma legei luate dela domn, după propria lor alegere. Aşà a fost în judeţul dat Băloşeştilor în care se spune ca jurători *n'au găsit*. Adese ori întâlnim jurători *daţi pe ravaşe domneşti*, precum în cazul jupănesei Maria, unde cele 12 jupănese care trebuiau să jure alăturea cu ea sunt luate „pre ravaşe domneşti". In acest caz domnul indicà anume care persoane trebuiau aduse la jurământ, şi erà deci o formă mai greà a jurătorilor. In afară de cazul jupănesei Maria, mai amintim şi un document al lui Vlad Vodă din 1571, în care domnul „dă călugărilor 12 jurători, de au jurat cum că sunt drepte moşii ale sfintei mânăstiri, anume popa Sava din Podeş şi popa Boda din Strugurţi şi popa Vlad din Podeş (urmează încă denumirea a 9 popi), care au jurat cu sufletele lor înaintea Radului din Băreşti; iar jupânul Radu a scris carte către domnia mea, cum au jurat şi au dat sfintei mânăstiri dreptate" [128].

Jurământul se făceà ca şi acel al marturilor, în mod solemn, „pe sfânta Evanghelie şi pe sfânta cruce în sfânta biserică" cum spune hrisovul de mărturie a părcălabului de Suceava în pricina boierilor Murgeşti [129]. Dacă jurătorii jurau pe nedrept, erau pedepsiţi întocmai ca marturii mincinoşi. Gloaba erà de şese boi, averea obicinuită a ţărei pe atunci, şi care adese ori înlocuià moneda. Astfel vedem într'un hrisov al lui Constantin Şarban din 1654, pe domnul spunând că „am globit domnia mea pe aceşti 12 jurători, de le-am luat dela unul câte şese boi, precum este legea, pentru că au jurat strâmb" [130].

---

[126] *Arhiva statului*, citat de Tocilescu, *l. c.* p. 464.

[127] 1599 *Arhiva statului* citat de Tocilescu *ibidem*; 1644 N. Iorga *Studii şi Doc.* X, p. 119.

[128] *Ibidem*, p. 467.

[129] *Arh. ist.* III, p. 233.

[130] *Arhiva statului*, citat de Gr. Tocilescu, *l. c.* p. 469. Mai vezi un document dela Alexandru Vodă, 1568: „luându-se şi amenda în boi dela jurătorii cei

In documentele studiate până acuma reiesă că jurătorii noştri au o asemănare deplină cu *conjuratores* din dreptul medieval german. Şi aceştia erau luaţi spre întărirea conştiinţei individuale, după ideile germane, care puneau mai presus jurământul unui om liber, întărit de acel al semenilor săi, decât marturii ce ar puteà existà asupra faptului. Germanii exagerând principiul onestităţei, nesocotiau cu totul interesul propriei conservări, care tocmai împinge pe făptaş să ascundă adevărul. Legea salică dispunea chiar anumit că „în contra capului său şi a averei sale nu trebuia omul să primească marturi"[131]. Din această pricină dreptul german alergase la felurite mijloace de dovadă, unul mai absurd decât altul, probele lui Dumnezeu, duelul judeciar şi cel mai puţin absurd din toate, acel al cojurătorilor, pe care îl vom vedea cum a putut să se introducă şi la noi, unde am găsit că predomnia sistemul raţional roman de dovedire obiectivă, prin marturi. Să arătăm însă analogia deplină între jurătorii noştri aşà cum i-am aflat caracterizaţi până aice şi cojurătorii dreptului german. Legile principelui longobard Wallia, dispuneau că dacă se ponegria femeea cuiva de un altul despre un lucru îndoielnic, să se poată curăţi jurând cu alte şese femei[132], caz *identic* cu acel al jupănesei Maria. Conjurătorii trebuiau să fie deci totdeauna de condiţia celui ce jurà. Aşà legea Frizonilor dispunea că „dacă un colon ar ucide pe un nobil, să se scuzeze cu 35 de jurători *de condiţia sa*[133]. De asemene un preot trebuià să jure cu alţi preoţi[134] un nobil cu alţi nobili şi aşà mai departe.

Aceşti cojurători întăriau, ca şi la Români, spusa acelui pe care'l sprijineau; nu se ocupau de loc de adevărul faptului de dovedit. Ei jurau după jurământul făcut de împricinat că este adevărat. Izvoarele germane spun anumit că „după ce jurà împricinatul, apoi jurau marturii (adecă jurătorii) săi, că *jurământul său este curat şi nu mincinos*[135].

strâmbi" (*Foaia Societăţei Românismului*, I, 1870, p. 47). Se vede că această erà soarta obicinuită a rândului întâi de jurători, când acei luaţi cu lege peste lege jurau altfel. Tot odată se rupeau actele care dăduseră celor ce câştigau pe temeiul primilor jurători. 1588. Nicolaescu, *Doc. slavo-rom.*, p. 246.

[131] „Contra caput suum et contra suam hereditatem non debit homo accipere testes". Lex Salica, II, 15 în Walter, *Corpus iuris Germanici.*

[132] *Leges principis Walliae*, c. 14 : „si cuius uxor de alio infamatur et hoc tamen sit incertum septima manu mulierum expurget", citat de Strippelmann. *Die nothwendigen Eide*, p. 189 Pentru a se curăţi de adulter trebuea să jure cu 50 de femei (c. 5).

[133] *Lex Frisonum* I, 7; „Si litus nobilem occiderit, cum 35 juratoribus *suae onditionis*, se excuset".

[134] *Leges principis Walliae*, citate mai sus: „cum vicinis 5 presbyteris quos se nolle prejerare cognoverit".

[135] *Sachsenspiegel*, III, § 2, 3: „darnach solle schweren seine Gezeugen dass sein eidt rein sey und nit meineidig. „Cf. Formulae Sirmond : (în Walter, III, p. 396): quicquid iste de hac causa juravit, verum et idoneum sacramentum exinde juravit".

Numerul cojurătorilor din legile germane este adeseori 6 și 12, une ori însă și mai mare, precum 35, 48, 50, 72 și până chiar până la cel colosal de 300.

Analogia între așezământul românesc și acel german merge chiar mai departe. Se găsește în dreptul german până și deosebirea între cojurători liber aleși și de acei numiți pe ravașe domnești. Cei d'intăi se numeau *advocati*, cei de al doile *nominati*. Așà adeseori întâlnim în dispozițiile legilor germane prescrierea, ca să se curățe cineva de o imputare prin cojurători *numiți*; de exemplu legea Alamanilor, care dispune că „să jure cu 12 jurători, și anume 5 numiți și 7 chemați" [136].

Pe lângă deosebirea principiilor din care pornesc sistemele de dovedire roman și german, cel d'întăi obiectiv, cel de al doile subiectiv, mai este încă un al doile punt care deosebește tot atât de radical acestea două metode de a descoperi adevărul în trebile juridice. Anume dovada la Romani erà *pozitivă*; la Germani *negativă*. La Romani cel ce afirmà ceva trebuea să o dovedească. La Germani din potrivă cel ce erà învinuit trebueà să se curățe, cu toate că nu se aduceau în contra lui nici un soiu de probă. Cum ar fi fost însă cu putință o dovadă negativă. *că nu ai făcut ceva*, lucru absurd în sine, decât prin mijloace tot atât de absurde ca și principiul din care ea decurgea. De aici necesitatea cojurătorilor, dacă nu vroia să se recurgă la duel sau la probele lui Dumnezeu.

Transformările românești ale jurătorilor. — Este invederat că împlântarea unui asemenea sistem străin de dovadă într'o minte și în niște obiceiuri romane trebuia să aibă de urmare o adâncă a lui modificare. De aceea așăzământul jurătorilor încercă la Români niște prefaceri care îi schimbară natura și făcură din el o plăzmuire proprie a poporului român. Pe atunci poporul nostru chiar când primea elemente străine, aveà puterea de a le asimilà, a le preface și desvoltà după propriile sale nevoi, puteri și înprejurări, facultate care astăzi pare a fi dispărut cu totul din el, în care elementele străine intră cu toptanul și rămân astfel neasimilate, în mijlocul vieței sale.

Să vedem ce a făcut poporul român din așăzământul german al jurătorilor:

Mai întâi la Germani acest sistem de dovadă erà întrebuințat exclusiv numai în afacerile penale [137], pe când la Români

---

[136] *Lex Alamanorum* c. 53 (în Walter): „Et cum 12 sacramentalibus juret, cum 5 nominatis et 7 advocatis": c. 28: „cum 12 nominatis jure et aliis advocatis".

[137] Juristul Setzer în cartea sa despre jurământ scrisă în 1608, spune că: „moda de a jura cu conjuratori, nici odată nu a existat în dreptul civil" Citat de Stiippelmann, *Die nothwendigen Eide*. p. 211.

îl găsim aplicat şi la acele civile. La început găsim un mijloc naiv de a se înconjura această greutate, anume darea aceluiaş număr de jurători ambilor împricinaţi. Aşă bună oară găsim în 1570 pe Alexandru Vodă dând jupânesei Culea care aveà o pâră cu fraţii ei dela Balta Brancovinilor câte 6 boieri jurători pentru fiecare parte [138]. Fraţii jupânesei negăsind jurători sunt daţi rămaşi. Ce s'ar fi întâmplat însă când ar fi găsit? Cum s'ar fi hotărît pricina? De aceea să vedem iscodindu-se o nouă.......

Aplicarea cojurătorilor la Români în pricini civile se arată bună oară în un document dela Ştefan cel Mare din 1461 dat în procesul dintre Cramăş şi Nicorescu de oparte şi Huşin de altă. Huşin invocà între alte dovezi şi un hrisov dela Domnii Ştefan şi Iliaş fii lui Alexandru cel Bun, care hrisov s'ar aflà la popa rusesc din mahalaua târgului Sucevei. Trimiţându-se după acel preot el arată că în adevăr avuse acel hrisov dar că arsăse când cu pojarul bisericei în care slujia. Domnul atunci dă lege preotului să jure împreună cu alţi şase preoţi că acel ispisoc a fost adevărat şi aducând preotul rus şese preoţi şi el al şeptelea au jurat pe preoţia lor, şi aşà Huşin au câştigat toată dreptatea''[139].

Timpurile de atunci de desvoltare neconştientă nu-şi dăduse sama de însămnătatea înnoirei introduse aci de odată în aşezământul cojurătorilor. Să făcuse o săritură uriaşă prin aplicarea sistemului de dovedire *negativ* al cojurătorilor din materiile penale, la un fapt pozitiv din o afacere civilă, dovedind existenţa şi a adevărului unui document. Pe această cale ce păreà nu prea îndepărtată de firea aşezământului se pregăteà în el a doua schimbare, anume aplicarea lui la dovedirea intereselor civile unde nu mai erà vorba de a se curăţà de o învinuire ci de a dovedi pe partea căruia din doi impricinaţi se aflà dreptatea.

In curând prin o plăzmuire particulară a poporului român şi care nu se întâlneşte în dreptul german aceasta învoià ambelor părţi a întrebuinţa periculoasa armă a cojurătorilor, anume dându-se părţei răpuse voia de a lua *lege peste lege*, adică de a *răsturna cu jurământul unui număr de jurători îndoit pe acel al părţei adverse*. Aşà în cazul când omul câştigase o judecată jurând cu 12 jurători, protivnicul său, căpătând legea preste lege, puteà jurà cu 24 de jurători şi nimiceà judecata de mai înainte, câştigând el pricina respectivă. Exemple de luarea legei preste lege sunt destul de numeroase în documentele noastre. Aşà în un hrisov dela Vlad Vodă (Călugărul) din 1490 se poveşteşte judecata între un boier Petru şi un altul Matei dela o mo-

---

[138] N. Iorga, *Studii şi Doc.* V, p. 171.

[139] *Arh. ist.* IV, p. 148 păstrat numai în traducere. Asupra autenticităţii lui vezi observaţiile lui Hasdeu *l. c.* Tot în acest document se află şi *legătura* (hărăia de mai târziu). Vezi mai sus nota 9.

şie, zicând domnul în el: „că s'a fost sculat Petru de a jurat cu 12 boieri şi a luat hotarul de jos; dar pe urmă iarăşi s'a sculat Matei de a jurat cu 24 de boieri şi a recâştigat acel hotar de jos" [140]. Un alt hristov dela Matei Basarab din 1630 expunând un proces al lui Bunea visternicul cu nişte ţărani spune: „Bunea visternicul le au dat lege 12 boieri după răvaşe domneşti, pe care ei i-au şi adus la zi şi au jurat; dar văzând atunci Bunea că jurământul a fost strâmb, a luat dinaintea domniei mele dela divan lege preste lege 24 boieri pe ravaşe domneşti, şi au venit la divan înaintea domniei mele la termin preciz după lege cu 24 de boieri" [141]. Mai cităm hrisovul lui Mircea Vodă din 1559 în care se istorisesc două procese deosebite. In cel dintăiu se vede că mânăstirea Tismana avusese pâră cu Roşca şi fiii lui Răsipă pentru satul Bahna înaintea lui Mircea Vodă şi zice despre urmarea acelei judecăţi: „şi au luat călugării lege 12 boieri şi au jurat cu dânşii că n'au avut Roşa şi fiii lui Răsipă nici un amestec în satul Bahna; iar după acea a pării Roşca cu fii lui Răsipă şi înnaintea doamniei mele. Iar domnia mea am dat lui Roşca şi fiilor lui Răsipă legea de 24 de boieri să jure că au avut în satul Bahna moştenire; iar ei n'au putut să aducă boerii la zi şi la soroc şi au rămas Roşca şi fii lui Răsipă de lege înaintea domniei mele". Celălat proces care conţine iarăşi luare de lege preste lege este între călugării Tismenei cu satul Răguli, care se petrece întâi sub Pătraşcu Vodă apoi sub Mircea. Vorbele hrisovului sunt: „Şi au luat călugării Tismenei lege 12 boieri şi hotarnic şi au aşăzat semn şi hotare; dar după aceia satul Răguli nu s'au lăsat aşà şi iarăşi a părit înnaintea domniei mele că sunt cotropiţi. Domnia mea întru aceasta am dat satului Răguli lege preste legea călugărilor, 24 de boieri să jure că au avut ei moşie moştenească în Ploştina, iar ei n'au putut să aducă boierii la zi şi soroc să jure nici de cum, şi au rămas satul Răguli de lege dinaintea domniei mele" [142]. De asemene mai amintim şi judecata conţinută în un hrisov dela Ştefan Cantacuzino din 1681 între răzăşii de Strâmba din judeţul Doljului şi mânăstirea Govora în care răzăşii „s'au pârât de faţă cu Vasile egumenul zicând ei cum că nu sunt Rumâni mânăstirei, ci i-au împresurat călugării fără dreptate, şi i au ajuns divanul şi judecata să jure cu 12 megieşi, şi au fost şi au jurat într'acea vreme. Iar Vasile egumenul ştiindu-i pre dânşii Rumâni adevăraţi, de i-au stăpânit tot mânăstirea, au fost mers la divan iar împreună cu Românii de au fost luat lege preste lege 24 de boieri, şi au jurat

[140] *Arh. ist.* I, 1, p. 66.

[141] Din colecţia lui Venelin cita de Hasdeu *Arh. ist.* III, p. 147. Deşi documentul spune că *Bunea visternicul a dat lege ţăranilor*, acesta este numai un chip de exprimare. Bunea propusese darea legei, care însă se făcuse şi aice, ca în toate celelalte cazuri, de domn.

[142] *Arh. statului*, citat de Tocilescu, *l. c.* p. 469.

rămâindu-i a fi Rumâni sfintei mânăstiri"[143]. Legea peste lege cerea însă neapărat o nouă modificare în sistemul cojurătorilor, astfel precum îl întâlnim la Germani, anume în ce priveşte respectarea principiului parităţei. Este învederat că pentru a se puteà luptà înaintea judecăţei cu numărul cojurătorilor, aceştia trebuiau să fie de aceeaşi talie, căci altfel cum s'ar fi putut măsurà puterea jurământului? Pentru ca 24 să fie mai tari decât 12, se cere ca atât unii cât şi alţii să fie de acelaşi calibru. De aceea se vede că în procesele de asemenea natură, jurătorii sunt de obiceiu boieri, clasa cea mai cu vază, cea mai respectată din ţară. Atât călugărilor cât şi ţăranilor în procesele pentru pământuri pe care le au cu boierii sau între ei, nu li se dau jurători din clasa lor, ci totdeauna boieri. Ne poate mirà împrejurarea cum se lăsau un număr atât de mare de boieri să fie supărat cu călătorii până la locul judecăţii, mai ales când erà vorba de interesul unor ţărani, dacă nu am aflà că ei erau despăgubiţi în destul de mănos de părţile ce-i chemau. Documentul cel urieş al Buzeştilor care conţine întăritura lor în proprietatea a peste 200 de moşii arată cum nişte vecini din Piatra (Mehedinţi) care aduseseră 24 de boieri jurători pentru a se curăţi de vecinătate, au luat îndatorirea de a plăti toate cheltuelile care se urcau la 25.000 de aspri. In vremuri mai vechi plata jurătorilor se făcea în boi. Aşà un document dela Alexandru Voevod din 1572 ne spune că „jupâneasa Stana a jurat cu 24 de boieri şi a luat ocina dela Corlat şi dela cetaşii lui şi a luat şi boii celor 12 boieri ai lui Corlat". Se vede că boierii cei dintăi al căror jurământ erà răsturnat de cei de ai doilea pierduseră şi mulţumita ce o primiseră pentru osteneala lor, ca unii ce erau priviţi ca juraţi pe strâmbătate[144].

Un alt punct în care iarăşi aşăzământul jurătorilor români se deosebeşte de acel al Germanilor, este că acest mijloc de dovadă la Români este totdeauna impus reclamantului. Aşà în documentele citate mai în urmă, Bunea vistiernicul reclamă, şi lui îi se dă întâi lege să jure; în acel dintre mănăstirea Tismana şi cu Roşca şi fii lui Răsipă de o parte, de alta cu satul Răguli, călugării reclamanţi ieau mai întâi lege, şi pârâţii numai după ce pierd judecata şi devin oare cum la rândul lor reclamanţi, ieu lege preste lege. Cât timp jurătorii serviseră numai cât spre a apără pe cinevà de o imputare penală, de care jurătorii slujiau spre a'l curăţi, se înţelege dela sine că ei trebuiau daţi pârâtului, cea ce se face şi în dreptul român; dacă însă dreptul german ar fi făcut aplicarea jurătorilor la pricini civile, ar fi impus tot după principiul său fundamental pârâţilor îndepărtarea recla-

[143] Cipariu, *Arhiva pentru filologie şi istorie*, 1867, p. 78.

[144] Doc. Buzeştilor în *Revista Tinerimii române* 1898, p. 111 şi urm; 1592 *Revista p. litere* a lui Tocilescu X, 1909, p. 288.

maţiei prin cojurători, Acest aşezământ însă întroducându-se la un popor cu deprinderi romane. se aplică şi la el principiul cel atât de firesc că „cel ce reclamă trebue să dovedească?” [145], şi astfel se desvoltară acele norme particulare dreptului românesc a întrebuinţărei jurătorilor în pricini de natură civilă. Acest principiu de a nu încuviinţa jurători de cât reclamantului, conduse la stabilirea mai multor regule care să garanteze aplicarea lui, din care una. foarte însemnată, ne a fost pastrată de un document din 1506 dela Vlad Vodă. Din el se vede că mânăstirea Vieroşul reclamase nişte mori stăpânite de Vlaicu clucerul. Mânăstirea luă 12 boieri jurători, care jurând, ea câştigă procesul. Vlaicu însă „n'au vrut să se lese precum au dat aceşti boieri dinnaintea domniei mele, sfintei mânăstiri ci a pârât cum să iee şi el lege să jure. Insă călugării *nu i-au* dat *lui lege pentru că ţinea Vlaicul clucerul morile*, şi iară călugării au luat lege şi într'al doile rând tot boieri mari, 24 , care au căutat după dreptate şi după lege” [146]. Cazul acesta, care poate să ne pară curios de oarece legea preste lege se încuviinţează aceleiaşi părţi care au jurat odată, se explică prin acea că Vlaicu ne dând morile din stăpânire, după jurământul celor 12, rămăsese tot pârât, şi nu puteà deci luà lege preste lege, în această calitate, ci ar fi trebuit să le părăsească, *să devină el însuş reclamant* pentru a puteà luà lege preste lege. Cine nu vede în asemene distincţiuni o jurisprudenţă înnaintată, deşi numai obişnuelnică, un talent deosebit de a forma mai departe aşăzămintele juridice?

Amesteccul jurătorilor cu marturii şi cu judecătorii. — Amestecarea jurătorilor cu marturii puteà să se întâmple uşor. Am spus că în principiu la popoarele germane, jurătorii jurau că cele ce spune partea sprijinită de ei este adevărat. Această aţintire atât de subiectivă a minţei, va fi dat de greş uneori chiar la Germani, de exemplu atunci când jurătorii cunoşteau şi faptul de întărit prin jurământ. Ei atunci adevereau fără să vree împlicit şi faptul însuş; erau şi marturi, nu numai jurători. La Români unde aţintirea minţei asupra obiectului erà firească, mai în totdeauna jurământul în principiu subiectiv, va fi luat un caracter obiectiv prin referirea lui şi la faptul de dovedit. Cu alte cuvinte la Români, jurătorii au fost în toate timpurile mai mult nişte marturi, însă marturi în condiţii anumite, care îi deosebiau de acei ordinari. Deosebirea dintre marturi şi jurători este ca aceea că la aceasta din urmă nu încăpea darea de lege peste lege.

Această amestecare a celor două instituţii conduse la o a treia formă, în care jurătorii încep a luà rolul de judecători.

[145] „Actori incumbit probatio”.
[146] *Arh. statului*, citat de Tocilescu, *l. c.* p. 468.

Fiindcă domnul nu hotăria altfel pricina de cât cum jurau jurătorii, se putea spune că această hotărîre erà dată chiar de ei; că ei judecau pe părţi.

Intâmplându-se acest amestec de noţiuni, nu este de mirat, dacă găsim documente în care delegarea de a judeca, în loc de a fi trimisă unui dregător domnesc, care cu ajutorul megieşilor, ca marturi sau jurători, să judece pricina, este trimisă chiar megieșilor, spunându-le domnul *ca ei să judece*. Inainte de a merge mai departe în expunerea acestei noue forme izvorite pe pământul românesc din un aşăzământ străin, să cercetăm câte-va documente. In unul din 1591 Raz Giurgi vel ban de Craiova, trimite o carte către 12 megieşi în cuprinderea următoare: ,,Scris'am răvaşul nostru vouă 12 megieşi anume (urmează numele lor), pe care v'au luat pre cartea noastră, Moldovanul şi cu Stănilă de acolo, pentru că au avut gâlceavă, aicea la scaun înaintea noastră pentru moşia Crăciuneasa. Deci noi n'am putut şti cum le este lucrul, ci ei s'au învoit şi v'a luat pe cartea noastră, *să-i judecaţi* şi să le luaţi sama pentru acea moşie Crăciuneasa; de care lucru vă scriem megieşilor să căutaţi că vă strângeţi toţi la un loc, să le citiţi cărţile şi zapisele, şi s'au învoit megieşii amândoi să vă strângeţi acolo înaintea lui Dumitru părcălabul ot târgul Jiului, să adeveriţi, să vedeţi avut'au Stanilă treabă în moşia Moldovanului au n'au avut; foarte bine să socotiţi şi să nu făţăriţi cumva, şi cu frica lui Dumnezeu să adeveriţi şi pre ce veţi adeveri, să le faceţi şi zapis stătător'' [147]. Ce sunt aceşti 12 megieşi cărora domnul le deleagă o judecată? Caracterul lor este cam greu de determinat. Judecători curaţi nu sunt, căci atunci ce nevoie ar aveà să se adune înaintea părcălabului'? Şi cu toate aceste ei sunt mai mult de cât nişte simpli jurători, de oarece ei nu mai jură pentru dreptatea uneia din părţi, ci au să cerceteze cărţile şi zapisele, şi au să rostească o judecată, pe care domnul le o recomandă să fie *nepărtinitoare*. Nu se spune în document, dacă megieşii aveau să jure sau nu, nici dacă jurământul trebuia să-l facă înaintea părcălabului.

Un alt document va lămuri încă mai bine caracterul acestor *megieşi judecători*, care nu sunt *de cât o transformare românească a jurătorilor*. Acesta este dela Alexandru al III-le predecesorul lui Mihaiu Viteazul, din anul 1593. Hrisovul este dat pentru o pâră ce râdicase banul Hamza şi satul Brezovenii, în potriva lui Ioan şi Stoica pentru o moşie Hălânga, încă de pe vremile lui Mihnea Vodă. Spune documentul: ,,Intr'aceea Mihnea Vodă a dat lui Hamza şi satului Brezovenii trei megieşi, şi lui Ioan şi lui Stoica alţi trei megieşi, ca să întocmiască Halânga cum vor găsi ei cu sufletele lor. Iar aceşti şese megieşi

---

[147] *Arh. statului*, reprodus de Tocilescu, *l. c.* p. 466.

căutară şi adeveriră că n'are Hamza banul şi satul Brezovenii nici o împărtăşire cu această moşie ce este moştenire a lui Ioan şi a lui Stoica, şi rămase Hamza banul şi satul Brezovenii de lege înaintea Mihnei. Iar când a fost acum, Ioan şi Stoica n'au putut să se odihnească de satul Brezovenii, poprind iarăşi această moşie ce se numeşte Hălânga. Dare Ioan şi Stoica se duseră înnaintea cinstitului judecător al domniei mele, jupânul Cociban din Craiova şi stătură de faţă. Apoi cinstitul judecător al domniei mele, a judecat şi au adus pe acei 6 megieşi înnainte, şi spuseră precum aflase ei cu sufletele lor. Aşà dar aceşti 6 megieşi iarăşi deteră această moşie lui Ioan şi lui Stoica; iar satul Brezovenii nici un amestec să nu aibă în această moşie, şi rămase satul Brezovenii de lege. Deci am dat şi domnia mea lui Ivan şi lui Stoica, ca să le fie această moşie ohavnică lor şi fiilor şi nepoţilor şi strănepoţilor, şi de nime să nu fie supăraţi, după porunca domniei mele; iar satul Brezovenii, dacă bănueşte năpăstuire, să iee 12 megieşi" [148].

Şi aici vedem nişte megieşi însărcinaţi cu judecata, ca şi în documentul precedent; dar să vede mult mai clar că aceşti judecători nu sunt de cât jurători modificaţi. Astfel după ce se rostesc aceşti megieşi, hrisovul spune „şi *rămase satul Brezovenii de lege înnaintea Mihnei*", ceea ce ne arată invederat că judecata se urmà înaintea lui Mihnea, şi că megieşii fuseseră numai delegaţi cu cercetarea ei. Brezovenii însă nelăsând în pace pe Ivan şi pe Stoica şi cuprinzându-le din nou moşia, aceştia vin înaintea banului de Craiova, care nu le mai dă legea de jurători ce o avuse odată, ci chiamă numai pe megieşi înnaintea lui şi-i întreabă, şi ei mărturisind cum au spus mai înainte, se recunoaşte dreptatea lui Ioan şi Stoica din nou, întărindu-se judecata banului de către domnitor. Dovada cea mai invederată, că acea comisie de judecată nu erà de cât nişte jurători modificaţi, este însă împrejurarea că *domnul lasă Brezovenilor dreptul de a cere lege preste lege*, 12 *megieşi*, *dacă nu sunt mulţumiţi*.

Astfel lucrase şi prelucrase spiritul poporului român acel aşăzământ străin al jurătorilor, de nu rămăsese acuma din el decât numele, iar fiinţa lui erà cu totul schimbată. Din nişte sprijinitori ai unei susţineri individuale, întrebuinţaţi numai la afaceri penale, spre a se curăţi de o învinuire, Românii aplicându'i la daraverile civile, făcuseră din ei un aşezământ juridic însemnat, care slujì timp de veacuri la rezolvirea tuturor pricinilor. Se creară forme şi dispoziţii noue, care să facă acest aşezământ destoinic a îndeplinì noul rol atribuit lui de poporul român, şi de sigur că dacă documentele noastre cunoscute asupra

[148] Document publicat pentru prima oară în *Foaia societăţei Românismului*, anul II, 1871, p. 33.

lui ar fi mai numeroase, s'ar puteà desface din ele o întreagă jurisprudență.

Insemnată este mai ales forma de pe urmă studiată de noi, în care jurătorii sunt schimbați în o *comisiune de anchetă, însărcinată chiar ea cu judecata pricinei*. Aici ajunsese Românii la o formă sănătoasă, care puteà, desvoltându-se, să aducă cele mai fericite roade, să dee naștere *la o judecată prin popor*, asemenea așezământului englez al juraților, desvoltat și dânsul tot din asemenea comisiuni de anchetă [149]. Din un așăzământ vicios și fără putință de a se susținea mult timp, ca acel al jurătorilor, Românii ajunsese a formà prima treaptă a unei folositoare instituții juridice. Cu o desfășurare mai puțin furtunoasă a istoriei lor, ce ar fi învoit pașnica desvoltare a așezămintelor lor, această formă a judecății ar fi dat poate și la ei niște rezultate vrednice de imitat. O sămânță, chiar rea, căzuse pe pământul mănos al unei minți înzestrate cu un puternic simț juridic, un dar firesc moștenit dela străbunii Romani, care desvoltaseră această parte a conștiinței omenești într'un grad neasămănat. Erà deci firesc lucru ca arborele răsărit din ea să poarte roade bune, datorite sucului cu care el fusese hrănit.

Așezământul jurătorilor, astfel precum s'a desvoltat la poporul român, este deci un product curat național. Totuși fiind că originea lui este străină, să căutăm a descoperì de unde au fost împrumutate primele lui forme.

Originea jurătorilor. — Analogiile aduse de noi mai sus între așezământul român și acel german al jurătorilor. nu mai pot lăsà nici o îndoială unde trebue căutată originea lui, și ar rămânea numai de explicat, cum au putut Românii să împrumute așezământul unui neam de oameni, cu care nu au venit aproape nici odată în atingere directă [150].

---

[149] Vezi asupra acestei origini a juraților în Anglia, Biener, *Das englische Geschworengericht*. Comp. studiul nostru asupra jurătorilor în *Conv. lit.* VIII, p. 137—147.

[150] Hasdeu, în *Arhiva istorică* III, p. 145—156 și Tocilescu în *Foaia societății Românismului*, I, 1870, p. 463 și urm. și 503 și urm. se încearcă de a dovedi două lucruri peste putință : mai întâi că jurătorii români nu ar fi în toate cazurile de cât niște jurați ; apoi că atare instituție ar fi fost moștenită de Români de la poporul Romanilor, de la care ei ar fi împrumutat între celelalte popoare europene numai acel al Englejilor. Am arătat cazul excepțional în care se pot asemăna jurătorii noștri cu jurații engleji. Cât despre faptul că juriul sau jurătoril (pentru *Hasdeu* cât și pentru *Tocilescu* lucrul e tot una), ar fi așăzământ roman, *care nici odată nu ar fi fost cunoscut de popoarele germane*, asemene părere este atât de protivnică acelei a unanimității cercetătorilor instituțiilor juridice, în cât credem de prisos a o mai combate cu de amănuntul. Este admis ca un adevăr neîndoelnic de către toate autoritățile în materie de drept, că sistemul roman de judecată se deosebia radical de acel german, cel întâi primind ca justiția să fie rostită de organele statului, cel de al doile făcând din ea o atribuție a poporului. Juriul este deci de origine germană ; de aceea s'a și desvoltat el la poporul acela ce au fost

Greutatea însă dispare de îndată ce întâlnim cojurători şi la popoarele slavone, care înconjurau pe Români şi anume atât la cei de sud, precum la Bulgari, Sârbi şi Croaţi, cât şi la cei dela nord, precum la Poloni, Boemi, care ei înşii au împrumutat acest asezământ dela popoarele germane cu care veniseră în atingere.

Astfel în zaconicul lui Ştefan Duşan, regele Sârbilor, din anul 1348, găsim asupra jurătorilor următoarele prescrieri: „De acum înainte să fie jurământ şi pentru puţin. Pentru un lucru mare să fie 24 de jurători (пороткцк); iar pentru o afacere mică 12; iar pentru un lucru mic, 6, dintre care nici unul să nu fie rudă sau neprieten cu vre-unul din împricinaţi. Şi aceşti jurători să nu aibă dreptul de a împăca, ci numai de a justifica sau condamnà. Şi fiecare jurământ să se facă în biserică şi să-i aducă la jurământ preotul îmbrăcat în vestmintele de slujbă. Şi la jurământ să fie crezuţi aceia pentru care mai mulţi vor jura şi mai mulţi îi vor justifica. Precum fusese lege la bunul împărat, la sântul rege, să fie boierilor mari boieri mari jurători şi oamenilor de mijloc cei de o potrivă lor şi la ceilalţi iarăşi cei de o potrivă să le fie jurători" [151]..

De asemene găsim şi în Croaţia aşezământul jurătorilor, în aşà numita lege a Vinodului din anul 1280, care prevede că „fiind înaintea curţei proces pentru furt, dacă cei ce vorbesc în cauză şi acuzatorul nu au marturi contra acuzatului, atunci acuzatul se admite la jurământ, pentru violenţă el şi încă 24 de juraţi, iar pentru furt numai 12 juraţi, iar pentru furt din sat şi pentru arderea bucatelor şi pentru răpirea nocturnă a fânului aşezat în stoguri, pentru asemene fapte acuzatul va jurà numai cu 6 juraţi. Şi încă dacă se va silui o femee şi nu vor fi

---

mai puţin supus de cât toate celelalte înrîurirei romane, la acel englez. (Hasdeu, *l. c.* p. 151, crede din contră că Anglia „ar fi singura ţară germană pe jumătate latinizată prin limbă şi obiceiu"?). Juraţii însă nu au a face cu jurători de cât la noi în ţară, unde am văzut cum, din o desvoltare particulară, jurătorii noştrii părcau meniţi a da naştere şi la Români aşezământului Juraţilor. La popoarele germane, care singure au produs şi jurătorii (sistem de dovedire în procese de natură subiectivă şi deci direct protivnic acelui roman cu caracter obiectiv) şi juraţii, aceste două forme nu s'au confundat şi nu pot fi amestecate una cu alta, — mai ales după numeroasele studii făcute asupra lor. — de cât de cine nu le cunoaşte. Tocilescu merge mai departe. Pentru a dovedì existenţa juraţilor la *fraţii neolatini* din apusul Europei, aduce texte din capitularele lui Carol cel Mare, din legea Francilor Salici, legea bavareză şi aceea a Alamanilor. (*Foaia soc. Rom.* 1870, p. 513). Aceste sunt însă *izvoare germane, deşi sunt scrise latineşte* şi deci dovedesc tocmai ceea ce *Tocilescu* vroeşte să denege, existenţa jurătorilor la Germani, si nu pot nici într'un caz sluji spre a îndreptăţi încheierea articulului lui asupra *juriului* la Români; „din toate câte am zis până aice esă în relief: *Latinitatea neamului nostru*". Numai pe instituţia germană sau germano-slavă- a jurător·lor, nu se poate întemeia această latinitate, de altmintrele sigură şi nerăsturnabilă.

[151] Studiul lui Hasdeu asupra *Zaconicului lui Ştefan Dusan*, în *Arh. ist.* III, p. 145.

fost marturi pentru acea siluire, va decide un juriu compus din femei".

In Boemia întâlnim de asemenea curățirea unui om de învinuirea adusă asupra lui prin credința adică prin jurământul vecinilor săi[152].

In Polonia cităm cazul reginei Sofia, soția lui Vladislav Iaghello, acuzată de soțul ei pentru adulter, care se curăță de această învinuire jurând ea și cu șepte nobile și cinstite femei[153].

Este probabil că această instituție a jurătorilor se va fi aflat și la Bulgari, și astfel încunjurând ea pe Români din toate părțile, se înțelege ușor cum a putut pătrunde și în obiceiurile lor.

Astfel erà sistemul dreptului ce exista în vechime la poporul român, alcătuit din izvoare deosebite, tradiții de drept roman, amestecate cu instituții slavone sau germano-slave, toate însă fierte și mestecate de simțul juridic al poporului român și prefăcute cele mai multe în așezăminte originale. Traiul lor însă nefiind închegat în formele hotărâte ale concepțiilor fixte prin scrisoare, ele păstrau un caracter șovăitor care se schimba de astăzi până mâni, adăogând încă un element de nesiguranță la toată viața acelor timpuri. Față însă cu lipsa cea mare de cultură ce caracterizază vremile mai vechi ale istoriei române, asemene drept obișnuelnic erà singurul ce se puteà mănținea, și de aceea vom vedeà că încercările de codificări scrise a le lui Matei Basaraba și Vasile Lupu nu fură mai nici odată aplicate, și că poporul român urmă înainte a'și lua îndreptarea sa juridică tot dela vechiul obiceiu al pământului.

3. BRESLELE

Una din plăzmuirile cele mai interesante ale obiceiului pământului erà fără îndoială organizarea *breslelor*, în Muntenia *stărostii* care au existat, în Țările Române până la Convenția din 1858. Desființându-se prin ea toate scutirile și *monopolurile* de clasă, s'a pus cuțitul și la rădăcina breslelor, dând cea de pe urmă lovitură acestei instituții ce fusese slăbită încă de

[152] Citate de Hasdeu în studiul amintit în nota precedentă p. 150—151.

[153] *Histoire des roys et princesses de Poloigne contenant l'origine, progres et accroissement de ce royaume, depuis Lech, premier fondateur d'iceluy jusques au Roy Sigismond Auguste dernier décédé avec les illustres et excellents faits des dits Roys et Princes tant et paix qu'en guerre composée en latin et divisée en XX livres par noble et magnifique sieur* Jean Herbert de Fulstin, castellan de Sarava, capitaine de Premislie conseiller du dict royaume de Poloigne à présent l'un des ambassadeurs d'iceluy en France, traduite du latin en francais et dediée au roy de Poloigne à Paris 15:3 p 144 : „que la royne se purgea moyennant son serment et de sept nobles et preudes femmes". Această carte foarte rară mi-a fost comunicată de Mateiu Cantacuzino din Iași.

mai înainte. Desfiinţarea breslelor a ruinat cu totul pe industriaşii indigeni în favoarea celor străini. Este de netăgăduit că, de şi aşezământul aveà nevoie de modificări spre a fi adaptat la timpurile noastre de dreptete şi egalitate, totuşi păstrarea lui ar fi slujit la ocrotirea muncei pământenilor.

Breslele erau nişte întovărăşiri ale meseriaşilor pe cât se puteà de acelaş fel, în scopul de a'şi apără interesele muncei lor. Numai când numărul meseriaşilor de acelaş fel nu erà îndestulător, mai multe bresle, se întovărăşiau sau, cum se spunea pe atunci se înfrăţiau. Aşà fac breslele din Roman ale blănarilor, cojocarilor, bărbierilor, abagierilor şi croitorilor [154]. Din potrivă găsim în Iaşi că breasla ciubotarilor se despărţeşte de aceà a tălpălarilor cu care erà unită mai înainte [155].

Catastihurile breslelor, ce ni s'au păstrat, deşi se referă la unele bresle anumite, conţin totuşi dispoziţii izvorite din un spirit comun care le însufleţia pe toate. Acele de căpitenie ale căror nevoie dăduse chiar naştere aşezământului, se refereau la ocrotirea meseriei. Catastihul ciobotarilor din Iaşi prevedeà în această privire ca să nu se poată aşeza meşter ciubotar străin în Iaşi, fără a plăti starostelui breslei 5 lei *bărbânţa* [156]. Tot aşà şi când o calfă deveniă meşter. In Roman taxa de plătit erà mai mică, după cum erà oraşul şi alişverişul, anume doi poli lei pentru aşezarea meşterului străin şi unul pentru calfă [157]. De asemene erà oprit a se face concurenţă ciubotarilor de loc, cu marfă adusă de aiure, care se puteà vinde numai dacă se plătea către breaslă 2 bani de perechea de ciubote; iar în cazul când se vindeà asemene marfă pe ascuns, starostele erà îndreptit a o luà toată pe sama breslei. Şi meşterul ce cumpăra asemene producte străine spre a le desface erà supus la globire. Cumpărarea de ciubote produse de breslaşi erà din potrivă învoită ori-cui, chiar şi străinilor, Armenilor şi Jidovilor în dosebi; însă ei nu aveau voie a vinde marfă cumpărată în oraş, ci trebuia să o ducă spre vânzare în alte târguri, bine înţeles în de acele mai mici în care nu erau organizate bresle, şi mai ales în

---

[154] Catastihul acestor bresle înfrăţite, întărit de episeopul Atanasie în 1724. în Melchisdek, *Chron. Romanului*, II, p. 9—20. Comp. Studiul lui V. A. Ureche *Din istoria breslelor* în *Convorbiri literare*, XXII, p. 793 şi urm.

[155] *Catastihul breslei ciobotarilor* din Iaşi, întărit de Gavril mitropolitul Moldovei în 9 Noemvrie publicat în *Uricariul* XVI, p. 1—7. Reîntărit de mitropolitul Veniamin în 1814. *Ibidem* p. 8—9 şi de Ioan Sandu Sturza în 1821 Noembrie 16, *Ibidem*, p. 10—29.

[156] *Bărbânţia* însamnă astăzi la ţăranii de la munte o putinică de brânză. Cuvântul vine dela ungurescul *Berbence* — cutie, putină. Vezi Cihae *Dictionnaire d'Etymologie daco-romane*, II, p. 481. La origine deci bărbânţa era darea unei putini de brânză, care se schimbă la urmă în bani. Vezi şi Melchisedek, *l. c.* p. 13, nota.

[157] Catastihul breslelor din Roman, *ibidem*, p. 13.

sate[158], căci de altfel s'ar fi lovit și acolo de aceleași piedici. Cumpărătorii străini însă nu aveau voie să se îndrepte către ciubotari, spre a'și face cumpărăturile, ci numai cătră staroste care făceà o repartiție a cumpărăturei asupra tuturor ciubotarilor, sau pe rând asupra unei părți din ei, pentru ca fiecare breslaș să se folosască din acel alișveriș. Dacă se proceda altfel se expuneà atât vânzătorul cât și cumpărătorul la certare și globire. Tot așà erau puse oarecare îngreuieri pe cavafi, adecă pe neguțitorii de încălțăminte, fiind îndatorați aceștia a da pe an câte $^1/_2$ ocă de ceară la praznicul breslei ciubotarilor; iar ciubotarul ce vroià să se facă cavaf trebuia să dee câte o ocă de ciară. Tovărășiile între cavafi și ciubotari erau încă pedepșite, și anume cavaful cu 5 ocă de ceară iar ciubotarul cu globire. In sfârșit pentru a nu încăleca o breaslă pe alta, fiecare din ele erau ținute a se îndeletnici numai cu producerea ei specială. Bunăoară ciubotarii erau opriți de a produce obiecte de cizmărie precum iminii sau opinci, fiind mărginiți numai la lucrarea ciubotelor. Breasla blănarilor din Botoșani se apărà contra concurenții Armenilor bogasieri prin o alcătuire în putereà căreia acești din urmă să îndatoriau a nu ținea gugiuliii în dughenile lor ci numai strae blănite gata lucrate de breasla blănarilor[159].

Și neguțitorii erau întocmiți în bresle, care căutau să le apere interesle în două direcții: mai întăi în contra concurenței neguțitorilor străini, ce veniau cu mărfuri de peste hotar. Așà un hrisov la lui Alexandru Mavrocordat din 1783, care întăria numai un vechiu obicei, dispune ca neguțitorii străini care nu vor fi cu locuință aice în țară și vor aduce marfă, să li se pună soroc să aibă a-și vinde marfa cu diridicata, iar să nu aibă voie a vinde marfa lor cu cotul său cu cumpăna, afară de lucrurile de mâncare, pe care să le vândă cum vor puteà. Prin asemene măsură se constrângeau neguțitorii străini, a'și vinde mărfurile la acei pământeni, care apoi desfăceau către public mărfurile cumpărate de ei cu toptanul, în tocmai ca și cum ei s'ar fi aprovizionat cu marfă din țările străine. Apoi chiar din această marfă vândută cu diridicata, neguțitorii străini trebuiau să dee $^1/_2$ de leu la 100 către breasla neguțitorilor, ceea ce constituia încă o mică protecție și pentru industria națională, peste vama de 3% pe care o plătiau mărfurile străine la întrarea în

[158] Intr'un document din 1448, Petru Vodă dărnește mănăstirei Pobrata toți cojocarii și alți meșteri din satele Ciulineștii, Ghereștenii și Roșca, ca să fie venit numai mănăstirei. Se vede că acești cojocari și meșteri nu alcătuiau o breaslă.

[159] Toate aceste orânduiri în Catastihul ciubotarilor în *Uricariul, l. c.* Adaoge alcătuirea din 1797 în N. Iorga, *Breasla blănarilor din Botoșani* în *Analele Acad. Rom.* II, tom. XXXV, 1911, p. 11.

ţară[160]. Pe lângă aceste măsuri proteguitoare contra concurenţei străinilor, chiar în ţară erau mărginite drepturile neguţitorilor, spre a nu 'şi dăuna unii altora. Aşà nimene nu puteà deschide dugheană de *marfă subţire* (lipscănie şi obiecte străine), „nici pământeni, nici din Armeni, nici din Jidovi, fără ştirea starostelui şi a fruntaşilor breslei". Altă măsură proteguitoare contra streinilor se vede în catastihul blănarilor din Botoşani, care prevede că „nimeni să nu poată primi ucenici la învăţătura meşteşugului, din *limbi străine*, Armeni care n'au voie să se strămute ca meşteri în Botoşani din alt oraş, şi Jidovi ca nu după vreme să se întăriască (sic) această breaslă prin mânile lor şi să nu rămână aceste bune aşezări ce sunt făcute spre folosul şi podoaba bisericei, spre răsipire" [161]. Se vede deci că în privirea mărfei celei subţiri, străinii şezători în ţară, precum Armenii şi Evreii aveau voie să deschidă prăvălii, de şi nu erau admişi în breasla neguţitorilor, care nu-i putea primi şi din motive religioase, precum vom vedea-o în curând. Neguţitorii de marfă subţire erau şi ei apăraţi în interesele lor, prin faptul că nu erà învoit abagerilor, băcanilor şi rachierilor, a vinde în dughenile lor marfă subţire, afară numai de aceea ce le este trebuinţa". Mai erà apoi oprit şi comerţul ambulant, dispunând acelaş hrisov ca „desăgarii (adecă cei ce duceau mărfurile în desăgi) ce umblă cu marfa de vând prin sate, fiind că aduc împiedecare la alişverişul neguţitorilor şi pricinuesc şi păgubire vămei gospod, făcând tot felul de meşteşuguri, de ascund marfa de vamă, să fie opriţi a mai umbla cu marfă prin sate, ci aşezându-se prin târguri, să aibă voie a neguţitori; iar dela iarmaroace să nu fie opriţi" [162].

Breslele însă mai urmăreau încă şi alt scop, pe lângă acel al apărărei intereselor industriale. Ele mai erau societăţi de ajutor mutual puse sub scutul religiei. Fiecare breaslă aveà o *cutie* a sa, adecă o casă, în care se adunau bani din contribuţii legale sau gloabe. Aşa ştim că breasla neguţitorilor din Iaşi aveà ca venituri a le cutiei sale următoarele: „5 lei la sută din bani ce va aveà să dee un neguţitor altui neguţitor după judecata starostelui, din care doi poli lei să fie venitul starostelui iar doi poli lei să se pue la cutie; iar de se vor împlini prin *marafetul* vătafului de aprozi, să dee împlinială acei neguţitori 10 la 100, din care 9 părţi să fie a vătafului şi 1 a starostelui". Se mai punea la cutie şi jumătate din cei 60 de bani la suta de lei percepuţi

[160] Vama de 3% fusese introdusă în Ţările Române după acea percepută de Turci de la mărfurile străine. Pentru Moldova se vede această chiar din tratatul încheiat de Petru Schiopul, cu regina Elisabeta de Anglia în 1588. Vezi vol. II, p. 150, nota 58.

[161] N. Iorga, (v. mai sus p....) p. 12.

[162] Hrisovul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 Septemvrie, în *Uricariul* II, p. 37—42.

dela vânzările mărfurilor străine, cealaltă jumătate alcătuind venitul stărostiei. De asemene și jumătate din toate gloabele impuse neguțitorilor din deosebite motive.

Banii adunați la cutie „slujiau pentru a se ajuta pe cei cuprinși de nevoie și de sărăcie dintre neguțitori, dându-li-se pe cât se găsia cu cale de staroste și de fruntași, însă prin știrea breslei", adecă după o convocare și hotărâre a adunărei breslașilor. De asemene pentru a se plăti cheltuelile înmormântării unui breslaș scăpătat [163].

Fiecare breaslă era pusă sub patronajul unui anume sfânt pe care'l prăznuiau la ziua lui. Așa breslele înfrățite din Roman prăznuiau pe Sfinții archangheli Mihail și Gavril; breasla ciubotarilor din Iași serbà ziua înălțărei lui Hristos. Spre ținerea praznicului se percepeau atât taxe cât și amenzi, uneori în forma de ceară de albine, pentru lumânările trebuitoare, precum am văzut mai sus. Breslele mai bogate întrețineau chiar câte o biserică, precum bună-oară curălarii din Iași, biserica ce poartă și astăzi numele lor de biserica *Curălarii*, și talpalarii alta numită și acuma biserica *Talpalarilor* [164].

Acest caracter religios al breslei făcea de ele erau puse sub privigherea nu a puterei lumești ci a celei bisericești. Toate catastihurile lor sunt întărite de mitropoliți și episcopi, mai arare ori de domn [165]. Starostele bunăoară, pentru abaterile lui, nu puteà fi pârât, la județul lumesc „ci numai la sfinția sa părintele episcopul, care 'l va certa și'l va globi după cum îi va fi vina; iar de'l vor trage frații pre staroste la județul mirenesc fără de știrea sfinției sale părintele, să certe pe frați pentru vina aceasta [166].

Organizarea lăuntrică a breslei erà foarte simplă. In fruntea ei stătea starostele asistat de un sfat al fruntașilor, care hotărià toate afacerile breslei. Așa el declara pe un calfă de meșter; el privighea ca măsurile cu care vindeau neguțitorii să fie drepte, ca să nu să întroducă prin ascuns marfă în oraș, să nu se asocieze unii meșteri cu neguțitorii în dauna celorlalți. El judeca toate daravarile între neguțitori și regulà rapoartele atât pacinice cât și de judecată între meșteri calfe și ucenici. Starostele avea un venit destul de bun, deoarece am văzut cà toate încăsările făcute de breaslă se împărțeau în două, din care o parte se cuvinea starostelui, cealaltă cutiei breslei.

---

163 Toate aceste științi culese din acelaș hrisov din 1783. Adoage *Catastihul breslei blănarilor din Botoșani*, N. Iorga, *l. c.* p. 12.

164 Vezi *Catastihul breslelor din Roman* în Melchisedek *l. c.* p. 11 și acel al ciubotarilor din Iași *Uricariul*, XIV, p. 8 și 10.

165 Așa acel din 1821 întărit de Ioniță Sturza. *Uricariul* XIV, p. 10. Toate celelalte se aflà întărite de fețe bisericești.

166 *Catastihul din Roman*, Melchisdek, *l. c.* p. 12.

Starostele se alegea de breslă, sub privegherea mitropolitului sau a episcopului. Aşa la 1775 aflăm că Ioan Petrea a fost pus staroste cu voia breslei şi a tuturor ciubotarilor, iar la anul 1784 venind înaintea mitropolitului meşterii breslei din bresla ciubotarilor, au arătat că cu voia şi primirea tuturor au ales pe Constantin sin Ene Vişan ca să le fie staroste[167]. In această neatârnare a breslei de puterea lumească şi punerea ei sub scutul bisericei, stăteà tăria organizărei breslelor. Se înţelege dela sine că breasla nu putea învoi întrarea oamenilor de altă religie în sinul ei, din motivul că biserica nu putea tolera ca să se pângărească sărbările ei prin oameni de altă credinţă[168]. De îndată ce se atinse această autonomie şi mai ales alegerea starostelui de către acei interesaţi a apăra trebile lor se aduse breslelor o lovitură din care ele nu se mai râdicară.

Neguţitorii apoi, şi după cât se vede şi meşterii, erau apăraţi de o mulţime din greutăţile ce apăsau asupra poporului[169]. Astfel din condicile vistieriei rămase de pe timpul lui Brancovanu pe cât şi din epoca Fanarioţilor, se vede că neguţitorii nu plătiau dare decât de două ori pe an, la sfântul Gheorghe şi la sfântul Dimitrie, şi din documentul lui Alexandru Mavrocordat din 1783 se vede că ei erau scutiţi de cai de menzil (poşta turcească); de asemenea erau liberaţi de a da găzduire, aşternuturi sau arămuri pentru musafiri[170].

Cu toate că documentele din care am extras ştiinţele asupra organizărei breslelor sunt toate din veacul al XVIII-le, nu poate fi nici o îndoială că aşăzământul este mult mai vechiu. Catastihurile ce ne au rămas d'intre anii 1724—1821 sunt reînnoirea altora mai vechi, după cum ne spune episcopul Romanului Atanasie în întăritura catastihului breslelor din oraşul său (1724): „căci că şi noi am aflat catastihul breslei aceştia *fiind învechit, s'au innoit*, aflând acel râsipit, întru carele a câţi-va arhierei iscălituri s'au găsit, şi anume a lui Ioan 1654, Dosoteiu, 1659 Anastasie 1651 şi Benedict 1641". Se vede deci că breslele arătate prin catastihul din Roman existau în acel oraş încă de pe la începutul veacului al XVII-.le De asemene se află un alt catastih al breslei blănarilor şi cojocarilor din Suceava,.

---

[167] *Uricariul* XIV, p. 19.

[168] De aceea însă străinii de aceiaşi religie cu pământenii precum Bulgarii şi Grecii, erau uşor primiţi în bresle. Vezi d. e. primirea unui Grec străin între neguţitorii din Iaşi, făcută cu primirea tuturor celorlaţi neguţitori, prin un zapis din 1777. *Uricariul*, X, p. 78. Unele alegeri de starosti se făceau numai cu ştirea boierilor dregători şi fără amestecul bisericii, cum s'a petrecut lucrul cu alegerea lui Manole sin Ioniţă starostele blănarilor din Botoşani. Vezi Iorga *Breasla blănarilor din Botoşani*, *l. c.* p. 10.

[169] Zicem şi meseriaşi, fiind că răspunsurile divanului Moldovei la întrebările guvernului bucovinean din 1782, *Uricariul* XI, p. 263, spune că „târgovăţul ţăran birnic nu are deosebire de ceilalţi ţărani *afară de bresle*".

[170] *Uricariul* II, p. 42. Condicele vor fi studiate la locul cuvenit.

„înnoit de robul lui Dumnezeu Ioan vornic de Suceava pentru sufletul reposatului rob al lui Dumnezeu Enache Barbă-lată (starostele?) şi pentru sufletele urmaşilor lui, în zilele cuviosului şi iubitorului de Hristos Ioan Stefan Petrea (Petriceicu) Voevod şi ale arhiepiscopului Dosofteiu mitropolitului Sucevei la anul 7181 (1673), Ianuarie în 17“ [171]. Şi acest catastih din Suceava din 1673 este arătat ca reînoit şi deci urcă existenţa breslelor blanarilor şi cojocarilor mult mai sus decât data lui. Documentele ce le posedăm ne învoesc urmărirea existenţei breslelor cel puţin până pe vremile lui Petru Rareş (1527-1546). Anume existau pe lângă breslele de meseriaşi şi neguţitori şi alte asociaţiuni purtând tot numele de bresle, de şi nu aveau de apărat nici un interes industrial. Intre alte bresle curioaze erà şi acea a mişăilor sau calicilor din Iaşi. Mai multe documente relative la această breslă vorbesc cu toatele de un loc hărăzit ei de către Petru Rareş şi Ileana doamna, dovadă despre existenţa breslei mişeilor pe timpul fiului lui Ştefan cel Mare [172]. De şi din materialul cunoscut până acum nu se pot urmări breslele mai sus de veacul al XVI-le, nu poate fi supus îndoielei că ele trebue să fie tot aşa de vechi în ţările române ca şi întemeierea oraşelor şi deci a industriilor, prin urmare anterioare pentru unele chiar înfiinţărei Statelor române.

Originea lor trebue căutată ca şi acea a multor altor aşăzăminte în obiceiurile popoarelor slavone cu care poporul român venise în atingere, ceea ce se vede din numele ce i se dă: *breaslă* care nu este decât schimbarea românească a cuvântului slavon greu de pronunţat pentru Români de *bratstvo* = frăţie, dela brat = frate [173]. Aşezământul se întâlneşte la toate popoarele în Veacul de Mijloc şi pare a'şi avea originea cel puţin pentru unele corporaţii în colegiile romane. Astfel corporaţia neguţitorilor pe apă din Paris pare a-şi aveà originea în colegium nautarum al vechei Luteţe [174]. Totuşi să nu ne închipuim că aceste asociaţiuni sunt pretutindene de origine romană. Ele se întâlnesc din timpuri vechi şi la popoare ce nu venise în atingere aşà de apropiată cu poporul roman, precum în Scandinavia sau Rusia. Ele sunt mai mult un aşăzământ izvorât la toate popoa-

[171] Se află în original în Biblioteca Academiei române.

[172] Documentele breslei calicilor în *Uricarul* V, p. 307—325. Tot în feliul breslei calicilor se constitue mai târziu breslele Jidovilor, care aveau de scop nu proteguirea lor ca industriaşi ci mai ales interesle lor religioase. In acest sens şi nu în acel de adevărate bresle (cum pare a o face Schvartzfeld, în *Analele societăţei izraelite Iuliu Barasch*, I, 1887, p. 55), trebue înţăleasă breasla Jidovilor.

[173] Vezi Miklosisch, *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae, 1862; bratstvo = fraternitas. In întroducerea slavonă la catastihul din 1673, (vezi mai sus, nota 16), se află de mai multe ori cuvântul bratstvo pentru breaslă.

[174] Hubert-Volleroux, *Les corporations d'arts et metiers et les syndicats professionels en France et a l'etranger*, Paris 1885, p. 5.

rele din nevoi identice, acele de a protegui munca lucrătorului şi a încuraja producerea industrială.

La Români, s'ar puteà crede că ele s'ar fi moştenit direct dela Romani, de oare-ce am întâlnit în Dacia romană viaţa colegiilor înflorind cu atâta putere[175]. Intr'adevăr colegiile romane oferă o puternică analogie cu breslele vremilor mai noue. Aceeaşi întovărăşire a unei meserii sau îndeletniciri comune spre apărarea mutualelor interese; aceeaşi punere sub scutul religiei şi cultivare a unei divinităţi la Romani, a unui sfânt la Românii creştini; acelaşi scop de ajutor mutual pentru membrii scăpătaţi ai întovărăşirei; în sfârşit aceleaşi praznice în comun, la Romani pe iarbă verde la 1 Maiu, la Români mai evlavios în onoarea sfântului sărbătorit.

Cu toată această puternică asemănare, noi credem că viaţa colegială romană a trebuit să dispară din Dacia în vremile năvălirilor, când noul fel de traiu al poporului român, dedat cu osebire păstoriei, nu mai avea trebuinţă de ocrotire colegială. Prin puterea împrejurărilor trebui deci ca să se stingă şi viaţa colegilor, precum dispăruse acea de stat romană, precum dispăruseră oraşele romane. Când putură renaşte vechile colegii sub forma şi numele cel nou al breslelor? Numai atunci când se închiagă în Dacia iar o viaţă pe deplin aşezată, când se întemeiară iar oraşele şi cu ele nevoile industriale. Aceasta se întâmplă, cum am văzut, în vremea stăpânirei bulgare în Dacia şi în legătură cu poporul slavon. Apoi chiar organizarea primitivă a Ţărilor Române făcându-se tot sub influenţa bulgaro-slavă, credem că asociaţiile de meseriaşi şi neguţitori care erau cunoscute Daco-Romanilor din timpurile stăpânirei romane, au fost *reîntroduse* la ei sub forma slavă a *breslelor*, după cum o indică numele lor.

Să nu credem că corporaţiile avură în Ţările Române acelaş rol puternic de care se bucurără în apusul Eurpoei. Aici ele alcătueau o putere politică însemnată care dădu în curând burghezimei ce le compunea îndrăzneala de a luptà cu domnii feudali, şi a căutà în legătură cu autoritatea regească zdrobirea feudalismului. Intreaga renaştere a vieţei apusene se razimă în definitiv pe corpul burghezimei care erà împărţit şi prins în deosebitele corporaţii. Din rândurile lor eşiră armatele viteze care fură spre cel mai mare ajutor puterei regeşti spre răpunerea neascultătorilor seniori; tot din rândurile lor se recrutară legiunile de învăţaţi, de oameni de ştiinţă, de artişti care prin ideile şi lucrările lor transformară societatea Veacului de Mijloc.

Rolul acest însemnat al corporaţiilor în oraşele apusene se explică prin felul îndeletnicirilor lor. Ele se desvoltară odată

---

[175] Vol. I, p. 174—181.

cu producerea industrială şi crescură în putere, amăsurat cu atare producţiune. Fiind că industria a jucat un rol puternic în apusul Europei, ea atrăgea la dânsa un număr mare de oameni, între care multe inteligenţi, şi de aceea şi rolul clasei reprezentate prin ea, burghezimea şi corporaţiile ei, au avut o înrâurire însămnată asupra mersului desvoltărei. In ţările Europei răsăritene, în Polonia, Rusia şi în acele ale Romnânilor, rolul industriei fu tot deauna mic, oraşele puţin poporate, masa poporului, ţăranii, lipsiţi de lumini şi absolutismul lăţit peste toată suflarea, fără ca de nicăiri măcar să licurească razele unei vieţi libere şi demne. Dacă şi breslele noastre autonome în organizarea lor lăuntrică, fiind puse sub scutul şi autoritatea religiunei, ca elemente politice și militare erau departe de a aveà neatârnarea de care se bucurau corporațiile apusene.

De şi deci ca elemente politice breslele nu jucau nici un rol în Țările Române, ele ar fi putut protegui munca națională, dacă evenementele posterioare nu le ar fi săpat pe încetul, până să le răstoarne cu totul în prăpastia aceea în care s'au afundat în întregul lor toate aşăzămintele trecutului nostru [176].

4. LEGISLAŢIA LUI MATEIU BASARAB ŞI VASILE LUPU

Odată cu introducerea tiparului şi cu răspândirea mai lată a cărților de cuprins romànesc, erà firesc lucru de a se încercà şi scoaterea la lumină a unor încercări de legiuire, mai ales pe tărâmul religios, întrucât canoanele bisericei ortodoxe alcătuiau o parte integrantă a scrierelor sfinte.

In epoca slavonismului canoanele bisericei răsăritene erau răspândite prin mânăstirile Ţărilor Române, în manuscripte slavone. Intr'adevăr biserica slavă avuse îngrijirea a pune de timpuriu pe limba ei și culegerile de legiuiri bisericeşti, fără de care viaţa eclesiastică ar fi rămas lipsită de cel mai puternic al ei sprijin. Cel mai vechiu nomocanon în redacție slavonă este acel bulgăresc, tradus de pe originalul grecesc al patriarhului Ioan Scolarul, contimpuran cu împăratul Justinian, care traducere trebue să se fi făcut puţin timp după creştinizarea Bulgarilor. Acestei primei încercări urmează altele, o traducere sârbească, alta rusească, etc. [177].

Cel mai vechiu nomocanon slavon ce a'au reaflat între cărțile mânăstirilor române este din 1578, dăruit de episcopul Romanului Eustratie bisericei episcopale din acel oraş, și care trecu mai târziu la mânăstirea Putna unde se află și astăzi. Un al doile manuscript cuprinzător de legi bisericești fu copiat după stă-

---

[176] Desfiinţarea breslelor va fi expusă în cap. despre „Regulamentul Organic".

[177] Ladislav Pič, *Die rumänischen Gesetze und ihr Nexus mit dem byzantinischen und slavischen Recht*, Prag. 1886, p. 6.

ruinţele mitropolitului Moldovei Teofan în 1618, care manuscript au aparţinut întâi mitopoliei de Suceava, după aceea a fost dat mânăstirei Bistriţa. Un al treile exemplar copiat de călugărul Mateiu în 1636 se găsia mai înainte la mânăstirea munteană a Bistriţei [178].

Pe timpul lui Matei Basarab şi Vasile Lupu se puseră şi de aceste cărţi de legiuire bisericească pe româneşte, după cum trebuia să se facă, de îndată ce aşa se urmau cu alte cărţi ale religiei creştine. Pravilele ambilor domni nu sunt deci nişte lucrări de legiuire românească, ci tot traduceri din altă limbă precum au fost aproape toate producţiile literare care au început a se răspândi pe calea tiparului. Nou este nu aflarea însăşi a acestor texte care existau şi mai înainte în limba slavonă, ci punerea pe limba română şi înmulţirea lor prin mijlocul tiparului.

Pravilele aceste sunt în număr de trei, după rândul vechimei lor, anume: *Pravila cea mică* a lui Matei Basarab, tipărită în mânăstirea Govora în 1640; *Cartea românească de învăţătura pravilelor împărăteşti* a lui Vasile Lupu, tipărită în mânăstirea Trei-Erarhilor în anul 1646 şi *Pravila cea mare* sau *Indreptarea legei* a lui Matei Basarab, tipărită în Târgovişte în 1652. Prin urmare sunt două în Muntenia şi una în Moldova.

Cea mai veche din ele, Pravila cea mică a lui Matei Basarab este tradusă din limba slavonă de călugărul Mihail Moxalie, acelaş cu Mihail Moxa pe care'l vom afla scriind o schiţă de istorie universală [179]. El face traducerea pravilei după îndemnul episcopului Teofil dela Râmnicul Vâlcei care'l pusese să alcătuiască şi istoria lumei. Că pravila cea mică a fost tradusă din slavoneşte se vede de pe mai multe cuvinte şi fraze stereotipe păstrate, chiar în textul romănesc, în limba originală; apoi de pe faptul că notiţele care se referă la întocmirea cărţei, sunt scrise în slavoneşte. Tipărirea ei se face sub îngrijirea tipografului Meletie Macedoneanul egumen mânăstirei Govora, împreună cu ieromonahul Stefan din Ohrida [180].

Conţinutul acestei pravile este bisericesc, cuprinzând pe lângă învăţături asupra chipului de a se face spovedania şi precistania sau împărtăşirea, un număr de canoane asupa deosebitelor abateri bisericeşti, din care mai multe ating tot odată şi legea politicească, precum acele ce se referă la moarte de om, la opririle de căsătorii între înrudiţi, etc.

---

[178] *Ibidem*, p. 8. Ambele aceste de pe urmă *Pravile* se află acuma la muzeul din Bucureşti.

[179] Vezi vol. VIII la „Mişcarea literară". Scriitorii munteni.

[180] Vezi aceste notiţe din care se culeg datele din text în ediţia pravilei de I. M. Bujoreanu, Bucureşti 1885, p. 52. Asupra acestor doi tipografi, vezi mai sus, p. 67.

Celelelalte două pravile, acea a lui Vasile Lupu şi îndreptarea legei lui Matei Basarab înfăţişază particularităţi cam străine şi greu de pătruns. Traducătorul Pravilei celei mari unul Daniil Panoneanul, spune în însămnarea pe care o pune în fruntea cărţei că îndemnul spre această lucrare l'a căpătat dela Ştafan mitropolitul Ungro-Vlahiei, el ce nu este decât „micul, prostul şi plecatul *praj* de sub picioarele cinstite ale sfinţiei sale". El mărturiseşte cu o prea naivă modestie că „cu blagoslovenia şi îndemnarea sfinţiei sale vroi a propune această îndreptare a legei de pre limba elinească pre *limba proastă românească*, nu doar *dă* în nevrednicia prostimei mele sau de întrò' învăţătură învăţat, fără numai cât m'am ispitit *a linge* pre din afară puţinelă grametică şi sintaxisul, ci cu toată mintea, înţelepţia, arătarea, supunerea şi îndreptarea cuviosului între ieromonahi chir Ignatie Petriţ şi a lui Pantelimon Ligaridis, dascali desăvârşiţi, amândoi dela Hio, vestiţi şi foarte iscusiţi întru toată dumnezeească scriptură" [181].

Asupra originalului de pe care fu scoasă traducerea pravilei celei mari, ne spune însuşi mitropolitul Stefan în scrisoarea arhipăstorească ce o pune în fruntea cărţei, ca o precuvântare: „că au făcut alegere din multe şi bogate pravile, trimiţind până şi la împărătească cetate, la prea sfântul şi a toată lumea patriarh, (că nu am vrut să scriu după tiparnice, fiindu'mi teamă ca de când au încăput pe mâna ereticilor cărţilor pravoslavnice, ei nu au lipsit a nu băgà ceva zizanii), până ce am aflat la cinstitul nostru fiu sufletesc chir Gheorghe Charidi dela Trikis carele au fost scrise cu mâna, judecata toată arhierească şi lângă dânsa şi împărătească, cu toate canoanele sfintelor soboare şi apostoli şi a marelui Vasile şi altor dumnezeeşti sfinţi părinţi împreună cu teologul dumnezeeştilor bogoslovi, scoasă şi tocmită cu porunca şi învăţătura blagocestivului împărat chir Ioan Comnenul, cu mare şi multă socotinţă, de pravoslanvicul între dascăli Alexie Rodinul, şi aşa cu multă osârdie şi îndemnare o am scos din întunerec la lumină, şi cu bună voie a luminatului şi blagocestivului meu domn Ioan Matei Basarab Voevod şi cu tot sfatul Măriei sale, cu blagoslovenia părintelui meu Paisie patriarhul Ierusalimului şi cu îndemnarea a doi fraţi iubitori de Dumnezeu şi tocmai slujitori ai oblaştiei smereniei noastre, tipăritu-s'au, ca să fie de folos tuturor de obştie, ca o grădină plină de flori mirositoare [182].

Pravila lui Vasile Lupu este iarăşi arătată ca tradusă din greceşte de către Evstratie biv vel logofăt: „după tocmala si nevoinţa Măriei sale domnului, datu-s'au învăţătură şi mie unuia mai mic şi de nici o treabă a Măriei sale rob Evstratie biv

---

[181] Vezi Bujoreanu, *l. c.* p. 56.
[182] *Ibidem*, p. 61.

vel logofăt de am scos această pravilă şi o am tălmăcit din scrisoare grecească pre limba românească ca să poată înţelege toţi"[183].

Pravila lui Matei Basarab este mult mai mare decât acea a domnului Moldovei, cel puţin de 5 ori pe atâta. Cuprinsul ei este în cea mai mare întindere o culegere de canoane ale bisericei, asupra căsătoriei, gradului de înrudire până la care este oprită, despărţeniei cu toată migăloasa ei cazuistică, apoi împreunările nelegiuite numit *sânge amestecat* şi în sfârşit abaterile de la natură în relaţiile sexuale, din care un fel poartă numele curioz de *prea spre fire.* Mai sunt şi regule contra cametei.

Alăturea cu aceste chestiuni de drept canonic, care îţi fac o stranie impresie, când vezi cu ce chestiuni se ocupau sfinţii părinţi, se află intercalate sau în capitole separate sau în paragrafele unor anume capitole, dispoziţii de drept penal asupra uciderilor, furtişagurilor, sudălmilor, calomniilor şi pedepsele lumeşti nu numai bisericeşti ce se cuvine a se aplicà unor asemenea abateri; apoi împrejurările care trebue să micşureze pedeapsa precum vàrsta cea tânără, beţia, nebunia, obiceiul locului[184]. Privitor la materia dreptului, mai cuprinde şi regule de drept civil luate din condica lui Harmenopol, precum asupra modului împărţirei moştenirei, numirei epitropilor titluiţi de pravilă ispravnici, tocmemlele când sunt să se ţină, Quarta Falchidia din dreptul roman[185] şi altele. Mai cuprinde apoi şi regule privitoare la locuitorii plugari, luate însă nu cum s'ar putea crede din obiceiul pământului, ci tot din hexabiblosul lui Harmenopol, şi în sfârşit, lucru mai straniu, se găsesc intercalate unele capitole care numai cu pravilele nu au nimic a face. Aşa bună oară: Pentru care zile se chiamă calende, none şi ide, sau pentru 24 de slove ale buchilor celor greceşti cine le-au aflat, sau pentru câte mile ţin ostroavele cele mari a toată lumea, spunând că împrejurul Critului sunt 692, la Evrip 450, la Ţiţilia 670 etc., sau pentru câţi munţi mari şi cum's numele lor, întâi Alvanios, 2 Carion, 3 Tavros, 4 Atalios, şi altele de acelaşi fel[186].

Pravila lui Matei Basarab conţine acest amestec fenomenal de cele mai felurite materii, înşirate fără absolut nici o or-

---

[183] *Carte românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti,* editată de Gh. Sion, Botoşani, 1875, p. 2. Ediţie nouă însoţită de un bogat comentar, de Ştefan Longinescu, Bucureşti, 1911. Traducerea lui Evstratie se făcuse după un text pus pe limba aplă de Meletie Scrigos a originalului elin al institutelor lui Iustinian şi al prescurtărei legilor împăraţilor Leon şi Constantin, pe care text Scrigos îl lucrase după îndemnul lui Vasile Lupu. Vezi introducerea patriarhului de Ierusalim Dosofteiu la cartea lui Meletie Sirigos contra Calvinilor, tipărită în Bucureşti în 1690, ap. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci cari au scris despre Români în epoca fanariotă,* Bucureşti. 1890, p. XI. Vom vedea mai jos la ce întrebare complicată dau naştere aceste arătări a două traduceri deosebite.

[184] *Pravila lui Mateiu Basarab,* ed. Bujoreanu, p. 204—212.

[185] *Ibidem,* p. 174.

[186] *Ibidem,* p. 181—182.

dine punându-se după capitolul „pentru cel ce iea un cal cu chirie şi'l va împovără prea greu", socoteala zilelor Paştilor, explicarea calendelor, nonelor şi idelor, buchele greceşti, ostroavele şi munţii ce mari, pentru a face apoi să urmeze „îndreptarea legei şi cum s'a dat arhiereilor voie să înmulţească şi să împuţineze canoanele; pentru preotul ce se va ispovedui fără voia arhiereului" şi alte dispoziţii de drept canonic curat.

Cartea românească a lui Vasile Lupu este mult mai sistematică. Se mărgineşte la o adunare a legilor penale din legile greceşti, amestecate pe alocurea şi cu regule civile, d. e. acele privitoare la restituirea zestrei în cazurile de desfacere a căsătoriei, precum şi conţinând la început câte va altele privitoare la plugari, extrase tot din condica lui Harmenopol.

Chiar în orânduirea lăuntrică a materiilor se vede urmat un sistem îndestul de consecvent. Aşa după regulele asupra plugarilor (14 capitole) urmează capitole asupra furtişagului, insultelor aduse autorităţei, falşificărilor de bani, găsirei de comori, uciderilor şi rănirilor grave (9 capitole), abaterilor în relaţiile dintre bărbat şi femeie (28 de capitole) materia cea mai plăcută a acelor timpuri de cazuistică morală sau mai bine memorală. Mai urmează sudălmile (8 cap.) pricinele cari micşorează certarea (22 cap.) călcarea călugăriei, autorii intelectuali, complicii şi tăinuitorii (10 cap.).

Lucru însă vrednic de însemnat şi care nu fusese observat de nimeni de-şi eră îndestul numai a arunca ochii pe ambele legiuiri spre a-l descoperi, este că capitolele cărţei de învăţătură a lui Vasile Lupu se află intercalate şi răspândite, cu neregula pe care am caracterizat-o, în pravila lui Matei Basarab, fiind întreruptă continuitatea lor de capitole lungi, nesfârşite ce conţin regule canonice ce lipsesc în condica domnului Moldovei [187]. Aceste capitole comune ambelor pravili, nu numai că poartă acelaş titlu în ambele legiuiri, *dar mai conţin* şi *identic aceiaşi materie, împărţită într'un număr egal de paragrafe*, încât se vede că pravila lui Matei Basarab, cuprinde în nămolul de dispoziţii canonice, care alcătuesc partea ei cea mai de seamă, şi întreagă pravila lui Vasile Lupu, prezentând numai rare ori unele mici şi neînsemnate deosebiri [188].

[187] Până la ediţia I a *Istoriei Românilor* de mine vol. IV, 1891, p. 169.

[188] Acest rezultat al comparaţiei ambelor texte, fiind cu totul neaşteptat, vom pune faţă în faţă câte-va locuri dim ămbele legiuiri, spre a se judeca până la ce grad merge a lor asămănare.

Cartea românească a lui Vasile Lupu	*Pravila cea mare a lui Mateiu Basarab*
Pentru feciorii care ţin drumurile fără arme. *Pricina* 13, (Sion, p. 11).	Pentru feciorii care ţin drumurile fără arme. *Vina* 13, (Bujoreanu, p. 194).
„Carele va ţinea drumurile şi căile oamenilor, de va fura, însă arme nu	„Carele va ţinea drumurile şi căile oamenilor de va fura *şi* însă arme nu

Se vede deci că lucrătorii pravilei lui Matei Basarab, pentru a-şi uşura munca şi a-i îmbogăţi cuprinsul, au turnat în ea întreaga *Carte de învăţătură* a lui Vasile Lupu ce erà tipărită atunci când s'a pus sub tipar *Pravila cea mare*, rupându-i însă şi desfăcându-i continuitatea prin intercalările nesăbuite ale prescrierilor canonice.

Nu numai atâta ghicitoare ne înfăţişează aceste două cărţi. Şi în privirea textelor ce au slujit drept originale, constatăm că arătările raportate mai sus nu sunt totdeauna exacte. Aşà chiar

va purta cu sine, pre *acesta* să'l scoată şi să 'l gonească din acel loc; iar de va fi purtând arme şi va fi furat multe lucruri, pre *acesta* să 'l arunce în ocnă; acolo să se pedepsească după cum va fi voia *judeţului* şi de'n cât va avea de va fi vre un fecior de boier, a treia parte din bucatele lui să se dea la visteria domnului, iar de va fi într'alt chip să'l spânzure în furci".

Pentru *cel* ce 'şi va ucide pre tată său sau pre *în măsa, ce cercetare va avea*, (p. 45).

,,Cela ce îşi va ucide pre tată-seu şi pre *in măsa* sau pre moşu-seu sau pre moşa-sa, *aceşti* ce şi ucide părinţii mai cumplită *cercetare* să aibă de câţi alţi ucigători".

,,Cela ce 'şi va hicleni moşia şi naşterea de unde au născut mai cumplit să 'l certe de cât pre un ucigător de părinţi, de vreme ce se cade mai bine să şi ferească şi să-şi socotească neştine moşia de cât părinţii ce l'au născut".

Pentru calpuzani ceia ce fac bani răi şi pentru *certarea* lor. (p. 34).

,,Măcar de ar face neştine bani cât de buni, galbeni *prisne* de aur curat *sau talert sau alt feliu de bani*, să fie *prisne* de argint curat şi să fie deplin şi la cumpănă, *iară* cu aceste cu toate nu va putea să încapă în voia nimărui *pentru a să fie certat* mai puţin de cât ar fi făcut bani răi *dintru* aur şi *dintru* argint spurcat sau *prisne* de aramaă sau cum ar fi mai răi, *tot o cercetare* va să aibă, de vreme ce este fără ştirea împărăţiei sau a domnici".

,,Ori care zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără de ştirea stăpânului, ce se zice de va spurca lucrul şi se va afla mincinos

va purta, pre *acela* să'l scoată şi să 'l gonească dintr' acel loc; iară de va fi purtând arme, şi va fi furat multe lucruri, pre *acela* să 'l arunce în ocnă; acolo se se pedepsească după cum va fi voia judecătorului şi de încât va avea, de va fi fecior de boier a treia parte de în bucatele lui să dee la visteria domnului, iar de va fi într'alt chip, *atunci* să 'l spânzure în furci".

Pentru *acela* ce 'şi va ucide pre tată-seu şi *pre mumă-sa, aceia ce pedepsă li se va cădea să ia* (p. 150).

,,Cela ce 'şi va ucide pre tată-seu şi *pre mumă-sa* sau pre mosu seu sau pre moaşa-sa *aela* ce 'şi ucide părinţii mai cumplită *pedeapsă* să aibă de cât alţi ucigători".

,,Cela ce 'şi va hicleni moşia şi naşterea de unde a născut, *acela* mai cumplit să 'l certe de cât pre un ucigător de părinţi, de vreme ce se cade mai bine să 'şi ferească şi să-şi scotească neştine moşia de cât părinţii ce l'au născut".

Pentru calpuzani ceia ce fac bani răi şi pentru *pedeapsa* lor (p. 88).

,,Măcar de ar face neştine bani cât de buni, galbeni *lămuriţi* de aur curat sau *alt feliu de bani* să fie *lămuriţi* de argint curat şi să fie deplin şi la cumpănă, şi cu aceste cu toate nu va putea să încapă în voia nimănui *să fie pedepsit* mai puţin de cât ar fi făcut bani răi *de în aur* şi *de în* argint *rău* sau de aramă *lămurită* sau cum ar fi mai răi *ci acela tot o pedepsire* va să aibă, de vreme ce este fără ştirea împărăţiei sau a domniei".

,,Ori care zlătariu va mesteca aurul sau argintul cu alte lucruri fără de ştirea stăpânului ce se zice de va spurca lucrul şi se va afla mincinos,

Pravila cea Mare nu conţine numai traducerea textului lui Rodin, cică text luat din româneşte, a Pravilei lui Vasile Lupu. Această din urmă carte însă a fost scoasă din greceşte numai în partea ei dela început cele 94 de paragrafe care tratează despre plugari și care au fost luate din Harmenopol, pe când tot restul *Cărţii de învăţătură* este tradus cu prescurtări din opera jurisconsultului italian Prosper Farinacius (1544—1614) asupra căruia însuş *Cartea de învăţătură* ne îndreaptă în § 8 al capului 66 unde aminteşte de un dascăl mare şi tocmitor de pravile cu numele de

---

cu alt nimica numai cu capul să plătească".

Pentru luptarea a *dobitoace* şi pentru vătămarea lor, (p. 6).

,,Când vor paşte nişte vite străine împreună la un loc şi va începe una dintr'însele a se *boncăi*, pentru ca să întărite pe vre una să se lupte, deci împungând acele două vite şi de se vor amesteca şi alte vite, şi luptându-se ele acolo se va prileji de se vor vătăma vre unele sau doară vor şi omori vre una, această pagubă să o plătească stăpânul dobitocului celuia ce au început sfada; aşişdera de se va prileji vre un om acolo şi ămblând el învăluindu se să le despartă *îl* vor vătăma şi pre dânsul sau de 'şi va perde ceva, toată paguba şi *acestuia* ca să o plătească cela cu boul".

cu alt nimica numai cu capul să plătească".

Pentru luptarea a dobitoacelor şi pentru vătămarea lor (p. 178).

,,Când vor paşte nişte vite străine împreună la un loc şi va începe una de întinsele a se *bui ca* să întărite pe vre una să se lupte, deci împungându-se acele două vite şi de se vor mesteca şi alte vite şi luptându-se ele acolo, se va prileji de se vor vătăma vre unele sau doară vor şi omori pe vre una, *atunci* acea pagubă să o plătească stăpânul dobitocului celuia ce au început sfada; aşişderea de se va prileji vre'un om acolo şi umblând el învăluindu-se le despartă *de'l* va vătăma şi pe dânsul sau de şi va pierde ceva, *atunci* toată paguba şi *aceluia* să o plătească cela cu boul".

Şi aşa mai departe toate textele de a rândul.

Iată capitulele din pravila cea mare a lui Matei Basarab identice cu acele din acea a lui Vasile Lupu şi cu paralelele lor din *leges agrariae* ale lui Harmenopol.

Matei Basarab şi Vasile Lupu.	*Harmenopol.*
Pentru plugari (vina de întăi).	I. De agricolis (περί γεωργίων).
Pentru furtişag (vina a doua).	II. De furto (περί κλοπῆς).
Pentru păstorii ce se zic văcari şi boari care păzesc cirezile (vina a treia).	III. De armentariis (περί ἀγελάρων).
Pentru paguba ce fac dobitoacele (vina a patra).	IV. De quadrupedum depreadatione (περί πριδαι ζωῶν).
Pentru pabuba ce vor face în ţarina (vina a cincea).	V. De damno (περί ζημίας).
Pentru luptarea dobitoacelor şi pentru vătămarea lor (vina a şesea).	VI. De caedibus quadrupedum (περί φόνον ζωῶν).
Pravila pentru pomi (vina a şeptea).	VII. De arboribus (περί δενδρῶν).
Aice scriem pentru arsuri şi pentru toate feliurile de pârjoale (vina a opta).	VIII. De incendio (περὶ ἐμπρήσμον).
Aice scriem pentru năimiţi (vina a noua).	XI. De servis (περί δουλῶν).
Pentru acei ce vor zidi sau vor răsădi pe locul altuia (vina a zecea).	X. De novis operibus (περί και νοτομίων).

„Farinase, care a strâns toate pravilele şi obiceiurile ce se socotesc la oblaştiile creştineşti". Compararea textului românesc cu acel al lui Farinacius nu lasă nici o îndoială asupra faptului că cel românesc este o traducere a celuilalt[189].. Se poate însă ca traducerea să se fi făcut după o versiune grecească manuscrisă a lui Farinacius, ceeace ar împăcă consumarea cu textul latinesc cu spusele notiţelor că legiuirea lui Vasile Lupu a fost tradusă din greceşte.

Astfel fiind lucrurile cu alcătuirea pravilelor lui Matei Basarab şi Vasile Lupu, nu se poate da nici o creazare sprijinirei lui Cantemir că şi „în veacul trecut Vasile Albanul a pus pe unii bărbaţi probi şi experţi în legile patriei de au adunat toate legile scrise şi *nescrise* la un loc şi a alcătuit un singur codice care şi astăzi slujeşte de normă judecătorilor Moldovei întru rostirea judecăţilor drepte" [190].

Arătarea lui Cantemir este neexactă în două priviri; mai întâi în aceea că Pravilele româneşti ar conţinea şi reguli trase din obiceiul pământului, când nici una din prescrierile lor nu trădează această obârşie, nici măcar acela ce ar fi mai firesc a le privi ca derivând din ea — anume cele referitoare la plugari; apoi nu este adevărat că aceste pravile ar fi slujit de norme la

---

Textul pravilelor române este o traducere exactă din Harmenopol:

Mateiu Basarab şi Vasile Lupu.	*Harmenopol.*
Vina a VI-a § 3: De avea neştine un câne tare şi dirz şi va mânca pre toţi cânii şi de se va apuca de vre un câne mai slab şi 'l va birui, iar stăpânul său va sta de va privi şi nu-i va despărţi, ci încă îi va amuţa de 'l va semeţi; atunci de va vătăma pre cel slab sau de 'l va şi omărî, să plătească toată paguba celuia cu cânele şi să-i dea şi zece toiege.	VI § 9. Si quis validum habens canem ferociorem adversus compastores suos validum illum canem contra infirmiorem instigaverit atque evenerit ut hic vulneretur ac pereat, indemnitatem domino eius praestato et duodecim verbera accipito.

Unele dispoziţiuni din original sunt omise în legile române precum cele 6 § d întâi din cap. VI-le. De alt-felin, identitate perfectă atât între pravila lui Matei Basarab şi acea a lui Vasile Lupu cât şi între această şi hexabiblosul lui Harmenopol. Acesta a fost un jurist bizantin vestit, născut la 1330 în Constantinopole şi a scris un extract din legile bizantine numit de el πρόχειρον νομῶν τὸ λεγόμενον ἡ ἑξάβιβλος care adunare are şi astăzi valoare practică în ţările greceşti; (vezi *Pravila cea mare a lui Mateiu Basarab*, ed Bujoreanu, p. 175 şi urm.: *Cartea românească de învăţătură de la pravilele împărăteşti a lui Vasile Lupu*, ed. Sion p. 3 şi urm. Constantini Harmenopuli *Manuale legum sive Hexabiblos cum appendiciis et legibus agrariis*, illustravit Gustavus Ernestus Heimbach; Lipsiae, 1851, p. 831, şi urm).

[189] Această obârşie a *Cărţii de învăţătură* a fost dovedită pentru întâia oară de Ştefan Longinescu în studiul său asupra *Legilor vechi româneşti*, vol. I, 1911.

[190] *Des. Mold.* p. 101 şi N. Iorga e de părere că traducerea română s'a făcut după o prelucrare grecească a lui Farinacius.

judecăţile pământului. Când judecăţile aceste se rapoartă la Pravile, ele au în vedere culegeri streine şi nu acele băştinaşe.

Aşà bunăoară Vasile Lupu însuşi hotărăşte o pricină în 1642 între moştenitorii Eftimiei soţia lui Toma stolnicul spunând Domnul în hrisovul său că aşà cum *scrie pravilele* că cine are feciori cu femeia sa şi va muri unul dintrânşii, au bărbatul au femeea, rămâne partea celui mort feciorilor; iar de se va prileji să moară feciorii pe urma părintelui celui mort, rămâne partea feciorilor toată pe mâna părintelui rămas în viaţă, au tatăl, au maică-sa" [191].

Stolnicul Toma avusese 5 copii cari muriseră toţi unul după altul după moartea mamei lor. In puterea acelui text din Pravilă, Vasile Lupu da drept stolnicului să respingă pe moştenitorii Eftimiei. Vasile Lupu însă nu se puteà gândi la pravila lui care încă nu erà tipărită în 1642, apoi chiar dacă s'ar fi raportat numai la manuscrisul ei încă netipărit, nu conţine nicăeri un asemenea paragraf. Legea la care se gândise Vasile Lupu este Hexabiblosul lui Harmenopol. Un hrisov din 1769 dela Grigore Calimah hotărăşte o pricină între Gocău şi Paraschiva Gâlculeasca întemeindu-se pe § 183 al condicei lui Harmenopol care spune că „pentru logodna ruptă cel vinovat plăteşte îndoit cheltuelile făcute [192]. O anafora de judecată din Moldova din anul 1785 vorbeşte de hotărârea pravilii canonul 20 al soborului al IV-lea, şi 40 al soborului al VI-lea [193], ceeace învederat se raportează nu la pravila lui Lupu ci la vreo culegere de canoane bisericeşti. Tot aşà o hotărâre din 1786 a departamentului de criminaliu din Craiova se întemeiază pe titlul 338 capul 337 zaconicul 95 din sfânta pravilă [194] iarăşi o culegere de canoane, nu ştim care. De asemenea un hrisov din 1794 întăritor unei anaforale de judecată spune că „sfintele pravile opresc pe fieşte care de a mai aveà protimisis [195] ceeace nu poate fi luat decât din Hexabiblosul lui Harmenopol. Tot aşà în dreptul penal găsim într'un rând pe Brancoveanu spunând că ar fi dat să cetiască însuş lui Staico logofătul un loc din o pravilă că spânzurătorul pentru trădare să fie mai înalt cu un cot decât celelalte. Nu ştim ce pravilă va fi avut în mână Matei Basarab. Sigur este că nici în cea Mică nici în cea Mare a lui asemenea dispoziţie nu să regăseşte [196].

Si erà firesc lucru ca în judecăţile civile dacă se invoca pravila, acesta să fie strein întrucât cele de baştină nu cuprindeau

---

[191] Ghibănescu, *Ispisoace şi zapise* II, 2, p. 32.
[192] N. Iorga, *Studii şi doc.* V, p. 138.
[193] *Uricariul*, XII, p. 355.
[194] *Conv. literare*, XXXI, 1892, p. 356.
[195] *Uricarul*, XI, p. 310.
[196] Istoria Ţărîi Româneşti în *Mag. ist.* V, p. 124.

decât prescrierea de drept penal şi aproape nimic din cel civil. In un caz penal raportat de Neculai Costin, se vede aplicată Cartea de învăţătură a lui Vasile Lupu. Cronicarul spune anume că la domnia a doua a lui Constantin Duca (1701—1704), „s'a tăiat capul lui Goia căpitanul de Cohurlui, *cu pravila*, pentru căci au răpit o fată, logodnica altuia, şi l-au îngropat la sfântul Neculai şi bucatele lui încă le-au dat fetei". Şi într'adevăr legiuirea lui Vasile Lupu prevede la capitolul „pentru răpire, ce cercetare să se dee răpitorului", că „cel ce va răpi pre vre-o muiare nu se va certa numai cu moartea, ci încă îşi va pierde şi bucatele" [197].

[197] Neculai Costin în *Letopisețe*, II, p. 54. Comp. Cartea de învăţătură, ed. Sion, p. 92.

CAPUL II

ISTORIA ȚĂRILOR ROMÂNE DE LA MATEI BASARAB ȘI VASILE LUPU PÂNĂ LA CONSTANTIN BRANCOVANU

1654 — 1689

I

MUNTENIA

DE LA MOARTEA LUI MATEI BASARAB PÂNĂ LA CONSTANTIN BRANCOVANU

1654 — 1689

1. CONSTANTIN ȘĂRBAN 1654—1658

Alegerea lui Constantin Șărban și înmormântarea lui Matei Basarab. — La moartea lui Matei Basarab, patriarhul Macarie și cu secretarul său Paul de Aleppo se aflau în Târgoviștea și asistau amândoi atât la înmormântarea răposatului cât și la alegerea noului domn. Alegerea acestuia însă precedă înmormântarea, căci ne spune Paul de Aleppo, „că mai înainte de a-și da sufletul Matei, veni Kir Ignatie mitropolitul local și toți boierii se adunară în prima piață și ținură sfat; apoi aleseră de domn fără întârziere pe unul Constantin Efendicopulo adecă din rasa efendilor bei" [1]. Amintim că tot așà se urmase și la moartea lui Ștefan cel Mare, când boierii se luaseră la ceartă dela alegerea moștenitorului, înainte ca eroul Moldovei să'și fi tras ultima răsuflare, ceea ce aduse asupra lor urgia muribundului [2]. Dacă și astăzi se petrec lucrurile tot astfel, apoi cu atât mai mult pe vremea aceea când Domnul erà temelia or-

[1] *Arh. ist.*, I, 2, p. 101.
[2] Vol. IV, p. 129.

dinei sociale, şi că erà cel mai mare pericol ca statul să rămână fie şi numai cât un moment fără stăpân. Aşà tot Paul ne spune că „la moartea lui Matei, toţi cei avuţi şi neguţitorii tremurau ca oastea să nu jăfuiască oraşul"[3].

Ceremonia alegerei lui *Constantin Şărban*, fiul lui Radu Şărban ce domnise dela 1601—1611, fu următoarea:

„După ce hotărâră persoana ce trebuià să urmeze în scaun, mitropolitul se sui pe un loc înnalt şi zise către popor: Al vostru efendi este mort; pe cine deci voiţi să ridicăm în locul lui spre a fi domn peste voi? Strigătul boierilor, armatei şi a tot poporului în o voace fu: pe nimene altul nu vroim afară de Constantin fiul lui Şărban. El fusese al doile comandant al armatei în timpul lui Matei. De multe ori Matei dorise se lese în urmă-i ca bei pe un nepot al său, şi întrebuinţase tot felul de meşteşuguri spre a reuşi; dar nimene nu consimţise la această dintre boieri cât şi dintre ţărani, din cauza vanităţei minţei lui. Crainicul strigând poporul, toţi locuitorii se adunară la curte, primind în unanimitate alegerea lui Constantin. De aice îl duseră la biserică unde 'l desbrăcară de hainele lui şi'l învestmântară domneşte, adecă cu o dulamă de scump brocat, o cabaniţă de aceiaşi stofă blănită cu samur, un calpac de samur de mare preţ cu o cocardă de aur presurată cu pietre scumpe de multă valoare şi de o splendoare regală; apoi îl urcară în strana domnească şi veniră pe rând să'i sărute mâna, întâi mitropolitul, apoi clerul şi boerii şi toţi ofiţerii superiori ai armatei.

„A doua zi se procedă la luarea jurământului, care se săvârşi în biserică dinaintea mitropolitului şi a patriarhului. Se aşezară două mese acoperite cu covoare, şi pe care erau puse un Evangheliar poleit ornat şi o cruce de aur. Boierii înaintau lângă masă, puneau mâna pe cruce şi evangheliar, iar gramaticul le cetea jurământul. La fie-care frază rostită de gramatic, boierii afirmau prin un *da*. Urmă după jurământ un blăstăm, la care ei întăriau prin cuvântul *amin*. Apoi fie-care boier săruta mâna patriarhului; după aceea mâna beiului şi poala hainei lui şi se retrăgeà. Aceeaşi urmare execută pe de altă parte mitropolitul. După boieri, veniră ceilalţi servitori domneşti şi de curte şi toţi copii de divan, jurând în şirurile lor toţi uniţi într'un glas; apoi veniră ofiţerii armatei, d'întâi marele spătar, după el aga seimenilor, după el vel-căpitanul şi în fine toţi ceilalţi căpitani şi iuzbaşi (ofiţeri) şi oastea în şirurile ei. Fiecare căpitan veniă cu compania sa şi fie-care iuzbaş cu plutonul său. Spre încheiere toţi sărutau mâna patriarhului, apoi mâna şi poala beiului şi se depărtau. Astfel urmă până aproape de amiază şi încă nici o singură aripă a armetei nu'şi sfârşise jurământul, ceilalţi ostaşi fiind amânaţi pentru a doua zi şi zilele următoare.

[3] *Arh. ist.* I, 2, p. 102.

Din momentul intronărei sale beiul trimise călăraşi pentru a o face cunoscută în toată ţara, şi în curs de 40 de zile vedem

Constantin Şărban

necontenit mii de oameni sosind în pripă la curte: egumeni, preoţi, călugări, chiar episcopi, pentru a felicità şi a'şi îmbunà

pe noul bei. El trimise pe noul spătar cu ostaşii lui împrejur la toate satele pentru a supune jurământului pe popor. Se făcù o mare procesiune afară din oraş, şi se sfinţi aghiazma în un câmp. La întoarcere femeile aşterneau în calea beiului pânză de bumbac pe care presurau orz. Cămăraşii aruncau pe acele pânze bani de argint. Alţii asvârleau înaintea beiului spice de ovăs, mere, prune, ramuri verzi, lămâi şi portocale, ouă, peşte, păseri, raţe, gâşte, mieluşei, căprioare, capete de berbeci, etc. Tuturor acestor cămăraşul le împărţià bani de argint învăliţi în pânză"[4].

In intervalul acestei ceremonii de întronare, care ţinù mai multe zile, se făcu şi înmormântarea lui Matei Basarab, pe care iar ne o descrie ca un martur ocular, Paul de Aleppo.

„Un mare pavilion fu înnălţat pe esplanada curţei; acolo fu pus un scaun pentru bei, cu alte două la dreapta şi stânga pentru patriarh şi mitropolit. Din aceeaşi parte stăteau ceilalţi episcopi de faţă, d'împreună cu egumenii, preoţii, diaconii, călugării în număr aproape de 1000 de persoane. Boierii formau un mare cerc împrejur, iar celalt spaţiu erà cuprins de oaste şi de popor. De aice patriarhul şi noi toţi întovărăşirăm pe noul beiu, care merse să facă ruge pe cadavrul răposatului. Găsirăm pe Matei în camera în care el obicinuia a da banchetele sale la ocazia veseliilor celor mari. El zăcea pe o masă, cu faţa descoperită, după obiceiu. Erà îmbrăcat cu haine regale de scump brocart, blănit cu samur de mare preţ şi cu nasturi de aur şi de argint poleit. Aveà pe cap un preţios calpac de samur. Il acoperia în totul dela cap până la picioare un soiu de giulgiu de satin alb pe care erà desemnată o cruce de aur. In jur erau lumânări, şi toate boieresele plângeau şi se boceau. Patriarhul îl tămăià şi recità ruga morţilor şi celelalte; apoi cadavrul fu depus în sicriu şi transportat în mijloc sub pavilion. Beiul stăteà pe tronul său. Mari lumânări de ceară fură distribuite, dintâi beiului, apoi patriarhului, de aci mitropolitului, pe urmă la egumeni, preoţi, călugări şi săraci; în fine la boieri şi ceilalţi, în cât fumul se râdică din toate părţile. Atunci eu (Paul de Aleppo) şi arhidiaconul de Antiohia, luarăm cadelniţa şi tămăiarăm pe patriarh, zicând Εὐλόγησον Δέσποτα; apoi patriarhul tămăià sicriul zicând Εὐλόγητος, şi cântăreţii începură „milueşte-ne doamne", fericirea şi canonul de Paşti, un cor cântând în greceşte şi celalalt în româneşte. Patriarhul tămăie pe beiu, pe mitropolitul şi pe preoţi, după acea pe boieri şi pe ceilalţi şi pentru a doua oară sicriul. De aci făcând cruce, după obiceiu, el se întoarse la tronul său; iară eu recitâi „milueşte-ne doamne după mare mila ta". Patriarhul zise prima declaraţiune şi candelniţa trecu pe rând după uz, la mitropolit, la episcopi, la egumeni, fie-care recitând câte o declaraţie, iar diaconul tot

[4] *Arh. ist.* I, 2. p. 101—105.

repetând „doamne miluește” până la timpul când patriarhul se apropie de cadavru și începu a ceti Evangheliul, toate boierese stând îngenunchiate împrejur. Patriarhul cetì apoi pentru răposatul ruga ertărei τὴν εὐχὴν συγχωρετικὴν și urmă sărutarea cadavrului. Mai întâi sărută patriarhul, de aci mitropolitul, după el beiul carele își masca bucuria prin lacrimi, în fine episcopii și preoții, doi câte doi, și toți primiră cu îmbelșugare pomană învălită în basmale. Apoi intrară plângând boierii mari și mici, doi câte doi; după acea cadavrul fu râdicat și purtat în jurul bisericei, urmat de preoțime înșirată păreche; de aci îl duseră în al doile nartex al bisericei și'l înmormântară alăturea cu groapa răposatei doamne și a fiului lor. Aice patriarhul citi pentru a doua oară rugele de ertare. Cadavrul fu așezat într'un sicriu împodobit ca al unui rege. Aproape de chindii ne retraserăm, morți de obosală. Merserăm la banchet unde patriarhul și beiul petrecură până sara. Beiul se arătà cu inima deschisă, vesel și ne distribui haine. Ne întoarserăm a casă la mânăstire cu multă onoare, mai bine de cât în trecut, în careta domnească, însoțiți de oaste, pionieri și cântăreți” [5].

Serbările atât vesele cât și triste se mântuiseră, și noul *ales* trebuia să se îngrijască a face să fie confirmată această alegere, care acuma ea singură nu mai valorà nimic. Constantin Șărban trimise îndată soli la Țarigrad prevăzuți cu puternice pungi de bani, spre a dobândi întărirea dorită, și mai ales spre a scuti pe domn de periculoasa vizită la Constantinopole, pe care Turcii i-o ceruseră la început. Șărban dădù anume 200 de pungi sultanului (100.000 de lei), 100 sultanei Validele, 150 vizirului iar tuturor celor-lalţi dregători influenți daruri potrivite, care însumau împreună cel puțin alte două sute de pungi. Mai trebuià încă limpezită o altă însemnată treabă bănească, moștenirea lui Matei Basarab, pe care Poarta o cereà numai de cât însușindu'și acuma pe lângă alte cereri fără de lege, și aceea de a i se da toate averile rămase dela răposații domni [6]. După multe trătări, tot deauna periculoase, când ele erau făcute cu Turcii și mai ales pentru bani, Constantin Șărban se împăcă cu sultanul a-i da 450.000 de lei sau 900 de pungi pentru averea reposatului domn, pe lângă o mare câtime de lucruri de preț, mai ales scumpe blănuri. Acești bani fură întrebuințați de Turci în următorul mod: 150.000 la trebuințele armatei, 50.000 la plata spahiilor și 250.000 lăsați în deposit în hasnaua laun-

[5] *Arh. ist.* I, 2, p. 103—104.

[6] Vezi un raport al lui Hübsch amb. prusian de mai târziu 1752 spune: „Es ist Gewohnheit dass der Sultan von allen denjenigen so in seinem dienste sterben Universalerbe ist und steht in seinem Beleiben was der Wittich (Witwe) oder dem Hinterlassenen Kindern davon zu.... wiell” citat de Iorga în *An. Acad. Rom.*, II, tom. XXI. 1910 p. 574 *Știri despre veacul al XVIII-lea.*

trică a împăratului. Blănurile fură împărţite între sultana mumă, vizirul, muftiul şi alţi miniştri [7].

In urma acestor colosale sumi de bani vărsate la Constantinopole, şi care se urcau în total la aproape 150.000 de lei, Şărban este confirmat în scaun, şi i se trimite steagul şi caftanul în Bucureşti prin Terzi, Mustafa aga Talhăgiul, care mai erà însărcinat a primi şi tributul, a căruia scadenţă se împlinise tot atunci. Bine înţeles că şi acest Turc, care aducea domnului o aşà de mare bucurie, trebuià dăruit cu îmbelşugare [8].

Răscoala seimenilor. — Şi tânărul Racoţi ca şi tatăl său aveà nemăsurată ambiţie, şi doreà să se emancipeze pe cât se putea de sub suzeranitatea turcească care tocmai pe atunci apăsà cu atât mai greu asupra Transilvaniei, cu cât Turcii trăind în bună înţelegere cu Nemţii, principele acelei ţări nu puteà găsì în aceştia un sprijin în potriva suzeranului său. Racoţi caută deci a'şi mări vaza într'un alt chip, anume întărindu'şi autoritatea asupra ţărilor dela marginea munţilor. El o dobândise asupra Moldovei prin contribuirea la detronarea lui Vasile Lupu şi întroducerea în această ţară a lui Gheorghe Ştefan proteguitul lui. O împrejurare fericită pentru el aduce în curând şi pe Constantin Şărban în aceeaşi poziţie de supunere faţă cu el; anume răscoala seimenilor din Valachia contra domnului lor. Matei Basarab îşi bazase politica lui, nu numai pe sprijinul extern şi pe pungile de bani, ci şi pe o puternică armată cu care izbutise în repeţite rânduri a sfărma planurile urzite în contra'i de duşmanii săi. Am văzut cum armata lui compusă după sistemul de atunci, în mare parte din mercenari, se revoltase puţin timp înaintea morţii lui Matei, din cauza neplăţei lefilor datorite. Deşi boierii cunoşteau firea sălbatecă a mercenarilor, ei văzând cheltuiala peste samă provocată prin întreţinerea unei aşa de numeroase oştiri, din care pricină li se împuţinau veniturile lor, propun lui Constantin Şărban liberarea unei părţi din trupele sale şi mai cu samă desfinţarea totală a corpului seimenilor. Aceşti seimeni, în număr de aproape 1.000 erau toţi oameni desperaţi, adunaţi din toate părţile cei mai mulţi dedaţi prădăciunei, recrutaţi dintre Turci şi Creştini mai ales, Bulgari şi comandaţi de un Turc care fusese cap de hoţi în Turcia. Ei fuseseră năimiţi de principele răposat pe mari lefuri şi se adeveriseră în toate împrejurările ca bravi luptători. Urmând sfatului boierilor săi, Constantin Şărban se hotărî a desface cu totul corpul seimenilor, iar pe celelalte a le reduce, şi

---

7 Ballerino c. dogele 6 sept. 1654. Hurm. *Doc.*, V. 2, p. 11. Un raport german a lui Simon Reniger fixază împăcarea pentru moştenirea lui Matei numai la 200.000 de lei. Hurm. *Fragmente*, III, p. 211, unde se văd şi prezenturile date.

8 *Anon. rom.* în *Mag. ist.*, IV, p. 335. Căpitanul, *ibid.* I, p. 307.

se gândeà acuma la mijlocul de a pune scopul său în lucrare fără răsunet şi fără pericol. Chemând el armata lui toată la Bucureşti, se adunară aice mai multe mii de oameni, cei mai mulţi militari frumoşi şi bătrâni luptători, iar dintre seimeni veniră numai vr'o 200. Principele se folosì de această venire a lor în număr aşà de mic spre a declarà corpul lor desfăcut. Vestea se răspândi la moment între aceşti militari gata la răsvrătire şi restul trupei care nu venise la chemare alergă de îndată ce auzì de pericolul în care se aflà. Sosind la Bucureşti, ei determinară pe toţi fraţii lor de arme a le luà partea, şi se resculară în massă, cerând numai decât dela principe să le dee pe mână pe boierii ce dăduseră sfatul desfiinţărei lor. Boierii spărieţi căutară scăpare parte în palatul principelui, parte peste munţi în Transilvania. Spre a înlătura silnicia, domnul fu nevoit a le trădà pe boierii ce se adăpostiseră în palat, şi el privì cu ochii săi cum credincioşii săi sfetnici fură puşi în bucăţi de soldăţimea înfuriată [9]. Apoi ei însultă pe domn, îi sparg lăzile, desbracă preoţii de vestmintele lor, jăfuesc bisericile, varsă jos sfintele taine din potire, vând cărţile bisericeşti cele ferecate, se pornesc la tălhării, îndemnând la atare fapte nelegiuite şi pe alţi locuitori şi înteţesc pe toţi asupra tuturora, şi „mai pe scurt să zicem vecin pe vecin, fin pre naş, slugă pre stăpân" [10]. După acea dorul lor de răzbunare împărechindu-se cu gustul de pradă, se răpăd asupra caselor boiereşti, le jăfuesc de tot ce cuprindeau, târâe în noroiu pe femeile boierilor, şi plini de furie cum erau, nu cruţă nici măcar moşiile şi pe locuitorii lor; într'un cuvânt pradă şi pustiează aşà de înspăimântător precum nu o făceau nici Turcii nici Tătarii.

Această periculoasă răscoală, în contra căreia Constantin Şărban nu aveà nici o putere de opus, dădu lui Racoţi prilejul aşteptat de el, de a se amesteca în domnia Munteniei.

Constantin Şărban erà în relaţiuni nu prea prictinoase cu principele Transilvaniei. Acesta împrumutase dela Matei Basarab 80.000 de galbeni, pe care Şărban îi cerea îndărăt. Racoţi vroind să scape de plata acestor bani, pofti pe Şărban în Transilvania, spre a benchetui cum spunea el acea sumă împreună. Şărban nu primi de loc astfel de propunere de plată, şi răspunse lui Racoţi, că dacă va veni vre odată în Transilvania,

[9] Cronicarii ne spun că atunci periră, *Giorma* vel ban, *Drăghici* fiul Papei visternicul din satul Greci. *Gheorghe Carida* visternicul şi *Papa* fiul Predei, vornicul *Brancoveanu*, *Cârstea* fiul lui Socol Cornăţanu reziditorul mănăstirei lui Radu Negru din Câmpulung pe timpul lui Matei Basarab, *Udrea* slugerul Dornescul, *Preda Boia* de la Maia *Sava*, şufărul Ciusciureanul, *Dumitraşcu* Frejuranul, *Dimitrie* comisul fiul Mircei de la Stăneşti *Mihaiu* Ciohodarul, *Gâdea* căpitanul *Bancilă*, *Ioan* şi *Iancul* căpitani: *Mag. ist.* IV, p. 338. Comp. *Letopiseţele* lui Miron Costin, I, p. 327.

[10] *Mag. ist*, IV, p. 339.

va face ca şi tatăl său Radu, făcând aluzie la năvălirea aceluia în Ardeal, în contra lui Moise Sekely. Racoţi temându-se ca ameninţarea să nu fie reală, plăti lui Şărban datoria, dar păstră bine înţeles asupra lui o pică neştearsă. El doria deci sau să'l răstoarne, sau să'l supună voinţei lui. Aveà pe atunci lângă el în Transilvania pe un boier *Dicul* pe care Matei Basarab vroise să'l lese urmaş în scaunul Munteniei, probabil acel nepot al său de care vorbeşte Paul de Aleppo. Acesta însă fiind însemnat la nas de Constantin Şărban la suirea lui în scaun, nu mai puteà fi întrebuinţat ca pretendent la domnie. Dicul însă aveà pe lângă dânsul, afară de o fată măritată, şi un fiu, pe care tocmai îşi pusese Racoţi ochii spre a'l aşezà în tronul muntean în locul lui Şărban.

In asemenea împrejurări înţelegem cum, cu tot pericolul căruia Constantin Şărban erà expus din partea oştenilor săi resculaţi, el nu puteà să ceară ajutorul principelui Ardealului. Racoţi însă interveni el însuşi, fără chemarea voevodului muntean. Anume mai mulţi din boierii ameninţaţi prin răscoala soldaţilor, căutaseră mântuirea vieţii lor în Transilvania, şi ei îndemnaţi de Racoţi, subscriseră o cerere către el, spre a luà în mâni liniştirea patriei lor. Bazat pe această rugăminte, Racoţi se pune în înţălegere cu Siavus paşa din Silistra, pe care îl câştigă prin corupţie în favoarea lui şi cu domnul Moldovei care-i erà în totul devotat, şi prin intervenirea Turcului, Racoţi dobândeşte de o cam dată învoirea Porţei pentru amestecul lui armat în trebile Munteniei.

Constantin Şărban însă aflând de ea, face să se revoace asemenea învoire, şi să se trimită lui Racoţi un ordin formal de oprire de a intrà în Muntenia. Racoţi găsind însă că prilejul erà prea potrivit pentru a fi lăsat din mâni, trece peste ordinul Porţei şi pătrunde cu armată în Muntenia, urmat în curând şi de satelitul său, domnul Moldovei, Gheorghe Ştefan. Constantin Şărban văzând pe Racoţi venind mai curând contra lui de cât contra armatei sale răsculate, şi intimidat prin boerii acei ce se aflau în lagărul Ardelenilor, se hotărăşte a primi ajutorul impus, şi se leagă către Racoţi a declarà Porţei că cu învoireà lui a venit în statul său principele transilvan; a se preface către oştirea turburătoare că ar ţineà cu dânsa, şi în momentul deciziv a trece cu o parte din trupele care îi rămăsese devotate, în tabăra lui Racoţi. Ostaşii care se revoltase mai mult contra boierilor sfătuitori de reu decât în contra domnului, auzind de venirea lui Racoţi asupra lor, întreabă pe Şărban dacă are de gând să ţină cu ei, declarând în caz afirmativ, că ei sunt hotărâţi a'l apărà de toţi duşmanii săi cu toate puterile lor.

Principele se prefăcù a primi cu mulţămire asemenea declaraţie, şi ambele părţi îşi jură credinţă pe Cruce şi Evanghelie,

deşi una din acele părţi erà de mai înainte hotărâtă a călcà jurământul; încă un exemplu pe lângă acele aduse aiurea [11] despre uşurinţa cu care se luà în acele timpuri, atât de evlavioase, în deşert numele lui Dumnezeu.

Trupele răsculate însă, deşi nişte simpli soldaţi, găsiră în momentul pericolului o bună inspiraţie. Tocmai pe atunci venise un agă turcesc la Bucureşti spre a luà tributul. Trupele ameninţate de Racoţi vroiră să'şi găsească un sprijin şi în Turci după ce aflaseră — aşa credeau ele — unul în domnitorul lor. Ele primiră pe aga turcesc cu cele mai mari onoruri, încredinţându-l despre supunerea şi credinţa lor către Poarta Otomană că ele sunt dispuse nu numai a învoi libera reîntoarcere în ţară a boierilor fugiţi peste munţi, dar încă şi a le întoarce averile jăfuite, întru cât ar fi cu putinţă. In cazul însă când boierii pribegi ar respinge asemene propunere şi ar urmà înnainte a unelti cu străinii contra ţării lor, atunci ele, trupele, se vor duce în număr dela 16 — 20.000 de oameni ele însăşi în Transilvania pentru a smulge cu puterea din acea ţară pre pricinuitorii neorânduelilor. Răsvrătorii îşi luaseră aminte că trebue să facă ei acuma pe oamenii ordinei, atât este de adevărat că orice partid fie chiar cel mai revoluţionar, de îndată ce este chemat a se afirmà de conducător al afacerilor omeneşti, trebue să învoace în sprijinul său principiul ordinei şi stabilităţei. Poarta văzând că gândul răsculaţilor nu este îndreptat în contra ei se grăbeşte a reînnoi către Racoţi ordinul de a nu intra în ţară, de care însă el acuma erà cu atâta mai puţin să asculte, cu cât apucase a pătrunde în ea.

Ciocnirea deveniă neapărată, şi armatele stătură în curând faţă în faţă la satul *Simplea* pe Teleajen, unde potrivit cu înţelegerea avută, Constantin Şărban părăseşte în sara înainte de luptă pe resculaţi, şi se duce în lagărul paşei ce venise şi el de peste Dunăre spre a înnăbuşi răscoala, şi a împiedicà pe Racoţi de a se amesteca el în aceste daraveri, dar fusese cumpărat cu bani de domnul Ardealului. Oştirile răsvrătitoare cu toate că se văd trădate chiar în ajunul bătăliei, nu pierd inima, şi proclamă de domnul lor pe unul Hrizea, fiul lui Dumitraşcu din Bogdăneşti, care ilustrează prin o vitejie demnă de o mai bună soartă domnia lui de o zi [12]. Totuşi oştirile răsculate sunt bătute, mai ales din pricină necontenitelor defecţii ce se făceau în rândurile lor, chiar în focul cel mai fierbinte al bătăliei. Ungurii, spărgându-le rândurile, întră în ei „ca lupii în nişte oi, de-i taie, îi împuşcă, de zăceau grămăzi. Şi au început a da

[11] Vol. VI, p. 12 şi 154.

[12] Insişi duşmanii lui recunosc că „Hrizea adversus nos strenue dicertabat'' Racoţi al II-lea C. Cancelarul Ungariei 23 Iunie 1655 în N. Iorga *Studii şi doc.* II, p. 242.

dosul câţi nu puteau scăpà, cu domnul lor Hrizea Vodă, cercând calea Brăilei; iar pedestrimea şi cei cu cai răi se ascundeau prin margini, prin crânguri, pe care scoţindu-i, sub sabie i-au pus pe toţi. De aceasta auzind Constantin Vodă îşi luă ziua bună dela paşa şi purcese înnaintea lui Racoţi; ci venind la Ciocăneşti şi şezând la prânz, nimeriră doi trimişi dela Hrizea Vodă, care mergeau cu cărţi la Turci, şi îndată îi prinseră şi aducându-i la Constantin Vodă, porunci de-i spânzură de nişte umbrare; pe unul din aceştia îl chema Bagrandi" [13] Răscoala seimenilor este adeverită de un document din 1657 al lui Constantin Şărban, în care Domnitorul aminteşte despre „când s'au sculat dorobanţii şi seimenii cu vrajbă de au pierdut şi au tăiat boierii ţării". Constantin Şărban a rădicat o cruce la locul bătăliei pe care se ceteşte între altele că „Gheorghe Racoţi craiul Ardealului văzând jaloba noastră a venit cu oştile şi cu boierii ţării mele şi cu pribegii asupra a răsculatelor oştiri". In alt document din 1655, jupăneasa Ilina lui Dragomir vel vornic spune deasemenea că „întâmplându-se cu fuga şi pribegie aici în ţara ungurească, în cetatea Braşovului pentru zavistia dorobanţilor şi a seimenilor care s'au ridicat asupra tot neamul boieresc cu mare vrăjmăşie, pentru care mulţi din boieri au pierit iar alţii au scăpat aici în cetatea Braşovului, alţii în Moldova pe unde a putut" [14].

Constantin Şărban datorià cu sau fără voie, păstrarea scaunului său intervenirei principelui Ardealului. Acesta devenì prin victoria dela Simplea proteguitorul şi pentru a zice astfel suveranul de a doua mână şi al lui Şărban, după cum sprijinul dat de Racoţi lui Gheorghe Ştefan, pentru dobândirea scaunului Moldovei, îi procurase închinarea acestuia. Supunerea în care domnii Ţării Române intraseră către acel al Ardealului se vede chiar din ordinile date de ei agenţilor lor din Constantinopele, ca să se conducă în toate împrejurările după părerile agentului transilvănean. Racoţi caută totuţi a se folosì de poziţia lui cea întărită, spre a-şi aşezà mai cu putere domnia la Turci, arătându-se de credincioasul lor supus; că ar fi intreprins expediţia în Valahia mai ales în interesul Porţei; că a cruţat cu desăvârşire această ţară de orice soiu de abateri ale oştirilor sale, astfel că nu i-a pricinuit daună nici măcar de valoarea unui paiu; că n'a pretins nici pretinde vre o schimbare de domnie. Deşi Turcii erau convinşi de contrarul asigurărilor domnului Ardealului, totuşi ei primiră de bune îndreptările sale, fiind de mult deprinşi a făţări blândeţa faţă cu acei ce le făceà

[13] *Mag. ist.* I, p. 311.
[14] 1657 Iorga *Studii şi doc.* IV, p. 243; 1655 *Ibidem*, V, p. 549.

să simţă putereà lor. Mai ales neadevărată erà pretinsa cruţare a Munteniei din partea trupelor lui Racoţi. Rapoarte continporane arată din contra, precum erà firesc lucru, această ţară ca dată în prada celei mai neomenoase jăfuiri din partea trupelor ungureşti şi secueşti a le lui Racoţi, care luară din ea între altele şi nenumăraţi stupi, dădură foc la sate, oraşe şi sămănături, călcară în picioarele cailor grânele pe care nu le consumau, aşà că în urma acestei cumplite devastări se încuibă în ţară o foamete grozavă. Locuitorii fură împinşi la pribegire în massă, fie peste Dunăre în părţile turceşti, fie în Moldova, spre a'şi adăposti vieţele primejduite prin lipsele de tot felul.

Constantin Şărban restabilit în scaun, caută să îndrepte măcar în parte relele pricinuite prin scenele de turburare întâmplate. „El iartă toate năpăştile şi plăteşte Turcilor haraciul din propria lui avere, scutind ţara de bir pentru trei luni de zile, şi iertând dorobanţilor şi călăraşilor (miliţiile ţărei) zecimile şi oieritul, îmbrăcându-i pe toţi din averea lui cu postav bun, iar pe căpitanii lor cu catifeà, damasc şi atlaz. Lefi încă le da, şi sedeau la masă cu dânsul; judecăţi drepte făceà şi milă din destul; pre nimeni nu obijduià şi cu blândeţă şi cu cuvinte dulci pre toţi îi mângâià, şi gândi să facă malt bine ţărei şi se bucurau toţi şi moşneni şi străini, mulţămind lui Dumnezeu, căci le-au hărăzit domn bun şi înţelept şi milostiv" [15].

Racoţi însă nu se mulţămise a prădà ţara prin trupele sale. El îi făcù un rău şi mai mare, punând'o în neputinţă de a mai cerca în viitor o împrotivire; anume îi luă cele 40 de tunuri pe care puse mâna dela oştirea răsculată în lupta dela Simplea. Tot pentru a'şi asigura ascultarea necondiţionată a domnului muntean, Racoţi se oferi a-l păzi în contra viitoarelor răscoale ale seimenilor împrăştieţi în bătălia dela Simplea, şi îi lăsa ca pază, la plecarea lui în Transilvania, 2.000 de ostaşi unguri. Prevederea nu fusese greşită; militarii bătuţi organizază un complot care aveà de ţintă a măcelări pe Unguri şi a răsturnà pe domnul care se purtase către ei cu atâta necredinţă. Constantin însă descopere complotul, prinde pe cei mai mulţi din cei ce'l urzise şi îi supune săbiei. Atunci interveni un curios act de împăcare între Constantin Şărban şi aceia din seimeni, care scăpară din măcel. Lefegii pocăiţi dădură în mânile lui Racoţi şi ale domnului lor Şărban Voevod un zapis prin care recunoşteau că „n'au păzit credinţa către ei cum s'ar fi căzut, ci au umblat după cuvintele unora şi altora din boieri şi din slujitori, care umblare a lor îi adusese a cădeà de la credinţa domnului lor, greşind Măriei sale, iar că Măria sa ca un domn

[15] *Mag. ist.* IV, p. 336. Comp. Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 298.

bun şi milostiv iertându-i de greşala făcută, ei se făgăduesc că nu vor mai umbla după alte resmeriţi" [16].

Vaza principelui ardelean creştea cu atâta mai mult cu cât pentru a doua oară Constantin Şărban îi datoria tronul. Domnul muntean trimite celui din Ardeal ca mulţămită un frumos colan de pietre scumpe şi 20.000 de lei în bani, ceea ce mai ca părea a fi un tribut. Agenţii lui Racoţi la Poartă tratau cu mare mândrie pe domnii români, cerând pentru principele lor titlul de rege. Această supremaţie dobândită de Racoţi asupra Munteniei reiesă şi din nişte răspunsuri date în 1656 de Constantin Şărban lui Racoţi, în care răspunsuri Şărban se roagă de craiu ca „părerea şi sfătuirea Mareii Sale tot să nu fi încetat şi dintru *ţircumstanţiile* (ce se zice încunjurările vremilor) de acum ce socoteşti Măria Sa a se izvori, că noi vom fi ascultători după putinţa noastră". Era vorba de întreţinerea oştirii pe care Racoţi cerea să o plătească Muntenia şi care se urca la 2430 de voinici. Se ruga mai ales Şărban ca nu cumva să cheme înnapoi Racoţi *cumpania* de Nemţi care păzesc pe Domnul muntean, spunând că „rugăciunea cea mai cu deadinsul este că Nemţii să rămâne lângă noi". Se roagă deci Şărban ca—, „Craiul să se milostivească a da răspuns veselitor ca să putem după putinţă până la sfârşitul vieţei noastre, sluji şi Măriei Sale" [17].

Tot pentru a menţinea în ascultarea lui pe domnul muntean, Racoţi dă adăpostire lui Hrizea Vodă, pe care'l face chiar capul a 500 de seimeni prinşi în lupta dela Simplea, şi pe când Racoţi pleacă în război contra Polonilor, Hrizea vra să'şi cerce iarăşi norocul în Muntenia, trecând cu trupe, peste munte pe la Bistriţa, în ţara lui Constantin Vodă, „Iar Constantin prinzând veste, trimise pe Preda vornicul Brancoveanul şi pe Radu stolnicul Fărcăşanul şi pre Ivaşcu Cepariul cu oşti şi s'au ajuns la târgul *Brugăi* şi făcând război au biruit ai lui Constantin Vodă, şi pre Hrizea cu ai lui i-au prins şi i-au dus la domnul său, şi au spânzurat pe Hrizea de o roată cu alte 12 căpitenii; iar celor-lalţi li-au tăiat nasurile şi urechile şi i-au slobozit" [18]. Seimenii însă care, cu toată împăcarea, nu uitaseră că aveau de răsbunat o trădare, cel mai greu de iertat din toate păcatele, se folosesc în curând de politica în care legăturile lui Şărban cu Racoţi îl încurcă pe domnul muntean, spre a'l pârâ Turcilor şi a provoca prin ei scoaterea lui din scaun pe care fusese neputincioşi a o îndeplini prin violenţă.

---

[16] Document original în limba română din 1656 în *Traian*, 1869 p. 4 Vezi completarea lui cu numele tuturor ostaşilor cu căpitanii lor în frunte, Coman, Ianc şi Leca, cu iuzbaşii şi stegarii, peste tot câteva sute de nume în N. Iorga, *Studii şi Doc.* IV, p. 37—43.

[17] N. Iorga, *Studii şi Doc.* IV, p. 46.

[18] *Mag. ist.* I, p. 314.

Anume Racoţi care urmase înnainte prietenia către Protestanţi, îndrumată de tatăl său, păstrase alianţa cu Suedia care pe atunci, aflându-se în luptă cu Polonia, atrase în duşmănie către această ţară şi pe principele transilvan. Apoi Racoţi îşi închipuia că va puteà cucerì Polonia şi aduce pe capul său şi coroana ei. El se pusese deci în legătură cu Cazacii, duşmanii Polonilor, şi aduce în liga aceasta şi pe domnii Moldovei şi a Munteniei care ascultau de dânsul. Expediţia întreprinsă de Racoţi contra Poloniei în anul 1657 eşì însă de tot rău, şi Poarta supărată pentru atacul făcut de ţările vasale contra regatului polon, cu care cultiva pe atunci relaţii prietinoase, dă ordin dietei din Transilvania să alunge din scaun pe Racoţi, iar pe domnii români îi mazileşte la începutul anului 1658 [19]. Atât Racoţi însă cât şi domnul muntean nu se supuseră şi sultanul fu nevoit să întrebuinţeze puterea în contra amândurora.

Impreună cu Şărban se retrag în Ardeal şi boierii credincioşi lui şi anume: Stroici logofătul, Pană spătarul, Radu Fărcaşanu stolnicul, Radu Mihalcea comisul, Chirea Budeanu clucerul, Badea comisul, Constantin vătămanul, Drăghici Cantacuzino, Ivaşcu armaşul, Mihai căpitanul, Sima căpitanul, Preda logofătul, Manea slujitorul, Vlad căpitanul, Colţa căpitanul, Radu Tănase vel sluger, [20] — după cum vedem o întovărăşire îndestul de bogată care va sprijinì desperatele sforţări ale lui Şărban de a recăpăta Domnia.

2. MIHNEA AL III-le ŞI GHICULEŞTII

Mihnea al III-lea [21], 1658—1659. — Mazilindu-se Constantin Şărban, tronul Munteniei încăpû în mânile unui Grec, sub care reîncep iarăşi turburările contra Grecilor pe care le-am

[19] Ultimul raport german în care se pomeneşte despre domnia lui Contantin Şărban în Muntenia este din 12 Ianuarie 1650. Hurm. *Frg.* III, p. 237. *Istoria Ţărei Româneşti* publicată de Ioanid, II, p. 110 pune data de 6 Ianuarie pentru mazilirea lui Şărban. Asupra tutruor amărunţimilor domniei lui Constantin Şărban pentru care nu este citat vre un izvor anumit, vezi rezumatul rapoartelor lui Simion Reniger c. împăratul din 17, 18 Martie, 24 Aprilie, 24 Mai, 2, 4 şi 20 Iunie, 2, 6, 19, 22 şi 29 Iulie, 10 August, 8 Septenvrie, 20 Octomvrie şi 27 Decemvrie 1655 în Hurm. *Frg.* III, p. 220—231 şi 21 Iulie, 15 August şi 24 Octomvrie 1657, *ibidem*, p. 234. Adoagă un extract din un *Codex miscellaneus* 1658 Aprilie 15. „Le grand.... Hurm. *Doc. Supl.* II, 3, p. 70.

[20] N. Iorga, *Studii şi Doc.* IV, p. 56.

[21] Ceilalţi doi Mihnea sunt: *Mihnea cel Rău*, 1507—1511 (Vol IV, p. 169) şi *Mihnea al II-lea*, 1577—1583, 1585—1591 (Vol. V, p. 24 şi 41). Mihnea subsamnă Mihaiu Voevod, V. o scrisoare a lui către Racoţi, principele destituit al Transilvaniei, 1619, Iorga, *Studii şi doc.*, IV, p. 58. In muzeul din Belgrad se află un steag al lui *Mihai Radu* care se intitulează şi „Arhiduce al părţilor megieşite”. Asupra acestui titlu, care aminteşte acel de Herzeg al „Amlaşului şi Făgăraşului” din vechime, vezi N. Iorga, *Steagul lui Mihnea Vodă Radul* în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXXVI, 1911, p. 529.

văzut arătându-se odată în Muntenia, pe timpul domniilor greceşti ale lui Radu Mihnea şi Leon Tomşa.

Mihnea purta un nume românesc, şi se pretindea fiu al lui Radu Mihnea (1611 — 1616, 1620 — 1623) [22], ceea ce nu-i folosia mult în privirea românismului său, întru cât deşi de origine Român, se grecizase cu totul, fiind crescut între Grecii Răsăritului.

Chiar dacă acest Mihnea ar fi fost odrasla fostului domn, se vede că simpatiile tatălui său pentru Greci făcuse ca el să fie crescut în Constantinopole, unde trecea drept Grec, şi tot aşà cu drept cuvânt îl considerau şi Românii pe capul cărora se năpustise cu domnia. De aceea spune despre el Anonimul românesc că erà „un Grec cămătar; tată său l'au chemat Iane Surdul, iar pe dânsul l'au chemat din botez Franţi; deci izvodindu-se de mic a urma lui Ismail feciorul Agarei, fugit-au dela părinţii lui şi s'au dus la Ţarigrad şi s'au curtenit la Kinan paşa, zicând că este feciorul Radului Vodă, nepot Mihnei Vodă şi aşà şi-a petrecut viaţa la Turci ca la 40 de ani" [23].

Dacă filiaţia lui care nu puteà fi pe de altă parte decât nelegitimă, este îndoelnică, fireà lui de Grec este atestată prin documente contimporane de o autenticitate netăgăduită, Numele ce-l purtà el la Constantinopol erà *Gioan bei*; aveà reputaţia de om învăţat şi erà prietinul rezidentului german Schmidt. Izvoarele străine spun, ca şi cronica română, că el trăià în casa lui Kinan paşa şi identitatea lui Gioan bei cu Mihnea este chiar formal atestată de rapoartele germane, care 'l pomenesc sub numele de „Gioan bei care mai târziu s'a numit Mihnea" [24]. Cheltueala lui Gioan bei pentru căpătarea domnii se urcă la 200.000 de lei, din care 70.000 sultanului, în urma căreia este primit la sărutarea papucului, e îmbrăcat cu caftan, i se pune pe cap o cucă cu o pană înnaltă asemene unui paşă, şi precedat de 6 stegari, 3 călări şi 3 pe jos, pleacă către Muntenia în 31 Ianuarie 1658. Chiar a doua zi după pornirea noului domn din capitala împărăţiei, soseşte aice o deputăţie de boieri din Muntenia, cu o hârtie iscălită aproape de toată boierimea cea mare a ţărei, în care se spunea: „că sultanul să nu-i obijduiască cu vre un principe sărman, căci atât ei cât şi ţara lor ar fi îndestul de săraci, şi ceea ce nou numitul a luat cu împrumut dela Evrei

---

[22] Vol. VI, p. 19 şi 42.

[23] *Mag. ist* IV, p. 346. De acea îl numesc unele documente *Ioan Radu* altele *Ioan Mihnea Radu* Hurm. *Doc.* V, 2, p. 42 şi 56.

[24] Gutachten Rudolphs Schmidt über die gegenwärtige Sendung an die Pfort. Wien. August od. Septembre 1658 în extract în Hurmuzaki *Fragmente* III, p. 244: Gioan bey später Mihnea gennant". Un raport venețian din 16 Martie 1658, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 42, spune despre Mihnea că era „un gentilhuomo *greco*, frigliolo del gia Radulio Voivoda, allevato in Constantinopoli in casa del vechio Kinan-Passa".

şi a cheltuit la Poartă, va căuta să o scoată din biata Muntenie cu dobândă şi încincit [25];, că în deobşte ei nu pot primì în nici

Mihnea al III-lea

un chip pe Gioan bei de principe, întimpinare ce nu puteà decât să întărească poziţia Grecului, şi el pleacă, cu tot timpul cel

[25] Asupra datoriei lui Mihnea de 35 de pungi către nişte Evrei din Constantinopole vezi un doc. din 1662 *Iorga, Studii şi Doc.* V, p. 123. ,,Deci din acest venit al ocnelor fost'a rânduit Mihnea Vodă la nişte Ovrei din Ţarigrad că a fost datoare domnia 35 pungi, însă ovreii anume Mucaciu şi Ibrain Celebi (pe turceşte) cari slujiseră la Sultana Valideaua muma împăratului''.

rău și furtunos ce-i stăteà împotrivă, după ce avù o întrevedere într'o noapte cu rezidentul german, care-i dorì mult noroc în domnie [26].

Sultanul dă ordin hanului Tătarilor și pașei de Silistra a'l introduce pe Gioan bei în Muntenia. Constantin Șărban se retrage cătră munți, adunându-și o armată ca la 30.000 de oameni cu care ar fi putut luptà cu isbândă contra rivalului său; dacă nu ar fi fost trădat de oștirea lui îndată ce ea simțì apropierea dușmanului. Șărban trecu în Transilvania, unde împreună cu Racoți principele depus al acestei țări se înțeleseră asupra mijloacelor de a se opune asuprirei comune. Năvălirea Tătarilor în Muntenia și Moldova unde tot pe atunci se scotea Gheorghe Ștefan și se înlocuià cu Ghica, fù însoțită ca totdeauna de acele scene de groaznică prădare ce caracterizau apucăturile acestor oarde barbare [27].

Totuși Gioan bei întimpină neînvinse greutăți la întemeierea stăpânirei sale. Combătut pe de o parte de boieri, iar pe de alta amenințat de Racoți și de Șărban, neputându-se mănținea decât cu sprijinul Tătarilor, care prin prădăciunile lor îngrozitoare resculau toată țara în contra acestei năpăști de domnie ce-i venise pe cap, el trebuià să devină curând chiar pentru Turcii ce'l sprijineau, o greutate [28].

După cât se vede însă înnălțarea cam neașteptată a Grecului la domnia Munteniei făcuse să i se clatine minteà, cea nu prea bine cumpănită. In curând după întronarea lui, el dă semne vădite de turbare a cugetărei sale: ie titlul de arhiduce, face să fie uns și coronat în această însușire în catedrala din Târgoviștea, și trimite soli la Poartă care să ceară pe de o parte recunoașterea noului său titluș, pe de alta alipirea Transilvaniei Moldovei și a cetății Silistria către principatul său [29]. Nebunul aveà totuși momente limpezi, când erà vorba de a luà măsurile necesare spre a păstra șovăitoarea lui domnie.

Barcsai, noul principe al Transilvaniei, fiind îndatorit a răspunde ca cheltueli de răsboiu pentru întronarea lui, suma de 500.000 de lei, și ne trimețând decât 5.000, Mihnea pentru a se pune bine la Poartă îl pârăște, că de și ar aveà toată suma adunată, nu voește s'o trimită, fiindcă sperează cu timpul să fie iertat de o parte din ea. Apoi el nu lasă în părăsire nici mij-

---

[26] Reniger c. împăratul, 13 Fevruarie 1658, Hurm. *Frg.* III, p. 237.

[27] Rapoartele lui Simon Reniger către împăratul, 13 și 28 Febr., 12 Martie 16 și 8 *Ibidem*, p. 237—240. Comp. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 43 și 45.

[29] Simon Reniger către împăratul 10 și 28 Mai 1658, Hurm. *Frg.* p. 243.

[29] Simon Reniger către împăratul 21 April 1659, *Ibidem* p. 246. Comp. Călugărul Ibignancourt din Mai 1659 Hurm. Doc. *Suplement*, I, p. 245. Mihnea bătu chiar o medalie cu insemnele vulturului imperial cu coroană. Una din ele este trimisă drept curiozitate de călugărul Ibignancourt (nu se știe cui) odată cu scrisoarea citată.

locul esenţial, împărţirea de bani la dregătorii sultanului, şi merge chiar mai departe; pune să zidească o Moschee în Muntenia şi lasă a se înţelege curânda lui întoarcere la religia mohametană [30].

Domnii depuşi din toate trei ţările vasale ale Porţei, Gheorghe Racoţi, Constantin Şărban şi Gheorghe Ştefan se hotărâseră a se opune Porţei, alegând ca loc de împotrivire Transilvania, în care Racoţi păstrase încă o puternică partidă, şi care oferea prin poziţia ei un tărâm mai uşor de apărat. Aceşti trei principi îşi propun a scoate de o camdată pe Mihnea din Muntenia şi pe Ghica din Moldova, şi înapoind scaunele lui Şărban şi Ştefan, cu ajutorul lor apoi să scoată pe Barcsai din Ardeal.

Mihnea alungat de aliaţi, este însă restabilit în scaun de Turci, iar Gheorghe Ştefan este bătut de Ghica. „Tiranul dirept fantastic adecă buiguitor în gânduri", cum îl caracterizază Miron Costin [31], în mânile cărora Turcii nu se temuse a lăsa frânele ocârmuirei muntene, prin una din acele sărituri proprii celor cu mintea neîntreagă, trece deodată din partea Turcilor în acea a răsculaţilor, aliindu-se cu cei trei pretendenţi, spre a se revolta în contra sprijinitorilor săi de până acuma. Pe când însă răscoala din partea acelora se înţelegea dela sine, ca unii ce pierduseră scaunele lor şi doriau să le recapete, acea a lui Mihnea este cu totul lipsită de bun simţ, căci neputând nimic câştiga prin ea, putea pierde totul, şi întăreşte părerea comună, ce umbla asupra lui, că nu era în întregimea minţei sale. Intrarea lui Mihnea în alianţa răsculaţilor face ca unul din ei şi anume Gheorghe Ştefan să fie eliminat, întru cât de altfel ar fi fost mai mulţi domni decât scaune disponibile. Apoi aliaţii erau mai mulţămiţi a avea în rândurile lor un domn în scaun, care dispunea de puterea unei ţări, decât un pribeag mai mult şi mazil precum erau şi ei. Acesta împinge pe Gheorghe Ştefan a părăsi Transilvania şi a apuca la colindat pe la curţile Europei, spre a'şi recăpăta pierduta domnie [32].

Seraskierul trecând prin Muntenia pentru a pătrunde în Transilvania contra lui Gheorghe Racoţi, Mihnea care era ordonat de Turci a-l însoţi în expediţie, propune boierilor ca să'i taie. Boierii spăimântaţi de gândul nebun al lui Mihnea, o rup de fugă; iar Pârvul visternicul Predescul denunţă chiar paşei uneltirile domnului. Mihnea văzându-se în pericol, merge la paşă, îi dă bani, şi pârăşte el pe boieri că ar fugi de slujba îm-

---

[30] Reniger catra împăratul, 26 Iunie 1659, Hurm, *Frg.*III, p. 247—248.

[31] *Letopisețele*, I, p. 341. Ed. Ureche, I, p. 657.

[32] Vom arăta rătăcirile lui la istoria Moldovei. Incă din 1659 gasim pe Mihnea îndemnând pe Racoţi a se folosi de prilej spre a introduce pe Şerban în scaunul Moldovei, N. Iorga, *Studii şi doc.* IV, p. 58.

păratului; ucide apoi pe Predescu, Istrate postelnicul, Radul aga Bărsăscu, Vintilă căpitanul, Badea vătavul şi pe Preda Brancovanu şi vroeşte să pună mâna şi pe Constantin postelnicul Cantacuzino dela Filipeşti; dar el fuge la Braşov şi apoi la Ghica în Moldova. Aice fiul său Drăghici se prinde în o adâncă prictenie cu Grigore fiul lui Gheorghe Ghica, care-i dă un zapis în 1659 April în 11, în care îi jurueşte că „chiar de se va despărţi cu trupul de el, iar cu sufletul şi cu credinţa să fie nedespărţiţi unul de altul"[33]. Vom vedeà mai târziu cum înţelese Ghica a păstra această prictenie. Mihnea scăpase prin aceste cruzimi, pe care el le arăta ca făcute în interesul Turcilor, de prepusul de hainire pe care 'l trezise în mintea lor pâra Predescului. El se preface a le fi prieten, şi le cere bani spre a'şi întărì oştirea slăbită prin părăsirea boierilor. După aceea propune din nou boierilor rămaşi pe lângă el răscoala contra împărăţiei, ceea ce prinzând tot atât de puţin ca şi în întâiul rând el ordonă un nou măcel în ei. „Stringându-i pe toţi într'o sară şi având pe ucigaşi gata, câte pe unul îi luà de-i zugrumà, şi-i arunca din casă jos pe fereşti, iar tubulhanaua (muzica)ziceà până i-au isprăvit pe toţi"[34].

Mihnea văzând că nu poate să determine ţara a împărtăşi nebunul lui gând, căci acuma ceeace altă dată erà o pornire firească acuma sa . . . se hotărăşte să'i dee fiinţă în contra voinţei ei. Se face o întâlnire a tuturora răsculaţilor la Braşov, în care Racoţi este ales de cap al întreprinderei. Se atribuià Moldova lui Constantin Şărban, pe când lui Mihnea i se făgădueşte şi de acolo înnainte păstrarea Munteniei. Grecul mulţămit dărueşte pe Racoţi cu o blană de cacom şi un cal bogat înşăuat, primind dela fostul principe al Transilvaniei o sabie de onoare şi un ajutor de 500 oameni[35]. In urma acestei înţelegeri Mihnea trimite pe Gheorghe Băleanu vornicul în Moldova cu oştirile sale şi cu a le lui Racoţi în contra lui Ghica, spre a-l scoate din scaun, şi a pune pe Şărban; iar în Muntenia el pune să taie pe toţi Turcii din Târgoviştea, apoi arde Brăila şi Giurgiul. Băleanu izbuteşte de o camdată a alungà pe Ghica. Armata lui este însă curând după aceea zdrobită de Tătari, Mihnea în Muntenia bate pe Turci într'o mică încăerare, iar peste noapte au venit veste neagră lui Mihnea. că Turcii au bătut pe Racoţi la Deva[36].

---

[33] *Genealogia Cantacuzinilor*, vezi titlul întreg mai jos, (nota 19), p. 108.

Mag. ist. I, p. 322 La unul din aceste măceluri se referă un raport veneţian din 29 Iulie, 1659, „Il principe di Valachia ha fatto decapitar molti baroni richissimi". Hurm *Doc.* V, 2, p. 61.

[35] Reniger către împ. 1 Neomvrie 1659, Hurm. *Frg.* p. 248.

[36] Zinkeisen *Gesch des osm. Reichs*, V, p. 886. Lupta se întâmplă la 22 Noemvrie 1659.

Tot atunci află Mihnea şi despre pierderea suferită în Moldova. El vroeşte totuşi să se mai împotrivească; oastea lui însă îl ameninţă a-l da pe mâinile Turcilor, şi atunci Mihnea fuge peste munţi, părăsind domnia. El moare, puţin timp după aceea [37]. Turcii văzând că Târgoviştea aşezată nu departe de graniţa transilvană înlesneşte periculoasele relaţii cu această ţară, ordonă, odată cu strămutarea lui Ghica din Moldova în Muntenia, să se dărâme cetatea precum şi mânăstirile ce o învecinau, şi să se strămute reşedinţa principilor la Bucureşti oraş aşezat mai în apropierea Turcilor. Acest fapt este întărit şi de cronicile muntene care spun că Ghica Vodă „au părăsit cu totul Târgoviştea ca reşedinţă şi au surpat şi casele de acolo şi le-au sfărâmat de tot, ca să nu mai fie scaun domnesc acolo. căci mai sub munte se temeau Turcii de hainie [38].

Gheorghe Ghica. 1659 — 1660. — Era de neam Albanez din părţile greceşti; venise în Moldova încă dinnaintea domniei lui Vasile Vodă „neguţitorie ţiind" până la suirea acestuia în scaun. „Fiind de un neam cu el, Arbănaş, l'au tras Vasile Vodă la curte şi de odată la boierie mai măruntă, apoi vornicia cea mare de ţara de jos au ajuns, şi ţiindu'l Vasile Vodă de credinţă l'au trimis la Poartă capuchihae, văzându'l şi om contenit la toate şi scump, cum se cade hie când capuchihaele să hie" [39]. Din atare dregătorie el fusese numit domn în Moldova la mazilirea lui Gheorghe Ştefan în 1658, puţin timp după rânduirea lui Gioan bei sau Mihnea în Muntenia şi purtându-se acolo cu credinţă către Poartă în timpul răsvrătirilor lui Racoţi şi a partizanilor lui, i se dăduse la alungarea lui Mihnea tronul Munteniei. Capidjilar Chehaiasi, însărcinat cu întroducerea lui Gheorghe Ghica în domnie, aveà ordinul de a lăsa de o camdată şi Moldova tot sub domnia lui Ghica, până ce Poarta va găti un om vrednic de a luà ocârmuirea acelei ţări [40], aflat în curând în persoana lui Ştefan fiul lui Vasile Lupu.

---

[37] După expresia energică a lui Neculai Mustea care biciueşte nebuniile lui: „şi sufletul curând şi-au borât în prăpăstiile iadului".

[38] Reniger către împ. 21 Decemvrie 1659 Hurm. *Fragmente*, III, p. 249. *Mag. ist.* II, p. 214. Această potrivală deplină între arătările cronicelor şi ale documentelor arată cât de mare valoare trebue pusă pe notiţele raportate de cronicari asupra faptelor contimporane, chiar atunci când nu le putem controlà prin asemenea izvoare.

[39] Miron Costin, *Letopisețe*. I. p. 336. Textul îndreptat după ediţia critica a lui V. A Ureche, I, p. 649.

[40] Reniger către împ. 1 Noemvrie, 1659, Hurmuzaki, *Fragmente*, III, p. 249. Ghica apucă scaunul Munteniei în Decemvrie 1659. Vezi un raport al lui Bal larino către dogele din 22 Dec. 1659 Hurm. *Doc.*, V. 2, p. 69: „il possesso dato a Gica novo principe di Valachia ricevuto da que sudditi senza contrasto, lontan affato del timore dinovi disturbi di Miena". Gheorghe Ştefan deşi detronat, se privià tot de Domn al Moldovei. Vezi o scrisoare a lui din 1659 Decemvrie în a către municipalitatea din Lemberg în Hurm. *Doc. Supl.* II, 3. p. 74.

Oştirile turceşti şi tătăreşti, care introduseră pe Ghica în domnia Munteniei, prădară după obiceiul lor ţara în chipul cel mai crud [41]; iar Ghica Vodă „dacă s'au aşezat la scaun în Bucureşti, trimis'au poruncă în ţară ca să se strângă cine va fi rămas şi să meargă cine'şi la moşia lui, să se apuce de hrana lui şi să'şi dee haraciul împăratului. Şi arată milă mare asupra săracilor şi le făceà judecată dreaptă; nimene nu se întorceà obidit dela divanul lui; aşişdere şi slujitorilor le făcù căutare şi câţi ziseră că sunt robiţi, săraci, fugiţi, morţi, pre toţi îi scoase de la catastih, şi celor ce rămaseră le dete scădere din destul şi iertă pre toţi greşiţii" [42].

In curând însă paşnicile îndeletniciri a le lui Ghica fură turburate. Racoţi anume tot se mănţinea în Ardeal, şi Constantin Şărban cearcă în luna lui April 1660 o nouă năvălire în Muntenia. Ghica Vodă, nepregătit pentru a susţinea lupta, fuge la Giurgiu cu toată curtea lui, „iar Constantin Şărban Vodă au întrat în Bucureşti la 1 Mai şi s'au adunat toţi dorobanţii şi seimenii lângă dânsul şi veniră din roşii şi din toată cetele de se închinară lui şi se apucară iar de hoţiile lor cele obicinuite, stricând şi jăcuind bucate boierilor şi tot ce găsiră şi făcură şi alte nebunii multe, că venise fără veste de lovise pre Ghica Vodă la Giurgiu, pre învărsatul zorilor şi care cum putură, scăpară, unii în cetate, alţii în şăici, alţii în prud; mulţi s'au înnecat, pre mulţi i-au prins afară şi ce aflară luară cu jaful tot, şi iar s'au învârtejit înapoi la Bucureşti" [43]. Sultanul trimise pe Gian Aslan paşa şi pe Kinan paşa cu oştile turceşti şi pe Ak-Mârzea cu Tătarii, care luând pe Ghica Vodă din Giurgiu îl readuseră la Bucureşti în 21 Mai; iar Constantin Şărban se retrase în pripă înnaintea lor înnapoi peste munţi. Tot pe atunci, 21 Mai, Racoţi dădeà în contra Turcilor ultima desperata sa luptă, în care nu mai erà vorbă de a învinge, ci de a muri vitejeşte. Mândrul Ungur după ce fusese bătut la Deva, asediase Sibiul, pentru ca prin luarea lui să-şi capete un punct de sprijin în Transilvania. Sidi Ahmed, paşa de Buda, care'l bătuse la Deva, nu'l lăsà însă să-şi îndeplinească scopul, ci înconjurà el însuşi cu armata lui de patru ori mai mare pe cei 6000 de oameni ai lui Racoţi. Acesta văzându-se pierdut, îşi alege 1000 de călăreţi hotărâţi ca şi el, şi se repede cu ei în şirurile cele mai dese ale Turcilor, unde toţi până la unul găsiră o moarte glorioasă şi în fruntea tuturora viteazul lor conducător, nenorocitul Racoţi care fù găsit mort pe câmpul de bătălie străpuns de patru lovituri [44].

---

[41] Reniger către împ. 16 Ianuarie 1660. Hurm. *Frg.* III, p. 249. *Anon. rom.* în *Mag. ist.* IV, p. 354.
[42] *Ibidem* p. 354.
[43] *Ibidem*, p. 355.
[44] Zinkeisen, IV, p. 887.

Constantin Şărban pierzând putinţa de a se mai mănţinea în Ardeal, trece la Cazaci, de unde apoi se încearcă asupra Moldovei.

In Muntenia însă se iviră în curând urmările acestor fapte desperate, care 'şi aveau originea lor în nebunia lui Mihnea al III-le. O foamete mare se încuibă în ţară, urmată de o ciumă cumplită, pe care norodul superstiţios le credeà o dreaptă răsplată trimisă de Dumnezeu pentru a pedepsi nesocotinţile omeneşti [45]. Erà într'adevăr o pedeapsă, însă nu trimisă de Dumnezeire, ci atrasă de oameni ca o consecvenţă neapărarără a faptelor lor ce conţin totdeauna în ele însăşi urmări, pe care numai neştiinţa le atribue unor puteri supranaturale. Oamenii bântuiţi de atâtea răle părăsiau ţara pe întrecutele; dările nu se putură încasa, şi haraciul neputând fi răspuns la timp, sultanul mazileşte pe Ghica.

Destituirea lui mai avuse încă un motiv. Marele vizir Kiupruliul, atot puternic la Poartă şi domnind el în locul sultanului, se hotărise a pune un capăt veşnicilor neorândueli ce se petreceau în ţările vasale dela nordul Dunărei, şi vroia să le lege într'un chip mai nemijlocit de împărăţie, prefăcându-le câte trele în paşalâcuri. El vroia să înceapă cu Muntenia, şi luând ca pretext neplata la timp a haraciului, însărcinează pe paşa din Silistra să trimită 300 de călăreţi, care pun mâna pe Gheorghe Ghica în reşedinţa lui, îl pradă atât pe el cât şi pe familia şi pe curtea lui, îl bagă în fiere şi'l duc la Adrianopole pe la începutul lui Septemvrie 1660, unde este aruncat în temniţă. După aceea îl trimit tot încătuşat către începutul lui Octomvrie la Constantinopole, unde este reţinut într'o strânsă pază [46]. Totuşi vizirul părăseşte în curând gândul de a reduce ţările dunărene în paşalâcuri turceşti, fiind întors dela el prin stăruinţele postelnicului Constantin Cantacuzino, boier muntean care stătea în mare vază la Turci [47]. El reînnoi înnaintea vizirului argumentele acele ce oprise în mai multe rânduri pe Turci de a da fiinţă gândului de atâtea ori desmierdat de ei, punându-le în vedere că prefacerea în paşalâcuri a unor ţări anevoie de apărat ar mări numai greutăţile imperiului, amintindu-le năcazurile ce le aduceà paşalâcul din Ofen. Apoi Ţările Române, fiind puse sub ocârmuirea directă a Turcilor, trebuiau să înceteze de a da veniturile mănoase pe care ei le trăgeau acuma din ele. In sfârşit,

[45] Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 323.

[46] Reniger c împăratul, 7 Oct. 1660, Hurm. *Frag.* III, p. 254. Cronicul lui C. Daponte, Erbiceanu, *Cronicari greci care au scris despre Români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1890, p. 9, spune că vizirul cerând lui Ghica 30 de pungi, domnul s'ar fi rugat să mai aştepte, iar că fiul lui Gheorghe Ghica, Grigorie, ar fi substras răspunsul şi înlocuit cu un refuz de a plăti, rugămintea de aşteptare, refuz ce aduse destituirea domnului.

[47] Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 357.

şi aice erà punctul hotăritor, o asemene măsură mai puteà provocà şi periculoase răscoale, care sprijinite de puterile vecine ce aveau interes a împedeca înnaintarea puterei turceşti, ar puteà complicà pe Poartă în cumplite răsboae [48]. Vizirul recunoscând în acel ce ţinea asemenea vorbe un om superior, îi lăsă lui însărcinarea de a găsi un domn pentru Muntenia. Cugetul înnalt al postelnicului se vede mai ales din faptul, neauzit pentru acele timpuri, că nu păstrează domnia pentru el, când nu aveà de cât a spune un cuvânt spre a o lua. In nişte vremuri de o goană aşà de turbată după domnie, ca acel în care el trăia, a asemene reţinere este vrednică de admirare şi îndreptăţeşte vaza cea urieşă de care postelnicul se bucura atât la Turci cât şi la Creştini.

Cantacuzineştii. — Cine erà acest Cantacuzino postelnicul?

Familia *Cantacuzinilor* este una din acele ale căror origini se pot urmări mai departe, nu numai din Răsărit, dar chiar din întreaga Europă. Lăsând la o parte începuturile ei, pe care unii le cobor din casa de Valois a regilor Franţiei [49], alţii din regi traci şi alţii în sfârşit din baroni scandinavi, constatăm că încă prin veacul al XII-le, Cantacuzinii formau o puternică şi bogată familie în imperiul bizantin, ceea ce dovedeşte dela sine o origine mai veche. Cea d'întâi pomenire a unui Cantacuzino însă fără nume de botez, este aceea a unui general bizantin trimis de împătatul Alexios în o luptă contra lui Tancred nepotul

---

[48] D. Gaffron amb. prusian c. Frideric al II-lea 10 Oct. 1783 în N. Iorga *Acte şi Frag.* II, p. 172 : „la Porte a regardé jusqu'à présent comme un mal nécessaire de laisser toujours les deux principautés à l'abandon dans toute les guerres *dans la crainte* d'y soulever les peuples". *Genealogia Cantacuzineştilor* ed. Iorga p. 308, zice şi ca „temerile de împărăţiile vecine au zăticnit aceasta (prefacerea ţărilor Române în paşalâcuri). Citaţiile mele sunt luate cele mai multe după manuscrisul original consultat de mine mult înaintea publicării lui Iorga.

[49] Aşa arată importantul document de familie ce se află în păstrarea lui Gh. Gr. Cantacuzino din Bucureşti, şi care poartă titlul : *Genealogia familiei Cantacuzinilor*, a căria origine se trage din neamul de Valua din pairii de Franţia, de la anul 800 până la 1787. Scrierea, un volum în 4 de aproape 500 de pagini, a fost alcătuită după două lucrări, una făcută după istorici şi documente de dascălul şi învăţatul grec din Bucureşti, Saul Arvanitohoritul, pe la 1765, şi alta păstrată de grăfina O'Donnel soţia comitelui englez O'Donnel, fiica lui Raducanu Cantacuzino, el însuş fiu al lui Ştefan Cantacuzino cel ucis împreună cu Brancovanu. Această genealogie a fost şi publicată în parte. In *Buciumul* lui Cezar Boliac din 1863 No. 23 şi următoarele. Acum a fost tipărită şi în volum de N. Iorga. Asupra originei franceze a familiei Cantacuzinilor, avem o indicaţie în o carte foarte rară intitulată. *Discorso* di Theodoro Spandugino Cantacuzino, gentilhuomo constantinopolitano della origine de principi turchi. Scrierea este reprodusă în *Historia Universale dell'origine et imperio de Turchi raconta da* M. Francesco Sansovino, Veneţia, apresso Mihael Bonelli, 1583, In ea se spune la p. 185, despre Ioan Cantacuzino, care ajunge împărat că „era piu nobile che persona la quale fosse în Gracia, che egli discendeva da dodici pari de Francia".

lui Boemund în 1107. Altă pomenire este acea a lui *Ioan*, pe timpul împăratului Manoil Comnen, arătat ca om cu mare vază, general și încuscrit cu împăratul a căruia nepoată, Maria Comnena, fiica sebastocratorului Andronic, o ţineà în căsătorie [50]. Fiul lui Ioan, *Manuil Cantacuzino* [51], este trimis de acelaş împărat înpreună cu Andronic în potriva Turcilor în Asia, unde dobândeşte asupra lor o mare izbândă. Nu se ştie însă din ce pricină mai tărziu împăratul se supără pe el şi'l aruncă în închisoare. Intâlnim pe un al doile *Ioan* Cantacuzino, probabil fiul lui Manuil pe timpul urzurpatorului Andronic Comnen (1183—1185), pe care tiranul îl orbeşte din pricină că lăsase să fugă din închisoare pe Constantin Angelul. Acest Ioan al II-le Cantacuzino au avut de soţie pe fiica lui Andronic Angelul, sora viitorilor împăraţi Isac şi Alexios Angelul. Ioan Cantacuzino piere într'o luptă cu Românii din Macedonia, în contra cărora, deşi orb, fusese trimis de către cumnatul său Isac Angelul, după ce ajunge împărat (1185) [52]. *Mihail* Cantacuzino ajută lui Alexios Angelul a se răscula contra fratelui său Isac. Din faptul că Nicetas spune despre Mihail că ar fi fost unit prin familie cu împăratul [53], se poate încheie că erà fiul lui Ioan şi a surorei lui Isac Angelul. In acelaş timp cu aceşti Cantacuzini, a căror coborire din tată în fiu se poate stabili cu destulă siguranţă, mai sunt şi alţii, precum unul *Teodor* care moare în 1183 în o luptă în Bitinia; altul *Andronic* trimis de împăratul Isac al II-le Angelul (în anul 1189), ca să ducă împăratului Frederic în timpul expediţiei cruciate, cele trebuitoare armatei [54]. Din unul din aceştia trebuia să se coboare *Manoil* Cantacuzino pe care 'l întâlnim pe timpul împăratului Ioan Batatze din Nikea, trimis în contra Genovezilor, care căutau să pună mâna pe Rodos în anul 1250. După toate probabilităţile acest Manoil fu tatul unui *Cantacuzino* a cărui nume nu se ştie, el însuşi părintele împăratului *Ioan Cantacuzino* cu care familia Cantacuzinilor se urcă pe tronul împeriului bizantin, de oare ce aflăm pe Manuel Cantacuzino încă în viaţă pe timpul împăratului Manuel Paleologul (1261—1282). Să urmărim acuma coborirea familiei Cantacuzinilor dela împăratul Ioan până la Mihail Cantacuzino, cel ucis de sultanul Amurat al III-le în 1578, din care se trag fără nici o îndoială Cantacuzinii români.

—

[50] Scriitorul bizantin *Ducas* ed Bonn, p. 27 numeşte pe Ιωαννης Κανταχουζηνὸς ανὴρ ευγενησ τε καὶ τῶν πάλαι ἡρώων απογυνς, Cf. *Nicetas, Choniates*. ed. Bonn. p. 121 şi 136 *Cinnamus*, ed. Bonn, p. 109.

[51] *Cinnamus* p. 293: «Ἰωάννῃ τῶ Κανταχουζηνῷ, παῖς ἠν Μανουὴλ». Comp. *Nicetas*, p. 254.

[52] *Nicetas*, p. 335, 489 şi 660.

[53] *Nicetas* p. 593: «ὁ Κανταχουζινὸς Μιχαηλ, κατὰ μένος τῶ βασιλε σοιαπτόμενος".

[54] *Nicetas*, p. 349 şi 526. Vezi şi Ducange, *Historia byzantina*, Lutetiae Parisiorum, 1680, p. 259. (Familia Cantacuzenorum).

Impăratul *Ioan Cantacuzino* domneşte dela 1347—1355, are de soţie pe Irina fiica lui Andronic Asan, un coboritor din Asăneştii împărăţiei româno-bulgare, având cu ea pe următorii fii: *Mateiu* care a fost şi împărat, însă numai un an de zile 1355 1356, *Toma* Cantacuzino care trăia pela 1358 [55] şi *Manoil* Cantacuzino, făcut de tatul său în anul 1349 duce de Sparta, din care se trag Cantacuzinii pe care îi găsim mai târziu în Peloponez, însurat cu fiica lui Jean de Lusignan care ajunge mai târziu rege de Armenia. Mai are şi trei fiice Maria, Theodora şi Elena [56], măritate după deosebite personaje însemnate ale timpului.

Mateiu Cantacuzino împăratul are de soţie pe Irina Paleologhina cu care naşte trei fii: pe Ioan, Dimitrie şi Gheorghe şi mai multe fete. Din aceştia *Gheorghe Cantacuzino supranumit Suchetai*, erà om cu mare reputaţie între Greci după cum ne spune urmaşul său Spandugino [57]. Una din surorile lui Gheorghe erà împărăteasă de Trapezunt, iar a doua numită Irina, soţia despotului Sârbiei Iurgo şi muma lui Lazăr, celui ucis în luptele cu Turcii [58].

Fiul lui Suchetai fu *Manoil* Cantacuzino care „prin mărimea vazei sale şi nobleţea sângelui său avea puţini asemeni între Greci. şi fu ales de Albaneji drept duce, schimbându-şi numele din Manoil în Ghin Cantacuzino", pela anul 1453 [59].

Dela acest an înnainte găsim pe Dimitrie Cantacuzino care se bate pentru Florentini şi moare în 1576 şi este îngropat în biserica sf. Dominic din Piza. Acest Dimitrie este tatul vestitului Mihail Cantacuzino pronumit de Turci Şaitan-Oglu [60], adecă fiul dracului, născut pela 1525 [61]. Şaitan Oglu este de sigur

[55] *Ducas*, p. 209; *Gh. Phrantzes*, p. 386.

[56] *Cantacuzenus*, ed. Bonn, II, p. 195.

[57] Spandugino, *l. c.* p. 189.

[58] *Ibidem*, p. 190, 193.

[59] *Ibidem*, p. 192. Chalcocondila, ed. Bonn, p. 407.

[60] Vezi în cronicul lui C. Dapontes, Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 22, împrejurarea hazlie care aduse asupra lui Cantacuzino acest supranume. Până la publicarea poemei lui George Etolianul nu se cunoştea numele tatălui lui Şaitan Oglu. Acest poem scris de un om din casa acelui vestit nobil grec ne spune la versul 355 că pe tatăl lui Mihail îl chema Dimitrie:

λέγουσι... τον Μιχαήλ

. . . . . .

Σἴχε καὶ πατερα πρωτη

. . . .

Κὺρ Δημήτριος ἐκεῖνος
ἦτον κ' εἶς τὸ γένος φίνος»

N. Băncscu, *Un poème grec vulgaire relatif à Pierre le Boiteux* 1912, p. 28. N. Iorga, care nu cunoştca acest poem, presupunea că tatul lui Mihail se numia Alexios Cantacuzino, *Genealogia*, p. XXI.

[61] Că Mihail Cantacuzino era născut pe la 1525 se vede de pe aceea că Crusius, contimpuran cu Mihail, spune în *Turco-Grecia*, p. 211, că la moartea lui, în 1577 „periit non multo quinquagenario major".

un coborâtor din această familie cu aşa de întinse ramificări. Ceeace este şi afirmat de Gerlach continporanul lui Şaitan Oglu care spune că Mihail Cantacuzino se trăgea din vestita familie grecească a Cantacuzinilor[62].

Anume în afară de Cantacuzinii arătaţi, se mai întâlnesc şi ramuri laterale, din care a putut pe lângă ramura centrală să se coboare Mihail Cantacuzino. Aceşti Cantacuzini a căror stârpe nu mai poate fi stabilită, sunt următorii : Alt Dimitrie Cantacuzino care trăia la Constantinopole pela 1420 şi care moare împreună cu ginerile său Nichifor Paleologul, apărând oraşul contra Turcilor. *Ioan Cantacuzino* care s'au aflat faţă la întronarea lui Constantin Paleologul, ultimul împărat bizantin şi a fost pus de el guvernator al Corfului : *Stravromitis Cantacuzino* care era guvernator la Zituni pe la 1425. *Toma Cantacuzino* cumnatul regelui Sârbiei, Gheorghe Brancovici, apără în 1435 Semendria contra sultanului Amurat al II-lea. Un alt *Cantacuzino* este omorât de sultanul Mohamed al II-lea după luarea Constantinopolei. *Dimitrie* probabil fiul acestuia, fugit în Italia, unde moare la Florenţa şi este îngropat în biseirca sântului Dominic, în care se află piatra lui mormântală din anul 1536. Acesta va fi fost tatăl lui Mihail Şaitan-Oglu. *Antonie Cantacuzino* de la care istoricul Wolf cumpără în 1554 un manuscriş de istorie a lui Zonaras[63].

Cantacuzineştii în Ţările Române. — Să venim însă la întâmplările vieţei lui Mihail Cantacuzino celui mort la 1578, care se va adeveri ca stârpea netăgăduită din care se trag Cantacuzinii români, şi a cărui tristă soartă stă în legătură cu istoria Ţărilor Române, unde urmaşii lui căutară adăpostire.

Ca şi antecesorii săi, Mihail Cantacuzino este arătat ca omul cel d'întâi şi cel mai cu vază nu numai din toţi Grecii dar chiar şi din toţi străinii Constantinopolei; era neguţitorul împăratului şi era însărcinat cu procurarea blănurilor, stofelor de mătasă, de lână şi de aur precum şi a tuturor lucrurilor de care padişahul avea nevoie pentru persoana lui, pentru sultana şi pentru întreaga lui curte[64]. Fiind bogat încă prin moştenirea dela părinţi[65], asemene daraveri sporise averea lui într'un chip

---

[62] Gerlach's, *Tagebuch.*

[63] Asupra tuturor acestora vezi citaţiile în Ducange, *l. c.* p. 263. Pentru Toma Cantacuzino, adauge pe Zinkeisen. *Gesch. des osm. Reiches,* I, p. 584.

[64] Nicola Barbarigo c. dogele, 18 Martie 1578. Hurm, Doc. IV, 2, p. 103.

[65] Ştefan Gerlachs der aeltern *Tage-Buch der von zween glorwürdigsten Römischen Käysern Maximiliano und Rudolpho, beyderseits den andern dises Nahmens, höchsteliger Gedächtniss an die ottomanische Pforte zu Constantinopel abgefertigten, und durch den wohlgebohrnen Hern David Ungnad, zu Sonegk und Vreyburg u. s. w. Römisch Käyzerl. Rath. mit würcklicher Erhalt-und Verlängerung desz Friedens zwischen dem ottomanischen und Römischen Kayserthums und-demselben angehörigen Landen und Königreichen u. s. w. glüchlichst-vollbrachter*

neauzit. Prin darurile de tot soiul cu care încărca pe marii dregători ai Porţei, el îşi dobândise o înriurire covârşitoare, încât fără el nu se mai făcea nimic, nici instalări de patriarhi sau episcopi, nici numiri de domni în Ţările Române. Din toate aceste stăruinţi, mijlocite prin Mihail Cantacuzino, izvoriau însă pentru el venituri nesfârşite, care îl puneau în putinţă de a'şi spori pe fie ce zi influenţa lui la Poartă, şi prin aceasta adăugea fără încetare cifra avuţiilor lui. După lupta cea nefericită a Turcilor dela Lepanto (1571) în care flota lor fu aproape nimicită, Cantacuzino dărueşte sultanului 15 corăbii construite pe cheltuiala lui, şi după aceea în fie-care an el mai făceà pentru împărat câte un număr de corăbii [66]. Cantacuzino poseda o casă mare la Constantinopoli şi un palat la Anchiali, oraş din Tracia lângă Marea Neagră pe drumul dela Constantinopole la Marcianopole, aşezat între Soatre şi Develtum, şi care astăzi poartă numele de Akiali[67]. Zidirea acestui palat costase pe proprietar 20.000 de galbeni; erà încunjurat cu un zid înalt şi conţinea numeroase locuinţe, în care trăià nu numai Mihail Cantacuzino cu familia lui, dar încă şi întreaga lui curte care se suia la mai mult de 100 de inşi. La moartea lui Mihail, călăul său Alibeg „găseşte o comoară atât de însemnată constând din pietre scumpe, juvaeruri, blide de aur şi de argint, vaze, cupe, basenuri, tăblăli şi farfurii, (din care o parte îi fusese trimisă ca dar de către voevozii Moldovei şi ai Valahiei, iar cealaltă îi venia dela străbuni), catifele, mătasă, obiecte de ergintării, etc, încât el fu pus în cel mai mare grad de mirare, şi spuse că însuş împăratul său nu poseda asemene lucruri" [68].

Bogăţiile mari au fost însă în împărăţia otomană, totdeauna primejdioase celui ce le poseda. Pedeapsa cu moartea atrăgând totdeauna confiscarea averei, sultanii erau adeseori îndemnaţi de a'şi apropria de odată comoarele celui bogat, nemulţămindu-se chiar cu cele mai mănoase daruri din partea aceluia, care tot nu constituiau decât o mică

Gesandschafft: aus denen Gerlachischen zeit seiner hierbey bedienten Hoff-Prediger-ampts-stelle, eygenhändig auffgesetzten und nachgelassenen schriften. herfür gegeben durch seinen Enckel *M. Samuelem Gerlachium* special. Superitendenten zu Gröningen in dem Hertzogthum Würtemberg: mit einer Vorrede Hern Tobias Wagneri, der H. Schrift Dr. und Prof. zu Tübingen. Frankfurth am Mayn, gedruckt bey Heinrich Friesen, 1674, p. 463. Citaţiile din această carte rară le împrumutăm din Emile Legrand, *Recuil de poëmes historiques en grec vulgaire*. Paris, 1877, p. 1 şi urm., articolul: *Mort de Michel Cantacuzène* Cf. Crusius, *Turco-Grecia*, p. 67.

[66] Crusius, *l. c.* p. 67, Gerlachs *Tagebuch* p. 60. Asupra punerei şi depunerei episcopilor, vezi Crusius, p. 211.

[67] Pauly, *Realencyclopaedie des classischen Alterthums* I, p. 971, s. v. Anchiale. Nu poate fi vorba de Anchialul din Cilicia care s'a ruinat încă din vremile vechi. Cf. Crusius, p. 496.

[68] Gerlach's *Tagebuch*, p. 463 şi urm.

parte din totul din care se desfăceau. Bogățiile cele urieşe a le lui Cantacuzino fură pricina peirei lui. El căzuse în disgrație încă în anul 1576 când fusese închis în cele şepte turnuri, şi scăpase numai prin stăruința proteguitorilor săi, care ştieau că prin moartea lui vor pierde grasele bacşişuri, întru cât toată averea jertfei trebuia să încapă în mânile sultanului. Invinuirea ce i se aducea se vede de departe a nu fi fost serioază. Se pretindeà anume că el, Cantacuzino, fusese pricina de Petru Schiopu fusese scos din scaunul Munteniei şi înlocuit cu Alexandru al II-le fratele său cu care țara fiind nemulțămită Poarta aveà necontenit supărări cu plângerile boierilor. Dacă ne amintim că Alexandru al II-le fusese pus de sultan în tron încă cu 9 ani mai înainte, în 1567, atunci vom înțelege că se căuta numai pricină lui Mihail Cantacuzino [69]. Bine înțeles că toți duşmanii săi, şi numărul lor trebuia să fie în proporție cu bogățiile şi cu vaza lui, se bucurară foarte mult de disgrația puternicului om, pe cât se întristară iarăşi când îl văzură eşind din temniță. Mihail Cantacuzino înțelese însă în cotro mergeau lucrurile. El se hotărî atunci să se retragă dela curte şi din afaceri, spre a-şi petrece zilele departe de intrigi şi frământări. Tocmai această hotărâre a lui îl perdu desăvârşit. Cât timp el fusese în daraveri cu toți oamenii Porței, hrănindu-i necontenit cu grase daruri, el putea să aibă duşmani, dar aveà şi proteguitori căci pentru mulți erà un om folositor care trebuià păstrat. De îndată însă ce se retrase din afaceri, el pierdu orice însemnătate chiar în ochii celor ce-l sprijiniseră şi deveni numai ținta lăcomiei turceşti, celei în veci nesăturate. Veacul lui se apropia. Intr'o zi pe la începutul lui Martie 1578, un capigiu Alibei fu trimis de sultanul cătră Moldova. In drum trebuià să se opriască la Anhiali [70], spre a executà pe Mihail Cantacuzino care fu spânzurat chiar la poarta palatului lui, fără a se asculta nici rugămintele lui, de a'l lăsa măcar să'şi grijască sufletul nici țipetele şi vaetele familiei lui ce se aruncase la picioarele Turcului. Pretextul morții lui erà tot acea învinuire fără înțeles, că el ar fi pricinuit căderea lui Petru Şchiopu şi înlocuirea lui cu Alexandru al II-le. Se mai adăogeà însă şi altele mai temeinice, cel puțin în aparență; că Mihail Cantacuzino stăruise pentru a se da

---

[69] Giovanni Corraro c. dogele, 5 Septemvrie 1576, Hurm., *Doc.* IV, 2, p. 95 : ,,et perche costui (Savtan Cantacuzino) la fama d'esser stato causa col mezzo del bassa, del quale stato sempre favorito grandamente, che fosse scaciato l'altro Vaivoda et messo questo Alessandro". Asupra domniei lui Alexandru al II-lea vezi Vol. V al acestei istorii, p. 22. Invinuirile aduse lui Şaitan Oglu se află în o scrisoare a lui David Ungnad din 18 Iulie 1576, Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 117.

[70] Gerlach's Tagebuch, p. 463 şi urm. Din faptul că Anihiali era pe drumul ce ducea din Constantinopole la Moldova, se vede că este vorba de Anhiali acel din Tracia, şi nu de acel din Asia. Ce ar fi căutat prin Asia un trimis cătră Moldova? Crusius, p. 226 : ,,die 3 Mart 1578 in civitate Anchialo stangulatus est".

scaunul Moldovei disgraţiatului Petru, ceea ce provocase luptele cu Ioan Vodă al Moldovei, zdrobirea mai multor armate turceşti, amestecarea Tatarilor în ţară şi ruinarea ei, din care au rezultat lipsa de provizii în Constantinopole, mai ales în grâu şi carne pe care Turcii le trăgeau din Ţările Române. Apoi după uciderea lui Ioan Vodă şi restituirea lui Petru Şchiopu, proteguitul lui Cantacuzino, se născuse alt pericol pentru Turci, din amestecul ţarului Moscovei (prin poporul Cazacilor) în încercările neîncetat reîmprospătate ale fraţilor lui Ioan Vodă de a ocupa tronul Moldovei [71]. Toate aceste imputări făcute lui Cantacuzino ar fi avut temeiu, dacă Turcii l'ar fi ascultat fără a se înfruptà din darurile şi din sporirea de tribut dată de Petru Şchiopu spre obţinerea domniei Moldovei. Când ştim însă cum stăteau lucrurile cu cinstea şi neinteresarea Turcilor, atunci vom recunoaşte fără greutate că asemene învinuiri erau iscodite numai cât spre a îndreptăţi moartea bogatului Cantacuzino, fiind cunoscut că până şi tâlharul când pradă şi ucide, încă se face că se supără pe jărtfa lui, spre a căpăta *dreptul* de a o zugruma. Mihail Cantacuzino deşi va fi fost prin însuşi poziţia şi rolul ce'l juca, nu mai puţin prin moravurile timpului şi a încunjurimei sale, adus a se folosi şi el pe nedreptul din munca altora, se vede totuşi a fi fost un om deosebit între altele şi prin acea că poseda o cultură destul de însemnată. Se găsiră în casa lui mai multe cărţi şi manuscripte, cele mai multe de medicină, un număr de scriitori bizantini şi câte-va cărţi de religie. Crusius ne spune că la vânzare, unele din manuscriptele lui Cantacuzino ajunseră preţuri însemnate, din pricina concurenţei călugărilor din muntele Athos şi de aiurea [72]. Dacă ne amintim că împăratul Ioan Cantacuzino fusese scriitor, că Antonie Cantacuzino poseda iarăşi manuscripte ale istoriei bizantine [73], că Spandugino Cantacuzino s'au îndeletnicit de asemene cu istoria, atunci nu ne vom mira când vom găsi întreagă această familie deosebindu-se prin apucăturele ei culturale, şi mai ales prin un adânc cult al strămoşilor, după cum se vede din genea-

[71] Nicolo Barbarigo c. dogele. 18 Martie 1578 Hurm. *Doc.* IV, 2, p. 103: habbea ordinato la morte di Saitan Catacusino (sic) come di autore et fomentatore di tutti questi mali ma la causa principale veramente del ordine della morte si tieni da quelli che penetrano un poco piu avanti, che sia stato il desiderio di acquietare i popoli di quel paese gia solevati, dobitandosi di una total ribelione, esendo favorito queste lor solevantioni dal Duca di Moscovia". Comp. Vol. V al acestei istorii, p. 112 şi urm. Mai vezi şi *Turco-Graecia* lui Crusius, p. 211.

[72] Crusius, p. 509. Emile Legrand, a publicat, după Antonio du Verdier, catalogul cărţilor lui Mihail Cantacuzino, care erau în număr de 57. *Recueil de poëmes* p. 319.

[73] Crusius, p. 203: „*Chronicon Ioainni Zonarae* anno domini 1554 Constantinopoli 10 ducatis hungaricis emi (inqu t Ioannes Dornschwamus) a magnifico domino Antonio Cantacuzino, cuius familia dum res Bizantina stetit imperatoria fuit, nunc sub Turcico dominatu ad privatam conditionem redacta est".

logiile pe care în totdeauna membrii ei s'au silit să se întocmească, şi din care mai multe se află la deosebitele ramuri a le ei ce trăesc astăzi.

Mihail Cantacuzino lasă trei fii : pe *Andronic* cel mai mare, în vârstă de 25 de ani la moartea lui şi care se însurase cu fata altui Grec foarte bogat, Iacob Rhallis, luând ca zestre suma urieşă pentru acele timpuri de 50.000 de galbeni, din care 20.000 în bani şi 30.000 în scule; ceilalţi doi copii al lui Mihail se numeau Dimitrie şi Ioan sau Iane [74].

Am văzut că Mihail Cantacuzino se amestecase în trebile Ţărilor Române şi că acest amestec slujise chiar Turcilor drept pricină iscodită pentru a-i lua viaţa. Dacă însă despre Mihail se cunosc numai acele învinuiri aduse lui pentru sprijinirea dată de el lui Petru Schiopu care ar fi fost pricina răsboiului celui sângeros purtat de Turci cu Ion Vodă cel Cumplit, despre rolul jucat de fiul lui Mihail, Andronic în afacerile Ţărilor Române suntem mult mai bine informaţi.

Ştim bună-oară că Petru Schiopu care fugise în 1591 la Innsbruck pentru a scăpà de urgia propriei lui Domnii în Moldova, stăruia la Andronic pentru redobândirea scaunului seu. Trei scrisori din Constantinopol trimise lui în Germania, ne dau lămuriri asupra legăturilor în care fostul domn al Moldovei stătea cu puternicul Grec şi totodată ne destăinuesc şi alte interveniri ale lui în afacerile Munteniei. Una din ele scrisă din 7 Mai 1593 de Policrat Kamerinos, un om de afaceri al lui Petru Schiopu, îi spune că a primit scrisoarea fostului Domnitor către domnul Cantacuzino sau banul (Pană fratele lui Andronic) şi că s'a sfătuit cu acesta (care se afla dus la Constantinopole) cât şi cu boierii lui Petru, Andrei Hatmanul şi Neculai Stolnicul pentru a găsi mijlocul de a sluji detronatului, sfătuind pe Petru Schiopu să vină cât mai iute în Constantinopole [75].

---

[74] Gerlachs *Tagebuch*, p. 446. Asupra căsătoriei lui Andronic, vezi o scrisoare a lui Gerlach cătră Crusius, 17 Mai 1567 în Crusius, *Turco-Graecia*, p. 67. Al treilea fiu al lui Mihail Ioan este vestitul Iane unchiul lui Mihai Viteazul a căruia mumă era deci o Cantacuzinească. Aceasta ne o spune C. Dapontes în catalogul său. Ebriceanu, *Cronicarii Greci*, p. 168. Dapontes însă greşeşte când spune că Iane era chiar tatăl lui Constantin postelnicul, întru cât nu-i era de cât unchiu. Pomelnicul mănăstirei Mărgineni care poartă în frunte numele de Andronie, nu lasă nici o îndoială asupra numelui părintelui lui Constantin. Intru cât însă Mihail avuse şi un fiu Ioan este înviderat că arătarea lui Dapontes se referă la el. Comp. Vol. III, p. 157. Vezi şi *Genealogia Cantacuzinilor*, *Buciumul*, 1863, p. 100. Greşeşte deci Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor*, *Brancovenilor*, ed Acad. p. 1, când spune că *tatăl* lui Constantin postelnicul pronumit Şăitan Oglu ar fi fost ucis de sultanul Amurat a III-le. Nu tatăl, ci bunul lui Constantin fusese acel Mihail Cantacuzino Saitan-Oglu.

[75] Hurm. *Doc.* XI, p. 331,

A doua scrisoare către Petre Schiopul din Noembrie 1593 e a patriarhului Ieremia. E a ne arată că fostul domn scrise lui Andronic Cantacuzino în afacerea reîntronării sale, spunând lui Petru că „domnul Cantacuzino are acum trecere mare la împărăţie şi are şi dragoste multă către domnia ta". Il îndeamnă şi patriarhul să vină cât mai în grabă şi atunci va cunoaşte cu adevărat „sprijinul şi ajutorul domnului Cantacuzino şi a celorlalţi prieteni ai domniei tale" şi ca să nu stea în locuri străine şi la oameni desbinaţi de biserica Răsăritului [76].

A treia însfârşit şi cea mai însemnată este a lui însuşi Andronic Cantacuzino scrisă în 14 Noemvrie 1593 în care spune lui Petru că s'a primit scrisoarea şi a înţeles bine cele ce-i scrie; că el nu ar fi vrut să se amestece în încercările Vlaho-Bogdaniei (îşi amintea probabil ce păţise tatul său din această pricină) că el ţinea Ţara-Românească (τὴν Βλαχίαν) „pe numele Domnii tale, însă văzând cerinţele timpului şi zăbava Domnii tale precum şi faima cea reà şi ticăloasă a lui Alexandru Voevod (Alexandru al IV-lea predecesorul lui Mihai Viteazul) şi intriga lui pe care nu puteam s'o trec cu vederea, m'am ispitit şi am făcut pe banul Mihai (Viteazul) domn al Ţării-Româneşti (τῆς Βλαχίας). Am judecat că e mai bine el decât alţi şireţi (μαργέλους) care nu arată nici un semn, nici dela tată nici dela mamă (că ar fi fii de domni) numai nişte şireţi neciopliţi şi mincinoşi şi argaţi şi nevrednici din toate punctele de vedere. Prin banul Mihai s'a mulţămit nenorocita ţară de un astfel de pastor bun şi creştin şi iubitor de săraci şi cu frica lui Dumnezeu şi au fericit pe părinţii mei, ca unul ce am ajutat cu ajutorul prea bunului Dumnezeu şi cu puterea prea cinstitului împărat şi l'am făcut domn. Moldova o ţine pe numele domniei tale până acum. Insă împăratul a poruncit să vii d-ta la Ţarigrad. Vino deci cât mai curând şi atunci de sigur că Moldova va fi a d-tale. Nu zăbovi căci ştii că nu pot s'o ţiu multă vreme de vrăjmaşi. Altceva nu este decât să ne învrednicim a vedeà cinstita-ţi faţă şi a ne îmbrăţişa" [77].

Din aceste scrisori se vede înrâurirea cea mare ce o aveà Andronic Cantacuzino în trebile Ţărilor Române, deoarece merge până acolo în mândria lui, să spună că *a făcut domn pe Mihai în Muntenia şi că Moldova o ţine pentru Petru Schiopul*, adăogându-se însă, spre a întări această ofertă ca să vină grabnic să o iee, căci nu o poate ţineà mult timp, din cauza vrăjmaşilor.

Dacă Andronic sprijinise pe Mihai Viteazu întru dobândirea domnii, o făcuse fiindcă acesta erà ginerile fratelui său

---

[76] *Ibidem*, p. 370.
[77] *Ibidem*, p. 373.

Iane, fost ban în Muntenia de unde îşi trage titlul şi vistieria în Moldova, despre care ne vom ocupa în curând.

Pentru a mai însemna însă cele ce se ştiu despre Andronic Cantacuzino, adăogim că el vine, după întronarea lui Mihai de el, în Muntenia unde este numit mare vistiernic. In această însuşire îl găsim subsemnat în greceşte printre boierii divanului lui Mihai în tratatul din 26 Iunie 1599 cu Andrei Batori [78]. Mihai îi încredinţează apoi creşterea şi paza fiului lui Mihai Viteazul, Patraşcul [79]. Este lăsat în 1600 împreună cu Udrea, Sava şi Negrea ca locţiitor al său în Moldova. După pierdederea dela Mirislău Mihai Viteazu însărcinează pe Andronic cu o treabă care îi fu fatală, anume cu cererea de ajutor dela Turci în greaua situaţie în care îl pusese pierderea bătăliei. Turcii care văzuseră cu plăcere căderea duşmanului lor celui mai înverşunat ieau drept o cumplită cutezare cererea lui de ajutor şi pedepsesc pe stăruitor pentru îndrăsneala stăpânului pretextând că un Grec supus al Porţei nu puteà interveni pentru alt supus al ei şi condamnă pe Andronic la moarte, încât ei repetă faţă cu fiul drama sângeroasă înfăptuită mai înnainte cu tatăl [80].

Până a nu trece la arătarea soartei fiilor lui Andronic cari se refugiseră toţi în Ţările Române, să arătăm cele ce se ştiu despre fratele său, Iane Cantacuzino. El este cunoscut în documente sub numele de Iane banul ceeace lasă a se înţelege că el fusese ban de Craiova. Dar tot acest Iane banul este arătat cu alte boierii efective, aceea de vistiernic pe timpul lui Petru Schiopu. In 1589 şi 1590, ceva înaintea fugii lui Petru din Moldova, găsim pe Iane dând mai multe sinete scrise greceşte care încep toate cu,, Mărturisesc eu Iane *banul*'' dar poate toate pentru : ,,Ioan *vistiernicul* Moldovlahiei'' [81].

Sinetile cunoscute sunt în număr de 6 pe sume însemnătoare, împrumutate de Ioan pentru slujba lui Ştefan fiul lui Petru Schiopul : 1. către Pervan-bei casapul pe suma de 420.000 de aspri ; 2. către Flora de Gagliano pe 150.000 de aspri ; 3. către Ahmed Celebi pe 21.000 de aspri ; 4. către unul Gheorghe pe 100.000 de aspri ; 5. către Mehemet Celebi Gabegiul pe

---

[78] Vezi facsimilele subsemnăturilor tuturor boierilor, între cari şi aceea a lui 'Ανδρόνίνος Βηστιάρης în Hurm. *Doc.*, III, p. 330. 1600. *Ibidem*, IV, p. 301. ,,Androni vistear suo barone che erà governatore di suo figliulo, per abonarsi il tratare con il signor Manut nostro generale''.

[79] N. Iorga, *Despre Cantacuzineşti*, 1902, p. XLI.

[80] Asupra morţii lui Andronic datorită Turcilor vezi Iorga, *l.c.* p. XLIV.

[81] 'Ομολογῶ ἐγῶ Ιωάννης ὁ μπάνος...

Pecetea în două cercuri, cel din mijloc cu slove turceşti, cel din afara în greceşte : 'Ιωάννης Βεστιάρης Μολδοβλαχίας. Hurm. *Doc.* XI, p. 207 — 209 şi 212.

suma de 260.000 de aspri şi 6. către Mehemet Celebi Ienicerul pe 225.000 de aspri.

După fuga lui Petru Schiopu, găsim pe Iane banul în Constantinopol unde împreună cu fratele său Andronic, pe deoparte pentru a procura ginerelui lui Iane, Mihai Viteazu, tronul Munteniei, iar pe dealta fac demersuri şi pentru reîntronarea lui Petru Schiopul care însă aceste din urmă nu izbutesc.

După catastrofa lui Andronic cei 5 fii ai lui se împrăştie şi anume unul din ei Dimitrie se duce în Crimeea unde trece la Mahometanism, iar ceilalţi Mihail sau Mihalache, Toma, Gheorghe sau Iordache şi Constantin fug mai întâi în Moldova, ţara mai îndepărtată de Turci [82].

Cel întâi din fiii lui Andronic Cantacuzino ce apare în boieriile Moldovei este *Toma* care se găseşte în un document din 1625 ca ftori postelnic, slujbă care cerea cunoştinţa limbei turceşti, apoi în 1628 îl găsim înnălţat la rangul de mare sulger şi care ajunge mai târziu în 1629, vornic mare de ţara de jos. Al doilea fiu al lui Andronic aflat în boieriile Moldovei este *Mihail* numit în documente pretutundeni Mihalache şi care apare ca vistier în un document din 1627 dela Barnovski Vodă. Al treile fiu al lui Andronic e *Iordache* mare vistier în 1631, care îmbracă apoi tot această dregătorie timp de 20 de ani sub Vasile Lupu dela 1631 — 1652 şi a căruia fiu Toderaşcu şi nepot Ilie fiul lui Toderaşcu sunt deasemeni vistiernici, cel întâi dela 1676 — 1682 şi al doilea dela 1701 — 1708. In sfârşit al patrulea fiu *Constantin*, vestitul prin nedreapta lui osândire la moarte, din Muntenia, apare şi el întâi în boieriile Moldovene în 1627 şi 1629 ca paharnic mare, trecând pe la 1633 în Muntenia [83].

Toţi aceşti Cantacuzini sunt foarte lăudaţi de cronicarii moldoveni, chiar şi de acei ce sunt protivnici Grecilor. Miron Costin spune despre fraţii Toma şi Iordache Cantacuzino că „şi fără scrisoarea lui va trăi numele lor în veci în ţara aceasta de pomenire oamenilor din om în om, care capete ca acele abeà de au avut ţara cândva sau de va mai aveà". Insuşi Neculcea care numai prietin al Grecilor nu se poate numì, spune despre aceşti doi fraţi că: „măcar că erau Greci, dar se punea tare pentru ţară şi pentru ca obiceiu nou să nu se facă, că obiceiurile cele nouă fac risipă ţărilor şi peire Domnilor". Era vorba de scoaterea unui nou văcărit din parteà lui Ştefăniţă fiul lui Lupu. Apoi avem o dovadă de fapt despre firea înnaltă a acestor

---

[82] *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. Iorga, p. 37. Numai ştirea privitoare la Dimitrie poate fi reţinută din Genealogie. Cele privitoare la ceilalţi fraţi au fost rectificate de Ioan Tanoviceanu în articolul său *Inceputul Cantacuzinilor în Ţările Române* în *Arhiva din Iaşi*, III, p. 16 şi urm.

[83] Vezi Tanoviceanu, *studiul citat* după documente originale moldoveneşti.

fraţi Cantacuzini în împrejurarea că ei fiind dăruiţi cu nişte moşii confiscate dela Ciaureşti şi nevoind ca blastămul să le cadă pe cap, au înnapoiat de bună lor voie moşiile Ciaureştilor. Neculcea adaogă că: „la moartea lui Iordache a avut multă jale despre toţi pământenii; că măcar că erà grec străin, dar erà om bun se puneà tare pentru pământeni la domnie".

Cu toate că Miron Costin erà înrudit cu Cantacuzinii prin aceea că fratele său Velicico ţineà pe Caterina fata lui Toma în căsătorie şi că Niculcea erà nepotul după mamă a lui Iordache, totuş nu înrudirea îi puneà în gură lauda pentru Cantacuzini, deoarece tot pe el îl aflăm hulind şi ocărând cumplit pe alt Cantacuzino tot rudă a lui, anume pe Dumitraşcu Cantacuzino Domnul Moldovei [84]. Cu toată bunătatea lui, am văzut că Iordache vistiernicul fusese cel mai mare mâncător de răzăşi din Moldova; dar a distruge răzăşii nu erà pe atunci privit ca o faptă reà ci ca o lăţire a averii prin cumpărătură şi e drept că membrii familiei Cantacuzino sunt singurii Greci ce aduseră bani în ţară în loc a-i stoarce din ea.

Constantin Cantacuzino Postelnicul. — Constantin Cantacuzino trecând în Muntenia odată cu întronarea lui Matei Basarab, se însoară acolo cu Elina fiica lui Radu Şarban Basarab Voevod, urmaşul în scaun al lui Mihai Viteazu.

Constantin postelnicul dă naştere cu soţia lui la 12 copii, 6 băeţi şi 6 fete, pe care însurându-i şi măritându-le după odrasle din casele cele mai mari ale Munteniei, familia lui prinde adânci rădăcini în patria lui adoptivă [85]. Bogăţiile lui cele mari, parte aduse cu sine din Ţarigrad, parte dobândite prin zestrea cea uriaşă a soţiei sale, întindere a familei sale şi mai ales înţălepciunea lui, urcau vaza lui la o mare înălţime; erà considerat de Turci ca un oracol în ceea ce privea afacerile Munteniei, explicându-se astfel rolul jucat de el în împrejurările petrecute cu prilejul mazilirei lui Gheorghe Ghica.

---

[84] Asupra apreţuirei cronicarilor vezi Tanoviceanu, *l. c.*

[85] Fiii lui Constatin postelnicul Cantacuzino fură: *Drăghici spătarul Şărban* care ajunge mai târziu domn, *Constantin* stolnicul, boierul cel influent de la curtea lui Brâncoveanu, *Miahai* spătarul *Matei* aga şi *Gheorghe* spătarul. Dintre fete una este măritată după Papa Brânvoveanu şi este muma lui Constantin Brâncoveanu.

Din Drăghici spătarul se trage familia Cantacuzinilor supranumită *Măgureanu* de la moşia lor din Prahova, dată lui Drăghici de tatul său. Aceastà familie se împărţi în două ramuri: una rămasă în Muntenia reprezintătă astăzi aci prin ramura lui *George Grigore Cantacuzino* preşedintele Adunărei deputaţilor din anul 1890, iar în Rusia prin ramura coborîtă din *Generalul Maior Mihail Cantacuzino* (fiul lui Mateiu Banul) strămutat în Rusia la 1774.

Ceealaltă ramură a Cantacuzinilor Măgureni se desparte în alte două viţe: una se aşeză în Moldova la 1733, şi din ea se trage *Vasile Cantacuzino* prescurtat *Canta*. Familia Canta este o scurtare din Cantacuzino. In o condică privată a lui Ioan V. Cantacuzino se află iscălit de mai multe ori Iordachi când cu

Cum auziră Grecii ţarigrădeni că postelnicul Constantin erà arbitrul domniei muntene ei alergară la el cu mânile pline spre a o dobândi „Iar el ştiind că sunt Greci avari şi încărcaţi de datorii, nici unuia nu i-au făgăduit, iar pentru binele ţărei a propus de domn pe Grigoraş fiul lui Gheorghe Ghica'', care aflând că scaunul Munteniei stă în mânile postelnicului, se grăbise a-i trimite o stăruitoare scrisoare la Adrianopole din Constantinopole unde Constantin se aflà. In această scrisoare îi spune că : „Imi scrieţi domnia voastră precum că vor să pue beglerbei în Ţara Rumănească. Acest lucru să nu dee Dumnezeu să fie aşa, că atuncea de vor auzi celelalte ţări precum că fac

---

numele întreg Cantacuzino, când cu persculare lui în Canta, A doua ramură se strămută în Rusia.

Drăghici spatarul + 1677 însurat cu Păuna fiica lui Dilcu Boicescu

Pârvu I stolnicul + 1690 însurat cu fata lui Mareş Băjăscu

Pârvu al II-le + 1751 însurat cu Victoria Rosetti

Ioan Cantacuzino + 1749 însurat cu Maria fiica şatrarului N. Bozianu

Iordache Clucerul + 1803 însurat cu fata lui Ştefan Pârscovanu

Grigore Cantacuzino + 1849 însurat cu Luxiţa fata lui Creţulescu — Constantin Cantacuzino + 1877 fost Caimacan al Munteniei, însurat cu fiica lui Slătineanu

Gheorghe Grigore Cantacuzino — Adolf Cantacuzino, Grigore, Ioan

Inrudirea ramurei Cantacuzineştilor munteni Măgureni strămutaţi în Moldova cu acei rămaşi în Muntenia se urcă la Pârvu I. Acesta avu de fii pe Pârvu al II-le şi pe Mateiu. Fiul lui Mateiu, Constantin, se strămută în Moldova împreună cu domnul Constantin Mavracordat şi se însoară aice cu Safta fiica lui Iordache Cantacuzino Deleanu din neamul Cantacuzinilor Moldovei. *Genealogia Cantacuzinilor* în *Buciumul*, p. 139.

Din Şărban Cantacuzino fostul domn al Munteniei, se coboară altă linie de Cantacuzineşti numiţi *Rifoveni*, dintre care au rămas *Gh. C. Cantacuzino* şi doctorul *Constantin G. Cantacuzino* şi unchiul acestora Ghiţă Cantacuzino cu fii săi Alexandru, Ioan şi Gheorghe.

Cantacuzinii moldoveni se cobor din fratele lui Constantin postelnicul, care rămase în Moldova Gheorghe sau Iordache şi lăsă doi copii : *Gheorghe Paşcanu* din care se trag Cantacuzinii Paşcani şi *Ioan Deleanu* străbunul Cantacuzinilor Deleni.

ei beglerbeii în Ţara Rumănească, atunci toţi se vor face una, şi Moldovenii încă fiind ei drepţi se vor face şi ei haini. Zeu că va vreà vizirul să-i aşeze pe acei beglerbii şi nu va puteà. Din ţară nimic nu ne vine, dar aşteptăm să ne vie şi de ne va veni îndată vă vom face ştire. Dumneata postelnice mult îmî erà dor de dumneata să te văz şi nu lăsă Dumnezeu să fii venit, să fiu grăit numai două trei cuvinte cătră dumneata. Ce voi face de când te-ai dus dumneata dela mine? Am rămas mut şi surd şi fără de om. Despre făgăduinţă să socoteşti dumneata, pe cât vei socoti într'ascuns, ca cela ce lucrează lucruri mari. De va face cheltuială ca la vre-o 50 de pungi între toate darurile, iar de vizir şi de împăratul nimica să nu le dăruiască, căci că ţara este în mâna hainilor; iar dacă se va aşăzà ce le va fi voia atâta vor lua şi cât-va vor cere atâta le vom da, cum şi astăzi ieau ei ce le este voia dintr'aceste ţări, şi cu dăruială şi făr de dăruială. Ci eu scriu d-tale, iar d-ta ca un destul înţelept le vei socoti precum va fi mai bine aşa să faci, şi ce vei cunoaşte să faci de mine este făcut. Eu din cuvântul d-tale nu voi ieşi, nici dela mine să aştepţi învăţătură, că eu las asupra d-tale de toate lucrurile, cum îi socoti aşa să faci. Mie mi-ai prisosit cu taleri 200, ci eu îţi iert dumitale acei bani. Ni s'ar fi căzut să'ţi ertăm toţi : dar dumneata eşti destul de înţelept, de vei primi şi atâta; iar Dumnezeu cel milostiv să se îndure spre noi a ne milui după gândul nostru, atunci cât îţi va fi voia atâta ţi-i luà, şi ce'ţi va fi voià aşà vei face cu mine, numai fii nevoitor de mă scoate din gurile a neprietinilor mei. Iar ce voi să zic mai multe cătră dumneata, că ştii dumneata toată firea ce o am. Foarte să-ţi pui poalele în brău şi să te nevoieşti pentru mine şi pentru dumneata, că noi amândoi unu suntem" [86].

In loc însă de a'l vedeà pe postelnicul cerând lucruri mari dela proteguitul său, pe care izbuteşte a'l pune în scaun, tot ce'i pretinde este de a nu fi amestecat la nici o daraveră în ţară. şi de a fi lăsat să-şi petreacă puţinile zile ce-i mai rămăseseră de trăit în taină şi linişte. Un document curioz dat de Grigore Ghica lui Cantacuzino, tot înainte de a căpătà domnia, face dovada despre această purtare nobilă şi desinteresată a marelui om. ,,Dat'am cartea noastră la mâna cinstitului şi credinciosului nostru boier, dumnealui jupân Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, ca să fie într'aevea înnaintea lui Dumnezeu şi a oamenilor, cum dacă mă va dărui Dumnezeu cu domnia Ţărei Rumăneşti, să nu aib a mestecà pe dumnealui la luatul banilor şi nici la chizăşii să nu'l pun pentru bani, şi dacă mă va dărui Dumnezeu să merg în ţară, nici la boierie să nu'l amestec,

[86] *Mag. ist.* I, p. 395. Vezi scrisoarea întreaga din care cea din Mag. ist. este numai o prescurtare în *Genealogia Cantacuzinilor* în *Buciumul* 1863, p. 121.

şi nici o bântuială să nu aibă dela domnia mea, ci se aibă a se repausa la casa lui ca o slugă bătrână a noastră şi a ţărei"[87].

Postelnicul Cantacuzino este într'adevăr un caracter excepţional în acel pustiu viforos al trecutului nostru, şi el merită pe deplin aureola de care l'au înconjurat timpurile acele, cu atâta mai mult că 'l vom vedeà suferind martirul, şi anume tocmai din partea aceluia pe care 'l ridicase pe tron. Incă un exemplu pe lângă altele nenumărate, că facerea de bine este adese ori răsplătită cu nerecunoştinţa. Vizirul de şi împăcat prin Postelnicul Constantin cu familia lui Ghica, se foloseşte de faptul că Gheorghe erà închis, spre a-i cere pentru eliberarea lui 200.000 de lei, pe care Ghica este nevoit a'i răspunde, iar fiul său numit domn pleacă în 24 Noemvrie 1660, spre a lua stăpânirea scaunului său[88]. Totuşi să nu credem că stăruinţele postelnicului Cantacuzino, putură procura lui Grigore Ghica scutirea de darurile obişnuite la numirea în domnie, şi prea ferícit fu el de a scăpà numai cu suma de 250.000 de lei, cheltuéli făcute pentru dobândirea ei[89].

Grigore Ghica, 1660—1664. — Fiul urmează înainte lucrarea începută de tatăl său, de a scoate ţara din nevoiele în care încăpuse prin viforoasele întâmplări prin care trecuseră sub domniile de mai înnainte, şi pe care Gheorghe Ghica nu le putuse tămădui în scurta lui domnie de câte-va luni (Dec. 1659—Sept. 1660). Foametea şi ciuma nu se potoliseră şi oamenii tot nu revenise încă din ţările vecine unde căutaseră mântuire. Mai erà Muntenia plină şi de creditori domneşti. „cerşind dela locuitori, unii bani, alţii bucate, alţii datoriile Mihnei Vodă, alţii una, alţii alta, şi se mira domnul ce va să mai facă şi cu ce va să mai lupte, că ei ca nişte lei căscau gurile să'i înghiţă pre toţi, fiind ţara plină de nevoie şi de sărăcie. Grigore Ghica se lăsà pre sine în toată lipsa şi chemà pre toţi boierii ţărei, poruncíindu-le că ce s'ar strânge din ţară venitul tot să'l deie Turcilor, că doară îi va izbăvi Dumnezeu". Vr'o doi ani buni şi roditori ce urmară în domnia lui Grigore Vodă, în care se făcù „pâne miere şi vin mult", scoase în curând ţara din nevoi. Foametea

[87] *Mag. ist.* I. p. 394, Data lunară lipseşte. Se vede însă din cuprinsul său că e dat înainte de domnie. Asupra locului „nici la boierii să nu-l amestec", vezi vol. II, p. 205. Pentru a întări încă odată valoarea cronicarilor noştri, constatăm că conform cu documentul citat, Anonimu rom. spune că „Cantacuzino n'au poftit de la Grigore Ghica nici boierie, nici nimica, fără pace la casa lui să aibă". *Mag. ist.*, IV, p. 359.

[88] Reniger către împăratul, 26 Noem. 1680, Hurm. *Frg.* III, p. 254.

[89] Ballarino către dogele, Dec. 1660 *Hurm. Doc.* V, 2, p. 78 Asupra sumelor cheltuite de Gr. Ghica, vezi alte versiuni în un alt raport tot din 1660, *ibidem* p. 79.

încetă; ciuma se stinse, datoriile începură a se plăti şi poporul începu a răsufla [90].

GIOVANNI GREGORIO GIKA PRINCIPE DI VALACCHIA

Grigore Ghica

Deşi postelnicul Constantin Cantacuzino se retrăsese cu totul din afacerile statului, trăind liniştit ca un filosof în fru-

[90] *Anon. rom.* în *Mag. ist.*, IV, p. 359 360 Comp. Neculai Mustea în *Letopisețe*, III, p. 136.

mosul şi îndămânaticul său palat de la Filipeşti, totuşi el nu încetase de a avea asupra făpturei sale, principele Grigore Ghica, o mare înrăurire. După caracterul pe care l'am cunoscut în postelnicul Cantacuzino, ne putem gândi că această înrăurire eră întrebuinţată spre a îndrepta purtarea tânărului domnitor către binele ţărei. Aceasta nu prea plăceà unor miniştri care nu puteau suferi ca manoperile făcute de ei spre a se îmbogăţi din despoierea poporului să fie necontenit dejucate de săhastrul din Filipeşti. Intre'acştia cei mai înverşunaţi erau vornicul Stroia Leurdeanul, şi un nepot al lui Constantin Cantacuzino, fiul lui Mihail Cantacuzino cel rămas în Moldova, dar murindu'i părinţii fusese luat de Constantin în Muntenia, unde în curând ajunse prin proteguirea postelnicului, vel cămăraş [91]. Se vede că el fusese crescut în Constantinopole de oarece păstrase firea lui grecească, pentru care şi este numit de cronicari cu porecla de „Grecul". Nu mai puţin datorià şi Stroia Leurdeanu vaza lui tot bătrânului postelnic, care şi'l încuscrise, însurând pe fiul său Şărban Cantacuzino cu fata lui Stroia, şi pe lângă acesta îl mai acăpase în două rânduri dela primejduirea vieţei. Aceste două „vase rele" cum le zice cronicarul, uitând şi legăturile de înrudire şi datoria recunoştinţei, se făcură uneltele pierzăniei postelnicului, găsind ca executor al perfidelor lor uneltiri pe celalt îndatorit al acestuia, pe domnul Grigore Ghica, pe care postelnicul îl iubia ca şi pe copii săi, îl adusese pe tron, şi acuma vroia să'l povăţuiască cum să'l păstreze.

Pe atunci împărăţia turcească aveà răsboiu în Transilvania, care ne primind de domn pe Barcsai cel împus de sultanul, rîdicase în scaun pe Kemeny care căuta să se mănţină contra voinţei Turcilor, cu ajutor nemţesc. Turcii porniră asupra acelei ţări, pentru ca punând pe partizanul lor în scaun, să taie tot odată uneltirile germane din Ungaria. Ei ordonară lui Grigore Ghica din Muntenia şi lui Eustratie Dabija din Moldova să-i însoţască în expediţie. Ghica plecând peste hotar, lăsă de caimacani în ţară tocmai acei doi miniştri, vrăjmaşi de moarte ai postelnicului Constantin: Stroia Leurdeanu şi Dumitraşcu Cantacuzino. Ceasul postelnicului sunase. Atrăgând pe soţia lui Grigore Ghica în complot, vrăjmaşii lui Constantin postelnicul trimit mai multe scrisori către domnitor, în care'l pârau „că nu-i lasă se strângă bani din ţară, şi că adună el ilamuri (mărturii) de pre la cadii dela serhaturile (mărginile) din prejurul Dunărei cum că Ghica Vodă sparge ţara, şi că aceste ilamuri vra să le trimită la Constantinopole ca să'l maziliască" [92].

Expediţia Turcească, la care luase parte Ghica şi Dabija, ieşise rău, şi domnitorii români care erau şi ei de vină pentru

[91] *Genealogia*, original, p. 49; *Buciumul*, p. 104.
[92] *Genealogia*, original, p. 109; *Buciumul*, p. 124.

nereuşita ei, simţiau clătinându-se tronurile sub picioarele lor, cunoscând firea Turcilor, de a'şi răsbuna, chiar când ar fi fost nevinovaţi, pentru pierderile suferite de ei. Grigore Ghica când s'întoarse în ţară, erà deci într'o dispoziţie de spirit aşa, în cât puteà da mai lesne crezare întrigilor urzite de duşmanii lui Constantin Cantacuzino, şi cu toate aceste dacă şi-ar fi adus aminte numai că în mâinile postelnicului stătuse nu numai de a da domnia fiului său, dar chiar de a o luà pentru sine, şi că el refuzase asemene onoare; dacă ar fi rechemat în mintea lui toată desinteresata purtare a bătrânului boier, care nici măcar o dregătorie nu vroise să îmbrace pe lângă domnie, atunci s'ar fi putut uşor convinge că pârile ce i se aduceau nu erau decât nişte mincinoase iscoade. Ghica însă nu 'şi aminti aceste lucruri şi ascultând mai departe de îmbierile miniştrilor săi de a da morţei pe Cantacuzino, fără chiar a'l ascultà sau a'l da judecăţei, prea cu grăbire scăpă cuvântul ce trebuia să arunce în mormânt pe un om de treabă, scumpă raritate în acel timp de corupţie, şi degradare a caracterelor.

Grigore Ghica trimise nişte dorobanţi la casa lui Constantin postelnicul, la Filipeşti, care'l luară în timp de noapte chiar din aştenut, şi 'l duseră la mânăstirea Sneagov, Sâmbătă în 20 Decembrie 1663. Aice îl lăsară, după rugăminţile sale să asculte sfânta liturghie; după aceea se împărtăşi, şi cu sufletul liniştit, ştiind că în viaţa lui numai bine făcuse pe pământ, dete corpul său calăilor care 'l omorâră în trapeza mânăstirei. Chiar şi acele timpuri nepăsătoare pentru dreptate, tâmpite pentru toate simţimintele nobile, în care viaţa omenească erà o adevărată jucărie, poporul întreg se mişcă la vestea morţei acestui om drept, şi adevăr grăeşte cronicarul când spune că „ţara toată plângeà pe Constantin postelnicul, că au pierdut un stâlp mare carele sprijinise toate nevoile ei; plângu'l şi săracii că şi-au pierdut mila, plângu'l care au avut dela el multă căutare, plângu'l şi păgânii şi creştiini şi toate ţările care l'au ştiut sau numai de numele lui au auzit, pentru multa lui înţelepciune şi bunătate ce făcea în toate părţile [93]".

Şi cu toate aceste postelnicul Cantacuzino nu numai că erà de origine Grec, dar încă poate nu deplin romanizat, căci

[93] *Mag. ist.* IV, p. 363. Chiar şi cronica lui *Constantin Căpitanul*, cea atât de duşmană partidei Cantacuzineştilor nu îndrăzneşte să învinovăţească pe Constantin postelnicul, ci numi pe fiii săi care ar fi umblat după domnie, din care pricină oare cum scuzază omorul tatălui *Mag. ist.* p. 345. Cantemir în *Evenementele Cantacuzinilor şi Brancovenilor*. (Ed. Acad. p. 7), conţine numai notiţa cea sacă că „Constantin Cantacuzino a fost zugrumat din ordinul domnitorului Grigore Ghica în anul 1664, find că s'a dovedit că intriga în contra domnitorului, şi voia să 'l înegrească cu minciuni la Poartă". Data pusă de Cantemir 1664 este greşită, Trebue să fie 1663, căci în Decemvrie 1664 Ghica făcuse *a doua* expediţie în Transilvania împreună cu Turcii, care fiind bătuţi la cetatea *Lewentz* sau *Lewa* îl distituise pe Ghica. Mai jos, nota 98.

venise în Țările Române la o vârstă îndestul de coaptă. Prin legăturile în care el întrase însă cu poporul român, înalta lui fire se identifică în curând cu interesele acestuia, și așà v'om vedeà, precum a fost tatăl, și pe urmașii lui, Cantacuzineștii, de și trăgându-se din neam grecesc, apărând în Muntenia cauza partidei naționale în contra Grecilor cotropitori.

Grigore Ghica, caracter moale și de rând, deplânge în curând fapta săvărșită, și „începe a se tângui mitropolitului că n'au știut când l-au omorât, și cum au fost adormit, căindu-se și plângând moartea lui Constantin, blăstămând pe Stroia și pe Dumitrașcu, care îl îndemnase la această moarte a unui om nevinovat" [94]. El învoește familiei numeroase a reposatului, să'i iee corpul și să'l îngroape cu toate onorurile în mănăstirea lui dela Mărgineni.

In amintirea postelnicului și spre iertarea păcatelor sale găsim mai târziu pe soția lui Ileana, inspirată de înaltul său cuget, desrobind pe mai mulți rumâni prin un act care tae cu putere în acele vremuri predomnite de spiritul de hrăpire și de nedreaptă îmbogățire. Prin el Dumitru a Sumancăi cu fratele său Oprea și cu Voicu a lui Stan Sumancă și cu Negrea al Mihnei și cu fratele său Stan Dediul împreună cu toți feciorii lor scriu, și mărturisesc cu zapisul lor ce'l dau la mâna doamnei Ilinca, ce au fost jupâneasa reposatului jupân Constantin Cantacuzino biv vel postelnic, „cum să se știe că noi aceşti ce suntem mai sus scriși fost'am rumâni ai dumnealui de moșie, noi cu toți feciorii noștri și cu toate moșiile noastre, încă mai dinainte vreme, și tot am trăit cu bună pace; iar dumnealor au cugetat pentru Dumnezeu de ne au iertat de rumânie *cu toate moșiile noastre* ca să fie dumnealor pomană și părinților dumnealor; însă lângă iertăciune și aceasta au pus cum că de ne v'om ispiti care cumva vre odinioară, noi au feciorii noștri au cine să se tragă din neamul nostru, ca să ne vindem la alți boeri să fim rumâni sau moșiile noastre, atunci să fie dumnealor volnici să ne iee iar rumâni fără nici un ban, să fim cum am fost și mai înainte, pentru că dumnealor ne au iertat ca să aibă pomană, iar că vom umbla cu altă blăstămăciune, atunci se him iar dumnealor rumâni, precum este scris și la zapisul dumnealor cel ce ne au dat de iertăciune. Aceasta am scris și pentru credință am pus toți degetele, 7173 (1665) Sept. 5; pisat az Stroia (am scris eu Stroia" [95].

Acest act de libertate caracterizază de minune atât pe întreaga familie a Cantacuzineștilor cât și mai ales pe acel ce știu să-i insufle asemene principii. Nu numai că face un bine

---

[94] *Anon. rom.* în *Mag. ist.* IV, p. 362.

[95] Document publicat de Alexandru Papadopol Calimah în studiul său *Des-obirea țăranilor în Moldova* în *Convorbiri literare*, XXI, p. 9.

ţăranilor, iertându-i de rumânie *cu moşii cu tot*, dar vra să'i şiliască a păstra libertatea dobândită, şi în ori-ce caz se îngrijeşte de ei, chiar şi atunci când se vor scăpăta iarăşi în robia de care îi mântuise, anume să revină iarăşi la dânşii şi nu cumva la alţii care nu iar fi trătat cu părintească îngrijire cu care îi tratau ei. Când împreunăm toate aceste date, este peste putinţă să nu dăm crezare, cu toate exagerările lui, Anonimului românesc care laudă mult familia aceasta, şi să primim bârfelele lui Căpitanul, care căută, nu ştim din ce motiv, să o ponegriască şi să o coboare.

In luna lui Maiu 1664. Ghica pleacă pentru a doua oară în expediţie, împreună cu Turcii, contra Ungariei, însă Turcii sunt iarăşi bătuţi şi voevozii români o rup de fugă. Ei sunt chemaţi de paşa să'şi dee samă de purtarea lor în acea bătălie, şi Dabija dă ascultare ordinului, prezentându-se la paşa, înnaintea căruia găseşte mijloc de a se îndreptà prin cunoscuta metodă a dărei de bani. Grigore Ghica însă care se înţălesese de mai înainte cu imperalii şi a cărui fugă, întâmplată chiar la începutul bătăliei, provocase catastrofa Turcilor, temându-se ca paşa să nu ştie cumvà de uneltirile lui, pe care apoi să le plătiască cu capul, pe de altă parte mai înfricoşându-se şi de dorinţa de răsbunare a Cantacuzineştilor, pentru nedreapta moarte a tatului lor, părăseşte scaunul şi se duce în Polonia, de unde apoi merge la Viena şi de acolo în Moravia [96]. Pe când cronicarii noştri spun că Ghica fu bătut de Nemţi, istoricul ungur Bethlen, mai bine informat, arată că el ar fi ajutat prin fuga lui la victoria Nemţilor, şi într'adevăr Turcii, punând mai târziu mâna pe corespondenţa lui Ghica, găsesc între hârtiile lui şi o scisoare a împăratului german şi două altele a generalului de Rothall îndreptate către el [97]. Fuga lui Ghica cade în luna lui Decemvrie 1664 [98].

3. CANTACUZINII ŞI LUPTELE CONTRA GRECILOR

Turburările întâmplate în Muntenia dela moartea lui Matei Basarab până la alungarea lui Grigore Ghica, înnăbuşise pentru un timp crâncena luptă întreprinsă de Români

[96] Raporturi veneţiane din 15 Mart şi 5 Iulie 1665 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 102 şi 105.

[97] Anon. rom. în *Mag. ist.* IV, p. 363. *Historia rerum transilvanicarum*, ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXII auctore Ioanne Bethlenio, Viennae, 1782, I, p. 194; „Valachiae transialpinae princeps Gregorius Dica cum toto suorum robore retro cedens, victoriae Cristianorum author fuit, quae res occultissime quamvis fuit inter partes tractata. Asupra scrisorilor găsite vezi Reniger către împ. din 11 Febr. 1665 Hurm. *Frg.* III, p. 262.

[98] Reniger către împ. în 14 Decemvrie 1664, spune despre Ghica, că ar fi fost destituit. *Ibidem*, p. 261.

contra elementului grecesc ce se încuiba tot mai mult în ţările lor. Ea fusese începută încă înnainte de Matei Basarab, şi dacă Ţara Muntenească primise mai la urmă, chiar sub oblăduirea acestui principe, reîntroducerea înrăurirei greceşti, aceasta o făcuse mai mult din respect către o figură atât de impunătoare ca acea a lui Matei; apoi din pricina întemeierei tot mai trainice a domniei lui, prin o durată atât de neobişnuită. La venirea Grecului Gioan bei sau Mihnea al III-le, am văzut însă că boierii se opuseseră cu mare îndărătnicie, şi împrotivirea lor contra domnului grec ajunse la culme când el se hotărî să râdice asupra Turcilor steagul răscoalei. Şiroaele sângelui boieresc vărsate cu acel prilej sunt o vie mărturisire a acestei porniri.

Radu Leon, 1664—1669. — Sub domnia lui, mai liniştindu-se complicaţiunile exterioare, Românii pot să se intereseze iarăşi de soarta lăuntrică a ţărei lor, şi încăerarea elementului românesc cu acel al Grecilor care vroia să 'l cotropească, iea iarăşi proporţi însemnate.

Radu Leon erà fiul lui Leon Tomşa (1629—1633)[99]. De şi cronicarii îl cunosc sub acest nume românesc, documentele diplomatice contimporane îi dau pe acel de *Stridia*, numindu'l unul Leon, altul Paul şi iar altul Dimitrie. El se urcă în tron pe la sfârşitul anului 1664[100]. Genealogia Cantacuzinilor spune despre el: „Radu Strida fiul lui Leon Vodă au adus o mulţime de Greci cu sine dela Constantinopole, pe care orânduindu-i au cuprins toate boieriile şi dregătoriile ţărei, în cât boierii pământeni nu mai încăpeau nici la o chivernisală". De şi Român de naştere erà, ca mai multe odrasle domneşti ale acelui timp, cu totul înstrăinat, ca unul ce chiar fusese născut şi crescut în capitala imperiului otoman[101]. In iubirea lui pentru Greci sămăna prea bine tatălui său, provocând ca şi el, prin reînceperea favorărei lor, scene tumultoase. Pentru a pune mâna pe domnie fusese nevoit să cheltuească peste 300.000 de lei, pe care'i împrumutase cu mari procente. „Deci fiind împresurat cu multe datorii, căzut'au asupra ţărei multe nevoi şi grele dajdii, ci şi Grecii încă o prădau şi o mâncau cu tot felul de meşteşuguri, cum sunt ei învăţaţi. Totuşi ne fiind războiu şi pradă în ţară,

---

99 *Anon. rom.* în *Mag. ist.* IV, p. 367 Mai sus. Vol. VI, p. 44.

100 La 2 Ianuarie 1665, el primise numirea. Simon Reniger către Imp. 2 Ian. 1665. Hurm. *Frag.* III, p. 261. Data unui document veneţian din Hurm. *Doc.* V, 2, p. 94, care pune urcarea lui *Stridia* în 6 Ianuarie, 1664 este greşită. După toată cercetarea făcută până aice trebue să fie 1665, (6 Ianuarie). Alt document care numeşte pe Stridia, *Paul* spune că a fost numit la 12 Decemvrie, 1664, *ibidem* p. 100.

101 *Genealogia*, original, p. 117: *Buciumul*, p. 136. Raportul lui Reniger către împăratul din 2 Ianuar 1665, Hurm. *Frag.* III, p. 261 spune că tronul Munteniei fu dat „einem aus Constantinopoel geburtigen *Griechen* Demetrius Stridia genannt".

ea s'au ridicat în curând, şi această pace a ţărei nu veniâ din altă ceva fără cât împăratul aveâ treabă de bătea Critul, şi fiind departe de noi, nu aveam bântuială" [102].

Neavând nici o grijă de nicăiri, domnul se pusese pe benchete. La logodna lui Ştefan fiul lui Radu cu Caterina fiica lui Duca din Moldova, „strânsu-s'au toată boierimea ţărei cu jupânesele, şi au întins corturile în deal despre Mihai Vodă în drumul Cotrocenilor; — acolo făceau ospeţe în toate zilele. Adus'au pehlivani de cei ce joacă pre funii şi pe alte lucruri; adusese şi un pehlivan hindiu harap carele făceâ jocuri minunate şi nevăzute pre locurile noastre, iute cum erâ şi vârtos. Lângă altele ce nu le putem lungi făceâ aceasta mai ciudat: puneâ în rând 8 bivoli şi se repezia iute şi sărind peste ei, se da în văzduh peste cap şi cădea în picioare de ceea parte". Cronicarul înminunat care se vede că asistase el însuş la aceste năzdrăvănii mai descrie câteva din izbânzile făcute de harap şi apoi încheie cu cuvintele: „în Moldova nu ştim ce va fi făcut Duca Vodă" [103]. Asemene petreceri sgomotoase, unite cu lăcomia unui om sărac ce vroiâ să s'îmbogăţescă şi cu greutatea datoriilor cu care el se încărcase, făceau ca ţara să fie nu mai puţin despoietă, ca şi când Turcii ar fi fost cu armatele la hotarul ei. Pentru a puteâ jăfui ţara cât se puteâ mai cu deamăruntul, Radu Leon se încunjurase de boierii cei mai jăcaşi ce-i ieşiseră înainte, în fruntea lor cu vestitul Stroia Leurdeanu, adăugând ca ajutoare meştere şi iscusite, mai mulţi Greci proaspăt aduşi din Răsărit, între care istoria ne a păstrat numele a doi: *Sofialăul* Grec dela Rumele şi *Balasache* Grec ţarigrădean. Sprijinirea lui Leurdeanu de către Radu Leon erâ îndestulătoare pentru a îndepărtâ de domn familia Cantacuzineştilor. Prin duşmănia contra lui Leon se născu între Cantacuzineşti şi partida grecească, pe care domnul îşi răzăma puterea lui, acea ură şi pornire înverşunată care împinse pe Cantacuzineşti tot mai mult către sprijinirea intereselor naţionale, îndreptare dată încă de Constantin Cantacuzino purtărei familei sale. Şi dacă urmaşii stâlpului familiei nu lucrau în contra Grecilor tot aşă de neinteresat precum făcuse el totuşi motivul ce'i împingea la combaterea lor erâ şi el nobil şi de ordine morală, răsbunarea nedreptei morţi a tătălui lor.

Rar s'a văzut o familie care să fi ţinut atât de mult la reputaţia şi onoarea ei, care mai ales să fi avut un cult atât de adânc pentru trunchiul din care se trăgeâ. Dacă copiii nu putură să scape viaţa părintelui, ei nu cruţară nimic pentru a şterge de pe memoria lui hula trădărei, pe care i-o imprimase fntu-

---

[102] Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 350. Comp. Balleriuo c. dogele 6 Ianuarie 1665 Hurm. *Doc.* V. 2, p. 94. (Vezi şi nota 2).

[103] Căpitanul în *Mag. ist.* I, p. 351.

necatele uneltiri ale duşmanilor. Indată ce Ghica părăsi tronul şi trecù dela Viena în Italia, ,,aflându-se pe atunci la Veneţia la învăţătură Constantin Cantacuzino, marele stolnic de mai târziu, dela al treile fiu al bătrânului postelnic, se luă după urmele lui Ghica, gonindu-l în toată Italia şi trăgându-l la judecată pentru acea fără vină ucidere a tatălui său, la care singur Ghica spre a sa îndreptare îi dete scrisorile de pâră ale lui Stroia Leurdeanu'' [104].

Pe când Constantin dobândeà în contra lui Leurdeanu aceste dovezi zdrobitoare, în ţară ceilalţi fraţi străruiau să obţină dela obşteasca adunare mărturii că părintele lor a fost nevinovat. Cartea adunărei povestind faptele întocmai precum au fost expuse după cronicari, reproducem parte din ea, spre a lor mai deplină întărire: ,,Răposatul Constantin postelnicul Cantacuzino de când s'a moştenit în această ţară, sunt trecuţi 50 de ani şi mai bine, încă din zilele Radului Voevod au fost locuitor şi pătimaş neapărat la nevoile ţărei carele noi cu toţii l'am adeverit de creştin bun şi în frica lui Dumnezeu, şi tuturor domnilor au slujit cu bună dreptate şi cu credinţă şi nici unuia spre scădenia slujbei nu s'au aflat, nici domnilor nici ţărei, până ce au venit Grigore Voevod fecior Ghicăi Voevod, căruia viindu-i poruncă dela împărăţie mers'au cu oaste la Uivar în ţara Nemţească. Mers'au şi feciorii răposatului Constantin postelnicul, anume Drăghici paharnic mare, Şărban logofăt al doilea şi Constantin al doile postelnic; iar Constantin postelnicul bătrânul rămas'au în ţară la casa lui, neavând nici o dregătorie. Iar până a vrut a veni Grigore Vodă în ţară şi dacă au venit, iară diavolul pizmaşul sufletelor oamenilor intră în inimile unora de le puseră gând de vânzare singelui acelui cinstit creştin, Constantin postelnicul, ca singur adevărat Iuda vânzătorul lui Hristos. Deci îl vândură la Grigore Vodă spre moarte, luând sângele lui asupra lor şi a feciorilor lor, şi fără de nici o judecată şi fără de nici o întrebare luară'l noaptea dela casa lui şi'l duseră de'l omorâră în taină la mânăstire la Sneagov, Dumnezeu să'l ierte. Iar preste puţine zile căzu Grigore Vodă la mare căinţă pentru moartea lui, căci cunoaştea pe vânzătorii aceia, că nu pentru alta fu a lor vânzare al omorî, fară numai ca să poată jăcui ţara şi pre dânsul a'l fura, şi veni înaintea smereniei vlădiciei nostre îngenunchind înnaintea sfintei icoane şi mărturisind cu lacrimi pentru moartea lui, cum că nu i-au fost nimic vinovat, ci fără de nici o vină l'au omorât, nedându-i răsuflu acei răi îndemnători ca să îşi ducă pohtele lor cele rele la sfârşit. Pentru care şi noi ştiind şi mai vârtos adeverind din singur gura lui precum mai sus scrie, nu am putut îngădui să se acopere nevinovatul

---

[104] *Genealogia*, original, p. 110; *Buciumul*, p. 127.

lui sânge şi am dat aceasta a noastră sobornicească carte tuturor care se cuvine a şti"[105].

Lucru neaşteptat! între boierii obşteştei adunări care subscriu această carte se vede şi vornicul Stroia Leurdeanu; şi într'adevăr, cum puteà el să n'o subscrie, fără să atragă asupra lui încă şi mai multe bănuieli decât acele ce se răspândiseră până atunci? Şi cu toate aceste ori cât de întunecată ar fi fost inima lui, ori cât de rece sângele lui, este peste putinţă se nu-i se fi urcat în faţa, când subscrise el însuş actul său de învinovăţire.

Familia Cantacuzineştilor mai dobândeşte încă şi acte de adeverirea cinstei tatălui lor dela doi patriarhi consecutivi, şi apoi înarmaţi cu toate aceste dovezi, cer dela Radu Leon darea în judecată a lui Stroia Leurdeanul.

Cum puteà să încuviinţeze domnul atare cerere, care i-ar fi surpat tocmai temelia pe care erà aşezată puterea lui, ministrul său favorit şi partida Grecilor care'l susţineau? Cu toate aceste tocmai pe atunci vine asupra lui Radu Leon un pericol, care îl împinse fără să vreà să caute sprijin în Cantacuzineşti. Anume împlinindu-se la sfârşitul lui 1667 trei ani ai domniei lui, sultanul îl chiamă la Constantinopole, poftire ce erà în tot deauna însoţită de cheltueli şi de pericole. Domnitorul ştiind pe Cantacuzineşti cu mare trecere la Poartă, ca fii ai omului de încredere al Turcilor se apropie de ei, şi le cere se'i dee sprijinul lor, spre a scăpà din cumpăna în care încăpuse şi a redobândi domnia. Cantacuzineştii pun bine înţeles drept condiţie a sprijinului lor pedepsirea lui Leurdeanu.

Radu primeşte, cerând însă ca întâi Cantacuzinişti să-i asigure domnia şi după aceea el să le îndeplinească dorinţa. Aceştia, fiind interesaţi de a aveà de domn pe acel ce le promisese pedepsirea ucigătorului părintelui lor, se grăbesc a'i da ajutorul cerut. Spătarul Drăghici însoţeste pe Radu Leon la Constantinopole, în călătoria pe care domnul nu o putuse înlăturà, şi „aşază toate lucrurile şi banii câţi trebuia de poclonul împăratului, al vizirului şi al căimăcamului". Radu Leon după ce sărută iarăşi *poala măcatului* sultanului în ziua de 25 Decemvrie 1667, *papucul* vizirului şi *mâna* căimăcamului în 26, pleacă întărit din nou în domnie în 28 aceleiaşi luni cătră Bucureşti

Cantacuzineştii îşi îndeplinise datoria luată asupră-le: rămânea acuma ca şi domnul să se ţină de cuvânt, dând în judecată pe Leurdeanu. Cum se văzù însă întărit în scaun, Radu începù a face greutăţi, neputându-se despărţi de iubitul lui ministru. Leurdeanu pe de altă parte stăruià din răsputeri spre a scăpa de pericol, sprijinit de influenta partidă grecească. Cantacuzineştii simţindu-se jucaţi devenira ameninţători, spunând

105 Cartea din 14 April 1666 în *Mag. ist.*, I, p. 398. Republicată de Iorga în *Doc. Cantacuzinilor*, p. 64.

că precum izbutiseră a-i prelungi domnia, astfel vor puteà ei să i-o şi scurteze. Domnul căută să împace pe Cantacuzineşti boierind pe fiul lui Drăghici, Pârvu, cu rangul de postelnic şi spunând, în hrisovul prin care îi conferă această boierie, că „ţie fătul meu şi la toată casa voastră pentru vrednicul tatul tău şi pentru dreapta lui slujbă întru care moartea l'au întâlnit, vă făgăduesc domnia mea mila mea şi te miluesc cu slujba tătâne-tău". Prin un alt hrisov Radu Leon scuteşte întreaga casă lui Drăghici „de toate dările şi nevoile ţărei, până ce vor creşte toţi copiii lui şi se vor căsători"[106]. Cantacuzineştii însă nu cereau căpătuială, ci răsbunare, sânge vinovat pentru sânge nevinovat. Inaintea stăruinţelor lor ameninţătoare, domnul şi cedează şi consimte la sfârşit a jărfi pe Leurdeanu, însă numai pe jumătate. El nu fu dat judecăţei, după cum cereau Cantacuzineştii, ci domnul dădù numai o carte de mărturie că uciderea lui Constantin postelnicul fuse datorită uneltirilor lui Leurdeanu. Această carte poartă data de 8 Septemvrie 1668, opt luni după reîntărirea lui Radu Leon în scaun. Atâta timp trebuise să lupte Cantacuzineştii, până ce izbutiră măcar în parte a răpune pe Leurdeanu! Prin ea domnul recunoaşte că vornicul Stroia Leurdeanu a fost pricina morţei postelnicului, prin pârile mincinoase aduse contra lui, de dânsul împreună cu Dumitraşco vistiernicul Grecul, (întemeindu-se pe actele dobândite de mai înainte de Cantacuzineşti), şi sfârşeşte spunând că „se dă cartea la mâna feciorilor lui Constantin postelnicul să fie de mare credinţă, ca veri la ce judecător s'ar arăta unele ca aceste ce am văzut şi noi, să crează şi să le prinză în samă, ca să fie răul Stroia vornicul arătat de toţi şi semnat ca şi Cain, căci au eşit afară din legea cea creştină şi s'au făcut ucigaş de oameni şi pustiitor de case"[107].

Ca o compensare pentru jertfirea mai mult de formă a lui Leurdeanu, Radu Leon, în loc de a alungà pe Greci, face pe Sofialău mare vistiernic.

Cantacuzineştii nu puteau să rămână mulţămiţi numai cu această pedeapsă morală aplicată ucigătorului, şi mai mult de cât răscumpărată prin înnălţarea lui Sofialău la visterie. Ei hotărâră atunci să meargă mai departe, şi cunoscând cât de nemulţămit erà poporul cu predomnirea Grecilor, provoacă o mişcare în contra lor, şi mai mulţi boieri merg să ceară dela Radu Leon izgonirea lor din ţară. Domnul răspinge această cerere. Se apropiese însă timpul răspunderei haraciului şi a încăsărei dărei trebuitoare pentru plata lui. Poporul aţâţat de Cantacuzineşti refuză plata dărei, până mai întâi nu se vor alunga Grecii.

---

[106] Hrisoavele unul din 13 Noemvrie şi celalt fără dată lunară, ambele din 1667, în *Genealogia*, original p. 109; *Buciumul*, p.136.

[107] *Mag. ist.*, I, p. 402.

Domnul se înfuriază într'atât, simţind că refuzul plăţei ar puteà să'i compromită poziţia la Poartă, încât rosteşte ameninţarea că va face un măcel aşà de groaznic în răzvrătitori de se va sui sângele până la genunchi. Poporul ştiind că Grecii sunt capabili de toate, se umple de spaimă, şi fiecare se închide în casa lui. Şi într'adevăr chiar în noaptea acea principele ţinù un sfat cu sateliţii săi Greci, şi luă hotărârea de a măcelări a doua zi pe toţi boierii răzvrătitori, prin garda lui străină.

Insă nici Cantacuzineştii nu rămaseră în nelucrare. Şărban find spătar mare, cheamă în Bucureşti pe toţi căpitanii şi iuzbaşii din miliţia ţărei, şi pregăti un număr îndestulător de popor înarmat care să opună puterea puterei.

A doua zi dimineaţa boierii veniră ca de obiceiu la curte însă în număr mare şi cu toţii înarmaţi. Primiţi de domn cu noue ameninţări, căutară de o cam dată să-l împace, spunându-i cuvinte blânde şi făgăduind că se vor sili a linişti mişcarea în ţară. Când vroiră să părăsască palatul, găsiră poarta închisă şi garda principelui sub arme. La un semn dat de ei, se răpeziră într'o clipă oamenii lor de afară, sparseră poarta, şi scăpară pe boieri din pericolul de moarte în care se aflau. Ei se retrag într'o mânăstire, pun să sune clopotele şi adunându-se poporul, îi descriu în colori aprinse primejdia în care se află, şi cu toţii jură de a trăi şi de a muri împreună. Domnul mişcat prin aceste împrejurări, cere înscris intervenirea mitropolitului, şi se duce el singur în mânăstirea unde se retrăseseră boierii, făgăduindu-le acolo îndepărtarea rău văzuţilor Greci, desfiinţarea gardei sale şi ţinerea în samă de acum înainte a sfaturilor boierilor. Aceştia la rândul lor îşi dau cuvântul a se lepăda de tânguirile lor, şi ambele părţi trebuiau să întăreiască împăcarea prin un jurământ făcut pe Evanghelie.

In urma acestei împăcări, Radu Leon face o carte de izgonire a Grecilor din ţară, în care amintind şi copiind aproape din cuvânt cartea părintelui său Leon Tomşa, arată : „că toate nevoile şi sărăcia ţărei este dela Grecii străini care amestecă domniile şi vând ţara fără de milă şi o precupesc cu camătă asuprită, şi dacă vin în ţară şi ajung la dregătorii, ei nu socotesc să umble după obiceiul ţărei, ci strică toate lucrurile bune şi adaogă legi rele şi asuprite şi vânzări între boierimea ţărei, care Dumnezeu nu pofteşte, şi încă şi alte slujbe le au mărit şi le au ridicat foarte, ca să'şi înbogăţească casele lor, şi nesocotind pre nici un om de ţară, străinând oamenii ţărei de către domnia mea, asuprind săracii fără de milă şi arătând mare vrăjmăşie către toţi. Mai vârtos un Necula Sofilău ce au fost clucer şi un Balasache ce au fost paharnic, boierindu-se cu mită şi fiind mozaviri (vicleni), vând în tot ceasul pre boierii ţărei la domnia mea cu pâră de cap precum li s'au aflat pârile lor înfăţoşate şi încă ţara au dat'o în jac''. Văzând domnul toate acele lucruri,

după jurământul făcut cu tot sfatul ţărei, adaoge: „calcat-am domnia mea acele obiceiuri rele şi le-am pus domnia mea toate jos, şi am scos pe acei Greci străini din ţară afară, ca pre nişte oameni răi şi neprieteni ţărei" [108].

De şi Radu spuneà prin hrisov că au dat afară pe Greci din ţară, el o făcuse tot atât de puţin ca şi tatăl său. Dovadă că Sofialău şi Balasache sunt găsiţi în ţară la venirea lui Antonie Vodă, care le şi aplică pedeapsa meritată de nişte asemene sugători de popor.

Cantacuzineştii vedeau că domnul îşi băteà joc de ei. Apoi el refuzase a jura şi că va lăsà pe toţi boierii care se răsculaseră în dregătoriile lor. Aceştia se convinseră atunci că Radu Leon nu'şi luase de asupra lor cugetul său cel rău, şi 30 din cei mai însemnaţi plecară la Larissa şi se jăluiră sultanului atât în contra Grecilor cât şi mai ales în contra domnului care ar umblà să râdice viaţa boierilor celor mai de samă, îşi băteà joc de soţiile şi fetele lor şi făcea câte nelegiuiri toate. Ei declarară că pe cât va domni Radu, acest om falş şi fără credinţă, nu vor pune piciorul în Muntenia, şi apoi pentru a provocà lăcomia turcească şi pe de altă parte pentru a face cu neputinţă, din pricina marelor sume ce i le ar cere Turcii, redobândirea domniei din partea Radului, ei arată că domnul ar dispune de o avere de 800.0000 de lei în bani şi nenumărate juvaeruri. Ei se roagă apoi pentru numirea unui principe din mijlocul lor, de oare ce Grecii constantinopolitani nu numai că ei înşii ar fi săraci, dar ar mai târâ după dânşii în ţara un cârd de oameni flă mânzi, care apoi fără alegerea mijloacelor, prin pradă, despoiere şi prin tot felul de crime lucrează la a lor îmbogăţire şi aduc ţara la marginea prăpăstiei [109].

Turcii, înainte de a mazilì pe Radu, trimit o cercetare. Boierii, temâdu-se ca domnul să nu câştige pe Turc prin bani, se înţeleg cu un Grec, Pavăl, care umblase în mai multe rânduri după scaunul Munteniei şi care erà prieten cu aga Ienicerilor; dau Grecului bani ca să întoarcă pe aga, o influent la Poartă, în favoarea lor, şi'i făgăduesc că'l vor cere de domn; dovadă cât de puţin serioază erà considerată de însuşi Grecii

---

[108] *Mag. ist.* I, p. 131. Comp. tot acolo hrisovul lui Tomşa pentru izgonirea Grecilor din 1631, I, p. 122, reprodus în Vol. .....Data hrisovului lui Radu Leon. 1669 *Decemvrie*, 9 este greştiă, precum este greşită şi data pe care cronicarul o dă acestei răscoale, 1669 *Decemvrie* 3. *Mag. ist.* IV, p. 371. Greşala se vede întâi din însăşi *Cronica Anonimă*, care pune începutul domnii urmaşului lui Radu Leon, Antonie Vodă, în 9 *April* 1669, prin urmare răscoala contra lui Radu nu se putuse întâmpla decât înainte; aşa dar la *Decemvrie* 1668; apoi din datele rapoartelor lui Casanova cătră împ. din 14 Ian. 3 Febr., 1 Martie, 3 April, 20 Mai, 3 şi 20 Iunie 1669, toate anterioare datei puse documentului din *Mag. ist*, 9 Decemvrie 1669. Vezi Hurmuzaki, *Frag.* III, p. 273—278, de unde sunt luate toate amărunţimile acestei răscoale, care este foarte pe scurt raportată de cronici.

[109] Rapoartee citate în nota precedentă.

alungarea lor din Muntenia. Pavăl, înflăcărat prin speranţa ce luci un moment înnaintea lui, cheltueşte pe lângă banii luaţi dela boieri şi ce aveà şi ce n'aveà, spre a scoate la capăt mazilirea lui Radu Leon, ceea ce şi izbuteşte.

Sultanul dă voie boierilor să aleagă pe unul din sinul lor ca domn, şi ei socotindu-se, aleg pe Antonie Vodă din Popeştii Prahovei, îl gătesc şi'l îmbracă cu caftan, iar bietul Pavăl ce se aştepta să capete răsplata cheltuelelor şi alergăturilor sale „rămase în deşert şi-i deteră boierii o tiflă" [110]. Antonie Vodă pleacă cătră Bucureşti în 28 Mart 1669 [111].

Omorul lui Constantin postelnicul are o mai mare însemnătate decât o simplă tragedie casnică. El împinge pe marea şi influenta familie a Cantacuzineştilor la răsbunare, la care pentru a ajunge ea trebuia să răstoarne pe Stroia Leurdeanu şi pe prietenii şi susţinătorii săi, Grecii ce încunjurau pe Radu Leon. Acesta dându-le sprijinul său, Cantacuzineştii nu se tem a loví mai sus, în însuş domnul, pe care-l răstoarnă prin stăruinţele lor. Astfel devine partida Cantacuzineştilor, odrăslită şi ea dintre Greci, reprezentanta intereselor naţionale şi se încinge în contra Grecilor o luptă memorabilă, ce dă interes evenementelor acestei perioade, lipsită de altfel de domnii însămnate.

Antonie din Popeşti, 1669 — 1672. — Cu suirea acestui domn în scaun, adus de Cantacuzineşti dintre prietenii lor, ajung ei la putere şi influenţă în Muntenia, iar Leurdeanu şi cu Grecii lui sunt aruncaţi de odată din putere şi autoritate în temniţă şi mormânt. Căpitanul crezând că găseşte aice prilejul de a înnegri pe Cantacuzineşti, spune asupra răsbunărei pusă de ei în lucrare: „pe Greci îi scoaseră Cantacuzineşti cu noul domn ales de ei cu mare ocară din ţară: pe Sofialău îl închiseră în ocnă unde apoi îl spânzurară, iar pe Balasache l'au dat pe mânile unor dorobanţi, care cumpăraţi de el, îi deteră drumul spre Ţarigrad; pe ceilalţi Greci mai mici precum Pascali gramaticul şi alţii atâta bătaie le da slujitorii cât mă mir că trăiau; mai ales pe Pascale ce l'am văzut cu ochii când îl scoteà din camară şi-l duceà în palme, care palme de dese şi de multe nu mai aveau număr. Altul iar căruia i-am uitat numele de multă bătae şi palme gândià ca va să moară, şi striga popa să-l comunice. Ca acestea şi altele mai multe au pătimit Grecii la sfârşitul Radului Vodă din pricina şi îndemnarea Cantacuzineştilor" [112].

---

[110] Istoria cu Pavăl, raportată de Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 355.
[111] Hurm. *Frag.* III, p. 276.
[112] Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 355.

Venise acum rândul şi lui Stroia Leurdeanu să-şi plătească toate pacatele. El fu pus în închisoare şi dat în judecata divanului, punându-i-se ca vină că el pricinuise moartea lui Constantin postelnicul. Leurdeanu se apăra de acesată învinuire. Atunci feciorii postelnicului scoaseră scrisorile date lor de Ghica Vodă şi scrise chiar cu mâna lui Leurdeanu. Divanul faţă cu asemene dovezi osândi pe acesta la moarte. Dar postelniceasa Ilinca, arătând şi aice o mărinimie de suflet care te pune în uimire, se rugă de domn să'i dăruiască viaţa, nevrând să răsplătiască sânge prin sânge. Pedeapsa lui fu schimbată astfel: erà să fie purtat prin oraş aproape desbrăcat pe un car, cu răvaşele atârnate de gât, şi apoi trebuià să fie dus în mănăstirea Sneagovului, unde perise jărtfa lui, şi aice călugărit. Se zice că punându-i-se în cap comănacul şi dându-i-se atunci numele de Salavăstru, Stroia Leurdeanu ar fi strigat: „mai bine Mahomet" [113].

La aceste atacuri partida grecească ce numărà partizani şi între boierii români, răspund prin măsuri analoage. Mai mulţi boieri urziseră peirea celor trei sfetnici mai influenţi dela curtea lui Antonie Vodă, anume a banului Mareş logofătului Radu Kreţulescu şi a lui Şărban Cantacuzino vel spătar. Adunându-se câţi-va din urzitorii complotului precum: Gheorghe Băleanu vornicul, ginerile acestuia Hrizea vistiernicul, Stroia paharnicul şi Radu Ştirbeiu dela Izvor împreună cu alţii mai mărunţi în casa Baleanului, „se sfătuiau cu ce meşteşug să ucidă pe cei trei boieri, favoriţii domnului, pizmuind mai ales Băleanu pe Mareş pentru că dobândise bănia Craiovei. Cei trei boieri ameninţaţi aflară însă despre aceste înţelegeri, şi tânguindu-se lui Antonie Vodă cerură să dee pe uneltitori în judecata divanului. Antonie Vodă mazilì îndată pe cei ce aveau dregătorii şi porunci tuturor ce au fost la acel sfat necurat să meargă la ţară, să şază pe la casele lor, iar alt reu nu le-a făcut. Dar după puţin timp iar le-au poruncit de au venit la curte şi i-au iertat de toată vină lor" [114]. Căpitanul, după apucătura lui, de a fi protivnic Cantacuzineştilor, impută celor trei boieri favoriţi ai lui Antonie Vodă o ambiţie nesăţioasă, pentru care înlăturând pe boierii ce făceau opoziţie, căutau să domniască ei singuri, ţinând pe „ticăitul" domn Antonie sub o prea aspră epitropie. Noi credem că, deşi cronica anonimă exagerează în sens contrar, ridicând până la ceriuri pe Cantacuzineşti, adevărul stă mai curând pe partea ei. In cronica Căpitanului se vede de departe scopul de a hulì faptele netăgăduite a le Cantacuzineştilor, din care unele atestate de însuşi adversarii lui, altele de documente nepărtinitoare fac să apară

[113] *Mag. ist.* V, p. 3 şi I, p. 357. Căpitanul pune în îndoială autenticitatea scrisorilor spunând: „a le cui vor fi fost, Dumnezeu ştie".

această familie într'o lumină mult mai frumoasă, decât acea în care se sileşte s'o pună Căpitanul.

Antonie Vodă fu mazilit, fără alt motiv decât acela că Grigore Ghica, cel ce fugise la Viena, dobândind iertare dela Poartă, căpătase prin stăruinţele interesate ale unor oameni influenţi iarăşi domnia Ţării Româneşti. Antonie fu chemat în 1671 la Constantinopole, şi îndată ce boierii duşmanii lui văzură acest semn prevestitor al căderei sale, alergară de sârg la Adrianopole, în fruntea lor cu călugărul Sălăvăstru care lepădase potcapul şi încingând iarăşi paloşul, se pregăti din nou de luptă, spre a-şi redobândi poziţia pierdută. La 1 April 1672, pleacă Grigore Ghica, pentru a se urca iar în scaunul Ţărei Munteneşti [115].

Grigore Ghica a doua oară, 1672 — 1674. — Am văzut că acest domn, compromis prin relaţiile sale cu Nemţii în bătălia dela Leva, nu îndrăznise a se prezentà la vizirul care'l chemase pe el şi pe Dabija în lagărul lui, ci fuge la Viena în Austria. Tocmai pe când Ghica se adăpostià în capitala acestei împărăţii la Decemvrie 1664, ea sfârşise războiul cu Turcia început din cauza complicărilor din Transilvania şi încheiese cu Tucii pacea dela *Vasvar* în 10 August acelaş an [116]. Reînnoirea legăturilor prietinoase fiind deci de tot proaspete între Viena şi Constantinopole, înţelegem cum, cu toată buna voinţa, erà cu neputinţă împăratului a încuviinţa unui principe rău văzut de sultanul un sprijin pe faţă. De aceea împăratul se mărgineşte a'i da o pensie, ceea ce însă nu putea de loc mulţămi pe Ghica, care dacă trecuse în partea Nemţilor în lupta dela Leva, făcuse aceasta ademenit prin strălucitele victorii ale lui Montecuculli în contra Turcilor, şi aştepta deci de la Nemţi, sprijinul de care se lepădase din partea Turcilor. Ghica văzând că Nemţii dau puţină ascultare cererilor sale, se îndreaptă către papă, pentru a dobândi intervenirea Sfântului Părinte în sprijinul intereselor sale. In 26 Octomvrie 1667, el trimite către Colegiul de propaganda fide, la Roma, o scrisoare, în care luând aparenţa unui zelos admirator al doctrinelor catolice, el spune sfinţilor părinţi din acest colegiu, că mulţămită convorbirilor avute cu cardinalul Spinola, nunciul papal din Viena, şi relaţiilor sale prietinoase cu arhiepiscopul din Marcianopole, s'a convins că singura adevărată religie este Catolicismul; că doreşte să vină la Roma spre a vedea cu ochii cele ce au auzit cu urechile sale şi mai ales apre a salutà pe adevăratul reprezentant al lui Dum-

---

[114] *Mag. ist.* V, p. 6.

[115] Casanova către împ. 5 April 1672, Hurm. *Frag.* III, p. 282. Comp. Căpitanul în *Mag. ist.*, I, p. 368.

[116] Zinkeisen, IV, p. 962.

nezeu pe pământ, pe sânţenia sa Papa Clement al IX-le. Spune că are multe în gând să facă pentru Catolicism, mai ales în apropieta lui călătorie la Constantinopole, dar pe care nu le poate da pe faţă spre a nu zădărnici scopurile sale [117].

Papa se pare că nu puse mare temeiu pe nişte protestări care se vedeau de departe cât erau de interesate, şi răspunse printr'o scrisoare de tot scurtă, şi la scopul nemărturisit al demersului lui Ghica pe lângă sfântul scaun, anume că au însărcinat pe nunciul său din Viena ca să stăruiască la împăratul în cauza lui Ghica [118].

Acesta văzând că nici cu papa nu izbuteşte la nimica, se hotăreşte a-şi încerca iarăşi norocul la Turci, unde cu o mână darnică puteai tot deauna să te înfăţoşezi, ori cât ţi-ar fi fost conştiinţa de încărcată. El caută întâi să dobândească iertarea purtărei sale, dându-şi îndreptări mai ales prin argumente sunătoare. După ce dobândeşte voia de a se întoarce în Constantinopole, prin sprijinul mai ales al lui Panaite Nicusia influentul dragoman al Porţei, el ajunge, prin stăruinţele aceluiaşi, chiar a redobândi domnia Munteniei. Din Constantinopol scrie el lui Sobieski înainte ca acesta să ajungă rege, că „îndată ce a venit la Poarta prea puternicului şi prea îndurătorului împărat bine făcătorul său prea minunatul mare vizir l-a primit cu cinste şi cu inima deschisă putându-i vorbi şi de afacerile Excelenţei Voastre''. Sobieski îl rugase ca Turcii să-i sprijine candidatura la tronul Poloniei [119]. Totuşi Ghica temându-se ca o nouă duşmănie între Turci şi Nemţi să nu'i pericliteze iarăşi tronul, cel cu atâta greutate redobândit, se sileşte să împiedece pe cât îi stăteà prin putinţă reivirea neînţelegerilor ce puteau să nască între ambele împărăţii din pricina Ungariei. Trimeţând Transilvanenii nişte soli la Turci pentru a se plânge de încălcările Nemţilor, Ghica îi opreşte în Muntenia, şi'i convinge să nu întreprindă acel demers periculos, acuma când Turcii se împăcau cu Nemţii, şi să'i lese lui sarcina de a trăta cu Turcii această delicată afacere [120].

---

117 Scrisoarea lui Gr. Ghica, din 16 Oct. 1667 către *Col. de propagandă* în Hurm. *Doc.* V, 2, p. 113.

118 Răspunsul papei din 11 Decemvrie 1670 — trei ani (!) după scrisoarea luiGhica, *Ibidem.* p, 117.

119 Casanova către împ. 24 Dec. 1671 şi 26 Fevruarie 1672 Hurm. *Frag.* III, p. 280 şi 281. Un document veneţian din 26 Noemvrie 1671 spune: ,,Per la via di Durazzo giunse Grigorasco principe di Valachia quel che gia mesi capito a Veneţia; viene chiamato dal Vizir per mezzo di Panaggioti e come lui tiene di buoni amici che gli offeriscone grand danaro, cosi non vinscira dificile, che ottener possa la dichiaratione a suo favore dello stesso principato di Valachia''. Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 125. Tot aşa spune şi *Genealogià Cantacuzineştilor*, original, p. 223. Scrisoarea lui Gr. Ghica c. Sobiecki 10 Dec. 1672 (datată de Iorga 1673) în N. Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 294.

120 Bethlen, *Historia rerum transilvanicarum ab anno MDCLXII ad annum MDCLXXIII*, Viennae, 1783, II, p. 220.

Partida Cantacuzineştilor cum auzi despre reîntoarcerea duşmanului ei în tronul Munteniei, se pune într'o mare mişcare, spre a împiedeca această catastrofă, O deputaţie a căpitenielor ei cele mai însemnate se înfăţoşe înaintea sultanului, anume Mareş banul, Radul Kreţulescu logofătul, Mihai Cantacuzino spătarul, Stoian comisul, un căpitan Vasile şi alt căpitan a căruia nume nu a fost păstrat. Turcii însă dau pe aceşti boieri pe mâna lui Grigore Ghica, care îi duce cu el la Bucureşti, taie pe cei doi căpitani, iar pe ceilalţi îi închide în ocnă, cerându-le bani spre a-şi plăti datoriile făcute cu căpătarea domniei. Constantin Căpitanul arată şi el aceleaşi fapte, însă le dă altă explicare, anume spune că Ghica vroià să scoată dela aceşti boieri banii cu care dânşii îngreuieseră ţara ; „căci atunci când plecase Ghica la Viena erà ţara datoare numai cu 80 de pungi, şi acuma ar aveà de dat mai mult de 1000", o învederată exagerare, menită numai cât a îndreptăţi pe partida protivnică Cantacuzineştilor a căreia apărare o susţine cu multă căldură cronicarul Căpitanul. Boierii închişi pentru a scăpa de chinurile şi bătăile la care erau expuşi, vând tot ce aveau la sufletul lor, sate, rumâni, ţigani, case, vii, spre a puteà plăti sumele ce li se puneau în spate. Ba încă dacă Ghica s'ar fi plecat sfaturilor lui Leurdeanu, el i-ar fi trimis pe ceea lume; dar el nu îndrăzni să meargă atât de departe, temându-se de simpatiile poporului muntean pentru acea întinsă familie [121].

Pe atunci Turcii purtau un răsboiu cu Polonii din princină că Cazacii sub Doroschenko, punându-se sub suzeranitatea Porţii, aceasta luase în stăpânire de odată întreaga regiune a Ukrainei, ce fusese din vechime o provincie a regatului polon [122]. Ghica din Muntenia şi cu Duca din Moldova fură obligaţi de Poartă a lua parte la expediţie, după ce ţările române sunt îndatorite să dee o rechiziţie de cai [123]. Ghica plecând după armata turcească, lăsă de caimacami în Muntenia tot pe iubiţii săi miniştri de altă dată, Stroia Leurdeanu, Băleanu şi Hrizea vistiernicul. Atunci chinurile Cantacuzineştilor nu mai cunoscură nici o margine. Ii scotea din închisori şi-i bătea la tălpi; care nu puteà merge de usturimea tălpilor erà târât cu funii. Constantin Cantacuzino se roagă de călăi să sufere el bătăile pentru fratele său mai mic, şi le indură fără a da un ţipet sau o lacrimă [124], încă o dovadă pe lângă celelalte aduse până aice despre puternicul simţimânt de iubire care legà pe membrii acestei familii. Şărban Cantacuzino izbutise însă a fugì în Moldova,

---

[121] *Mag. ist.* V, p. 6 I, p. 366. *Genealogia* citată, *ibidem*.

[122] Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches* V, p. 63 şi urm.

[123] Doc. Veneţian din 3 Aprilie 1671 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 121.

[124] Del Chiaro, p. 127 „cosa stupenda, adaoge el, narrata *mi* da persone degui di fide che vi si trovanno presente".

unde se ascunsese în mânăstirea Hangului lângă Ceahlău. Ghica îl cere dela Duca domnul Moldovei, care însă nevrând să-l deie spune că nu s'ar află în ţara lui. Ghica în timpul trecerei sale prin Moldova către hotarele polone pune în zadar să'l caute aici; căci Şărban temându-se a nu fi descoperit, trecuse în Transilvania, de unde merge prin Haţeg, Caransebeş, Orşova în Ţara Turcească, ducându-se de a dreptul la Adrianopole la căimăcamul Cara Mustafa, „fiindu-i cunoscut din început din zilele Ghicăi Vodă şi mai încoace încă *întărindu-l* l'au făcut desăvârşit prieten [125].

Căimacanul trimite la Ghica Vodă să ceară pe boierii cei închişi şi să-i aducă la Constantinopole, ceea ce fiind făcut prin firman, Ghica nu îndrăzneşte a se opune. Tocmai atunci îi vine lui Ghica ordin să plece din nou în contra Polonilor împreună cu Husein paşa. Cantacuzineştii, fiind acuma cu toţii în Ţarigrad, îşi pun toate silinţele spre a compromite pe Ghica în ochii Turcilor, că ar ţineà în ascuns cu Leşii; ceea ce le izbuteşte cu atâta mai uşor cu cât prezenţa domnului în oştirea turcească aduce iarăşi nenorocire asupra ei, fiind din nou bătută la *Hotin* în 11 Noemvrie 1674 de vestitul general polon Sobieski care ajunge mai târziu şi rege [126]. Şi într'adevăr că Ghica trădase iarăşi pe Turci. El căutase încă înnainte de a se începe lupta a le dauna prin sfaturile sale, spunând lui Husein paşa să nu se bată cu Polonii din şanţuri, ci să se retragă dela cetate la loc larg în jos de Prut. Părerea lui Ghica că paşa să părăsească cetatea fără luptă supără atâta pe acesta, încât el vroi să'l străpungă cu sabia. Ghica însă nu putea să trădee pe Turci pe faţă, fiind că soţia şi copii lui erau zălogi la Constantinopole. El se preface însă a fi prins de Poloni împreună cu toată oştirea lui de 5000 de oameni. Este trătat de Leşi cu mari onoruri, ceea ce putându'l compromite, el fuge îndată după izbânda acestora din tabăra lor, şi se îndreaptă întâi către Bucureşti de unde cu soţia lui ce scăpase din Constantinopol şi venia acuma din Italia „îmbrăcată franceşte dar îşi schimbă hainele pe cele româneşti când intră în ţară" [127], către Adrianopole, unde ajunge spre marea mirare a Turcilor care-l credeau hain, în ziua de 27 Noemvrie. Polonii auzind de fuga lui Ghica trimit după el ca să-l cheme îndărăt. Ghica însă le răspunde că să se mulţămească cu ceea ce au făcut pentru ei; că nu poate să se expună mai mult. Ajuns la Adrianopole el pârăşte sultanului pe Husein paşa care nu ar fi vrut să asculte de sfaturile lui, de a nu se lupta

---

[125] Căpitanul, *Mag. ist.* I, p. 270.
[126] Zinkeisen, V, p. 74.
[127] *Mag. ist.* I, p. 371. Aşa s'a introdus învestmântarea străină la Români, care o purtau întâi numai cât erau în străinătate şi la început o lepădau în ţară, dar dela o vreme nu o mai lepădară.

cu Poloni din şanţuri, ci la loc larg, şi sultanul convins că greşala lui Husein adusese pierderea suferită, ordonă să i se tae capul, iar Ghica este atât de bine văzut încât erà să redobândească domnia Munteniei, dacă intrigile Cantaczuineştilor nu l'ar fi împiedecat[128]. Mai rar se pot întâlni trădători de îndrăzneala lui Ghica. Dacă însă Ghica putuse înşălà pe sultanul, departe de teatrul răsboiului şi să arunce asupra nefericitului paşă cauza pierderei luptei dela Hotin, nu erà tot astfel cu Turcii acei care văzuseră nenorocirea. Mai mulţi comandanţi înferiori se plânseră cu mare amărăciune la sultanul contra lui Ghica, spunând că şi acuma ca şi la Leva tot îndoielnica lui ţinută adusese catastrofa asupra armatei otomane. O samă dintre călăreţii turci, scăpaţi prin fugă din măcelul dela Hotin, cer cu mare stăruinţă marelui vizir să le dee pe Ghica pe mânile lor, spre a'l pune în bucăţi înaintea ochilor săi. De şi vizirul câştigat prin bani nu le învoeşte o asemene cerere, totuşi această plângere aduce destituirea lui Ghica care rămâne la Constantinopole[129].

Gheorghe Duca, 1674—1679. — Duca Vodă, care este rânduit în locul lui Ghica, fusese domn în Moldova. El era „de neamul său Grec din Rumelia, crescute de mic în casa lui Vasile Vodă, rămânând el în ţară până ce s'au făcut mare, iar mai pre urmă au şi domnit"[130]. El venise la tronul Munteniei după stăruinţa Cantacuzineştilor şi ne poate pune în mirare înprejurarea că această familie pe care am văzut'o înduşmănită cu elementul grecesc, să dee sprijinul ei tocmai unui domn din acest neam. Lucrul însă se explică, dacă vom luà în privire că la această epocă începuse a se întunecà conştiinţa deosebirei între Grec şi Român. Am văzut în mai multe rânduri cum poporul nu prea ştieà să deosebească bine elementul străin ce cel românesc. Aşa Vasile Lupu care se pusese în fruntea mişcărei naţionale a Moldovei în contra partidei greceşti, era privit de poporul de jos ca Grec. Insuşi Cantacuzineştii conducătorii partidei naţionale în Valahia, nu erau ei Greci prin originea lor? Şi trebuia să fie astfeli, întru cât Grecii ce petreceau câtva timp în Ţările Române, se românizau, şi mai ales aşa se întâpla lucrul cu copii lor care deveniau cu totul Români şi prin limbă şi prin obiceiuri. De aceea şi Constantin Cantacuzino stolnicul în fragmentul de cronică ce ni-a lăsat, face această deosebire între Grecii cei aşezaţi în Ţările Române şi ceilalţii proaspeţi venţi spunând că „dela unii se văd şi rămâne folos în pământurile

---

[128] Kintsperg către Imp. 8 Dec. 1673. Hurm. *Frag.* II, p. 297. Vezi şi Neculcea în *Letpoisețe*, II, p. 223.

[129] Kintsperg către Imp. 3 Ian. 1674 Hurm. *Frag.* III, p. 299. Un raport veneţian din 4 Ianuarie 1674, spune : „il pensiero dalla fuga improvisa del principe di Moldavia e dalla *sospetta fede dell'altro di Valachia*". Hurm. *Doc.* V, 2, p. 142.

[130] Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 5.

acestea, iar ceilalţi vin numai să jăfuiască şi să răpiască"[131]. Când deci se vorbeşte de răscoale în contra Grecilor, trebue înţeles, nu acei Greci stabiliţi de mult în ţară şi românizaţi, ci elementele proaspăt venite care erau încă greceşti adecă străine în tot înţelesul acestui cuvânt. Duca Vodă care fusese crescut de copil mic în casa lui Vasile Lupu, de şi de origine grecească, şi chiar considerat ca atare de Greci, putea trece drept boier român.

Duca Vodă fusese însă ales de Cantacuzineşti la domnia Ţărei Munteneşti mai ales pentru recunoştinţa ce i-o purtà spătarul Şărban Cantacuzino care fusese adăpostit de Duca în mânăstirea Hangului pe timpul când Ghica începuse acea vajnică prigonire contra familiei lui. Duca purcede din Ţarigrad întovărăşit de Matei Cantacuzino aga şi nepotul acestuia Pârvu logofătul, fiul spătarului Drăghici, celui mort pe timpul lui Ghica Vodă în Constantinopole, „iar pe Constantin slugerul fiul Stoicăi logofătului Dudescu l'au trimis cu cărţi împărăteştl ca să ţină scaunul". Când boierii partizei adverse auziră despre izbânda Cantacuzineştilor, vestea le păru atâta de greu de crezut, încât puseră în butuci pe Constantin slugerul ce venià în însuşire de caimacam. Intărindu-se însă ştirea şi din alte părţi, capetele acelei partizi o rupseră de fugă şi anume Gheorghe Băleanu şi ginerile său Hrizea, Negoe vornicul Secuianu, Radu banul Năsturel, Stroia paharnicul Buxianu, Stroia Leurdeanu, Ivaşcu logofătul, Ilie şatrarul, Pavăl Fărcăşanu, Hrisoscoleu vataful şi mulţi alţii trecură peste munţi în ţara Haţegului,[132]. Duca Vodă cum vine în ţară, liberază din arest pe Stoica logofătul, care stătea în închisoare de 22 de luni, şi stărueşte ca să se dee drumul din insula Creta celor trei Cantacuzineşti surguniţi aici de Ghica Vodă. Se părea deci că el se dăduse cu totul în partida Cantacuzineştilor.

Duca Vodă însă fiind lacom de bani, pentru care şi cronicele Moldovei spun despre el că „au scos grele dăjdii pe boieri şi pe ţară", văzû îndată că cu partida Cantacuzineştilor, cruţătoare de popor, nu va puteà să-l stoarcă după cum îi erà dorinţa, şi căută deci să se împace şi cu partida adversă. Apropierea era cu atâta mai trebuitoare cu cât Duca erà în cele mai bune relaţii cu o mare şi însemnată familie grecească din Constantinopole, acea a Cupăreştilor din care pe capul ei, Cupariul cel bătrân, îl avea de capuchihaia, un fecior al lui, Lascarache, erà spătar mare, om mândru şi trufaş pe care nu'l puteau suferi Muntenii. Erà şi alt fecior al lui, Iordache postelnicul care luase

---

[131] Cron. lui Cantacuzino în *Letopiseţele* ed. Kogălniceanu, ediţia nouă III, p. 105.

[132] Căpitanul, în *Mag. ist.* I, p. 379 şi Anon. rom. *Ibidem*, V. p. 13.

în însoţire pe fata Dabijoaei, soră cu femeia lui Duca Vodă; însfârşit mai era şi unul Scarlatachi gramaticul [133].

Avea deci interes Duca Vodă să se împace cu boierii pribegi. El trimite, îndată după suirea lui în scaun pe Pârvul Cantacuzino logofătul, fiul lui Drăghici, ca să'i cheme înapoi din Ardeal, cerând şi de la principele Ardealului să'i trimită îndărăpt. Pribegii însă, temându-se de vre un gând ascuns al lui Duca, refuză a se întoarce, iar principele Ardealului nu vroeşte să întrebuinţeze puterea în contra lor.

După ce Duca face o expediţie cu Turcii contra Cazacilor, când se întoarce în ţară, trimite din nou cărţi cu jurământ la pribegii din Ardeal, spre a'i hotări să revină la locurile lor, spunându-le „să nu se teamă de nimic, nici de Cantacuzineşti" [134]. Prin stăruinţele sale pe lângă aceştia îi determină chiar pe ei, a scrie pribegilor să se întoarcă, recunoscând că cele suferite de ei în timpul lui Ghica Vodă veniseră dela domn şi nu dela boieri. Atunci se întoarseră Hrizea ginerele Băleanului şi lucru mai neaşteptat însuş Stroia Leurdeanu, iar Băleanu bătrânul mai rămăsă până la anul, când veni şi el.

După cum se puteà lesne aşteptà ori cine, erà peste putinţă ca Stroia Leurdeanu să fie lăsat în pace de duşmanii săi de moarte, Cantacuzineştii. Ei urzesc în curând o intrigă prin care pâresc pe Stroia şi pe unul Radu Dudescu ginerele lui Băleanu, că ar unelti răsturnarea domnului. Duca supune pe Dudescu la munci, arzându'i peptul cu un fer roş până aproape de moarte, executorul acestor munci fiind armaşul cel mare Nica dela Gradişte; dar pâra adeverindu-se de scornitură, boerii pârâţi sunt iertaţi şi Cantacuzineştii nu izbutesc la altă ceva decàt la o aprindere şi mai straşnică a urei ce fierbeà în contra lor.

Cu toate acestea domnul care aveà interes să se sprijine pe ămbele partizi pentru a fi tare şi în ţară, şi mai ales în Constantinopole, căutau mereu să împace ămbele taberi rivale. In anul al doile al domniei sale, trebuind să plece din nou contra Polonilor, el lasă o căimăcămie compusă din membrii ămbelor partizi, anume pe Stroia Leurdeanu, pe Radu Creţulescu unul din ginerii ucisului Constantin postelnicul şi pe al treile boier Vâlcu vistiernicul, nu se ştie din care partidă. In timpul lipsirei lui Duca, partida contrară Cantacuzineştilor organizază o intrigă bine ţesută în contra lor, şi la întoarcerea lui pârăsc cu probele închipuite de ei pe Cantacuzineşti de trădători. Duca Vodă trimite dela Cocorăşti unde se oprise din cauza ciumei ce bântuià toată ţara, dar mai ales Bucureştii, să prindă pe Şărban Cantacuzino logofătul şi pe fratele său Mihaiu Spătarul, iar Iordache, Matei şi cumnatul lor Barbu visternicul fug la Bra-

133 Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 19.
134 Căpitanul în *Mag. ist*, II, p. 5.

şov. Mihai izbuteşte însă a trece munţii, iar Duca Vodă văzând că cei mai mulţi din Cantacuzineşti au scăpat, şi temându-se de influenţa lor, sloboade şi pe acei ce mai erau închişi [135]. Cantacuzineştii cei refugiţi în Ardeal, anume Şărban logofătul şi Mihai spatarul, fac aici o carte de jurământ către principele Transilveniei Mihail Apafi în care lucru straniu, îi vedem făgăduind că „cu toată nevoinţa lor, se vor sili a păzi cele patru legi (religii: protestantă, calvină, catolică şi sociniană) ce sunt întru această ţară primite [136]. Se vede că principele Apafi voia să iea o garanţie că oamenii bogaţi şi puternici pe care îi adăpostise în ţara lui nu vor încerca nici o uneltire pentru a împiedeca pe Români de a se alipi de una din religiile dominatoare de acolo.

Totuşi această partidă erà în scădere la Duca. Când domnul pleacă în al patrulea an al domniei sale cu Turcii asupra Cehrinului, el lasă căimăcami pe Gheorghe Băleanu, Hrizea vistiernicul şi Stoica paharnicul, toţi trei din partida protivnică Cantacuzineştilor, încât este adevărat cele ce spune cronicarul. că „se rânise inima Cantacuzineştilor şi se răcise despre domn" [137].

Aceştia după cât se vede încep atunci într'adevăr a săpa pe Duca Vodă, sprijiniţi mai ales pe prietenii lor din Constantinopole. Un meghistan, om mare al Porţei, scrie anume lui Şărban în timpul acestei noue expediţii a lui Duca contra Cazacilor, ca să vină la Ţarigrad, căci acuma ar fi momentul cel mai favorabil pentru a căpăta domnia. Nu ştim cum se făcù, dar scrisoarea căzù în mânile lui Hrizea vistiernicul, care scrie întâmplarea lui Duca în tabără. Doamna lui Duca însă care se dăduse în dragoste cu Şărban Cantacuzino, aflând despre primejdia în care se aflà amantul ei, îl înştiinţază la timp şi el fuge la Constantinopole, de unde se întoarce domn, strămutând Turcii pe Duca în Moldova [138].

4. ŞĂRBAN CANTACUZINO

Inconjurarea Vienei, 1679—1688. — Mulţi bani îl custase pe Şărban Cantacuzino căpătarea domniei. El trebui să cheltuiască pentru darurile făcute sultanului, validelei, vizirului şi altor mari dregători 1300 de pungi care făceau 650,000 de lei [139].

Şărban doria să îndrepte rălele făcute ţărei sale prin nenecontenita ei împărtăşire la răsboaele Turcilor cu Cazacii şi

[135] Anon. rom. în *Mag. ist.* V, p. 16.
[136] Iorga, *Studii şi doc.* IV, p. 61.
[137] Căpitanul, *Mag. ist.* I, p. 8.
[138] *Genealogia*, original, p. 227. Căpitanul în *Mag. ist.* II. p. 17: „Şărban logofătul au venit domn în scaun pe la Bobotează".
[139] Mamucca della Torre, dragoman împărătesc cătră împ. în Hurm. *Frg.* III, p. 322. Aflăm că pe acel timp un galbăn = $2^1/_4$ lei.

Polonii, care o ruinaseră cu desăvârşire; Turcii însă nu-i dau răgaz. După desfacerea Cazacilor din legătura cu Polonii, aceştia în loc de a rămânea credincioşi Turcilor, se dau în partea Ruşilor, ceea ce aprinde un răsboiu între Poatră şi Rusia, în care Şărban este nevoit să iee parte împreună cu Duca al Moldovei. El doria deci din toată inima să scape de Turci când de odată un nou răsboiu izbucneşte între Turcia şi Austria, şi Cantacuzino este nevoit să plece cătră Viena împreună cu Cara Mustafa şi să iee parte la încunjurarea acelei cetăţi, în 1683[140].

După pacea încheietă între Turci şi Germani la Vasvar, în 1664, Poarta încurcată în răsboiu întăi cu Veneţia pentru posesiunea insulei Creta, luată de Turci în 1669, apoi cu Polonia 1672—1675, sfârşit prin pacea dela Suravna şi cu Rusia1677—1681 care se închee prin tratatul dela Radzim, nu putea să dee o deosebită luare aminte trebilor ungureşti. Şi cu toate aceste fierberea în Transilvania contra necontenitelor uzurpări a le Germanilor şi prigonirile făcute de aceştia contra religiei protestante, împinsese pe Unguri în mai multe rânduri la răscoală şi la învocarea ajutorului turcesc. La început însă Turcii, din pricinile arătate şi din cauză că răsculaţii nu erau oameni destoinici, nu vrau să se amestece în daraverile lor. Dela 1678 înainte, de când tânărul comite Emerik Tököly iea în mână conducerea mişcărei şi repoartă în scurt timp nişte izbânzi strălucite contra imperialilor, Turcii de şi încă nu de tot liberi — purtau înainte răsboiul cu Rusia — totuşi încep a-şi îndrepta luarea aminte asupra tânărului erou, care răspunde aşa de bine dorinţilor lor ascunse — duşmănia cu Austria. Dela 1681 înnainte după pacea dela Radzim Turcii dau ajutor chiar pe faţă lui Tököly; în 1682 intervine apoi un tratat formal între capul revoluţionarilor şi Poarta Otomană, în care se promite lui Tököly stăpânirea Ungariei superioare sub suzeranitatea Porţei, deplină libertate religioasă care pentru Turci erà cu totul indiferentă; iar el se obligă a răspunde un tribut de 40.000 de lei pe an, care nu trebuia nici odată să fie urcat. Sultanul trimite lui Tölöky semnele puterei, steag şi coadă de cal, şi trupele paşei de Buda unindu-se cu ale lui Tököly ieu cetatea Fülek, silind pe Stefan Kohary să capituleze. Cu alte cuvinte Turcii declaraseră răsboiu Nemţilor, şi aceştia nu puteau face altfel decât a-l primi. Turcii însă se hotăresc ca de odată să dee o

[140] Canteınir *Istoria imperiului otoman*, II, p. 437. Căpitanul în *Mag. ist.* II, p. 19, Anon. rom. *Ibidem*, V, 20 Ordinul de a se pregăti de plecare este trimis lui Duca şi lui Şărban încă din Ianuarie 1682, Kunitz cătră împ. 26 Februarie. 1682, Hurm. *Frg.* III, p. 326. Cantacuzino avea cu el 4000 de oameni, iar Duca din Moldova 2000. Raggnalia della guerra d'Ungheria tra Cesar et Ottomani 1682 —1683 ap. Iorga *Studii şi doc.* XXI, p. 62.

lovitură puternică împărăţiei germane, atăcând'o chiar în inima ei prin înconjurarea capitalei. Nu se gândiră ei că virtutea trebuitoare pentru o întreprindere aşa de măreaţă pierise de mult din sinul lor, şi că ceea ce nu izbutise marelui Soliman trebuia să reuşească cu atâta mai puţin lui Mohamed al IV-le. Se vede că Turcii nu aveau conştiinţa decăderei lor.

Ori cum ar fi lucrurile, Cara-Mustafa pornì cu o puternică armată, evaluată de unii la 200,000 de oameni, şi în 17 Iulie el întinde nenumăratele sale corturi înnaintea Vienei înmărmurite.

Ce opuneau imperialii colosului otoman? 22,000 de oameni adunaţi în grabă din toate părţile, între care şi 700 de studenţi. Impăratul, văzând slăbăciunea lui faţă cu puterile Turcilor, cere ajutorul lui Sobieski regele Polonilor, care i-l promite. El nu puteà însă să vină aşa de curând pe cât nevoia o cerea. Abia la 15 August putuse el aduna 25,000 de oameni şi plecase cu ei din Cracovia. Până să ajungă regele polon sub zidurile ei, Viena susţinuse cu un mare curaj şese septămâni de îngrozitoare închidere. Către sfârşitul lui August, garnizoana pierduse 6000 de oameni, şi boalele o zeciuiau pe fie ce zi, mai mult încă decât ghiulelele duşmane. In 4 şi 6 Septemvrie, după explozia a două mine, Turcii încearcă două asalturi, care sunt răspinse numai după cele mai mari sforţări. Când se aflau în cea mai desperată stare, lipsiţi de provizii şi de muniţii, şi aşteptau să capituleze, de odată se aude vestea mântuitoare, că o armată de 84,000 de oameni, compusă din trupele germane şi polone, într'unite sub comanda supremă a regelui Sobieski, înnaintează spre eliberarea Vienei. Ciocnirea cu duşmanul se întâmplă în ziua de 22 Septemvrie 1683, şi Turcii zdrobiţi într'un cumplit măcel care le nimiceşte armata, văd dispărând visul lor de aur de a îngenunchià odată Europa şi civilizaţia apusană. De la acea lovitură Turcii nu s'au mai râdicat; au plecat pe clina decăderei, care se va oprì numai cu peirea desăvârşită a statului lor, cel puţin în Europa şi care astăzi (1914) se apropie tot mai cu grăbire.

In tot timpul asediului, adecă tocmai în momentele acele de descurajare şi de neliniştită aşteptare, în care se aflau încunjuraţii, Gheorghe Duca şi mai ales Şărban Cantacuzino întreţineau, deşi sub ochii Turcilor şi expunându-se de o mie de ori celei mai cumplite soarte, înţelegeri cu cei din oraş, ajutându-le în toate modurile: „că aveau poruncă dela vizirul să facă pod peste Dunăre, şi lucrase încet ca doară mai curând ar veni oastea creştinească; afară de aceasta Şărban Vodă se înţelegea pre ascuns cu Nemţii prin cărţi, şi odată au avut mult timp pe un iezuit ascuns în cortul său, şi când mai că vroiau Nemţii să dee cetatea, trimise pe acel iezuit să le spună să mai ţină încă patru ceasuri, că Turcii gătesc iarba de puşcă şi vor încetà a

bate, până li se va aduce alta" [141]. Del Chiaro spune de asemene că ;,,Şărban Vodă încărca tunurile sale cu ghiulele de paie". Un izvor contemopran spune că Turcii nu pot pune mare temeiu pe Valahi pentrucă fiind Creştini, ei pot lua partea acestora cum au făcut-o în bătălia dela Slobozia" iar împăratul însuşi scrie lui Şărban Cantacuzino în 29 Fevr. 1688 că" ,,auzise de mult de frumoasele fapte ale Măriei Tale în vremea încunjurării Vienei" [142].

Ajutorul dat de Români Nemţilor fusese ascuns şi nu străluciâ la lumina zilei ca acel adus de regele polon. Dacă însă el nu ar fi susţinut în timpul asediului moralul încunjuraţilor, nu ştim dacă regele Sobieski ar mai fi avut ce despresura, atunci când târziu sosi cu armata.

După ce Turcii sunt învinşi la Viena, regele polon Sobieski cu toată primirea cea rece pe care i-o făcu împăratul, căruia îi părea rău acuma a datori mântuirea lui unui principe străin, înaintează cu armata asupra Ungariei, bate pe Turci sub zidurile cetăţei Parkany, într'o luptă din cele mai sângeroase, şi iea cetăţuia Granul care stătuse 140 de ani sub stăpânire turcească. Cara Mustafa plăteşte cu capul nenorocita lui întreprindere. In 1684 se încheie liga sfântă în contra Otomanilor, între Germania, Polonia şi Veneţia, sub protecţia papei Inocenţiu al XI-le. In anii următorii creştinii repurtează izbânzi peste izbânzi : ieau Neuhäusel, Eperies, Tokai, Kaschau, Szolnok, Szaswar în decursul anului 1685 ; iar în 1686 când Şărban Cantacuzino se vede nevoit contra plecării inimii lui să trimită în oştirea turcească un ajutor muntenesc sub comanda lui Iordache Cantacuzino [143], după un întâiu asediu fără succes, într'o a doua întreprindere ieau capitala Ungariei, vestita cetate Ofen, care încape iarăşi în mânile Creştinilor, după 145 de ani de stă-

---

[141] Istoria bălăcenească (o variantă a lui Căpitanul) în *Şincai* III, p. 134 şi *Genealogia Cantacuzinilor*, original p. 228, arată că Şărban Vodă se ajunsese cu împăratul Rudolf la asediul Vienei. O dovadă mai evidentă a sprijinului dat de Şărban Nemţilor la asediul Vienei reesă din următoarea scrisoare a Grafului Waldstein către Şărban Vodă din 29 Fevruar 1688 : ,,Această osârdie nu-mi este particulară şi este cea pe care toţi cei buni creştini o au, *încă de când noi am auzit de acele frumoase fapte ce Măria Ta ai făcut în vremea încunjurărei Vienei*". *Genealogia* p. 270. Insămnăm aice că precum Istoria bălăcenească a lui *Şincai* nu este decât o variantă a Căpitanului, consultată de nemuritorul întemeietor al istoriografiei române, aşa şi cronica cea citată adese ori de el sub numele de cronica lui Filştih nu este decât o traducere germană a Anonimului românesc. Şincai observase (III, p. 125) ,,că precum Filştih pretutindene înalţă pre Cantacuzino aşa istoria bălăcenească îl defaimă încât poate".

[142] *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 136 : i suoi canoni mai si sparavano con le palle". Discours sur l'Empire des Turcs sept. 1683. Iorga, *Acte şi frag.* I, p. 95. Scrisoarea împăratului în *Genealogie* ed. Iorga, p. 248.

[143] Memoriul contelui de Bellcardi in N. Iorga, *Câteva manuscrise*, în *An. Acad. Rom.* II, Tom. XXVIII, 1906, p. 508.

pânire turcească. Turcii luptaseră cu cea mai de pe urmă desesperare, simţind că dela stăpânirea acestei cetăţi atârna viitorul lor în Europa. Abdurrahman, comandantul garnizoanei, fu găsit mort străpuns de multe răni, pe o movilă întreagă de duşmani ucişi de el. In 1687 ducele Lorenei, vestitul general austriac, bate pe Turci cumplit în câmpia dela Mohacz, unde cu 161 de ani mai înainte, în 1526, Turcii împlântaseră pentru prima oară ghiarele lor în corpul apusului Europei. La sfârşitul acestui an, aproape toată Ungaria erà în stăpânirea împăratului, care puse de încoronă pe fiul său cel mai mare, arhidecele Iosif, ca rege ereditar al acestei ţări, în cetatea Presburg în ziua de 9 Decemvrie. Pe când la nord Turcii perdeau Ungaria la sud Veneţia le răpia Morea şi în 1687 luau Athena din mânile lor. Oara Turcilor părea că sunase în Europa.

Plecarea lui Şărban Cantacuzino către Nemţi. — Şărban Cantacuzino nu îndrăznise a trece îndată în partea Nemţilor, cu tot sprijinul ascuns pe care le dăduse la asediul Vienei, fiind că vizirul, deşi bătut, posedă încă puteri înfricoşate, şi parte din Ungaria care despărţia pe Muntenia de Viena, erà încă în mânile Turcilor. Totuşi el îndrăzni să râdice, chiar pe locul unde staţionase oştirea lui, o mare cruce de lemn, pe care o închină ca amintire cetăţei pe care şi el fusese nevoit să o împresoare [144]. Văzând el însă izbânzile cele mari şi repetate a le Nemţilor, se hotăreşte a-şi da gândul pe faţă şi a intra cu ei în legătură mai apropiată cu atâta mai mult că este provocat la aceasta de însuş împăratul, care îi trimite la începutul anului 1687, o scrisoare în care îi arată că îl ie sub a sa protecţie. Şerban Cantacuzino răspunde îndată unei atari înnalte băgări în samă, spunând solului că împăratul se va lămurì şi din viu graiu şi din scrisori despre scopurile pe care el le poartă în gândul său în privirea celor

---

[144] Eată inscripţia latină pusă pe această cruce după cum o dă Engel în *Geschichte der Walachey*, p. 326: „Crucis exaltatio est conservatio mundi crux decor ecclesiae; crux est custodia regum; crux confirmatio fidelium; crux gloria angelorum et vulnus demonum Nos Dei gratia Serbanus Cantacuzinus Valachiae transalpine princeps, eiusdemque perpetuus haeres et dominus erreximus crucem hanc in loco quavis die devotioni populi sacro et honorando în perpetuam nostri nostrorumque memoriam, tempore obsidionis machomedanae a visiorio Kara-Mustafa Bassa, Vienae inferioris Austraiae, mense Septembris die prima anno 1683. Viator, memento mori". Reprodusă şi în *Mag. ist.* V, p. 79. Asupra aflărei acestei cruci cetim într'un ziar contimpuran: *Verissino e distincto racconto con una pienissima relazione delli progressi dell'armi cristiane sotto la famosa fortezza di Pest.* In Venezia et in Bologna, 1683. (Bibl. Acad. col. Sturza, No. 2100). „Si e trovata apresso Brun due leghe lungi di Vienna una croce di legno lunga di cinque in sei braccie e grossa in conformita, con una inscrizzione latina, che e del primo di Septembre 1683, della quale s'intende che sia fatta dal principe di Moldovia (adică Valachia) transalpină, per memoria dell'asedio di Vienna, essendo anch'egli stato con le sue truppe nel medesimo assedio".

propuse [145]. Din instrucțiunile date de Șărban solului imperial aflăm următoarele: Mai întâi Șărban îl însărcinează a mulțămi din inimă împăratului pentru patronajul în care îl luà, atât pe el cât și pe nefericita lui provincie; că el știe că împăratul avuse de mult scopul de a'i elibera de sub jugul păgân, dar că fusese împedecat prin marea îndepărtare a locurilor și prin interpusa stăpânire turcească. Pentru a se puteà și el răscula în contra Turcilor, ar fi de nevoie ca împăratul să ocupe Temișoara și Transilvania, spre a puteà el aveà măcar o scăpare în acea țară la caz de pericol, și unde a'și reconstitui puterile; căci Valahia ar fi cu totul plană și ne aparată de nimic din partea Turcilor și a Tătarilor, iar Moldova ar fi cu totul ruinată. In privirea întrebărei ce-i puneà împăratul, dacă ar putea să mai atragă și pe alții în partea lui, Șărban răspunde că pâna acuma n'a putut cerca nimic în această privință, de teama primejdiilor cărora s'ar fi expus; dar că, față cu izbânzile strălucite a le Maiestăței sale, speerează că va vedeà în curând armatele imperiale la Dunăre, când atunci ele se vor spori în chip însămnat prin adăugirea creștinilor. Mai cerea împăratul că Șărban să-i dee o garanție a sincerităței sale, la care domnul muntean răspundea, făcând alusii la cele petrecute sub zidurile Vienei, că el așa spera și credea că M. S. a putut cunoaște singur din multe fapte și indicii anterioare cât de mare plecare și supunere a avut în tot deauna către interesele sale, și că atât dorința lui cât și a întregei sale țări este de a fi liberată de jugul cel uricios. După ce Șărban dă oare care lămuriri la întrebările împăratului, pe unde ar aveà de gând Turcii să treacă iarăși Dunărea, și în cotro își adună ei proviziile, vine la rugămințile pe care și el le îndreaptă către M. S.

1. Să dee ajutor Munteniei spre a scăpà de jugul păgânilor.

2. Să-i deschidă o cale de corespondență sigură cu curtea de Viena prin Transilvania.

3. Să dee ordin generalului celui mai apropiat de hotarele muntene, ca la caz de nevoie să'i trimită un grabnic ajutor. Instrucțiunile se sfârșesc prin câte va vești culese din auzite despre o apropietă legătură și a Muscalilor cu creștinii apuseni contra Turcilor și despre uneltirile ambasadorului francez [146].

---

[145] Ni s'a păstrat răspunsul lui Șărban trimis înapoi împăratului prin aducătorul scrisoarei. El este din 16 Aprilie 1687: „omni humilitate est submisissima observantia a latore praesentium literas Sacratissimae Maiestatis vestrae accepi. Clementiam atque propensam benignitatem Vestrae caesarae regiae Maiestatis erga me et omnes istius patriae incolas declaratum agnovi". Hurm. *Doc.* V, p. 135.

[146] Instruction desselben Fürsten Șarban Cantacuzino au den Kayserl. Gesandten bezüglich den ihm gemachten Vorschläge. Als Beilage des obigen Screiben des Fursten in Chiffern geschrieben, din 16 Aprilie 1687 Hurm. *Doc.* V, p. 136.

Cătră sfârşitul anului 1687, Şărban Cantacuzino trimite la Viena în solie pe episcopul de Nicopole, Anton Ştefan, şi pregătindu-se de luptă în contra Turcilor, adună o armată de vr'o 30.000 de oameni şi toarnă 35 de tunuri. Impăratul trimite pe un iezuit, Antide Dunod [147], în Bucureşti în 1687 Septemvrie care să îmbărbăteze pe Şărban a lucrà pentru creştini. Impăratul îi trimite şi un diplom în care numeşte pe domn „general şi de oaste purtătorul nostru, drept iubitorul Şărban Cantacuzino, principele ţărei Româneşti", şi prin care îi învoeşte a aduce şi pe alţi principi în liga creştină. Puţin timp după aceastä găsim nişte privilegii recunoscute de Leopold lui Şarban anume: domnia ereditară în Muntenia şi Moldova familiei Cantacuzino; ori-ce s'ar luà dela Turci şi s'ar constatà că au aparţinut când va Munteniei, i se va restitui; Şărban Cantacuzino va purta titlul de comite al imperiului şi va aveà dreptul la adăpost în Sibiu la caz de primejdie. Pentru toate aceste domnul se îndatoreşte a plăti pe an 75.000 de lei tribut către împăratul şi să se îndatorească a plăti leafa la 6000 de ostaşi pe care împăratul îi va trimite lui Şărban pentru apărarea ţării. Aceste puncte fuseseră comunicate lui Şărban prin un ambasador special Czaki în 16 Fevruarie 1688 [148].

Şărban se roagă de împăratul să reducă ajutorul adecă tributul la 50.000, iar oştirei (celor 6.000) să-i dea numai hrană pe când leafa ei s'o plătească împăratul [149].

Mai însemnat însă decât aceste târgueli care tot s'ar fi putut împăca, este condiţia pusă de Şărban ca atât jurământul pe care se arata gata să-l facă precum şi împlinirea cererilor să înceapă a fi lucrătoare numai atunci când „obştescul vrăşmaş de ajuns va fi înfrânt şi ne vom încredinţà că este într'atâta ruşinat cât să nu poată mai departe pustii nici asupri aceste amândouă nenorocite ţări" [150].

Mai ales de un atac al Tătarilor trebuia să fie apărate ţările de către imperiali. Impăratul însă nu slăbeşte punctul său de vedere care erà de a supune cât mai mult Muntenia sub au-

---

[147] Cantemir, *Ist. imp. otoman*, II, p. 506, nota 63 Creditiva lui Anton Ştefan din 6 Decembrie, 1686, în Hurm. *Doc.* V, p. 142. *Genealogia Cantacuzinilor* arată la pag. 229, că Şarban Vodă ar fi adunat 20.000 de oameni de oaste şi ar fi turnat 40 de tunuri.

[148] Asupra acestor relaţiuni vezi *Genealogia* p. 233 şi diploma lui Leopold reprodusă în *Mag. ist.* V, p. 80. Antide Dunod se folosi de petrecerea lui în Muntenia spre a scrie un raport asupra acestei ţări, publicat în *Mag. ist.*, V. p. 33—71, sub titlul, „Historica relatio de statu Valachiae". Intreaga corespondenţă a împăratului şi a autorităţilor militare cu Şărban dela 1 Sept. 1687 înainte este tradusă în *Genealogia* ed. nouă p. 214—254.

[149] Scrisoarea lui Şărban c. împ. *Genealogia*, ed. Iorga, p. 222—227

[150] *Ibidem*, p. 234.

toritatea lui. Din această pricină nu se izbuteşte la nimica hotărât [151].

Şărban Cantacuzino după încheierea legăturilor cu împăratul şi spre a slujì cauzei creştine, se pune în legături şi cu ţarul Rusiei, ştiind el bine că cel mai puternic sprijin pe care împăratul l'ar putea dobândi ar fi din partea ţarului Moscoviţilor, despre care un diplomat al acestui timp spune că „Turcii îl respectează mult fiind că se tem de el". In 15 Noemvrie 1688 Şărban Cantacuzino trimite pe arhimandritul Isaia din muntele Althos la curtea din Moscova, cerând a i se închina. Ţarul făgădueşte „pentru numele sfintei biserici a răsăritului" a ajută pe Munteni ca să scape „de sub jugul tiraniei, sub cuvântul uneia şi aceleiaşi religii Creştine"; făgădueşte de o cam dată ajutor contra hanului Crimeei, duşmanul cel mai neîmpăcat al creştinilor şi mâna dreaptă a Turcului în toate intreprinderile, cu condiţie însă şi acuma ca şi în tratatul cel d'întâi [152], „ca să vă ţineţi tari şi nestrămutaţi şi la alte State să nu vă anexaţi, nici să vă supuneţi, şi acte afirmative de supunere să nu faceţi şi să nu săvârşiţi făgădueli şi jurăminte de supunere". Pentru a cunoaşte mai în grabă răspunsul voevodului la aceste propuneri, Ţarii Ioan şi Petru trimit la Şărban Cantacuzino un sol al lor împreună cu arhimandritul Isaia. Trătările însă nu mai au nici o urmare, de oare-ce Şărban moare curând timp după aceea, în 29 Oct. 1688 [153].

Impăratul pentru a determina pe Şărban Cantacuzino ce se pleacă cererilor lui, îi trimite încă un diplom, în care repetând numirea de comite al imperiului îi recunoaşte coborârea sa din familia imperială a Cantacuzineştilor din Bizanţ, ba chiar după cum se pare, deschide principelui muntean o măreaţă perspectivă, aceea de a'l reurca pe tronul acelei împărăţii din care îşi trăgea originea [154]. Solul francez raporta vizirului aceste planuri, dorind să ponegriască pe Şărban, care fiind prietenul Nemţilor erà duşmanul Francezilor, ce pe atunci duceau cu

[151] *Ibidem*, p. 234 şi 243. Comp. Introducerea lui Const. Giurescu la col. *Documente privitoare la Const. Brâncoveanu*, p. I şi urm.

[152] Asupra acestuia, încheiat de Petriceicu Vodă şi Duca. Vezi mai jos. *Istoria Moldovei* în cap. următor.

[153] Tratat între Şărban Cantacuzino şi ţarii Rusiei Ioan şi Petru în Mitilineu, *Colecţiuni de tratate*, 1874. Bucureşti, p. 71. Comp. Carra *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, p. 90. Xenopol, *Războaiele între Ruşi şi Turci*, Iaşi, 1880, I, p. 11. Kogălniceanu, *Histoire de la Valachie*, p. 322.

[154] Aşa spune Cantemir, *Istoria imp. otoman*, II, p. 506, nota 73 şi Carra *op. cit.* p. 99. Un document atribue această promisiune făcută lui Cantacuzino, ţarului rusesc. Marsigli către împ. Aprilie 1702 în Hurm., *Frag.* III, p. 384: „da un prete greco mi e stato comunicato il concerto del fu Serbano Voivoda din Valachia. col Czar di Moscovia *per introdurlo all'imperio greco* servendosi, dell mezzo di lei armi per facilitarlo". Şi Neculcea, *Letopiseţe*, II, p. 250, cunoaşte atare făgăduinţa: „gândul şi gătirea lui Şărban Vodă era să fie el împărat în Ţarigrad".

dânşii răsboiul Palatinatului. Turcii cunoşteau şi din alte părţi toate uneltirile lui Cantacuzino; dar ce puteau ei să întreprindă în contra lui, când nenorociri peste nenorociri izbiau armatele duse de ei în contra imperialilor. Mai ales se temeau Turcii de întinsa conspiraţie ce se urzia sub efectul victoriilor germane în sinul însuşi al imperiului lor, şi în care erau să fie atraşi nu numai Românii, ci încă şi Cazacii, Sârbii, Bulgarii şi Grecii, şi care aveà de ţintă punerea lui Şărban Cantacuzino pe tronul Constantinopolei de către Ruşi şi Austriaci uniţi împreună [155]. Turcii începuseră a se teme de numele lui Şărban Cantacuzino şi ţările române ajunsese aproape neatârnate prin repeţitele victorii a le Nemţilor [156]. Până la atâta ajunsese sumeţia lui Şărban Cantacuzino, încât el îşi băteà chiar joc de Turci. Aceştia făcând tot pe marii şi puternicii, trimit să-i ceară tributul. Şărban îl răspunde; însă de abià trecuse ceauşul Dunărea cu sacii de bani, şi se năpustesc asupra lui un număr de hoţi, care'l pradă şi aduc banii înapoi în vistieria domnului Munteniei, lucru ce în curând fu aflat şi cunoscut de toată lumea, dar pe care Turcii se făcură a nu'l înţălege [157].

Impăratul, văzând că nici perspectiva tronului constantinopolitan nu hotăreşte pe Şărban a jertfi prezentul unei făgăduelí de viitor, se gândeşte a constrânge pe domn, prin înnaintarea armatelor austriace, a se da pe faţă, şi generalul Veterani intră în Muntenia, înnaintând asupra Câmpulungului. Şărban Vodă văzând aceasta trimite soli în două rânduri la Veterani pentru a-l rugà să se retragă îndărăt, căci n'ar fi venit încă momentul de a se răsculà în contra Turcilor, rugăminte de care ascultă generalul german. Domnul se grăbeşte însă a trimite în solie la Viena pe Iordache Cantacuzino, Constantin Bălăceanu şi Şărban Vlădescu pentru a explicà împăratului pricina întârzierei sale; iar pe de altă parte pentru a adormì pe Turci, până se va înţelege cu partida protivnică răscoalei, el îşi face înaintea lor un merit de a fi scos din ţară fără luptă armatele austriace, lucru pentru care Turcii îi mulţămesc.

Astfel ştia acest principe să învârte cu destulă destoinicie firele politicei, şi îndreptarea lui către Nemţi nu poate fi socotită pentru acele momente decât ca o ghibace întorsătură, întru cât spiritul său pătrunzător gâcise încă de sub zidurile Vienei că veacul Turcilor se sfârşise şi începuse acel al Nemţilor. Ce altă mai înţeleaptă politică puteà urmà Şărban Cantacuzino decât de a se da tot deauna în partea celui mai tare, singura

---

155 Marsigli c. Kinski 20 Iunie 1692, Hurm, *Frag*, III, p. 384.

156 Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 260. Comp. Vanel *Abregé nouveau de l'histoire générale des Turcs*, Paris, 1689: „Transilvania, Muntenia şi Moldova odinioară tributare Porţei, aproape nu mai sunt sub puterea ei", citat de Ionescu Gion, *Ludovic al XIV-le şi Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1884, p. 154.

157 Del Chiaro, *op. cit.* p. 138.

politică posibilă pentru o ţară mică precum erà Muntenia. Tot talentul este de a gâci şi prevedeà evenementele, şi aceasta o făcuse cu o ageră pătrundere fiul postelnicului Constantin.

Pe când însă Şărban credeà că prin aplecarea lui cătră Nemţi îşi aşterneà paşii cătră Constantinopole, spre a pune pe familia lui, veche şi altă dată strălucitoare coroana împăraţilor bizantini, când el omul cel voinic şi puternic capătă o boală grea care sfârşi cu moartea [158].

Complicările lăuntrice. — După ce am schiţat însămnatele evenimente a le politicei exterioare, cătră care fu răpită Muntenia în timpul lui Şărban Cantacuzino, să adăogim spre completarea icoanei acestei domnii şi câte-va trăsături asupra complicărilor interne,

Şărban Cantacuzino erà o fire cu totul iute şi pornită. Del Chiaro care l'a cunoscut poate chiar personal, spune despre dânsul că Turcii care'l cercetau cu ambasadele lor în timpul tratărilor sale cu Nemţii, „se duceau dela el ca şi ameţiţi şi înspăimântaţi de maestoasa lui statură şi teribilul sunet al voacei lui'' [159]. Despre unul din aceşti ambasadori adauge Del Chiaro că ,,văzând acea uriaşă statură, acei ochi mari care produceau înspăimântare şi acel ton groznic al glasului principelui, fu apucat de o mare frică şi începù a tremura'' [160]. O natură astfel constituită nu puteà să îngădue a nu'şi răsbunà contra boierilor din partida adversă, pe care i-am văzut chinuind cu atâta cruzime pe neamul Cantacuzineştilor. El ucise deci pe mai mulţi din membrii partidei protivnice, precum pe sărdarul Drosu, vistiernicul Hrizea, vistiernicul Radu şi alţi câţi-va ceea ce face pe Constantin Căpitanul să înceapă cu următoarea exclamaţie istoria domniei lui Şărban Cantacuzino: ,,Mare şi întunecat nour şi plin de fulgere şi de trăsnete au căzut pe Ţara Românească cu Şărban Vodă care au spart şi au desrădăcinat nenumărate case de boieri şi de slujitori şi de săraci, şi pre mulţi i-au omorît cu multe feluri de cazne şi i-au sărăcit cu multe feluri de pedepse, precum mai jos se va arăta'' [161]. Aceste cruzimi sunt cu atâta mai explicabile, că boierii partidei adverse nu încetau cu pârile lor la sultanul. Aşà când cu prilejul mergerei

---

[158] Moartea lui Şărban este bănuită de silnica datorită otrăvei mestecate de capii partidei adverse care se îngrija de prea via lui plecare către Nemţi. Vez Radu Greceanu în *Mag. ist.* II, p. 131. D. Cantemir, *Evenimentele Cantacuzineştilor* ed. Acad. p. 8 şi *Genealogia* ed. Iorga, p. 253. Părerea nu este de admis. Boala lui Şărban ţinu mult timp, v. Iorga, *Operile lui Constantin Cantacuzino*, p. V—VI. Apoi capul partidei protivnice Brâncoveanu face şi el politică germană. Data morţei lui confirmată prin mai multe documente, între altele De Girardin c. regele Franţei 6 Decemvrie 1688 Hurm. *Doc. supl.* I, p. 278.

[159] Del Chiaro p. 138.

[160] *Ibidem*, p. 141.

[161] *Mag. ist.* II, 18.

lui Duca din Moldova la Constantinopole pentru reînnoirea domniei, se duc cu el aproape 300 de boieri, slujitori şi căpitani, din Muntenia în fruntea lor cu grecul Alexandru Burnaz spre a face pâră la împăratul contra lui Şărban. Vizirul însă câştigat prin bani nu le dă ascultare. Intr'un alt rând boierii adversari revin iarăşi la pâri sub conducerea lui Papa Boicescul, dar sunt puşi la închisoare. După liniştirea însă a primei sale furii, înţălese Şărban că trebuià să reiee politica urmată încă de Duca Vodă, anume de a se silì să împace partidele rivale, acăror duşmănie erà periculoasă, în vremile de grea cumpănă prin care treceà pe atunci Muntenia. De acea el boiereşte în curând chiar pe acei „pe care nu-i iubeà", cum mărturiseşte însuşi Căpitanul[162] şi mai târziu caută să se împace chiar cu duşmanii săi cei mai înverşunaţi, cu familia lui Gheorghe Băleanu, măritându'şi fata după Grigoraş Băleanu fiul lui Ivaşcu şi nepotul lui Gheorghe, care Ivaşcu pribegise împreună cu fiul său la venirea lui Şărban. Domnul trimite după Grigoraş care stătea în Ardeal, pe Constantin Căpitanul Filipescu, autorul cronicei cunoscute sub acest nume, şi'l aduce în ţară, dându-i în însoţire pe frumoasa lui fată Smaranda[163].

O cronică contimporană caracterizază astfel domnia lui Şărban Cantacuzino: „In timpul domniei sale trebuì el să sufere multe pentru favorarea binelui obştesc, căci avea mulţi rivali şi invidioşi, care se nevoiau să'l arunce din scaun. Mai ales îl duşmăniau Grecii constantinopolitani, cărora el totuşi se opunea din toate puterile sale. Turcilor le închidea gura cu bani. Pe Greci îi liniştì prin alte mijloace, pre toţi duşmanii săi îi aduse sub picioarele sale şi le atrase moarte sau închisoare. Chiar Mahomedanii respectau pe domn, pentru vaza lui personală. In timpul domniei sale nici un duşman n'a pus piciorul în Valachia"[164].

Şărban Cantacuzino căută să câştige inimele supuşilor, pe care îi înspăimântase întâi, prefăcându'şi straşnica fire ca să devină plăcut şi vesel. El se sili apoi să rîdice nivelul cultural al Munteniei, atrăgând în ea pe străini, către care era foarte iubitor şi darnic. „El favoriză desvoltarea învăţăturei, dând lefi însemnate dascălului de limba greacă, care învăţa pe fii nobililor gramatica, istoria şi filosofia. Introduse în curtea lui un mod de traiu mai poleit şi mai civilizat, şi în ţara lui o linişte de care mulţi ani ea nu se bucurase"; sili pe boierii care nu aveau încă nume de familie formate să şi le ia după moşia lor de baştină şi de atunci se deprinseră multe familii boiereşti

---

[162] *Ibidem*, p. 19.

[163] *Ibidem*, p. 34. Cron. anonimă numeşte pe această domniţă Alexandra, Mag. Ist. V p. 27.

[164] Filştih în Engel, *Gesch. der Wallachey*, p. 331.

a-şi da numele după acela al moşiei [165]. Mai introduse Şărban şi cultura porumbului în Muntenia.

Şărban Cantacuzino însamnă deci începutul unei noue epoci în Istoria Românilor : în lăuntru, începuturi de cultură mai temeinică. deşi nu în limba ţării ci în una străină ; în afară înclinare rostită către politica germană, politică ce-şi va desvolta roadele sale sub domnul următor.

[165] Del Chiaro, *op. cit.* p. 144.

II

ISTORIA MOLDOVEI

DE LA DETRONAREA LUI VASILE LUPU PÂNĂ LA CONSTANTIN DUCA

1653 — 1691

---

1. GHEORGHE ŞTEFAN 1654—1658 [1])

Ocuparea tronului. — Am văzut la domnia lui Vasile Lupu că Gheorghe Ştefan ajunse în tronul Moldovei, ca un instrument de răsbunare întrebuinţat de Matei Basarab şi de aliatul său Gheorghe Racoţi contra domnului Moldovei. Prin un act din 1653 Gheorghe Ştefan logofătul şi cu alt boier Ştefan Sardarul rugau pe Racoţi ,,să le iee de asupra lor pre Vodă care este acum, pre Vasile Vodă, făgăduind ca unul din ei să meargă în oştile Măriei Sale, iar celalalt să fie împrotiva lui Vodă din lăuntru, ca nici să nu poată strânge oşti, nici să nu poată scăpa'' [2]. Pentru a îndreptăţi răscoala lui contra stăpânului său, Gheorghe Ştefan pretindea, nu e vorbă, că aveà de răsbunat asupra lui Vasile Lupu o ocară casnică. Vom vedeà însă cum nu răsbunarea ci ambiţia condusese purtarea lui Gheorghe Ştefan.

Intrigile ţăsute de Gheorghe Ştefan în jurul domnului, spre a-i înstrăinà şi puţinele simpatii de care se mai bucurà în ţară către sfârşitul domniei lui, dovedesc o minte ghibace şi iscusită în amestecături. Având nevoe de bani pentru a'şi în-

---

[1] La espunerea istoriei lui Gheorghe Ştefan am întrebuinţat studiul lui Alexandru Papadopol Calimah, *Gheorghe Stefan, domnul Moldovei*, Bucureşti, 1886. Ca fiu al logofătului Dimitrie Stefan (Vezi I. Tanoviceanu, Suirea în tron al primului Ghica, în *Arhiva societăţei ştiinţifice şi literare din Iaşi*, anul II, No. 2), ar trebui ca Stefan să-i fie numele de familie. Cronicarii pun uneori acest nume ca acel de botez al lui, d. e. ,,Ştefan logofătul'' în Miron Costin, *Letopiseţe*, I, p. 297. El subsemna însă totdeauna Gheorghe Ştefan. Iorga *Studii şi doc.* IV, pl 30. El era poreclit *Burduţa*, din pricina grosimei lui.

[2] N. Iorga, *Sudii şi doc.* IV, p. 29.

deplini scopul şi fiind sgârcit, de şi bogat, el izbuteşte a se face atât de trebuincios lui Vasile Lupu, încât domnul îl împrumută

STEFANO GIORGIZZA PRINCIPE DI MOLDAVIA

Gheorghe Ştefan

singur cu 20,000 de galbeni [3]. Se pune în legătură cu câţi-va boieri nemulţămiţi cu domnia Arnăutului şi anume cu Ciogo-

Extracte din cronica polonă a lu Ioachim Jerliez 1640—1673 *Arh. ist.*, II, p. 15.

leştii cei ce fusese ridicaţi la boierie de către Moise Movilă [4], cel detronat tocmai de Vasile Lupu, şi începe a răspândì în popor pe căi secrete şi piezişe cele mai rele vorbe asupra lui Vasile Lupu, între altele că un nepot al său de frate ar fi înşălat patru mii (!) de fete moldovence, atribuind familiei Lupului tocmai de acele fapte, despre care îi mergea şi aşà vestea prin ţară, că atât Vasile Vodă cât şi familia lui nu prea respectau onoarea casnică a boierilor dela curtea lui [5]. Apoi Gheorghe Ştefan dându-se în vorbă cu toţi acei nemulţămiţi cu domnia Grecilor, deveni oare cum şi el capul partidei naţionale contra domniei înstrăinate a Albanezului, repetând iarăşi comedia jucată de Vasile Lupu cu opoziţia contra elementului grecesc. Paul de Aleppo care se aflà în Moldova tocmai în timpul luptelor dintre Vasile Lupu şi noul pretendent, spune despre el că „logofătul Gheorghe Ştefan nu încetà de a trimite mesagii, a intriga şi a face toate silinţele, pentru a atrage în partidul său pe toţi oamenii cei mai însămnaţi din Moldova, care urau foarte mult pe Vasile şi pe nobilii săi d'împreună cu toţii Grecii lor" [6].

După ce logofătul îşi tocmeşte astfel trebile, începe a se teme ca uneltirile lui să nu ajungă prin duşmanii săi la urechile lui Vasile Lupu, cu atât mai mult că firea lui cea şagalnică îl împingeà adese ori ca singur să se trădee. Aşà într'o zi stând el cu boierii în divan, căzuse pe gândurile ce'l munceau necontenit, şi pusese toiagul la gură. Bătrânul vistiernic Iordachi Cantacuzino îl întrebă în glumă: „Ce zici în fluer logofete?" iar el răspunse: „zic în fluer să mi se coboare caprele dela munte" (oştirea din Ardeal). Nu credem că să nu fi priceput nimine pilda în care el grăise, cum susţine Neculcea, care raportează această subţire convorbire [7]. Pentru a puteà eşi din Moldova către oştirile ce le aştepta să fie pornite acuma asupra ţărei sale, Ştefan trimite pe soţia lui la ţară, chip pentru a griji de trebile gospodăriei şi curând după acea închipuind o scrisoare dela ea, în care îl înştiinţa că se află greu bolnavă, el cere voie dela Vasile Lupu să meargă s'o vadă. Domnul îl lasă, dorindu-i „să afle lucrul pre voia sa". Gheorghe Ştefan pleacă la moşiea lui, care tocmai se aflà în judeţul Bacăului, plaiul Trotuşului, lângă Caşin, la hotarele Ungariei, şi aice găseşte armata ungurească, care răsbia acum prin potecile munţilor sub generalul Kemeny Ianoş — se coborâse caprele dela munte — iar oastea muntenească sub spatarul Dinu ajunsese tot atunci la Râmnic.

---

[4] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 262.

[5] Paul de Aleppo în *Arh. ist*, I, 2, p. 74. cf. Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 283; ed. Ureche, I, p. 559.

[6] Paul de Allepo, *l. c.*

[7] *Letopisețele*, II, p. 206.

Denunţarea care se temuse a apărea, cât timp puternicul logofăt erà la curte, se arătă de îndată ce dânsul fugise. Unul din conspiratori, spătarul Costin Ciugolea scrie lui Vasile Lupu, ca din partea unui lefegiu străin, că Gheorghe Ştefan logofătul cel mare îi este adevărat viclean şi s'au ajuns cu Racoţi şi cu domnul muntenesc ca să'l scoată din scaun [8]. Spătarul încredinţază această scrisoare lui Iosif egumenul mânăstirei Aron Vodă, duhovnicul tuturor boierilor, jurându-l a o da domnului fără a-i spune din partea cui venia. Duhovnicul însă este apucat de domn şi deslegat de jurământ de către mitropolitul Varlam „ca pentru un lucru ce se atinge de domnie şi de atâtea case”. şi arată pe Ciugolea. Vasile Lupu pune la închisoare pe fraţii Ciugoleşti şi descopere totul. De îndată Vasile Lupu răpede după Gheorghe Ştefan pe vătajii de aprozi, Grecii Sculi şi Iacomi şi pe Alexandru Costin; dar ei se întâlnesc la Bacău cu avangarda oştirilor ungureşti, care ie la goană pe trimişii domnului, împuşcând în fuga lor pe unul din ei, pe Iacomi.

Vasile Vodă e surprins cu totul nepregătit de această lovitură; apoi chiar puţina oştire ce o avuse, fiind dată pe mâna lui Ştefan sardarul, care şi el îl trădase, Vasile Lupu este nevoit să fugă la Hotin, de unde trimite după ajutor la cuscrul său Bogdan Hmelniţchi, hatmanul Cazacilor; iar Gheorghe Ştefan cu oştirile ungureşti şi muntene ocupă Iaşii în Duminica Floriilor 1653. Indată la intrarea lui Gheorghe Ştefan în oraş, boierii aleargă spre el din toate părţile, atât duşmanii cât şi partizanii lui Vasile Lupu [9], şi într'adevăr că aceasta erà neapărat, dacă întreaga societate nu trebuia să fie periclitată, căci îndată ce „leul plecă din cuşcă, toţi orăşenii deveniră hoţi şi furi, iar neguţitorii şi principalii cetăţeni, adunându-se într'un corp, transportară lucrurile lor cele mai de preţ prin mânăstiri şi se întăriră acolo râdicând o încunjurătoare de cară şi de căruţi în jurul fie-cărei mânăstiri. Pe cât se temeau ei, urmează Paul de Aleppo, dela care împrumutăm această descriere, pe atâta şi noi care nu văzuserăm nici odată un asemene lucru. Incetase rugăciuni şi liturghii, căci bisericile şi altarele de jos până sus erau pline cu provizii şi lucruri ascunse în ele” [10]. Sosind Paştele tot trebui însă se se facă o slujbă dumnezeească; dar Paul de Aleppo ne spune că „sărbarea lor fu de tot melancolică, mai ales că toţi Grecii preuţi şi mireni, aşteptau la fie ce moment o moarte prin sabie”. A doua zi însă şi a treia zi de Paşti nu se mai făcù nici o liturghie, de oare ce se auzia de venirea oştirei căzăceşti

---

[8] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 298. Despre această scrisoare vorbeşte şi Paul de Aleppo, în *Arh. ist.* I, p. 73.

[9] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 302.

[10] *Arh. ist.* I, 2, p. 74.

şi toată lumea se aşteptà la răsboiu. Noul domn erà ocupat peste măsură cu întocmirea oştirei sale. El înrolă mai ales pe vrute şi nevrute pe neguţitorii Greci care în inima lor ţineau cu Vasile Lupu [11]. Se dă o bătălie lângă Iaşi în care Gheorghe Ştefan învins o rupe de fugă; iar Timuş ginerile lui VasileLupu intră în oraş. Această bătălie a fost privită de Paul de Aleppo şi de patriarhul Macarie din vârful clopotniţei mânăstirei sf. Sava, unde erau găzduiţi [12]. Toată averea, ne spune Paul de Aleppo, pe care noul domn o răpise în acele puţine zile de pe la boieri şi neguţitori, rămăsese în palat, şi fu apucată de fiul hanului căzăcesc, oraşul fu expus unui jaf îngrozitor, de care suferiră mai ales Evreii şi Turcii, dar de care nici Moldovenii nu fură scutiţi.

Ce timpuri îngrozitoare! Câtă lipsă de garanţie a soartei individului faţă cu svârcolirile ocârmuirilor. Numai patriarchul Alexandriei, apărat de bigotismul timpului, rămânea neatins de toate aceste furtunoase valuri. Gheorghe Ştefan îi trimisese spre sfinţire o pască; iar când Timuş întră în Iaşi, prădând şi jăcuind, patriarhul îi eşi înainte în poarta bisericei sf. Sava, pe unde el trecù către curte, spre a'l bine cuvânta. Intregul popor şi întreaga armată căzură în genunchi înaintea patriarhului, iar hatmanul după aceea ducându-se la biserică însoţit de patriarh, purtà acestuia poala din dărăpt, şi la suirea lui pe cal îi ţinu scările până ce eşi patriarhul din mânăstire [13]. Gheorghe Ştefan fugise la neîmpăcatul duşman al lui Vasile Lupu, Matei Basărab. Domnul Moldovei în loc însă de a se astâmpăra după această grea cumpănă prin care trecuse, atacă, după cum am văzut, din nou pe Matei în Muntenia, dar este bătut la Finta. Gheorghe Ştefan cere atunci ajutor dela Matei spre a alunga din nou pe Vasile Lupu din scaun. El se opreşte de o cam dată cu oştirea lui la un sat al său, la Răcăciuni; după aceea se mută în sus până la Bacău, unde îi soseşte şi ajurorul aşteptat dela Racoţi sub Ştefan Petki. La Sirca Vasile Vodă îl întimpină într'o luptă desperată, în care însă noul domn iesă învingător. De şi Vasile Lupu aveà oştiri mai numeroase şi el se purtă în această luptă mult mai vitejeşte decât rivalul său, totuşi „oştenii lui Vasile Lupu fiind toţii îndoiţi şi firea neamului lor lacomă la inoituri" [14] stătură mai slab decât acei ai lui Gheorghe Ştefan, care câştigă lupta şi pusă de astă dată desăvârşit mâna pe domnia Moldovei.

Noul domn se grăbeşte a se pune întâi bine cu Polonii cu care Vasile Vodă aveà legături de familie şi care puteau de-

[11] *Ibidem*, p. 76.
[12] *Ibidem*.
[13] *Ibidem*, p. 77.
[14] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 315

veni periculoşi. Solii lui însoţiţi de ai lui Racoţi şi Matei Basarab izbutesc a determinà pe regele polon să trimită 5000 de oameni în ajutorul domnului Moldovei [15], care întărit prin el, asediază cu izbândă cetatea Sucevei, în care se închisese familia lui Lupu cu averea lui şi pe care veni să o despresoare sălbatecul dar eroicul Timuş. Ginerele lui Vasile Vodă însă lovit de un glonte moare în braţele soacrei sale, şi Cazacii sunt siliţi să se predee. Doamna lui Vasile Lupu şi fiul său Ştefan cad în mânile lui Gheorghe Ştefan împreună cu toate însemnatele lor avuţii, iar acesta se întoarnă triumfător şi aşăzat în scaunul său din Iaşi în Octomvrie 1653 [16]. Regele Poloniei, mulţămit pentru înfrângerea dată Cazacilor, dă indigenatul şi rangul de nobili lui Gheorghe Racoţi, Ioan Kemeny şi lui Gheorghe Ştefan domnul Moldovei [17].

Gheorghe Ştefan taie capul lui Ştefăniţă paharnicul fiul lui Gheorghe hatmanul fratele lui Vasile Vodă, trimite pe doamna lui în robie la un sat al său depărtat, la Buciuleşti, după ce încearcă în zadar a aplica asupra ei legea talionului pentru pretinsa ocară adusă jupânesei sale de Vasile Vodă, căci doamna îl întimpină cu aşa cuvinte încât pofta lui Gheorghe Ştefan îi trecu în curând, pe lângă că el acuma aveà de îngrijit trebi mai însămnate decât amoroase răsbunări [18].

Mai mulţi boieri din curtea lui Gheorghe Ştefan îl sfătuiau să ucidă pe Ştefăniţă; dar domnul răspunse: „om muri noi până atunci până va ieşi unul ca acesta domn". Ştefăniţă erà un copil de 12 ani pe acea vreme. Se vede că Gheorghe Ştefan credeà într'o domnie îndelungată. El uitase acuma, faţă cu singura stăpânire mai întemeiată a lui Vasile Lupu, frământările ce se obicinuise atâta timp în domniile Ţărilor Române şi domnului îi plăceà să-şi amintească excepţia întâmplătoare şi nu regula cea fatală care predomnise până atunci. Insă cât se înşălà

[15] Ioachim Jerliez în *Arh. ist.* II, p. 15.

[16] Sincai, *Cronica Românilor* III, p. 58 aduce dovadă pe Szarladi Ianoş că cetatea Sucevei fu luată respingând pe Cazaci în 9 Octom. 1653.

[17] Vezi diploma indigenatus George Stephani palatini Moldaviae die 30 Iuniu 1654 in Doghiel, *Codex diplomatarius regni Poloniae*, II, p. 621—623.

[18] Ioan Neculcea *O samă de cuvinte* etc. *Letopiseţele*, II, p. 206 :, Gheorghe Ştefan Vodă după ce au luat pre doamna lui Vasile Vodă din Suceava la măna lui şi pre Ştefăniţă Vodă pre fiul său, l'au însămnat la nas *puţintel* (de aceea a putut domni mai târziu, fiind că nu se mai cunoştea semnul); şi pre doamnă au vrut să-şi râde de dânsa. Doamna lui Vasile Vodă l'au probozit şi au început a-l blăstama şi a-l *sudui şi a-i zice dulău fără obraz*, cum nu se teme de Dumnezeu, că i au fost domnul său stăpân şi i-au mâncat pita. Şi aşa i au dat pace şi o au trimis la Buciuleşti. Const. Căpitanul, *Mag. ist.* I, p. 303, spune chiar că ar fi siluit-o ceeace pentru acele timpuri de barbarie nu ar fi lucru aşa de extraordinar Asupra însemnării la nas aducem un text destul de vechi (1550) în care cetim : „fratres eit cognati principibussuspecti sunt, nec patiuntur eos in suo regno digere : capti occiduntur aut si viles sunt truncantur naribus quia difolmitate non ad mittuntur postmodum ad principatum". Ap. Iorga *Studii şi doc.* III, p. LXXVI.

el! La 1660, abia şese ani după ce rostise el acele vorbe pline de atâta siguranţă, Ştefăniţă urcà, tot un copil, treptele tronului Moldovei, iar bietul Gheorghe Ştefan colindà străinătatea, cerşitorindu-şi pânea la uşile principilor.

Mai face însă şi alte cruzimi, multe şi grele, fericitul domn al Moldovei: dă morţei cu mari munci pe Alexandru paharnicul şi pe Enache comisul fiii lui Gavril hatmanul, alt frate al lui Vasile Lupu [19]. El vra să mai omoare şi pe Toma şi pe Iordache Cantacuzino, fraţii lui Constantin Cantacuzino marele postelnic al lui Constantin Şărban voevodul ţărei munteneşti. Postelnicul Constantin însă determină pe domnul Munteniei să ceară dela acel al Moldovei cruţarea vieţei lor, ceea ce Gheorghe Ştefan încuviinţază [20].

Pe ruina casei lui Vasile Lupu, se înălţase domnia lui Gheorghe Ştefan: dar nici această ruină, nici morţile săvărşite de el nu erau în deajuns pentru a'i asigura poziţia, ci ea trebuia dela început chiar întărită la Poartă, nu cu morţi, nici cu sânge, dar cu banii vii şi lămuriţi vărsaţi în pungile Turcilor.

Boierii moldoveni care plecaseră la Constantinopole, îndată după întâia răsturnare a lui Lupu, în Septemvrie 1653, duc cu ei o jalobă în cuprinderea următoare: „Sultanul să aibă milă de nenorocita ţară şi să nu lese ca să fie aşa de rău pustietă de Cazaci, nici să o dee înapoi regimului de tiranie a lui Lupul, care prin domnia sa crudă şi jăfuitoare au adus'o la marginea prăpăstiei, şi la hotărirea desperată a'şi dobândi alinarea suferinţilor prin o răscoală generală. Noul ales principe, Ştefan ar fi un fiu al ţărei (prin opoziţia cu Lupu care ar fi străin), coborâtor din o nobilă familie, tot atât de înţelept pe cât vrednic de domnie şi iubit de toată lumea precum şi credincios sultanului" [21]. La această tânguire era anexată o listă a banilor pe care Ştefan îi oferea sultanului şi celor-lalţi dregători ca pescheş de domnie: 40,000 de lei sultanului, 30,000 vizirului, 15,000 chehaei acestuia şi altele mai mici; în total peste 100,000 de lei. Vizirul se primeşte să sprijine cererea, cu condiţie însă ca banii să fie gata, şi dacă Ştefan n'ar aveà să-i împrumute el.

Sultanul văzând aceste făgăduinţi şi tot odată luând în privire alianţa lui Ştefan cu Matei Basarab, Racoţi şi cu Polonii, care pe atunci trăiau în bune relaţii cu Poarta, şi temându-se de complicaţii în caz de a refuza întărirea domnului, răspinge stăruinţele hatmanului Cazacilor care cerea ca domnia Moldovei să se dee îndărăpt cuscrului său, şi dând-o lui Gheorghe Ştefan în ziua de 28 Septemvrie, îi trimite steagul obicinuit,

---

[19] Miron Costin, în *Letopiseţe*, I, p. 325.

[20] Căpitanul în *Mag. ist.*I, p. 307. Asupra lui Toma şi Iordache Cantacuzino, fraţii lui Constantin postelnicul cel ucis de Grigore Ghica, vezi mai sus, p. 220.

[21] Reniger c. împ. 12 şi 28 Sept. 1653, Hurm. *Frag.* III, p. 200.

o pană mare albă, două caftane de onoare, un cal bogat înşăuat şi o bucată de catifeà. Domnul Moldovei răspunde la această înaltă băgare în samă prin trimiterea tributului.

Şi cu toate aceste cât de nesigură erà domnia lui Ştefan? Pe de o parte săpat de Lupu, care nu încetà nici un moment din timpul cât mai fu în viaţă, a se gândi şi a lucra pentru redobândirea scaunului său; pe de altă parte rău văzut la Poartă, ca unul ce de şi bine primit de Poloni îşi sprijinea domnia pe alianţa lui Racoţi şi Matei Basarab, domni neprietini Turcilor [22]. Imprejurarea d'întăi trbuia să neliniştiască şi să amărască întreaga domnie a lui Ştefan; a doua trebuia să'i pună capăt mult mai curând de cum se aştepta el. Către aceste pricini se adaoge şi o alta capitală, anume Gheorghe Ştefan la începutul domniei sale ce este aşa de aproape de sfârşitul ei, răzămându-se şi el pe partida naţională, pentru a se pune bine cu dânsa, făcuse mari jafuri în oamneii străini, mai ales în Greci, şi aveà la Poartă o mulţime de pârâşi, dintre Grecii cărora le luase avuţiile [23]. După câţi-va ani de asprime, el lasă, pre cât se vede, iarăşi elementul grecesc să 'şi întindă mrejele sale în Moldova. Cel puţin însuşi Gheorghe Ştefan mărturiseşte că în domnia lui se grecizase sau se întărise cel puţin şi mai mult grecizarea scoalei întemeiate de Vasile Lupu în Trei-Erarhi, spunând în un hrisov al său că „nu de mult acum, nici un folos nu s'a făcut dupre acea şcoală, căci după acea dascalii slavoni s'au izgonit de la mănăstire şi s'au adus din ţara grecească" [24].

Expediţiile contra Poloniei. — Gheorghe Ştefan părea că lucra înadins pentru a nemulţămi pe Turci. Aşa într'un rând aceştia îi ordonă ca împreună cu Şărban să construiască mai multe sute de caice, spre a se opune unui atac pe mare proiectat de Cazaci contra împărăţiei, şi domnii români refuză de a asculta de ordinul sultanului. In afacerea apoi a răscoalei trupelor muntene contra domnului lor Constantin Şărban, Gheorghe Ştefan ajută lui Racoţi, de şi atât el cât şi principele Transilvaniei primise de două ori ordine formale de a nu se amesteca în acea afacere. Dar Ştefan erà atât de legat cu Racoţi, cu ajutorul căruia mai ales dobândise scaunul şi pe sprijinul căruia se răzăma şi de acolo înainte, în cât nu-i putu refuza conlucrarea lui la stingerea răscoalei seimenilor, care trebuia să aducă şi Muntenia în aceeaşi poziţie de supunere către principele Ardealului, în care se afla Moldova. Cât de adânc căzuse Moldova faţă de Racoţi se vede din uricul subsemnat de Ghedeon mitropolitul Sucevei şi mai mulţi boieri cari recunosc că Măria Sa

---

[22] Alte rapoarte din 3, 10, 25 şi 30 Decemvrie *Ibidem*, p. 204—206.
[23] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 336.
[24] Suret, din 1656 April 2 în *Uricariul* III, p. 279.

Craiul s'a milostivit cu săraca lor ţară şi ne-a ajutorit şi cu bani împrumutaţi la nevoile noastre 120.000 de lei pe care avem a-i răspunde până la ziua Crăciunului care este la leat 25 Decemvrie după calindarul cel vechiu". In afară de acestă sumă se mai îndatoriau boierii a trimite lui Racoţi „nepohtit de Măria Sa" câte 5000 de taleri, ceeace nu erà decât un adevărat tribut pe care Moldova se îndatoria a-l plăti proteguitorului ei [25].

Prin o scrisoare trimisă de Gheorghe Ştefan lui Racoţi domnul Moldovei se roagă „să nu aibă craiul scârbă pe el pentru netrimiterea la timp a unor bani ce au fost să-i trimită Mării Sale", [26], rest din răsplata bănească pentru aşezarea în scaun a lui Gheorghe Ştefan.

Această alianţă prea intimă cu Racoţi provocă însă tocmai căderea lui Ştefan. Se răspândise anume vestea prin Constantinopole, că cei trei principi ai ţărilor foastei Dacii, ar fi încheiet o legătură cu ducele Moscovei şi cu patriarhul, îndreptată de o cam dată în contra prietinilor Porţei, Polonii, dar care prin cuprinderea şi a patriarhului în ea, arăta că este îndreptată în ascuns contra Turcilor. Aceştia înfuriaţi pentru o asemene veste, fără a cerceta mai departe, pun să zugrume pe patriarhul. „Se temeau Turcii mai ales de amestecul ducelui Moscovei căci provinciile lor fiind pline de Greci creştini, armatele moscovite ar puteà prea uşor să provoace o răscoală contra Impărăţiei Otomane" [27]. De pe atunci instinctul şoptise Turcilor, de unde aveà să le vină peirea.

Pe când această veste desprindeà ultimele legături care mai reţineau la Turcii domniile ţărilor dunărene, Racoţi care aveà de mult în gând a se face rege de Polonia, se înţelege cu Caril al XI-lea Gustav regele Svediei, care aveà şi el pretenţii asupra tronului polon, încă din vremele unirei acestor două ţări, ca să cuceriască şi să împartă Polonia. Ei atrag în alianţa pe Bogdan Hmelniţchi hatmanul Cazacilor şi pe marele elector de Brandeburg, care doriâ a'şi mântui ţara de zuzeranitatea polonă. Racoţi târăşte în întreprinderea sa şi pe cei doi domni ai Moldovei şi Munteniei, din care cel d'întâi îi datorea numirea lui în scaun, şi care chiar se îndatorase a-i plătì un tribut anual [28]. iar pe cel de al doilea îl ţinea în frâu prin garnizoana ungurească, lăsată chip spre apărarea lui contra unei reînnoiri a răscoalei

[25] Iorga *Studii şi doc.* IV, p. 44.

[26] *Ibidem*, p. 50. Altă scrisoare a lui Ştefan din 1657 *Ibidem*, p. 51—54 : „tot spre a istovi datoria aceea pe care Măria Ta socoteşte că eu din câinie şi din fără de omenie mea întârziez de nu plătesc (p. 52).

[27] Reniger către împ. 22 Aprilie 7 Mai, şi 12 Iunie 1657, Hurm. *Frag.*, III, p. 232—234.

[28] Relaţiunea misionarului suedez Hildebrandt, care însoţise pe ambasadorul svedez în 1656 în Moldova, reprodusă de A. Papadopol-Calimah, *l. c.* p. 3 şi urm. după *Baltische Studien.*

seimenilor. Gheorhge Ştefan cum se vede adus la nespusa onoare de a da ajutorul său unui rege atât de îndepărtat, îi trimite în 2 Aprilie 1656 o solie cu o scrisoare şi preţioase daruri, care află pe Carol Gustav în lagărul său de lângă Lesiova [29]. Regele Svediei pentru a răspunde la această amabilitate, însărcinează pe solul său Welling ca în mersul său la Constantinopole, pentru a tocmi trebile Svediei la Turci, să treacă prin Moldova spre a mulţumì domnului acestei ţări pentru ajutorul ce i-l oferia, şi Welling vine într'adevăr în Iaşi în ziua de 28 Decemvrie 1656. Puţin timp după aceasta în 2 Mart 1667, Frederic Wilhem electorul de Brandeburg trimite o scrisoare identică către Gheorghe Ştefan, Constantin Şărban şi hatmanul Cazacilor, în care îi roagă şi îi îmbie a sta de fericita luptă intreprinsă în contra Polonilor [30]. Prin aceste legături politice se îndrumà prietenia regelui Svediei şi a electorului de Brandeburg pentru domnul moldovan, care trebuia să-i fie de aşa mare ajutor în nenorocirile sale.

De o cam dată însă expediţia rău pregătită şi rău condusă, chiar de către acei care aveau interes a o purta, şi nesocotită în culme pentru domnii români, ieşi la un sfârşit defavorabil şi aduse asupra acestor din urmă cele mai mari nenorociri. Turcii anume trebuiau să se supere pentru întreprinderea aceasta într'un grad extrem, întru cât nu vedeau în ea decât începutul punerei în lucrare a planului pe care ei îl credeau conceput în contra existenţei împărăţiei lor. Gheorghe Ştefan trimisese alăturea cu corpul muntenesc sub căpitanul Odivoianu şi unul de Moldoveni sub Grigorie Hăbăşescu sardarul şi Frăţiţă căpitanul de Fălciu. Armata aliată fiind bătută şi răspinsă de Poloni cu mari perderi, vizirul Kiupruliul se hotăreşte să pună un capăt turburătoarei domnii a lui Racoţi, şi cu toate că acelaş gând îl aveà şi asupra domnilor români, totuşi de o cam dată vra să-i întrebuinţeze contra domnului Ardealului, şi îi întreabă „apucase-vor să meargă amândoi asupra lui Racoţi cu oşti, să facă slujba aceasta împărăţiei, să se curăţască de faptele lor şi de amestecătura ce o avuse cu Racoţi" [31]. Răspunsul domnilor fiind îngăimat, sultanul le ordonă să vină la Adrianopole, „a săruta poala împărăţiei şi să-şi meargă iară la domnie, ameninţându'i la din contra cu mazilia" [32]. Domnii temându-se de a se duce ei singuri la peire, refuză şi de astă dată ascultarea şi sunt destituiţi. Firmanul de mazilire a lui Ghoerghe Ştefan,

[29] Lettres de Pierre des Noyers secrétaire de la reine de Pologne Marie Louise du Gonzague Berlin, 1859, p. 149, citat de Papadopol Calimah, p. 125.

[30] Reprodusă de A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice*, III, p. 76.

[31] Miron Coştin, *l. c.* I, p. 334.

[32] *Ibidem*. p. 335. Tot aşa arată şi Const. Dapontes în cronicul lui, publicat de C. Erbiceanu, *Cronicarii Greci care au scris despre Români* Bucureşti 1890, p. 7.

cuprinde învinuirea că „el ar fi ajutat pe Racoţi contra Poloniei, şi că sultanul este încredinţat că Racoţi face parte din complotul ce se urzeşte contra Impărăţiei Otomane" [33].

Ghoerghe Ştefan este deci mazilit şi înlocuit cu Gheorghe Ghica, capuchihaia lui la Poartă. După ce Ştefan fuge în Transilvania la Racoţi, se întoarce cu oştire contra lui Ghica, este însă bătut la Strunga lângă Târgul Frumos în April sau Mai 1658, şi fuge îndărăpt în Transilvania. Mihnea însă din Muntenia oferindu-se lui Racoţi şi Constantin Şărban, a-i ajuta în răscoala lor, această nouă alianţă desface pe acea încheietă între cei trei domni răsturnaţi şi împinge afară din ea pe fostul domn al Moldovei, rămânând ca Mihnea să păstreze scaunul Munteniei, Racoţi să redobândească pe acel al Ardealului, iar Constantin Şărban să iee pe acel al Moldovei. Gheorghe Ştefan văzându-se trădat de acela tocmai pentru care îşi pusese poziţia în cumpănă şi părăsit de toţi, apucă cu amărăciune calea unei pribegiri mult mai îndepărtată de cât acea în care rătăcise până acuma, bătând la porţi străine, unde nefiind nici un interes în joc, cum puteà el crede că mila şi îndurarea pentru soarta lui nefericită, vor pune în picioare armate în sprijinul lui? Fără îndoială că răsplata faptelor este un vis şi o închipuire. Totuşi puternicul simţimânt de dreptate ce se mişcă în inima noastră, ne face să punem adese ori în legătură nenorocirile trădătorului cu faptul trădărei sale., şi de aceea ori cât am compătimi pentru suferinţele lui Gheorghe Ştefan, totuşi pare că le înţelegem şi le găsim meritate, când ne gândim cum şi el trădase pe acel „ce'i fusese stăpân şi a cărui pită el o mâncase". Căci oricât am fi înclinaţi a vedea în Gheorghe Ştefan numai capul răscoalei naţionale contra domniei greceşti a lui Vasile Lupu, nu rămâne mai puţin adevărat că boierul în care Vasile Lupu îşi pusese încrederea şi pe care îl însărcinase cu a sa apărare, întrebuinţase poziţia şi mijloacele ce-i fuseseră puse la îndemână tocmai pentru a răsturna pe acel ce se bizuià pe el [34].

Pribegia lui Gheorghe Ştefan. — O dramă casnică, intimă, însoţeşte această schimbare a soartei sale. Anume Gheorghe Ştefan avuse până atunci de soţie pe Safta din neamul Boeştilor. Asupra căsătoriei sale romantice cu această femee ne spune cronicarul Neculcea : „Intr'o zi pe când Gheorghe Ştefan erà numai boier, murindu-i jupâneasa cea d'întâi şi aflându-se văduoiu, întâlnind o jupâneasă săracă, dar tânără şi frumoasă, anume Safta din neamul Boeştilor, au întimpinat'o pe drum mergând cu rădvanul la Iaşi şi-au poprit rădvanul cu sila şi

[33] Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Neuchatel, 1781, p. 80.
[34] Tanoviceanu, *Răsturnarea lui V. Lupu*, în *An. Acad. Rom.* II, tom. XXIV, 1901, p. 131 (19).

s'au suit fără de voie în rădvan şi l'au întors la casa lui, şi pe urmă a primit şi ea şi s'au cununat cu dânsul, şi au ajuns de au fost şi doamnă". Totuşi s'ar părea că iubirea lui cea năpraşnică pentru frumoasa Saftă nu fusese decât un foc de paie, de oare ce atunci când părăseşte Transilvania ajungând în Polonia „el trimite pe doamna Safta înapoi la Moldova la casele ei, pentru că nu o mai iubea" [35]. Odată cu nenorocirea lui se ivise în inima lui o nouă simţire pentru o femee din casa soţiei sale, Ştefania Mihailova, care ie în ţările străine pe unde ea urmează pe domnul ei, chiar titlul de soţia lui legiuită, îl susţine şi-l mângăe în toate nenorocirile lui, până ce el îşi dă sufletul pe braţele ei [36].

De mare folos ajunse lui Ştefan în rătăcirile lui proverbiala lui sgârcenie. De şi numeroasele lui moşii nu-i erau de nici un folos, căci cine se putea îngriji de el şi trimite pribeagului boier bani din ţară; însă bogatele sale juvaeruri, duse cu carul din Moldova la epoca fugei sale, îi procurară mult timp mijloace de traiu.

La început Gheorghe Ştefan rătăci prin Polonia şi Austria. In 5 Septemvrie 1662, trecând prin Viena, el împrumută dela jidovul Fraenkel 10,000 de lei lăsându-i ca amanet scule în valoare de şese ori mai mare. Pe la 23 Septemvrie el ajunge în electoratul de Brandeburg, trimiţând lui Frederic Wilhelm o scrisoare în care îl roagă să dee ascultare omului său de încredere, care are „să-i vorbească despre oare-care lucruri de mare importanţă ce privesc interesele creştinînătăţei". Fără îndoială că aceste lucruri importante nu puteau fi în fond decât restituirea lui în scaunul Moldovei. In răspunsul diplomatic al marelui elector, acesta se scuzază că nu-l poate vedea în persoană. având a întreprinde o călătorie, şi spunându-i că „a dat ordin comisarilor săi ca să se înţăleagă cu seninătatea voastră în toate cauzele, şi să vă sprijinească după puteri, cu consiliu şi ajutor", adăogând că pentru amărunţimi se referă la cele ce-i va transmite oral trimisul lui Ştefan. Mai urmează încă o corespondenţă între Friderick Wilhelm şi domnul moldovan, din care se vede multă bună voinţă şi simpatie a electorului pentru vitriga soartă a lui Ştefan, dar despre vre un ajutor efectiv pentru recăpătarea domniei nu se vede nimic, după cum nici putea să fie.

Gheorghe Ştefan se hotăreşte atunci să plece la ducele

---

[35] O samă de cuvinte în *Letopisețele* lui Neculcea, II, p. 206. Comp. Sincai III, p. 73—74.

[36] Gr. Ghica în o scrisoare a lui din Viena după prima mazilire 12 Aprilie 1668. N. Iorga *Acte şi Frag.* I, p. 287 spune : „Stephana Mihailova uxor Stephani non est per leges legitima uxor". Iacob Naghy 13 Aprilie 1668 *Ibidem* p. 289 adaogă : „serva enupta".

Moscovei, crezându-l mai direct interesat în trebile orientului. Şi de aice însă se întoarce fără de nici o ispravă. In anul următor 1665 îl găsim la Stockholm, la regele Svediei, cercând şi aice norocul răsvrătitor. Şase luni de aşteptare zădarnică îl fac însă să părăsască şi capitala Svediei şi să se întoarcă la Stettin, unde regele Svediei Carol al XI-le stăpânul Pomeraniei îi oferise un castel spre locuinţă.

La 23 Iunie 1666 Ştefan trimite din Stettin o scrisoare lui Frederic Wilhelm în care îi spune „că au stat în zadar şese luni la curtea lui Carol Gustav, că sufere de o podagră foarte îndărătnică încât nici medicii nu mai ştiu ce să-i facă; se plânge că secretarii lui l'au părăsit, nefiind plătiţi de mai multe luni, de oare ce pensia ce i se servea dela curtea din Stockholm de doi ani acuma încetase de a-i se mai trimite". Văzându-se părăsit de toţi foştii săi aliaţi, el mai pune o ultimă stăruinţă pe lângă regele de Franţia Ludovic al XIV-le care face mai mult pentru el de cât făcuse toţi ceilalţi. Din corespondenţa urmată între regele gentilom şi ambasadorul său din Constantinopol în decursul anului 1667, se vede că se făcură la Poartă silinţi destul de serioaze din partea Franţiei spre a „împăcà" pe Gheorghe Ştefan cu Turcii, silinţi care toate însă ieşiră zădarnice[37]. Ştefan văzând că se stâng una după alta toate speranţele lui, că împreună cu ele se topesc şi toate juvaerurile sale, şi simţind că mizeria începea a bate la uşa lui, grijile omului în curând covârşiră pe acele ale domnului, cu atâta mai mult că el trebuia să sâmţască că însepuse a cădeà greu străinilor, în sinul cărora îşi ducea existenţa acum aproape de 10 ani. In nevoia cumplită în care se afla, el recurge la ultimul şi scumpul său juvaer, un diamant foarte preţios, care cântărea $11^1/_2$ carate, despre care Ştefan spunea în o scrisoare către elector „că mulţi principi doriră să'l aibă, dar că era decis a nu'l vinde, dacă nu ar fi împins la aceasta de atâta necesitate şi mizerie, şi mai ales fiind în pericol sculele amanetate la Viena la evreul Fraenkel. Electorul spunându-i că va venì la Berlin peste trei luni, când atunci va vedeà diamantul, Gheorghe Ştefan îi răspunde că să nu se supere dacă nu poate aştepta atâta timp, şi să-i dee voie să vândă diamantul la Viena, cu prilejul nunţii împărăteşti. Totuşi diamantul este cumpărat tot de Frederic Wilhelm, care dă lui Gheorghe Ştefan pe el 4000 de lei, din care domnul moldovan plăteşte electorului 1800 de lei, pentru a libera o cruce de pietre scumpe ce fusese amanetată la el pentru această sumă. In

[37] Vezi scrisoarea lui Gheorghe Ştefan c. regele Franţici din 1 Ianuarie 1665 în Hurm., *Doc. supl.* I, p. 249, şi corespondenţa între rege şi ambasadorul său din Constantinopole de la Haye şi anume depeşele din 15 Ianuarie, 9 Iunie şi 28 Iulie, *Ibidem* p. 250—254.

chitanţa pe care o dă electorului pentru cruce, Ştefan spune că procentele i-au fost iertate.

Bietul pribeag însă se vede că cheltui în curând şi banii dobândiţi pe diamantul său favorit. Il videm cât va timp după aceea în Fevruarie 1667, cerând dela principele elector să-i cedeze două domenii Hartzig şi Satzig, unde „am puteà să ducem ceva mai liniştit năcăjita şi mizera noastră viaţă, căci apropiindu-se timpul sămănăturilor de primăvară, am putea să ne apucăm şi noi de cevà". Sărmanul domn; se gândea la agricultură! Principele însă îi răspunde în o scrisoare, în care se vede tonul cel năcăjit, că „nu ar mai aveà de gând să dee *în arendă* domeniile sale". ca şi când Gheorghe Ştefan le-ar fi cerut ca arendaş!

In sfârşit în 21 Ianuarie 1668, găsim cea de pe urmă scrisoare a acestui om a cărui chinuri fac să se ierte greşalele ambiţiosului, şi care cu o durere sfâşiitoare scrie către elector cuvintele pe care cu conştiinţa deplină ştia că sunt cele de pe urmă: „Fiind că starea sănătăţei mele din ce în ce merge spre mai rău, încât se pare că nu mai sunt departe de oara fatală ce ne aşteaptă pe toţi, m'am hotărât să împlinesc prin această scrisoare cea din urmă datorie de mulţămită pentru graţia şi mărinimia cu care săninătatea voastră m'aţi primit şi m'aţi fericit în exilul meu, rugând din suflet cu plecată rugăciune pe Dumnezeu ca să vă răsplătiască cu mâna largă pentru bunătatea ce aţi aratat'o către mine. De altmintrele, fiind că starea mea atât este de împuţinată încât nu-mi ajunge nici spre întimpinarea cheltuelelor trebuitare pentru doctorii ce mă îngrijesc, nevoia fatală care nu cunoaşte nici o lege, mă împinge să recurg la săninătatea voastră şi vă rog ca să bine-voiţi a mă ajuta cu ceva în pericolul în care mă aflu şi a mă scapa din gura morţii. Iar dacă ar fi să mă despart de această lume, cu umilinţă vă rog acum pe patul morţei, ca să bine voiţi a da protecţiunea voastră soţiei mele, acordându'i voia liberă de a se întoarce în patrie prin Staturile voastre şi arătând către ea graţia şi ospitalitatea pe care aţi avut'o către mine". Se vede că Gheorghe Ştefan nu a mai avut când dobândi respunsul electorului la această scrisoare, de oare ce la 1 Fevruaire 1669, Ştefania Mihailova înştiinţată pe elector că „soţul ei" a murit. Ea dobândeşte învoire de a duce corpul lui Ştefan în Moldova, căpătând pretutindene în Statele electroului mijloace de transport, adăpost şi hrană gratuită. Este probabil că va fi adus corpul lui Ştefan în Moldova şi-l va fi înmormântat în mănăstirea Caşinului cea zidită de el, de şi nici o piatră nu aminteşte mormântul lui.

Astfel se stinse în amara viaţă a surgunului acest domn pe care Miron Costin îl carcaterizază în stilul său cel scurt şi nervos ca „om deplin, cap întreg, hire adâncă, cât poţi zice că

nasc şi în Moldova oameni" [38]. El este împreună cu Vasile Vodă exemplul cel mai viu al caracterului obştesc al oamenilor acelui timp şi care este neastâmpărul. Pentru ambiţia de a domni erau în stare să sacrifice totul, şi înainte de toate chiar ţara pe care erau chemaţi a o stăpâni. Pe atunci predomnia principiul că ţările şi popoarele sunt făcute pentru domni, iar nu domnii pentru ţări şi popoare.

Asupra stărei interne a Moldovei sub Gheorghe Ştefan ştim atâta că el ţinea mai mulţi lefegii în soldă, pentru care scrie Miron Costin că „erà aice în ţară mai greu de dări pentru mulţimea lefegiilor ce ţinea Ştefan Vodă pre pilda lui Matei Vodă, din care nu fu mult până făcură o zarvă mare aice în Iaşi, între sine slujitorii" [39]. Oastea de lefegii care părea o mulţime lui Miron Costin, nu se urca însă decât la vr'o 3000 de oameni şi anume : 1000 de seimeni, din acei ce fusese în slujbă la Vasile Vodă, 200 de Leşi călări sub căpitanul Vorichovsky, Moldoveni şi Leşi amestecaţi, vr'o 300 sub Ruşici căpitanul ; 400 de lefegii de ţară sub căpitanul Grumezea şi alte mici corpuri deosebite de Cazaci, Unguri, Sârbi şi un corp ales de militari Nemţi, care formau garda personală a principelui. Ei păziau palatul în timp de noapte. Aşà când vine ambasadorul regelui Svediei Welling la Gheorghe Ştefan împreună cu misionarul Hiltebrand, acesta se miră când apropiindu-se de poarta palatului aude straja întrebând de odată în limba germană : *Ver da* ! *adecă cine* [40]. Aceşti militari germani, prea iubiţii domnului, erau mai bine trătaţi şi plătiţi decât restul trupelor, cauză pentru care şi ceilalţi soldaţi, auzând despre răscoala trupelor întâmplată în Muntenia pe timpul lui C. Şărban, încearcă şi ei o răscoală cu scopul mai alese de a aduce îndepărtarea Nemţilor, ceea ce însă, după cât se vede, nu le-au izbutit, întru cât găsim tot Nemţi în garda principelui încă în 1656, când vine la Ştefan ambasadorul Welling.

Cu toate grelele dări pe care Ştefan fusese nevoit a le impune ţărei spre a-şi asigurà domnia în contra stăruinţelor lui Lupu şi cu toate luptele date pe pământul ei, care o pustiază, Moldovei îi merse bine în timpul acelei domnii, de oarece „fu mare bişug în grâne, în vin, în stupi şi în toată roada" [41]. Şi într'adevăr rodirea pământului ei, pe atunci încă primitiv şi nestors de cultură, erà aşa de mănoasă, că de îndată vindeca

---

[38] *Letopiseţele*, I, p. 366. Expunerea rătăcirilor şi suferinilor lui Ştefan se întemeiază pe docueinntele descoperite de Papiu Ilarian în arhivele din Berlin şi publicate în *Tesaurul de documente*, III, p. 73—104. Vezi şi Papadopol Calimah *Gheorghe Stefan*, p. 110—113. N. Iorga, a mai publicat un număr de documente asupra acestei părţi private a vieţii lui Gh. Ştefan care documente însă numai întăresc şi amărunţesc cele date în ist. *Acte şi Frag.* I, p. 272—284.

[39] *Letopiseţele*, I, p. 327.

[40] Relaţia lui Hiltebrandt în Papadopol-Calimah, *l. c.* p. 4.

[41] M. Costin, în *Letopiseţe*, I, p. 336.

toate rănile pe care i le făcea vitrigia timpurilor. Puterea de împotirvire a Ţărilor Române contra unor stoarceri atât de dese şi de înverşunate pusese adese ori în mirare pe ambasadorii puterilor străine din Constantinopole. Astfel acel german Simon Reniger, se exprimă asupra acestor împrejurări într'un raport al său cu cuvintele următoare: ,,Dacă iea cine-va în privire stoarcerile cele peste măsură de bani şi contribuţiile în natură impuse fie în vite, fie în grâu, lemne şi alte producte cu care sunt necontenit cercetate Valahia şi Moldova atunci nu poţi să'ţi reţii mirarea asupra bogatelor izvoare şi a nesecatei rodiri a unor ţări care imediat după atâtea năcazuri şi cumplite năvăliri, sunt încă în stare a suporta asemene povere'' [42].

2. DELA GHEORGHE GHICA LA A DOUA DOMNIE A LUI GHEORGHE DUCA

Gheorghe Ghica, 1658 — 1659. — Am văzut că Gheorghe Ghica pe care l'am aflat domnind şi în Muntenia, erà de originea lui din părţile greceşti, ,,purtând neguţitorie prin Iaşi, în timpul lui Vasile Lupu, şi fiind de un neam cu dânsul, Arbănaş, l'au tras Vasile Vodă la curte şi de odată la boierie mai de jos, apoi la vornicia cea mare, ajungând mai târziu capuchihae, din care dregătorie trec la domnie''[43]. El fusese lăsat în postul de agent al Moldovei la Constantinopole şi de către Gheorghe Ştefan, care'l găsise bun de această slujbă, şi mai ales nu credea că ,,unul ca dânsul să poată ieşi la domnie''. Pentru a'l face vrednic de înnaltul post ce i'l încredinţà, Gheorghe Ştefan înalţă familia lui Ghica, dând fiului său de soţie pe o fată a Sturzei vornicului, nepoata domnului [44].

Şi cu toate aceste de îndată ce se duse la Constantinopole, Ghica începu a intriga contra binefăcătorului său, după sistemul timpurilor de atunci care nu mai ştieau ce vra se zică recunoştinţă, şi dobândì domnia dela Poartă, la mazilirea lui Stefan. Se zice că vizirul nemulţămit cu purtarea lui Ştefan care refuzase de a venì la Constantinopole, ar fi spus faţă cu Ghica ,,De nu va veni Ştefan la Poartă, într'un ceas voi pune în locul lui pe acesta, arătând pe Ghica vornicul. Iar Ghica cum auzi acest cuvânt din gura vizirului şi alergă de-i sărută poala caftanului'' [45]. Şi într'adevăr că aveà pentru ce: ,,unul ca dânsul'' să ajungă domn!

Ghica însă aveà de combătut un rival primejdios prin reputaţia şi stăruinţele sale, anume pe Vasile Lupu, care din

[42] S. Reniger cătră împ. 16 Iunie 1659, Hurm. *Frag*, III, p. 247.
[43] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 336.
[44] Ibidem, p. 337.
[45] Ibidem, p. 335.

închisoarea celor şepte turnuri în care stătea, nu înceta de a pândì fie ce împrejurare care să-i procure îndărăt domnia pierdută. Cum aude despre vacanţa ce trebuia să se facă în scaunul ţărei sale, pune în lucrare pungile sale de bani şi în mişcare pe toţi sprijinitorii săi, spre a dobândì iarăşi tronul de altă dată. „Cu toate că marele vizir se pleca până la un punt cătră el, ceilalţi miniştri ai Porţei se opun reîntegrărei sale, pentru că în timpul domniei lui se purtase într'un chip neînţălept, necontenit în luptă când cu Cazacii, când cu alţi vecini, şi astfel turburase neîncetat dorita linişte. S'ar părea deci că soarta lui ca şi acea a lui Moise Sekely, ar fi fost de a sta vecinic în prinsoare" [46].

Atari împrejurări îngreuind periculoasa concurenţă a lui Vasile Lupu, pe de altă parte Poarta având numai decât interes de a numì domni noi în ţările române, care să se opună planurilor lui Racoţi, Ghica va fi dobândit tronul Moldovei chiar cu mai puţină cheltuială de cum se făcea obicinuit [47].

Introducerea lui în ţară fu mai uşoară decât acea a tovarăşului său Mihnea în Muntenia. Mai întâi Tătarii care alungase pe Ştefan erau încă în Moldova, prădând şi arzând ţara într'un mod cumplit, încât poporul şi boeirii băjăniţi la munţi sau fugiţi în alte ţări nu se puteau opune. Moldovenii lăsară pe Stefan să iasă din ţară cătră Transilvania cu toată casa şi averea lui, şi primiră pe Ghica fără împotrivire, făcându-i onorururile cuvenite, şi mulţămiră din inimă lui Dumnezeu, că nu dobândise iar de principe pe uriciosul Lupu [48].

Destituirea lui Ştefan fusese pronunţată în ziua de 13 Mart, şi în 18 Ghica săruta mâna sultanului, lua apoi steag de domnie şi pleca cu un ciauş şi 250 de oameni cătră Moldova, unde Tătarii erau să-i ajute la caz de împotrivire. Ghica Vodă intră în Iaşi, mai înainte de Paşti cu o săptămână, în Aprile 1658 [49]. de abia însă se aşăzase şi iată că-i vine veste de întoarcerea lui Gheorghe Ştefan din Ardeal, care înainta spre Iaşi. Ghica chiamă îndată pe Tătari în ajutor şi esă înaintea protivnicului său la Strunga, lângă Târgul Frumos, unde Ştefan fiind bătut într'o mică încăerare, pleacă iarăşi peste munţi, de unde apoi nu se mai întoarce. Oştirea lui Ştefan se închină atunci lui Ghica Vodă. Aceasta însă pentru a se plăti de Tătari, o dă întreagă în robia lor, „care faptă necreştinească mult au stătut fiul său Gligoraşcu Voevod să nu se facă, ca nişte oameni închinaţi fără

---

[46] Reniger, cătră împ. 3 Febr. 1658, Hurm. *Frag.* III, p. 239.

[47] Nici un izvor nu ne arată cât l'a costat pe Ghica domnia.

[48] Reniger cătră împ. 8 şi 22 Aprilie 1658, Hurm. *Frag.* III, p. 243. Comp. alt raport din 28 Martie 1658. *Ibidem*, p. 239.

[49] Data suirei lui Ghica în scaun Martie 1658, vezi în Şincai II, p. 72, care aduce pentru aceasta pe contimpuranul Frank. Miron Costin, *Letopisețe*, I, p. 337, spune că „au intrat în Iaşi, în 1658, íninte de Paşti cu o săptămână".

răsboiu şi creştini, ci n'au avut ce face. Şi dacă au venit în Iaşi, Ghica Vodă au mai omorât pre nişte vornici ai lui Ştefan Vodă, fără de nici o vină, numai căci i-au fost slugi" [50].

După ce sultanul „tăiase aripile" lui Racoţi, prin destituirea tovarăşilor săi de răscoală din ţările române, el ordonă trupelor turceşti şi tătărăşti să pătrundă în Transilvania împreună cu domnitorii nou numiţi ai Moldovei şi Munteniei. Tătarii, Cazacii, nu mai puţin însă Moldovenii şi Muntenii pradă cumplit Ardealul. „Casă şi curte, ogor şi câmpii, sat şi oraş, totul izbucni în flacări; şi mai mulţi locuitori, până şi copiii cei mici periră prin sabie; peste 60.000 de oameni fură luaţi de Tătari în robie, Capitala Alba Iulia devenì pradă flacărilor şi hanul tătărăsc, de faţă la pojar, nu plecă din loc până nu văzu întregul oraş prefăcut în ruine. Sălbaticii Tătari spărsese chiar şi mormintele, aruncând afară din ele cadavrele în putrejune şi căutând pretutindene după comori" [51].

Puţin însă după expediţia din Ardeal care ie sfârşit la Decemvrie 1658, Mihnea Vodă se haineşte despre împărăţie şi unindu-se cu Racoţi, Gheorge Ştefan şi Constantin Şărban acest din urmă vine asupra lui Ghica din Moldova, întrând în ţară cu 3.000 de oameni. Ghica vra să i se împotrivească eşindu-i cu oastea înainte la orăşelul Ţuţora. Cum ajunge însă acolo „oastea de pre sub steaguri au umplut târgul prin pivniţe slobode cu vinuri, prin case, prin poduri, morţi beţi pe uliţi; prin toate pivniţele, îi băteau căpitanii să-şi meargă la steaguri, ci care bat ascultă de treabă ca aceea" [52]. Eată ce priveleşte ne înfăţoşază armata acelor timpuri! Ghica este bătut lângă râul Jijia, şi de îndată mai toată ţara se întoarce către învingător, care intră în Iaşi, pe când Ghica fuge spre Bugeag, aşteptând pe hanul Tătarilor la Suţeni lângă Tighinea. Acesta primise ordin dela Turci, a întroduce pe Ghica în scaunul Munteniei, şi alungând pe Şărban din Moldova, să pună în locul lui pe Ştefan fiul lui Vasile Lupu. Constantin Şărban se întăreşte în mânăstirea Galata de lângă Iaşi. El este însă scos cu puterea de aice de Tătari, şi scapă înapoi în Transilvania.

In mai multe rânduri am avut prilejul până aice a întâlni de aceste întreprinderi făcute fără nici un sorţ de izbândă, de pretendenţi ce dau năvală în ţară asupra rivalului nepregătit, carele o rupe de fugă. Indată însă ce el se întoarce cu puteri mai însemnate aduse dela Turci sau dela Tatari, efemerul învingător o rupe şi el tot aşa de iute la fugă înapoi. Cu toate că prea bine ştieau că nu se vor puteà mânţinea în scaun, totuşi îi vedem în totdeauna întreprinzând asemene izuoave. Cum

---

[50] Ibidem, *Letopisețe*, I, p. 339; ed. Ureche, I, p. 653.
[51] Reniger cătră Împ, 21 Oct. 1658. Hurm. *Frag.* III, p. 245.
[52] Miron Costin în *Letopisețe*, I, p. 343.

să se explice aceste apucături ce par atât de neraţionale? Tot din nestatornicia Turcilor. Ori care pretendent spera să poată prin bani şi făgăduinţi îmbuna pe stăpânii ţărilor române, şi din moment ce o asemene perspectivă erà cu putinţă, înţălegem prea uşor cum de cu toţii *îşi încercau norocul.* Aşà şi Constantin Şărban după ce intră în Iaşi, trimite îndată la sultanul, făgăduind mari sumi de bani dacă i se va da domnia. Inainte însă de a sosi chiar solia lui în Constantinopole, este scos de Tătari din mânăstirea Galata.

Se înţălege dela sine ce înspăimântătoare nestabilitate se aducea prin o asemene stare de lucruri în viaţa ţărilor române. Chiar domniile acele scurte, ce s'întâlnesc în imensa lor majoritate, sunt şi ele întrerupte adese ori prin năvăliri de pretendenţi sau revoluţiuni, încât toţi domnii stau mai mult pe goană dacât pe domnie.

Ghica erà cum am văzut de origine din părţile greceşti şi ca Grec trecea el în ochii contimpuranilor. O scrisoare a arhiepiscopului de Strigoniu spune că :,,ambii voevozi Gheorhge Ştefan şi Mihnea au fost depuşi şi scaunul lor îl dădură Turcii pentru ambele provincii unui Grec" [53]. Această dublă domnie a lui Ghica ţinu numai câte-va luni, şi mai mult cu numele, căci ambele ţări erau în acel timp înnecate de Tătari şi de Turcii; iar Ghica fu curând înlocuit în Moldova cu Ştefan fiul lui Lupu.

Ştefan al XI-le, 1659 — 1661. — Fiul lui Lupu trecuse prin mai multe valuri înainte de a ajunge la domnia Moldovei. După ce fusese prins în Suceava împreună cu muma lui de către Gheorghe Ştefan, acesta răspândi vestea că ar fi perit împreună cu născătoarea lui, spre a scăpa de pericolul în care erà pus, familia Lupului fiind cerută de odată şi de Turci şi de Tatari. Pe timpul lui Ghica Vodă, mamă şi fiu sunt trimişi cu cinste la Constantinopole, unde asistă la toate sbucimările lui Lupu pentru a redobândi domnia, care deşi nu izbuteşte a o lua pentru el, totuşi are de efect a o aduce în mânile fiului său, încât cel puţin atâta mângăiere avu Lupu înainte de a închide ochii, de a-şi vedeà copilul în scaunul în care stătuse el. Ştefăniţă vine în Iaşi în Noemvrie 1659 [54].

Constantin Şărban, după ce atacă pe Ghica în Muntenia alungându-l până la Giurgiu, este în urmă răspins de aice de Tătari şi trece în Ardeal. Intâmplându-se însă tocmai atunci ca Racoţi să moară în bătălia dela Sibiu, (22 Mai 1660), Şărban perzând sprijinul său din Transilvania, au eşit din ea ,,cu 800 de oameni, lefegii tot într'ales, s'au suit cu munţii în sus alăturea aproape de Maramureş, pe la Bistriţa, au luat poteca peste

[53] Din 23 Martie 1659. Hurm. *Doc.*, V, p. 45.
[54] Ballarino cătră dogele, 18 Noemvrie 1659 Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 67.

munţi pe la Dorna şi au eşit pe la Câmpulung, mai sus de Suceava, au lovit pe la Hotin şi au trecut peste Nistru la Cazaci" [55] De aice Constantin Şărban, adună oaste şi trece în Moldova. De îndată Ştefăniţă cere ajutor dela Tătari, care vin în curând şi lovesc Iaşii, unde intrase Constantin Şărban, care fu expus aice celui mai mare pericol; anume Tătarii intrară în vorbă cu Cazacii ca să-l dee pe Constantin Şărban din mijlocul lor, şi ei se învoise la aceasta. Numai cu mare nevoinţă izbuteşte Şărban a îndepărta primejdia, dând bani oştirei sale. De atunci se astâmpără şi Constantin Şărban, şi „hălăduind de sub cumpăna cea mare a vieţei, n'au mai cercat zarve, ci s'au aşăzat în ţara Leşască" [56]. Tătarii ieu spre mulţămită din ţară robi şi vite în mare mulţime; dar de abia părăsise nenorocita Moldovă şi iată că soseşte Mustafa paşa de Silistra, chip în ajutorul lui Ştefăniţă. Fiind însă că venise prea târziu îşi face de lucru, întrebând cum de năvălise în ţară oştile căzăceşti şi dând vina asupra mai multor boieri îi pune la închisoare, de care aceştia scapă numai dându-i mai multe pungi de bani. Zăbovirea lui în Iaşi aduce o mare cheltuială şi nenumărate silnicii, comise de oştirea lui asupra locuitorilor [57].

Aceste rezmiriţe şi lupte neîncetate între partizanii lui Racoţi şi acei ai Turcilor aduseră asupra ţărilor române cele mai mari calamităţi. Am văzut cum la fie-ce atac al principilor destituiţi, cei din scaune chemau în ajutorul lor pe Turci şi pe Tătari. Sălbatecele oarde grămădeau asupra ţărilor, chip ajutate de ele, cele mai cumplite suferinţi. „Peste 50.000 de sărmani locuitori ai Munteniei, şi mai mult de 20.000 din Moldova fură luaţi de Tătari în robie, şi atât de pustiată şi despoporată apare Muntenia, că nu se mai întâlneşte aproape nicăire în ea nici oameni, nici dobitoace" [58]. Ca de obiceiu o foamete cumplită urmată de o ciumă ucigătoare veniră pe urma unei stări atât de desnădăjduite; oamenii mâncau papură uscată măcinând-o în loc de pâne. Poporul, după cum poreclise pe un alt Ştefan, Lăcustă, pentru multele lăcuste ce izvorise în domnia lui, astfeliu dădură acestuialalt Ştefan sau Ştefăniţă supranumele de *Papură Vodă* [59], de unde se formă locuţiunea cunoscută: *„de când Papură-Vodă"*. Chiar un domn în toată firea încă cu greu ar fi putut sta cu izbândă în potriva unor aşă greutăţi; dar încă Ştefăniţă care erà un copil, abia în vrâstă de 16 ani, fără nici

[55] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 349; ed. Ureche, I, p. 669.

[56] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 352, ed. Ureche, I, p. 673.

[57] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 352; ed. Ureche. I, p. 673. Un document german arată în chip concordant: „Nun rückte auch der Pascha von Silistria *obgleich zu spät*, in die Moldau und vollendete dessen äusserste Verheerung". Reniger către Imp. 20 Martie 1661, Hurm., *Frg.* III, p. 256.

[58] Reniger către împ. 16 Ian. 1660, Hurm. *Frag.* III, p. 250.

[59] Miron Costin, în *Letopisețe*, I, p. 350, ed. Ureche, I, p. 670.

o experienţă cum îl caracterizază un raport italian. Turcii pretindeau că au dat domnia Moldovei unui ţinc, spre a arăta lumei că turburările din Moldova şi Muntenia sunt jocuri de copii, nedemne de cugetarea unui împărat otoman. In realitate însă numirea acestui copil la domnia Moldovei în nişte vremuri atât de grele pentru împărăţia otomană erà datorită tot corupţiei. Padişahul anume fusese câştigat de Vasile Lupu, cu un dar de 300 de pungi şi o mulţime de juvaeruri şi de blănuri scumpe. Vizirului însuşi îi fu ruşine de o asemene numire. De aceea el îl expedui noaptea către scaunul său, fără a face nici una din ceremoniile obicinuite la numirea domnilor [60]. Turcii ajunsese de pe atunci în stare acea de corupţiune, care cum spune mai târziu Frederic cel Mare, i-ar fi făcut să vândă pe bani tată, mamă şi chiar pe marele lor profet. Şi apoi să ne mirăm că-i videm astăzi în agonie, după ce steaua lor strălucise altă dată ca nici una în Europa? Ba dacă este de admirat ceva, este puterea lor cea extraordinară de viaţă, care face ca statul lor să'şi prelungească şubreda lui existenţă până în zilele noastre, când după constituţia lui fundamentală, de mult ar fi trebuit să se fi şters de pe pământ.

Ceea ce întăria însă domnia lui Ştefăniţă erà faptul că tatul său îl apăra chiar în Costantinopole, unde erà el acum capuchihaia fiului său, poate singurul exemplu în Istoria Românilor al unui agent la Poartă sincer şi devotat domnului căruia slujia. Pe cât însă Lupu sprijinea pe fiul lui la Turci pe atâta acesta îi înlesnia mijloacele de a duce la Constantinopole acea viaţă strălucită care punea în umbră chiar pe acea a paşalelor turci, şi care'l despăgubia pentru lipsa domniei [61].

Ştefăniţă însă nu domneşte mult timp în Moldova, cu toate că nu mazilirea, ci moartea îi râpeşte domnia. Plecând el anume spre Nipru, pentru a fi spre ajutor paşei de Silistra şi hanului tătăresc la lucrarea unor cetăţi, pe care Turcii le ridicau spre a împedeca năvălirile pe mare ale Cazacilor, el căzu bolnav de lungoare. „Indată au priceput doftorul că trebue să-i iee sânge; ci n'au ascultat, şi adăogându-se boala şi ales toamna fiind, aşa de greu l'au cuprins ferbinţala, cât până la Tighinea au stătut frănitic adecă buigutor din fire. Cu chipul ciumei erà boala, că i-au eşit o bolfă la mână, ci nu erà ciumă ci dreaptă lungoare, căreia boale îi zic doctorii *maligna*, şi cât au trecut Nistru la Tighinea, a treia zi au stătut mort" [62]. Un document veneţian din 10 Noemvrie 1660 confirmă că moartea lui Ştefăniţă s'a întâmplat într'adevăr, cum spune şi cronicarul în toamna acestui an. El spune: „A murit tânărul princepe al

---

[60] Ballarino către dogele 18 Noemvrie 1659, Hurm. *Doc.* V, 2, p. 67.

[61] Rapoarte veneţiane din 8 Ian. 1659 şi 3 Ian. 1660, ibidem, p. 28 şi 69. Mai sus, p. 61.

[62] Miron Costin în *Letopiseţe* I, p. 354; ed. Ureche, I, p. 677,

Moldovei, fiul lui Lupu, cu care moartea s'a stâns cu totul o casă ce cu puţin mai înainte erà plină de aur, de sprijin şi de autoritete. Incă nu s'au ales urmaşul său. Mulţi sunt concurenţii care oferă groase contribuţiuni [63].

Eustratiu Dabija, 1661—1666. Concurenţa bogată pentru domnia Moldovei nu erà nimic înaintea pericolului mult mai

Istratie Dabija

mare ce aştepta pe ţările române, anume proiectata prefacere a lor în paşalâcuri turceşti de către marele vizir Kiupruliul.

[63] Hurm. *Doc.* V, 2, p. 89.

Am văzut mai sus, la istoria Munteniei, motivele care siliră însuş pe Turci a se lepăda de acest gând, pe care 'l desmierdase ei de mai multe ori în lungul şir de nenorociri care alcătuesc istoria ţărilor române [64].

Dacă însă scopul Turcilor nu fu pus în lucrare asupra ţărilor române, el nu încetà a aveà o mare înrâurire asupra împrejurărilor acestor timpuri. Anume după moartea lui Racoţi la Cluj, întâmplată în 1660, Poarta căutase să împună ca domn peste Transilvania mai întâi pe Barcsai, apoi pe Apafi, pe când partida naţională reprezintată prin dietă sprijinea canditatura lui Kemeny Ianoş. Impăratul favoriza bine înţăles pe acest din urmă, şi mai punând el încă mâna pe două cetăţi cedate lui de Racoţi prin un tratat încheiet cu el, aceste împrejurări aprind pe Turci la un răsboiu. Impăratul ar fi putut să' l înlăture, dacă ar fi renunţat la cele două cetăţi şi la sprijinirea lui Kemeny. Curtea de Viena însă se înspăimântase peste măsură de intenţia Turcilor, de a preface Transilvania, Valachia şi Moldova în paşalîcuri, ,,prin care s'ar răpi neapărat aceste provincii din sinul creştinătăţei'' [65], şi de aceea preferase a primi răsboiul. Kemeny ştiind pe Gheorghe Ghica bine văzut la Poartă, îi înaintează o scrisoare de trimis vizirului, în care după ce stărueşte a obţinea întărirea şi împuţinarea tributului, făgăduind din partea lui credinţa cea mai deplină, adauge că el nu ar fi o femee, şi nu ar putea îngădui să fie alungat aşa fără nici un motiv, cu atàta mai puţin cu cât ar fi proteguit el şi cu partida lui de împăratul. Nu credem că Ghica să fi îndrăznit a prezenta Porţei nişte stăruinţi astfel formulate. Din potrivă aflăm pe Ghica îngrijind de interesele Porţei : anume împăratul comunicând planul unei alianţe universale în contra Turcilor mai multor curţi europene, şi adăogând la această indemnare şi o listă despre puterile şi banii trebuitori pentru asemene întreprindere, Ghica îşi procură o asemene listă din Transilvania şi o trimite sultanului, prin care nu puţin se spori aprinderea Turcilor pentru răsboiu [66].

Puţine zile după moartea lui Ştefăniţă întâmplată, în Noemvrie 1661, găsim pe mai mulţi boieri moldoveni stăruind la Poartă pentru numirea unuia din ei, a lui Eustratiu Dabija, ca domn. Sultanul care nu aveà timpul a se gândi mult la această numire, de oarece tocmai pe atunci se declarase răsboiul unguresc, rândueşte la domnie pe candidatul boierilor, care este însă obligat a da înainte de plecare mai bine de 200,000 de lei

---

[64] Mai sus, p. 167.

[65] Instrucţiile împ. Leopold către comitele Petru Strozzi, ambasador austriac în Franţa, asupra participărei Angliei la războiul turcesc cel nou izbucnit : 21 Noemvrie 1663. Hurm. *Frag.* III, p. 260. Războiul izbucnise în 1661. Zinkeisen *Gesch des osm Reiches*, V, p. 896.

[66] Reniger către împ. 5 şi 7 Mai, 17 şi 22 Iunie 1661. Hurm. *Frag.* III. p. 257.

înalţilor dregători ai Porţei, pe care bani de sigur, neavându-i la el, este nevoit să-i împrumute [67].

Cum ajunge în ţară primeşte ordin de a trece în Transilvania contra lui Kemeny Ianoş. El însă nu merge singur, ci trimite în acest rând numai oşti. Expediţia esă fără nici un rezultat şi reîncepe în 1663, când ambii voevozi primesc ordin de a pune pe picior 20,000 de oameni. Mai sunt poruncite ţările să dee, Muntenia 18,000 iar Moldova 15,000 de oi şi câte-va sute de cai de călărie care trebuiau duşi la Belgrad în Ardeal.

Armata română merge sub ambii ei domni, Grigore Ghica şi Eustratiu Dabija, în Ungaria, unde însă la Leva Turci sufăr o deplină înfrângere, rupând'o de fugă cu oştile ajutătoare. Husein-paşa cel bătut cheamă atunci în lagărul său pe domnii români, probabil spre a le stoarce bani, prin ameninţarea de a-i denunţa Porţei, că lupta ar fi fost perdută din pricina lor. Grigiore Ghica fuge, cum am văzut în Polonia şi apoi la Viena, iar Eustratiu Dabija supunându-se, este chiar mulţămit de paşa şi îmbrăcat cu caftan [68]. Şi Turcul aveà dreptate să vâre groaza în domnii români, căci vecinica lor tendinţă de a ţinea chiar cu pericolul vieţei lor mai curând cu creştinii de cât cu Turcii, se reînnoise şi aice. După ce ei corespund în mai multe rânduri cu generalii Nemţi, arătând că nu ar fi de loc dispuşi a se lupta în contra creştinilor, îndrăznesc chiar a trimite din lagărul turcesc mai mulţi boieri la baronul Puchhaim. Numele acestor soli este nostim schimonosit de Nemţi, pe a cărora limbă nu vroiau de loc să se lipească. Aşa ne spune raportul german că domnii români trimesese pe *Dregisk Gatackosky* (Drăghici Cantacuzino), pe *spatarul Stuoska* (Stoica), pe *Shorban Chakachosci* (Şarban Cantacuzino) pe *Radul Tretzulesku* (Radu Creţulescu), în lagărul nemţesc, unde se tânguesc că numai siliţi ar lua parte la luptă contra împăratului, că inima lor ar fi totdeauna alăturea cu creştinii, că ar dori din suflet ca isbânda să fie pe partea oştilor împărăteşti şi câte alte vorbe asemenea. Generalul austriac caută să-i întărească în cugetul lor cel bine-voitor pentru Nemţi, făgăduindu-le că împăratul va scoate în curând ţările române din stăpânirea păgânilor [69]. Bunele plecări ale Româ-

[67] Reniger către Imp. 29 Noemvrie 1661. Hurm. *Frg.* III, p. 258. Dabija ajunge în Iaşi în Decemvrie. Neculai Costin, *Letopiseţe*, II, p. 1. Vezi şi un raport a lui Reniger din 14 Decemvrie 1661. Hurm. *Frag.* III, p. 259.

[68] Această împrejurare este raportată în chip identic de Neculai Costin în *Letopiseţe*, II, p. 4, şi de un raport al lui Reniger, din 14 Decemvrie 1664. Hurm. *Frag.* III, p. 261. Asupra acestei expediţiuni, vezi maî multe rapoarte din anul 1663, în Hurm. V, p. 65—69. şi altele foarte numeroase şi amănunţite în N. Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 252 270. Mai vezi şi Idem IX, p. 129 şi urm. La ea se rapoartă documentele cele două prin care târgoveţii şi butnarii din Piatra vând două pământuri mănăstirei Bisericanilor pentru nevoia ce le venise asupra lor de a face oameni de oaste. Vezi vol. VI, p. 112.

[69] Raportul colonelului Coob. din 14 Iulie 1663, şi acel al baronului de Guchhaim, din 11 Oct. 1663, în Hurm. *Doc.* V, p. 69, 71.

nilor pentru Nemţi contribuiră mult la izbânda acestora asupra Turcilor, repurtată la Leva.

Este curioz că potriveala cronicarilor noştri în povestirea celor mai multor împrejurări, cu rapoartele ambasadorilor din Constantinopole, nu se loveşte cu ele în privirea sfârşitului domniei lui Dabija Vodă. Raportul lui Simon Reniger din 25 Mai 1666, spune că Dabija ar fi fost destituit din pricina surprinderei de către Turci a unei corespondenţi a lui cu hanul tătărăsc, iar cronicarul Neculai Costin arată că a murit în scaun în anul 1666, şi că a fost îngropat în mânăstirea Bârnova, cea începută de Barnovski Vodă şi sfârşită de Dabija. Constatăm cu mulţămire că din aceste două versiuni contrazicătoare, trebue menţinută acea a cronicarului, întru cât la mânăstirea Bârnova se află şi astăzi încă piatra mormântală a lui Dabija Vodă, care arată că dânsul a fost îngropat acolo în ziua de 11 Septemvrie anul 1665 [70]. Despre acest domn spune cronicarul că ar fi fost ,,om de ţară bun dar beţiv, bând vinul mai cu plăcere din oală roşie de cât din pahar de cristal, spunând că-i mai dulce vinul din oală; că la beţia lui pe mulţi îi da la armaş să-i spânzure; iar dacă se trezia nimică nu ştia nici mai întreba''. Văzând încunjurimea lui asemene nebunii, nu mai asculta de ordinile date de el în timpul ospeţilor, ci le trecea cu viderea, ştiind bine că a doua zi nimică nu va fi. Este curioz că un domn care preţuia atât de mult băutura şi deci trebuia să admită că şi altora putea să le fie de nevoie, să fi întrodus el pentru prima oară pogonăritul pe vii; dar el erà din ţinutul Putnei, şi cunoscând de aice că oamenii săraci au dobândă din vii, se hotărâse să exploateze şi acest venit al ţărei.

Mai adauge Neculai Costin, că Dabija ar fi făcut bănărie de bani de aramă în Suceava. Se găsesc într'adevăr monezi dela el, şi anume de aramă, cum le arată cronicarul, cu legenda latină ,,*I*ohannes Istrati Dabija Voevoda, Solidus ducis Moldaviae, 1666'', şi aceste monezi sunt ultimele ce să găsesc în Moldova. După Dabija încetează a se mai bate monedă în această ţară [71].

Gheorghe Duca, 1665—1667. — Trece numai 5 luni pe scaunul Moldovei. El erà ,,de neamul lui Grec din Rumelia, şi crescut de mic în casa lui Vasile Vodă; apoi pe urma lui Vasile

---

[70] Ballarino c. dogele 15 Oct. 1665 arată pe Duca de mort. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 107. Adaogă 6 Dec. 1665 *Ibidem* p. 108: ,,di far promover al Principato di Moldovia il greco Duca Voivoda''. data de 1666 a lui N. Costin *Letopiseţe* II, p. 5 este greşită. Comp. V. A. Ureche din istoria secolului XVII în *Revista p. istorie*, VII, 1893, p. 14.

[71] Demetrius Alexander Sturza, *Uebersicht der Munzen und Medalien des Fürstenthumes Romäniens* Wien, 1874, p. 43. Asupra lui Dabija vezi *Letopiseţul* lui Neculai Costin, II, p. 3—6, şi acel al lui Neculcea, II, p. 212—215.

Vodă rămânând el în ţară, până ce s'au făcut boier mare, mai pe urmă au şi domnit". El îşi începuse cariera prin a sluji în o prăvălie din Iaşi [72]. El se însurase cu Nastasia fata Dafinei soţiei lui Dabija Vodă, avută de ea din întâia ei căsătorie cu Buhuş. Cum moare Dabija Vodă, Dafina pleacă cu ginerele ei în Ţarigrad, unde soţul ei avusese pe Cupariul cel bătrân, Grec puternic din Constantinopole, de sprijin la vizirul Ahmet Kupruliul. Mai ie şi o scrisoare a lui Toma vornicul Cantacuzino, fratele lui Iordache vistierul [73], ambii Greci din Ţarigrad boieriţi în Moldova şi rudenii cu Cupăreştii, şi prin aceste stăruinţi însoţite bine înţăles de daruri însămnate, ajunge Gheorghe Duca, fostul băiet de prăvălie, la domnia ţărei Moldovei. Turcii însă deşi cedase stăruinţilor şi mai ales corupţiunei pentru a pune pe Duca în scaun, nu puteau avea mare încredere în el, ca unul ce fusese cerut de boieri. De aceea domnul caută să mai câştige pe lângă preţiosul sprijin al Cupăreştilor, încă şi pe acel al unui favorit al sultanului *Culoglu*, căruia îi oferă prin agenţii săi dela Poarta 5.000 de lei pe lună ca onorar, cerându-i favoarea de a se puteà îndrepta la el în caz de nevoie, căci vizirul şi caimacanul ar fi prea lcaomi de bani şi din această pricină prea greu de înduplecat. *Culoglu* însă arată aceste lucruri sultanului care cercetează pe caimacamul, spre a şti dacă nu cumva el s'ar folosi singur dela domnul Moldovei, fără a împărţi despoierea cu dânsul. Caimacamul spune atunci sultanului, că aceste ar fi numai nişte intrigi ale agenţilor Moldovei, şi împăratul ordonă ca ei să fie alungaţi din Constantinopole, după ce li se va aplica un număr de toiege. Caimacamul care nu vroia să se pună rău cu favoritul Culoglu, ordonă la început agenţilor, numai să părăsască capitala, iertându-le pedeaspa corporală ordonată de sultan. Aceştia în loc de a asculta, rămân pe loc. Caimacamul atunci întinde corzile, prinde pe unul din agenţi, pe când cealalt dispăruse, îl pune la opreală şi îi aplică o batae simţitoare;

[72] *Letopiseţele*, II, p. 5 şi 216. Engel, *Geschichte der Moldau*, p. 275. Iata ce spune despre originea lui Duca Del Chiaro, care concoardă în toate cu cronicarul, cu deosebire numai că 'l face Albanez, şi îl pune să slujască în o prăvălie din Bucureşti: p. 129: „Era costui (Duca) di rito greco di nazone albanesa, nacque in un villagio ditto Policiani. Fu giovine di belissimo aspeto e che mostrarve di aver multo spirito e abilita, per lo che i suoi parenti stimarono bene di mandarlo in Valachia per quivi fargli imparare qualque mestiera. Pervenne in Bucharest e fu accordato per garzone con un mercante di Abbazio (che in Venezia chiamase panno Salonichio)". Ath. Comnen Ipsilanti, p. 67 spune: Δούκας ὁ Ῥουμελιότης Din această familie se trag Duculeştii din Moldova Că Duca era grec sau grecizat se vede şi de pe modul cum îşi crescuse copii. Fata lui Iliana logofeteasa soţia repausatului Neculai Costin (Cronicarul) iscaleşte greceşte: Ἑλένη λογοθιτιά un act de vânzare din 1722. N. Iorga *Regeste din Arh. Sf. Spiridon Iaşi, Studii şi Doc.*, V, p. 52.

[73] Despre acest Iordache vistierul spune Neculcea: „măcar că un *Grec om străin*, dar era un om bun, se punea tare pentru pământeni". *Letopiseţe*, II, p. 216.

trimite după aceea pe un agă la principele Moldovei, cu însărcinarea a-i spune să scoată îndată din slujba sa pe agenţii disgraţiaţi, şi să nu le mai încredinţeze nici o dregătorie, şi pe viitor să se lepede de asemenea încercări de corumpere care ar puteà să se întoarcă în contra lui, şi să-l custe capul [74].

Mazilirea lui Duca Vodă proveni dintr'o neînţălegere. Anume Mahomet Gherei hanul tătărăsc umblând să se hainească de cătră împărăţie, vizirul Ahmet Kupruliul însărcinase pe Duca Vodă să 'l iscodească spre a aflà adevăratele sale scopuri. Domnul Moldovei prefăcându-se atunci că şi dânsul ar vra să se lepede de protecţiunea turcească, trimite o scrisoare hanului, pentru ca prin răspunsul ce'l va căpăta să dobândească la mână o dovadă pe care să o transmită Porţiei. Se întâmplă însă de vizirul pleacă tocmai atunci la insula Creta, unde aveau răsboiu Turcii. In lipsa lui, paşa de Silistra pune mâna pe scrisorile lui Duca cătră hanul, şi fiind duşmanul domnului, le trimite sultanului ca dovadă de hainirea lui Duca Vodă, care este mazilit, deşi el nu stă disgraţiat de cât puţin timp. Vizirul Ahmet întorcându-se dela Creta, şi lămurind sultanului împrejurările, Duca este restituit în scaun. De o cam dată însă până să vină vizirul tronul este dat lui Iliaşi fiul lui Alexandru Vodă [75].

Cu prilejul destituirei lui Duca Vodă, agentul Moldovei care suferise ruşinoasa batae cu vergi din partea caimacamului, nu se sparie prin această pedeapsă, ci auzind despre mazilirea domnului, vine la Adrianopole unde sultanul reşidea de cât-va timp, şi cearcă cu ajutorul favoritului Culoglu să dobândească domnia Moldovei. Este însă prins de caimacamul care nu putea uita pâra adusă de acest agent în contra lui, pus la închisoare şi după aceea osândit la galere [76].

Iliaşi fiul lui Alexandru, 1667—1669. — Dacă cu Duca Vodă videm pe un Grec până la un punct românizat [77] ocupând scaunul ţărei, cu Iliaşi lucru se întoarce pe dos, şi întâlnim pe un Român grecizat urcând treptele lui. Acest Iliaşi erà fiul lui Alexandru Iliaşi, fiu el însuşi al lui Ilie, odrasla cea turcită a

---

[74] Iohann Baptist Casanova cătră împ. 15 şi 21 Noemv. 12 Decemv. 1666. Hurm. *Frag.* III, p. 264.

[75] Neculai Costin în *Letopiseţe*, II, p. 5. Neculcea, *Ibidem* p. 214. Duca Vodă numise înadins în această scrisoare pe hanul tătăresc *padişah. Dapontes* în Erbiceanu, *Cron. greci*, p. 12, necunoscând împrejurările, atribue dărei acestui titlu hanului tătăresc mazilirea lui Duca.

[76] Casanova c. împ. 15 Aprilie 1667; Hurm. *Frag.* III, p. 266.

[77] Zicem până la un punct românizat fiind venit în Moldova de mic. Duca Vodă însă nu-şi uitase obârşia. Neculcea, *Letopiseţe*, II, p. 234 spune despre el: „Vrut-au atunci Constantin Brâncoveanu nepotul lui Şărban-Vodă ca să prinză pe toţi neprietenii lui Şărban-Vodă; dar *pe Cupăreşti fiind Greci* nu i-au putut lua de la inima lui Duca Vodă. Vom vedeà mai joş cum Duca proteguia literatura grecească. Vezi sub Cap. IV, 2, No. 4.

lui Petru Rareş [78], şi fiind cu totul grecizat prin creşterea lui între Grecii Orientului dăduse şi fiului său Iliaşi aceeaşi educaţie. Acest nou domn al Moldovei, trăit fiind şi el între Grecii Ţarigradului, nu ştiea limba ţărei şi grăia cu talmaciu la divan [79].

Incurcăturile provenite din pricina Cazacilor şi a Tătarilor ameninţau iarăşi să aducă un răsboiu între Turci şi Poloni. In 1660 o cumplită năvălire tatară devastase Rusia ucigând peste 100.000 de oameni, şi luând în robie aproape 50,000. In 1667 acest popor prădător încurge în Polonia, şi domnul Moldovei ne putându-se opune năvălirei lui, este pârât la Poartă că le-ar favoriza prădăciunile, ba chiar că Moldovenii ar fi luat parte împreună cu Tătarii la pustierea Poloniei [80]. Tocmai însă pe atunci Poarta deveni mai puţin ascultătoare decât ori când la nişte asemene tânguiri. Anume hatmanul Cazacilor *Doroşenko* se leapădă de protecţia polonă şi cere pe acea a Porţei, oferind supunerea întregei Ukraine sub stăpânirea ei. Poarta care avea ca maximă politică de a nu refuza nici odată asemene oferte, primeşte propunerile lui Doroşenko, ceeace aduce o însămnată răcire în relaţiile Turcilor cu Polonia [81]. Totuşi duşmăniile nu esă la lumină de cât ceva mai târziu, anume în 1672, după ce Turcii se liniştesc din partea Nemţilor prin pacea dela Vasvar din 1664 şi din partea Veneţiei prin luarea Candiei la 1669.

Dacă Moldova suferise întru cât-va şi prin răsboiul Turcilor cu Nemţii, mai ales prin ajutorul armat şi contribuţiile în natură pe care le am văzut cerute dela ea, cu strămutarea duşmăniilor cătră Polonia dânsa încape în nişte suferinţi atât de cumplite, în cât ele sunt peste putinţă de a fi descrise cu adevăratele lor colori, prin acea că deveni teatrul răsboiului între duşmanii înverşunaţi ce se luptau pe corpul ei.

In zilele lui Iliaşi se pregătia numai cât această furtună. De aceea cronicarul spune că sub el a fost în Moldova „mare bişug şi linişte" [82]. Atâta numai trebui să sufere Moldova, o urcare de tribut, pe care Turcii o cerură tocmai în prevederea complicaţiilor viitoare: fulgerul ce scăpărase înaintea desfundărei orcanului. La început Turcii pretindeau pentru Muntenia un adaos de 70,000 şi 40,000 pentru Moldova. Ambele ţări însă

---

[78] Vol. VI, p. 38 şi 41.

[79] Neculai Costin în *Letopisețe*, II. p. 6 şi Neculcea. *Ibidem*, p. 217. Neculai Costin greşeşte însă când dă ca dată a urcărei lui Iliaşi în scaun 20 Iulie 1666, de oare ce tot el ne spune că la 11 Sept. 1666 murise Dabija Voda şi i urmase Duca, stând în domnie 5 luni. Dacă ţinem samă de întreruperile neaparate până la rânduirea şi sosirea domnilor, atunci ajungem pentru urcarea lui Iliaşi fiul lui Alexandru la 28 Iulie, însă nu 7174, cum însamnă Neculai Coslin adică 1666 ci 7175 de la Hr. 1667.

[80] Regele Ioan Cazimir, către sultanul Mohamed, Febr. 1667. Hurm. *Doc.* V, p. 73.

[81] Capitulaţiile lui Doroschenko din 10 August 1668, *Ibidem*, p. 74.

[82] Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 7.

plângându-se prin divanurile lor, arătând sumele împovărate ale datoriilor lor şi neputinţa de a răspunde sporul cerut, Poarta reduce pretenţiile sale impunând Valachiei, o creştere numai de 40.000 de lei, iar ţărei Moldovei 25.000. ,,O asemene purtare observă ambasadorul german, este de natură a ruina în totul ambele provincii" [83].

Vizirul Ahmet Kupruliul întorcându-se însă din Creta în 1669, după căderea insulei în stăpânirea turcească [84], şi aflând despre nedreapta mazilire a lui Duca Vodă, apucat şi de stăruinţele lui, îi procură din nou domnia, iar Ilaşi Vodă vine dânsul în capitala Turcilor, unde puţin timp după aceea moare, după cât se bănueşte otrăvit din îndemnul lui Duca Vodă, care vroia să scape de un competitor periculos.

3. MOLDOVA IN TIMPUL RĂSBOIULUI TURCO-POLON

Gheorghe Duca a doua oară, 1669 — 1672. — Duca cheltuise foarte mult pentru a redobândi scaunul Moldovei, şi venind în ţară este novoit să pună grele dări ,,pe boieri şi pe ţară", spre a se achita de creditorii săi, de care adusese o mulţime cu el, toţi Greci lacomi şi nesăturaţi care se năpustiră asupra Moldovei, ca un nor de lăcuste pe un lan de grâu plin şi mănos; căci liniştea relativă de care se bucurase Moldova timp de câţi-va ani unită cu câteva bogate recolte culese într'acest răstimp adusese ţara la o stare îndestul de înfloritoare, care a fost notată de cronicar la domnia lui Iliaşi Alexandru, şi care este repetată la domnia lui Duca Vodă, unde spune că ,,erà ţara plină de oameni şi cu hrană şi cu agonisită bună" [85]. dar precum e destul să treacă peste o grădină o singură zi de cumplită furtună, spre a o preface într'un pustiu, astfel fu de ajuns ca Duca numai să se urce pe tronul Moldovei, spre a face să dispară toată a ei înflorire, şi ţara să se afunde într'o adâncă mizerie. Petru Parcevici episcopul Marcianopolei trimis de papă în Moldova, spre a ridica din decăderea în care se afla episcopatul Bacăului, spune despre starea Moldovei în timpul domniei lui Duca, că ,,provincia întristată sub domnia acestui principe este mai de tot desgolită de locuitori care fug din ţară şi se trag în Turcia, Rusia, Transilvania, Valahia, se suie pe munţii cei mai înalţi şi se ascund ca fiarele sălbatice în cele mai dese păduri". Aiurea Parcevici adaogă : ,,am dat signoriei Voastre de mai multe ori ştiinţa asupra apăsărei tiranice şi nespusei sărăcii a sărmanilor locuitori ai acestei suferinde ţări. Afară de jafurile necontenite, se mai adaoge încă

[83] Casanova către împ. 12 Aprilie 1666 Hurm. *Frag.* III, p. 271—272.
[84] Zinkeisen, IV, p. 994.
[85] Ioan Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 218.

teama răsboiului şi a devastărei Tatarilor"[86]. Intr'un al 3-lea raport tot acest episcop spune că „preoţii ortodoxi s'ar risipi toate părţile din pricina stoarcerilor nesuferite cărora sunt expuşi"[87].

Jafurile lui Duca erau cu atâta mai simţite cu cât ţara erà mai cuprinsă la venirea lui. Dela o vreme poporul se hotărî a nu mai fugi înaintea jafului, ci a opune puterea silnicei şi a porni în contra domnului o cumplită răscoală. Cronicarul ne spune că „în anul 1672 ridicatu-s'au Hânceştii cu toţi Orheenii şi Lăpuşnenii cu oaste asupra lui Duca, pentru urăciunea Grecilor, că adusese pre mulţi cu dânsul din Ţarigrad, şi mai ales pentru Cupăreştiii ce erau în ţară. Deci viind Mihalcea Hâncul şi cu Durac sărdarul în Iaşi cu toate oştile, strigau să-i prinză pe Greci şi să-i omoare. Fugit'au toată boierimea care în cotro au putut; iar Duca Vodă văzând că s'au ridicat atâta ţară asupra lui, au eşit din curtea domnească cu toată casa lui şi au purces în jos pe iaz. Hânceştii însă au intrat în curtea domnească şi prin casele boiereşti şi neguţitoreşti prin târg, stricând şi jăcuind şi prinzând pre Greci; pre câţi i-au găsit pre toţi i-au omorât"[88].

Ducă Vodă, fugind în Muntenia, aşteptase întâi să se liniştească răscoala şi să se înpace nemulţămiţii. Aceştia însă nu înţălegeau de loc a se lăsa de întreprinderea lor. Răscoala începută în Ianuarie erà încă în picioare după două luni, la sfârşitul lui Februarie. Oştirea lor erà încă în mare număr aşăzată în tabără, pe când femeile şi copiii lor îi trimisese spre siguranţă în Polonia. Duca văzù că fără putere nu va izbuti să-şi redobândească tronul şi ceru ajutor de la Turci, pentru a reintra în Moldova[89]. Aceştia care tocmai pe atunci declarase răsboiu Polonilor, aveau interes a înăduşi ori ce soiu de turburări, care ar fi împedecat mersul armatelor lor. Ei ordonă lui Ali paşa să stâmpere răscoala. Turcul intră în Moldova împreună cu sărdarul lui Duca, Alexandru Buhuş, cu mai multe oarde de Tătari; loveşte oastea Hânceştilor la *Iepureni*, o bate şi o împrăştie. Pe la începutul lui Aprilie răscoala erà stâmpărată şi Duca reintră în scaunul domniei în Iaşi.

Inăbuşirea răscoalei custă pe Moldoveni suferinţi mari şi grele chinuri. „Multă mulţime au perit de sabie, pre alţii i-au robit şi mulţi au murit de frig, fiind vreme de iarnă şi foarte

[86] Rapoartele lui Parcevici c. nunciul papal din Polonia, 7 Martie şi 26 Aprilie, 1671, în Peter Freiherr von Parcewitsch, Erzbischoff von Marcianopol von Pejacevich, p. 272 şi 278.

[87] Alt raport al lui Parcevici din 1670, reproduse de comitele Kemeny în Anton Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens* 1844, II. p. 72.

[88] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 218.

[89] Două scrisori ale lui Casanova cătră împ. din 24 Ianuarie şi 26 Fevruarie 1672. Hurm. *Frag.* III, p. 280, 282.

geroasă şi mare; mulţi din prostime, bărbaţi, femei şi copii au perit de frig, fiind bejăniţi. Iară Hâncul şi Durac şi capetele celelalte au fugit cu toţi în ţara Căzăcească" [90].

Urmările acestor măceluri nu erau încă șterse la 6 Iunie 1672, când polonezul *Iazlovicz*, venind în Iaşi, scrie de acolo ambasadorului francez din Constantinopole: „am ajuns aice cu mare greutate şi de tot flămând, căci n'am întâlnit pe nimene în cale, ci numai multe corpuri moarte şi oameni ciuntiţi şi aruncaţi pe drumuri"[91]. Tot acela scrie din Iaşi în Iulie că „răscoala lui Hâncu întâmplată de curând au pricinuit mare vuet şi mare spaimă. El au prădat pe toţi nobilii şi pe toţi locuitorii din districtele cele două ale Hotinului și Cernăuțului şi au ucis o mulțime de lume" [92].

Dela această răscoală a Hâncului au rămas zicătoare moldovenească „Vodă da şi Hâncu ba!" ceeace se vede chiar din spusele lui Neculcea că „numele Hânceştilor au rămas întru pomenirea oamenilor de atunci până astăzi"[93].

De abia se linişise ţara de răscoala Hânceştilor şi răsboiul între Turci şi Poloni se declară, iar sultanul însuşi porneşte asupra Cameniței, trecând prin Moldova. Inainte de a pleca el ceruse dela Duca Vodă să-i trimită științi asupra acelei cetăți precum și planul ei, şi Duca Vodă trimise pe *Grigore Cornescul* „ce erà foarte meşter de scrisori şi de săpături de piatră şi de alte lucruri, şi au făcut chip cetății Camenița de ceară cu toate tocmelele ei din năuntru și din afară și o au trimis la împărăție de o au văzut" [94]. Duca Vodă trebui să îngrijască de pregătirea podurilor peste toate râurile, de conace şi de provizii: pâne, orz, lemne, ţăruşe de corturi, ialovițe, berbeci, unt, miere, pentru strângerea cărora se rânduise boieri anumiți. Venind sulttanul la Iași, domnul eşi înaintea lui cu daruri frumoase, cai turceşti cu podoabe scumpe şi lighean cu ibric de argint. Se întinsese pe uliţe în calea sultanului bucăţi de atlaz pe care dînsul călca. La o a doua vizită a sultanului în capitala Moldovei, el se sui în Cetăţue, privind acea întăritură din toate părțile. El puse pe un hogea să strige chemarea drept credincioşilor din clopotnița dela sf. Neculai, după care Moldovenii fură nevoiţi să pecetluiască biserica mai mult timp, până să fie sfințită şi curăţită de această pângărire [95].

---

[90] Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 8. Cf. Casanova c. împ. 5 Aprilie 1672, Hurm. *Frag.* III, p. 282.

[91] Hurm. *Doc. supl.* I, p. 259.

[92] *Ibidem*, p. 258.

[93] *Letopisețele*, II, p. 218.

[94] *Ibidem*, p. 219.

[95] *Ibidem* p. 220. Asupra ordinului de aprovizionare a armatei turceşti, vezi şi un raport a lui Gabriel Lenoris curier împărătesc către împ. 4 Mai 1672. Hurm. *Frag.* III, p. 282.

Cu toate că Moldova avuse în acel an, 1672, o recoltă din cele mai îmbelşugate, Duca Vodă nu îngriji cum se cuvine de aprovizionarea oştirilor turceşti, îndrăznind să se scuzeze către Turci care doar treceau prin ţară şi vedeau mănoşia ei, cu lipsă în care ea s'ar afla. Sultanul furios pentru asemene neadevăr patent, mai ales că Grigore Ghica din Muntenia trimisese 2000 de care de grâu [96], mazileşte pe Duca şi-l pune în fiere, scăpând el de moarte numai prin bogate daruri făcute Turcilor între care padişahului o blană de vulpe de Mosc neagră prea bună şi scumpă [97]. Astfel se sfârşi a doua domnie a lui Gheorghe Duca în Moldova.

Ştefan al XII-le Petriceicu, 1672 — 1674. — Turcii neavând acuma în decursul răsboiului polon timp a specula cu domnia Moldovei, având apoi neapărată nevoie de autoritatea unui domn, spre a scoate dela ţară cele de trebuinţă oştirei lor ordonă boierilor să aleagă dintre ei pe cine vor crede de cuviinţă. Boierii se unesc şi aleg pe Petriceicu clucerul. Neculai Costin spune că gândurile boierilor se oprise întâi asupra lui Ilie Sturza care însă repetă minunea cea făcută de Constantin Cantacuzino în Muntenia, anume de a refuza domnia, după care se sbuciumau atât de tare oamenii de atunci, dovadă că de când în când se ivia şi în ţările române câte un cap cu minte care aveà înţălepciunea a răspinge ceeace alţii vânau cu atâta înverşunare, domnia cea atât de primejdios atrăgătoare. Ilie Sutrza fiind însă strâns cu mare stăruinţă de boieri a primi domnia, ştiu scăpa de atare nevoie, ameninţându-i că dacă va lua domnia, pe toţi boierii îi va pune sub sabie. Boierii temându-se de gândul lui Sturza, oferiră domnia lui Petriceicu, care nu era doar se refuze şi el acel dar neaşteptat. Destul că se găsise unul ca să o facă; doi ar fi fost prea mult [98].

Turcii luară Cameniţa, ce erà de tot rău apărată în ziua de 27 August 1672 [99] şi cerură îndată salahori din ţările române pentru repararea întăriturilor, şi aşăzară în ea un paşă cu o garnizoană. Strălucita lor izbândă le reaminti iarăşi gândul cel de atâtea ori apucat şi apoi iar lepădat de ei, de a preface Moldova în paşalâc. Dorind însă să cunoască părerile Moldovenilor

[96] Kintsperg c. împăratul 20 Iulie 1672, Hurm. *Frag.* III, p. 283. Comp. Ath. Com. Ipsilanti (*l. c.* mai sus p. 12 nota 10 bis). p. 43 şi câte-va ştiri din Lazlowietz în Podolia din 11 Fevr. 1672 care spun că Duca Voda fu luat la Constantinopole din cauză că făcu monedă falşă. Hurm. *Doc.*, XVI, p. 9.

[97] Raportul lui Giacomo Quirini c. dogele, 10 Sept. 1672 Hurm. *Doc.* V, 2, p. 136. Casanova către împ. 8 Sept. 1672. Hurm. *Frag.* III, p. 283. *Letopiseţele*, II, p. 220.

[98] *Letopiseţele*, II, p. 221—222.

[99] Un raport al lui de Beaumont din 7 Sept. 1672 vorbeşte de Cameniţa ca luată de Turci. Hurm. *Doc.*, XVI, p. 32. Data de 27 Aug. *Ibid.* p. 31.

asupra acestui scop al lor, cerură de la Petriceicu Vodă, ca să le trimită un boier în lagăr dintre cei mai de frunte ai ţărei. Petriceicu alese spre această misiune pe Miron Costin, „şi mergând el la vizirul, pusu-l'au vizirul de au şăzut naintea lui, şi i-au zis vizirului să-i spue drept, pare-le lor bine că au luat împărăţia Cameniţa au ba, iar Miron au răspuns, că se teme a spune drept. Vizirul s'au zimbit a râde şi i-au zis să grăiască, să nu se teamă. Atunci Costin zise: Suntem noi Moldovenii bucuroşi să se lăţască împărăţia în toate părţile cât de mult; iar peste ţara noastră nu ne pare bine să se lăţască. Atunci vizirul iar au râs şi i-au zis: drept ai grăit, şi apoi l'au întrebat cum socoteşte, lăsa-va oaste turcească în Hotin cu Petriceicu Vodă, ca să fie de paza ţărei şi a Cameniţei"? Miron însă încurajat prin nesupărarea vizirului pentru răspunsul său la prima lui întrebare, gândindu-se tot la ţara lui, îşi luă inima a spune Turcilor: „că nu ar fi bine să lese oaste turcească, că ar fi vreme de iarnă, şi nu o va putea birui cu fân şi grăunţe şi alte bucate, că este ţara săracă şi ar flămânzi oastea; şi a se răşchira prin sate iarăşi nu ar fi bine, căci satele sunt rare şi ar lovi podghiazuri din ţara Leşască, azi într'un sat mâni în altul şi până în primăvară ar peri oastea turcească toată, şi adauge Miron Costin, iarăşi gândindu-se la interesul ţărei sale, ar strica podgheazurile printre oastea turcească şi ţara Moldovei. Mai înţălept ar fi ca oastea împărătească să se tragă în jos; numai să dee voie împărăţia să scrie Moldovenii la Leşi cu rugăminte şi cu înbunături. Fiind tot de o lege, ar crede Leşii şi ar lăsa de nu vor face stricăciune Moldovei şi ar chivernisi şi cetatea cu bucate până în primăvară".

Pentru a preţui după adevărata sa valoare patrioticul răspuns al lui Costin, trebue să ne gândim pe de o parte la fenomenala corupţie de caracter în care înnota boierimea acestor timpuri, apoi la primejdia cea nesfârşită în care nişte asemene vorbe, dacă ar fi fost înterpretate de Turci ca spuse în interesul leşesc, puteau să arunce pe acel ce le rostia. Totuşi Miron Costin avu inima a le da fiinţă, căci ştiea el doară că rămânerea Turcilor în Cameniţa şi în Hotin era aproape tot atât ca şi prefacerea Moldovei în paşalâc turcesc, cu stângerea legei şi a neamului moldovenesc.

Cronicarul Neculcea dela care am împrumutat această interesantă convorbire, ne spune că „unii din boieri după ce le au spus Miron sfatul, ziceau că-i mai bine să lese pe Turci să ierneze, că pot altfel să prăde ţara Leşii. Iară Miron zicea că nu vor prăda-o; iar de or şi prăda nimica nu va fi, decât să le iee Ienicerii muierile şi copii şi să rămână şi aşăzători, să nu se mai ducă" [100].

[100] *Letopiseţele*, p. 221—222.

Turcii luară din convorbirea cu Miron Costin ce le trebuia lor, anume ştiinţă că ar fi primejdios, tocmai atunci în timpul unui răsboiu cu Polonii, a încerca prefacerea Moldovei în paşalâc, întru cât Moldovenii s'ar teme de un asemene lucru şi s'ar puteà întâmpla o răscoală care să le compromită interesele [101]. De altfel în privinţa garnizoanei de lăsat în cetatea dobândită de ei la marginile Poloniei, este lesne de înţăles că nu urmară sfatul boieriului moldovan [102]. Ei numiră pe Hussein-paşa de comandant în Cameniţa cu o garnizoană de 12.000 de oameni, şi într'un lagăr întărit de lângă Hotin lăsară un puternic corp de armată de 80.000 de soldaţi. La 21 Octombrie Mohamed sultanul începe mişcarea lui de învârtejire, şi patru săptămâni după aceea intră triumfător în Adrianopole, dând trei zile de pompoase serbări spre prăznuirea strălucitei izbânzi [103].

Aceste însă nu erau cum zice Neculcea decât ,,începătura durerei şi stricărei ţărei noastre'' [104]. Domniile viitoare vor desăvârşi-o.

Turcii credeau că au găsit în Petriceicu acel aluat mlădios de care aveau nevoie pentru a supune cu totul Moldova trebuinţelor războiului. Şi într'adevăr că el şi trecea în ochii tuturor drept un om blând şi slab [105]. La început el se şi arătă astfel precum îl judecau Turcii, punând toată îngrijirea la adunarea proviantului trebuitor urdiilor turceşti şi ,,domnind ţara lui tot de călare'' cum zice cronicarul, ca una ce erà mai toată bejănită. Pe de altă parte el înştiinţa pe Turci despre toate intrigile ce pe atunci turburau Polonia, şi anume despre nemulţămirea dietei cu regele de atunci, Mihail Visnovieky şi despre silinţele lui Sobiesky de a-l răsturna, Turcii îl însărcinase să trimită iscoditori la Varşovia spre a vedea starea lucrurilor mai de aproape [106]. In curând însă domnul schimbă gândurile

---

[101] Un raport al lui Kintsperg cătră împ. datat din Iaşi unde rezidentul se dusese pentru a mijloci pacea între Turci şi Poloni, din 8 Noemvrie, 1672 în Hurm. *Frag.* III, p. 284, spune : ,,Von der Pashhalikisirung der Moldau kam es diesmal ab und *zur Verhüttung eines Aufstandes* stellte der Grossherr den moldauischen Landständen freie Wahl eines neuen Fürsten anheim, welche auf den schwächeren unter ihnen einen Boiaren Stephan Petriczeiko insbesondere desswegen fiel ,weil derselbe im Laufe des diesjährigen Feldzuges dem Sultan treue Dienste widmete''.

[102] Deşi Neculcea spune din potrivă că :, ,au lăsat vizirul după sfatul lui Miron'', *Ibidem.*

[103] Zinkeisen, *Gesch. des osm. Reiches*, V, p. 72. Mai multe scrisori din Polonia relative la treptata înaintare a armatelor turceşti în Hurm. *Doc.* Supl. I, p. 259—263.

[104] *Letopiseţele*, II, p. 219.

[105] Aşa îl caracterizază şi Neculai Costin în *Letopiseţe*, II, p. 9, şi residentul Klintsperg în raportul seu din Iaşi citat în nota 17

[106] Rapoartele lui Klintsperg cătră împ. din Ian. 1673 în Hurm. *Frag.* III, p. 287—288.

sale. Vedea el bine că dacă Turcii vor urma înainte a ocupa Hotinul, având aice un paşă, atunci „în Moldova n'are ce mai domni domn" [107]. Apoi ordinile de aprovizionări plouau pe fie ce zi. Se cerea între altele câtimea de 10.000 de chile de grău din partea fie-cărei ţări şi întocmirea cea anevoiasă a podurilor peste Nistru [108].

Pe lângă aceste se mai jăluesc Moldovenii prin o solie înadins trimisă la Poartă, că comandantul turcesc din Cameniţa, care trăgea el acuma tributul spre a întreţinea din el garnizoana din acel oraş, mai pusese mâna pe vama cea mai mănoasă a Moldovei, acea dela Hotin pe Nistru, şi apoi năcăjia fără încetare pe locuitori cu nefirşite beilicuri şi cărături de tot felul, încât îi silise să-şi părăsească locuinţele şi să se râsipească în alte ţări vecine. Faţă cu desgolirea ţărei de oameni, aşa se plângeau boierii, ar fi peste putinţă a se aduna dările trebuitoare pentru plata tributului [109]. Cătră aceste încălcări se mai adauge în anul 1673 şi o recoltă slabă care ameninţă ţara cu foametea, grâul anului trecut fiind tot luat pentru aprovizionările Cameniţei [110].

Cătră toate aceste suferinţi ale ţărei care trebuiau să facă tot mai nesuferită domnia Turcilor, se adause o ocară personală adusă de paşa comandant al armatei, domnului Moldovei, anume ameninţarea cu bătaia în caz de a nu îndeplini din cuvânt în cuvânt nişte ordine. Insulta împinge pe Petriceicu a face pasul hotăritor şi a trece la Poloni.

Domnii ţărilor române, Grigore Ghica şi Ştefan Petriceicu trimisese în solie la Viena pe *Petru Parcevici*, episcopul de Marcianopole ce fusese prin Moldova. Acesta merge în capitala Austriei în 26 August 1673, spunând împăratului că ambii voevozi ar fi hotărîţi a trece la Poloni [111]. Şi într'adevăr ei trimit în taină la Leşi şi-i chiamă să vină asupra Hotinului, făgăduindu-le trecerea la ei în focul bătăliei. Polonii se grăbesc a da urmare chemărei, şi la începutul lui Noemvrie se pun în mişcare asupra cetăţei. O ceaţă groasă care întuneca aerul în ziua de 10 a acelei luni înlesneşte trecerea Românilor în partea Leşilor, care de cătră Ştefan Petriceicu se făcu chiar pe faţă, iar din acea a lui Ghica mai pe ascuns, făcându-se a fi fost prins împreună cu cei 5000 de oameni pe care îi comanda [112]. Efectul părăsirei lagărului turcesc de cătră Români este dezastros pen-

---

[107] Neculcea, în *Letopisețe*, II, p. 223.

[108] Giacomo Querini cătră dogele 22 Iunie 1673. Hurm. *Doc.* V, 2, p. 139.

[109] Kintsperg cătră împ. 13 Aprilie 1673, Hurm. *Frag.* III, p. 289.

[110] Stefan Petriceicu cătră Poartă Hotin 28 Iunie 1673, *Ibidem*, p. 290.

[111] Raport din Viena din acea dată Hurm. *Doc.* V, 2, p. 140 Comp. *Analele* lui Vespasian Kochowski ap.. Iorga *Studii și doc.* XXI, p. 181—184.

[112] Mai sus p. 200. N. Iorga în *Studii și doc.*, IX, p. 141 şi urm. dă o foarte amărunţită descriere a expediţiilor turceşti contra Polonilor.

tru Turci. Ei pierd marea bătălie contra Leşilor sub zidurile Hotinului în 10 Noemvrie 1673.

Mari fură pierderile Turcilor: aproape de 20,000 de oameni acopereau câmpul răsboiului, sau periră înnecaţi în apele Nistrului. Românii şi cu Polonii se încărcară cu o pradă din cele mai bogate. Polonii ocupară îndată Hotinul, şi după aceea întinzându-se în Moldova, puseră mâna pe Suceava şi pe cetatea Neamţului, luând în stăpânire aproape toată partea de sus a acestei ţărei. Ei dau lui Petriceicu 10,000 de oameni, pentru a apăra Iaşii de un atac al Turcilor. Comunicările cu Cameniţa fusese întrerupte, şi o revoltă a Ienicerilor întâmplată în Constantinopol împedecând trimiterea unor ajutoare la timp, Turcii sunt nevoiţi să se retragă peste Dunăre pierzând îmbelşugatele grânare ale Moldovei şi Munteniei. Şi cu toate aceste Polonii nu se folosiră cum trebuia de izbânda dobândită. Cauza erà că Sobiesky comandantul expediţiei se pusese cu Turcii în legătură spre a dobândi dela ei ajutor de bani spre a răsturna pe Visnovieky şi a pune mâna pe tronul Poloniei. Dacă el nu ceru chiar dela Turci ajutor armat, aceasta o făcu numai fiind că şi-ar fi pierdut toată vaza şi popolaritatea lui în Polonia. Aşa prin vinovata lui neîngrijire, el nu ia Cameniţa, ba chiar îngădue pe Turci să aprovizioneze din nou garnizoana cetăţei, mai lasă să se încunjure şi să se asedieze garnizoanele polone care cuprinsese Suceava şi Neamţul, încât strălucitul rezultat al luptei dela Hotin este nimicit în puţine luni după dobândirea lui[113].

Boierii moldoveni pare că ar fi presimţit neputinţa Poloniei. Ei refuzase de a se haini alăture cu Petriceicu, şi cel dintăi care se opuse apucăturei domnului fu Miron Costin. El spuse lui Ştefan verde în faţă că: ,,ori să fie voia Măriei tale, ori să nu fie, noi nu vom lăsa casele să le iee Tatarii'' [114] şi închinându-se la domn eşi din casă urmat de marea mulţime a boierilor ţărei, care se temeau de răsbunarea turcească şi de slabul sprijin al Polonilor. Când sultanul rândui în domnie pe Dumitraşcu Cantacuzino, aproape toată boierimea trecu în partea lui. Hainirea lui Ştefan Petriceicu şi a lui Grigore Ghica avu însă şi altă urmare. Domnii români punându-se prin trădarea lor în o grea poziţie faţă cu Turcii, fusese nevoiţi a căuta sprijin contra păgânilor şi la alţi principi creştini, şi cel întâi care se înfăţoşà în ochii lor fu ţarul Ruşilor. Pela începutul anului 1674 ei trimit la Moscova pe iermonahul Teodor ca să se închine,

---

[113] Vezi mai multe rapoarte ale lui Kintsperg către împ. dela începutul anului 1674 în Hurm. *Frag*, III, p. 301—308, mai ales unul din 26 Mai, (p. 308) în care spune: ,,Kurz, Sobieskys, Verrath an Polen und der kristenhait leidet keinen Zweifel mehr''.

[114] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 227.

rugându-se de Maiestatea sa imperială ca „să le dee ajutor spre a-i apăra și scăpa de suferințe". Țarul Alexie văzând a lor închinare, ordonă trimiterea unor oști, pentru apărarea Moldovei și a Munteniei, și cere dela principii acestor țări ca să trimită spre mai bună asigurare pe cei mai credincioși din cler și boieri care să închee convenția pe baza căreia trebuia să rămână în supunerea împăratului. Condiția pe care o punea Țarul primirei acestei închinări a *suveranilor* Moldovei și Munteniei, cum îi numește el de mai multe ori în acel proiect de tratat, erà ca ei „să nu să fi supus regelui Poloniei" pentru a îndepărta astfel pricini de neînțălegere cu acea țară vecină, făgăduindu-le că „după săvârșirea jurământului de supunere să-i apere cu oștirile sale de dușmanii sfintei cruci și să le dee și ajutor bănesc" [115].

Acest proiect de tratat este important, nu prin urmările sale imediate, care nu eșiră la nimic, din pricina mazilirei domnilor ce vroiau să-l închee, dar prin aceea că deschide bateriile politicei rusești asupra țărilor române. Incercarea fu pusă de mai multe ori în lucrare de Ruși, până ce la sfârșit prinzând și izbutind, avu urmări necalculabile.

Dumitrașcu Cantacuzino, 1674—1675. — Cămărașul Dimitrie Cantacuzino fiul lui Mihail și nepotul cel proteguit de Constantin postelnicul, și care prin o neagră nerecunoștință contribuise la nenorocirea proteguitorului său, după fuga lui Grigore Ghica în 1665, se duce în Constantinopole, unde se însoară și devine curând după aceea capuchihaia lui Petriceicu al Moldovei în 1673, iar de aice este rânduit în domnia acestei țări [116].

Sultanul văzând trădarea lui Petriceicu și trebuind să-l înlocuiască imediat, trimise în domnie pe Dumitrașcu Cantacuzino „ne fiind alții din Greci acolo lângă împărăție, și fiind în cunoștința Turcilor și știind că-i e casa în Țarigrad" [117]. Neculai Costin, observă ca un lucru cu totul afară din cale, nu numai că domnia nu custa pe cel miluit cu ea nici o cheltueală; dar încă Turcii îi dădură bani de drum. Turcii nu aveau acuma timpul de a specula; răsboiul polon, pierderea dela Hotin și hainirea lui Petriceicu Vodă îi spăriese peste măsură, și abaterea dela regula obicinuită este deci pe deplin explicată. Despre acest domn spune acelaș cronicar că erà „hireș din Grecii cei de frunte ai Țarigradului și erà destul de cumplit și vrăjmaș". Trebuind să fie întrodus în țară cu puterea, de oare ce Petriceicu

[115] Proiect de tratat între Ștefan Petriceicu și Const. Șărban și țarul Alexei Mihailovici 10 Martie 1674 și Mitilineu, *Colecție de tratate*, București, 1874, p. 78

[116] *Genealogia Cantacuzinilor*, original, p. 49.

[117] Neculai Costin, în *Letopisețe*, II, p. 12. Comp. Raportul lui Kintsperg către Imp. 3 Ian. 1674. Hurm. *Frag.* III, 299: „des seitherigen moldauischen agenten, Dimitraschko".

tot ţinea încă Iaşii, el vine sprijinit pe o oaste de Tătari care bate pe Petriceicu la *Movila Răbăei*, alungându-l din ţară, în postul Crăciunului, iar Dumitraşcu Cantacuzino intră în Iaşi şi apucă scaunul.

Noul domn însă se temea de Leşi, şi exprimându-şi teama lui cătră vizirul, acesta porunci să erneze Tătarii în ţară, prin care Turcii îndeplineau de odată două scopuri : mai întâi împedecau pe Leşi a cuprinde iarăşi Moldova, apoi slăbeau ţara ca să nu se mai poată haini lesne. Boierii însă înspăimântaţi de iernatul oardelor tătăreşti, propusese vizirului să-i facă zapis la mână că nu vor veni Leşii ca să strice ţara, şi domnia va trăi în pace la Iaşi. Se spune însă că Miron Costin, nu primi acest sfat, zicând „că s'au făcut multă vrajbă cu Leşii, şi ştiind şi pe Petriceicu Vodă că-i dus cu dânşii, nu se vor puteà răbda să nu sloboadă podghiazuri să strice ţara şi pe urmă a cădea greu pe capetele lor ; iar aşa de vor ierna Tatarii în ţară, mai bine va fi că vor apăra ţara şi de podghiazuri". Ne mirăm de aceste păreri a le lui Miron Costin, căci mai întăi l'am văzut mai sus apărând Moldova înaintea lui Husain paşa, şi punându-şi capul în joc pentru a îndepărta din ţară pericolul încuibărei Turcilor în ea, şi acuma el să sfătuească a primi să ierneze în Moldova cumpliţii Tătari ! Apoi ori cât ar fi putut prăda Leşii într'o expediţie a lor, nu se putea de loc asămene cu despoierea statornică a ţărei timp de o iarnă întreagă de către nemiloasele oarde tătărăşti. Să se fi temut oare Miron Costin de reîntoarcerea lui Petriceicu Vodă, pe care-l părăsise când îl văzuse trecând la Leşi, sau această ştire nu este decât o calomnie pusă în socoteala boierului moldovan, al cărei răsunet poate involuntar se făcu Neculcea, care raportează acest fapt, însă numai cât prin „se zice" [118].

Domnul grec ce erà în fruntea ţărei, fără îndoială că erà să se îngrijască mai mult de interesul lui decât de acel al ţărei şi el deci rosti cuvântul care trebuia să fie hotărâtor, şi care aruncà asupra Moldovei una din cele mai cumplite nevoi din multele prin care trecuse nefericita ţară. Tătarii fură opriţi să petreacă iarna spre a sluji domnului de apărare.

„Deci intrat-au Tătarii în ţară ca lupii într'o turmă de oi de s'au aşăzat la iernatec prin satele din Prut şi până în Nistru şi mai sus până la apa Jijiei, nimărui ne fiindu-i milă de săraca ţară, ca şi când ar fi fost fără domn. Aşà era jac întrânsa cum ar fi fost ei săracii pricina răutăţei, cum ar fi sfătuit ei săracii ca să vie Leşii cu oaste la Hotin. Cum s'au îndurat a da ţara în pradă fără de nici o nevoie, numai pentru frica cea blăstămată de o năvălire leşească ! Tătarii sunt lupi apucători,

[118] *Letopiseţele* II, p. 228—229. Cf. Lettre écrite de Varsovie. 15 Iunie 1674 în N. Iorga, *Acte şi Frag.* I, p. 84.

pradă, robesc, bat și căznesc pe creștini, ne având nici o frică de mârzacii lor, și Tătarii nu mănâncă ce mănâncă gospodarii casei, ci tot carne de vacă și de oae, de nu poate să-i biruiască cu hrana pe dânșii și pre caii lor; că un sac de orz dau pe zi unui cal și cât nu poate să mânânce un cal într'o zi îl deșartă din traistă și-l strâng în deosebi; și dacă își sfârșea bietul om orzul din groapă, Tătarul făcea pe om de cumpăra orzul cel strâns de el. Mâncat-au tot și pâne și dobitoc și-au jăcuit tot până la un cap de ață; pre mulți au și robit furiș: femei fete, copii. Rămas-au bieții oameni numai cu sufletele, bătuți și zdruncinați, precum erà mai amar, cum nu se poate scrie, nici a se povesti caznele și ucisurile lor. Viind primăvară s'au râdicat Tătarii din țară" [119].

Urmările unei asemenea stări de lucruri fu o ciumă cumplită care aduse Moldova până la marginea prăpăstiei. Rezidentul german Khintsperg, care veni în Septemvrie 1674 încă odată prin țară, spune despre Moldova că: „mizeria acestei mari și frumoase regiuni este îngrozitoare, și că cea de pe urmă devastare a ei, mai întâi prin Poloni apoi prin Tătari, a fost atât de neomenoasă, încât aproape $^2/_3$ din poporația ei perise sau se împrăștiese [120].

Tocmai pe atunci însă, puțin timp după suirea lui Ioan Sobiesky în tronul Poloniei, în Fevruarie 1676, se încheiese și pacea între Turci și Poloni la *Suravna* în 27 Octomvrie acelaș an, prin care Turcii păstrează Camenița în Podolia, iar Polonia este scutită de tributul de 220,000 de galbeni pe care-l plătea până atunci Porței.

Asupra țărilor române această împăcare între Turci și Poloni are de o cam dată de efect, că se reîncepe de îndată specularea domniilor lor, care încetase întru cât-va în timpul răsboiului. Turcii doritori, flămânzi de bani, se grăbesc a primi oferta unui Antonie Ruset, și mazilesc pe Cantacuzino pentru a da celuia domnia.

4. DELA ANTONIE RUSET LA CONSTANTIN CANTEMIR

Antonie Ruset, 1675 — 1678. — Deși un raport al lui Morosini către dogele spune despre Ruset, că ar fi fost un neguțitor din Țarigrad, cronicarii Moldovei Neculai Costin și Ioan Neculcea arată, că el erà boier încă de mai înainte, purtând numele de Kirița Draco Ruset, și că mersese la Constantinopole

[119] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 229.

[120] Kintsperg către împ. Iași 29 Septemvrie 1674 Hurm, *Frag.*, III, p. 311—312. Cf. Kasimir Sira c. episc. de Marsilia 27 Ianuarie 1676 „la ruine que ces pays-là ont souffert. Sourtout le sieu (sic) fait un grand chastiment par la peste" N. Iorga, *Acte și frag.* I, p. 87.

împreună cu Alexandru Costin, la moartea lui Ștefăniță Vodă, spre a pune la cale domnia lui Dabija. Aceste știri contrazicătoare, date de două izvoare tot atât de vrednice de credință. s'ar puteà împăca astfel, că Kirița Draco mergând în capitala împărăţiei cu prilejul arătat, se va fi apucat aice iar de afaceri neguţitoreşti, cu care probabil că erà deprins înainte de a se strămuta în Moldova așà că rezidentul german a putut să-l iee drept neguţitor, deşi el era boier moldovan, și nu numai el, dar şi fiul său Alexandru, sulger mare pe timpul lui Petriceicu. Kiriţa Draco capătă domnia pentru 60 pungi [121]. Dumitrașcu Cantacuzino este însă aruncat în închisoare, cerându-i-se pentru eliberare suma însămnătoare de 150 de pungi. Își adusese aminte Turcii că la numirea lui în domnie, nu numai că nu-i luase nimic, dar încă îi dăduse şi bani de cheltuială [122].

Gheorghe Duca fiind tot pe atunci rânduit în Muntenia, ambele ţări române intrase în stăpânirea unor boieri ce nu erau decât niște Greci, veniţi din răsărit în ele și care purtau încă pe deplin străina lor fire [123]. Antonie Ruset, ajunge în Iaşi în luna lui Decemvrie 1675, în timp ce trătările de pace cu Polonii lăsau linişte Moldovei. El se apucă de câte-va lucrări de nevoie publică, precum repareazǎ biserica sf. Neculai de lângă curtea domnească care erà descoperită și clopotniţa stricată, face o cişmea în zidul bisericei despre poarta cea mare a curţei domneşti, aducând apă pe oale de departe; zugrăveşte apoi pridvorul şi biserica pe din lăuutru, și aduce din ţara Leșască mai multe odoare pentru acelaş lăcaş. Mai face şi un zid în jurul sf. Neculai, precum și unul împrejurul mânăstirei sf. Sava, și spune cronicarul că ,,ar fi făcut el multe alte lucruri bune în țară, că erà un domn bun și milostiv şi îndurător, numai ţara n'au avut noroc să domnească mult'' [124].

De abia se împăcase lucrurile cu Polonia şi ele se strică cu Rușii. Relaţiile între ei şi Poarta otomană se răcise încă din 1667, când se încheiese între Ruși şi Poloni pacea dela Andrusson, de oare ce Turcii nu erau nici odată mulţămiţi când vedeau că se împacă puterile nordului. De o cam dată raua plecare a Turcilor pentru Moscoviți se arată în nepoliticoasa lor purtare

[121] *Letopisețele*, II, p. 3, 15 și 232. Zuanó Morosini c. dogele, 20 Noemvrie 1675, Hurm *Doc.*, V, 2, p. 148 : ,,Udiva intanto il vizir le propositione e le secrete offerte di Antonio Rosetti, *Greco negotiante* in questa citta, che aspirava al esser nello stesso principato investito e ridotto finalmente il prezzo di cosi nobil preda a 60 borse''.

[122] Alt raport al lui Morosini, din Martie, 1676, *Ibidem*, p. 149.

[123] Așa îl califică și un raport al lui Olivier de Nointel, amb. în Const. c. Forbin Ianson amb. în Varsovia 1 Martie 1676. Hurm.-*Doc.*, supl. I. p. 263 : ,,ce sont des Grecs eslevés par argent qui au bout d une année ou peu plus tombent du trone dans une prison ou ils rendent gorge au dela de ce qu'ils ont volé''.

[124] Neculai Costin în *Letopisețe*, II, p. 16. Comp. Neculca, *Ibidem*, p. 232.

faţă cu ambasadorii ţarului. Mai mulţi din trimişii acestuia către sultanul în afacerile prădăciunilor tătăreşti sunt foarte rău trataţi de Turci, mai ales că ei singuri având o purtare cam mândră în Constantinopole, împingeau pe Turci a-şi descărca asupra trimişilor ura şi duşmănia de care erau aprinşi contra stăpânilor lor. Aşà bună oară acel din 1668 refuză a face cunoscut de mai înainte vizirului cuprinsul cererilor sale, nu vra să întrebuinţeze la audienţă pe talmaciul recomandat lui, nu trimite darurile obicinuite în seraiu, nu salută pe ceilalţi viziri afară de caimacanul, intră călare şi înnarmat în curtea palatului, şi în sfârşit nu se închină destul de adânc înaintea sultanului. La această de pe urmă ofensă, Turcii nu se mai pot reţinea, şi-l împing de cap la pământ pentru ca complimentul său să atingă adâncimea cuviincioasă. Indrăznind apoi ambasadorul a spune că prea puternicul său împărat şi domn, ţarul, trimite sultanului Mehmet prietineasca lui salutare, Turcul izbucneşte într'o furie atât de cumplită pentru această de o potrivă punere a ghiaurului cu padişahul,, încât porunceşte de îndată a scoate pe ambasador din sală şi a i se administra un număr de toiege, ceeace caimacamul nu lipseşte a îndeplini cu cea de pe urmă asprime. Şi apoi să ne mirăm dacă erau bătuţi capuchihaii Românilor! Ambasadorul bătut ne mai îndrăznind a apărea în persoană pentru a îndeplini solia lui, cere prin alte persoane ca sultanul să recunoască stăpânului său titlul de împărat al Moscovei. Bietul ambasador primeşte ca răspuns că atât el cât şi stăpânul său ar fi nişte „porci", cuvântul cel mai greu de insultă la Turcii, care privesc acest animal ca tot ce poate fi mai necurat. Relaţiile începute în acest mod, mergând tot înăsprindu-se, răsboiul erà gata ori când să izbucnească. In 1676, Doraşenko hatmanul Cazacilor, strâns rău de Poloni, şi nefiind ajutat la timp de Poartă, se aruncă în braţele Ruşilor şi le trădă lor cetatea Cehrinul. Turcii scot la moment pe Gheorghe Chmelnisky din închisoarea celor 7 turnuri, unde se afla, îl numesc hatman al Cazacilor şi trimiţându-l în Ukraina declară tot odată Rusiei răsboiu în 1677 [125]. Antonie Ruset şi Duca Vodă al Munteniei sunt îndatoraţi a merge cu oastea la asediul Cehrinului, pe care în acel an nu izbutesc Turcii a-l lua. Ei repetă expediţia în anul următor 1678, când ajung să iee cetatea sub conducerea însuş a marelui vizir Cara-Mustafa.

Cu prilejul trecerei vizirului prin Moldova, [126], mai mulţi

[125] Zinkeisen, *Gesch, des osm. Reiches*, V, p. 82.

[126] Trecerea vizirului prin Moldova şi prin Iaşi este descrisă cu deamănuntul în Journal de son Excellence le Palastin de Kulm. Lucru curios însă acest jurnal spune că la 1677 domnea în Moldova *Duca Vodă*! „Donka présentement Hospodar ou... de la Moldavie" când Neculae Costin pune începutul Domnii lui Duca Vodă în Decembrie (1678 (vezi mai jos, p. 332) N. Iorga, *Acte şi Frg.* I, p. 90.

boieri amestecă domnia lui Antonie Vodă, scornind în potriva lui deosebite pâri. Intre aceştia erau mai ales hatmanul Buhuş şi Miron Costin logofătul. Aceste intrigi combinându-se cu acele din Muntenia, cu care Şărban Cantacuzino căuta să răstoarne pe Duca Vodă, aduc mazilirea lui Antonie Ruset, întru cât Turcii preţuiau prea mult pe Duca Vodă, pentru a-l îndepărta cu totul de ţările române, şi-l strămutară în Moldova, când numiră pe Şărban Cantacuzino domn în Muntenia. Cronicarul adauge că mazilirea lui Antonie Vodă se făcu şi din pricină că Turcii luase obiceiul de a face la trei ani mucaremea, adecă schimbare de domnie. Şi cu toate aceste bietul Antonie Ruset cheltuise la vizirul vre 100 de pungi de bani, şi fusese chiar îmbrăcat cu caftan, iar boierii ce-l pârâse „au început a-şi prinde caii să fugă în cotro vor puteà". Antonie Vodă însă, deşi se curăţise de pârile boierilor prin banii vărsaţi în mânile vizirului, nu luase nici o măsură pentru a întâmpina şi intrigile celelalte ce se urmăreau în Constantinopole, spre a se da domnia Munteniei lui Şărban Canracuzino, când atunci acea a Moldovei trebuia să vină lui Duca. Şi aşà tocmai în momentul când Antonie Vodă credea că au tocmit trebile, vine dela Constantinopole un agă cu ordinul de mazilire, şi îl desbracă de caftanul pe care abia îl pusese în spetele sale, îi pune fiere în mâni şi-l duce la Constantinopole, unde este aruncat în închisoare. Duca Vodă însă pâreşte pe Antonie la sultanul că ar fi jăfuit ţara, întroducând el acest obiceiu de a se pârâ pe domnii destituiţi, şi Antonie este supus la grele munci, bătându-i-se trestii pe sub unghii, spre a-l sili să arate comorile sale; şi aşa l'au făcut să dee cum spune Neculcea „o mie de pungi", cifră de sigur exagerată [127].

In ori ce caz Antonie Vodă fu cu desăvârşire sărăcit de Turci, şi plăti scump, prin nenorocirea intregei sale existenţi şi ruina familiei sale, cinstea cea efemeră de a fi trecut şi el pe tronul Moldovei. Dar crede cineva că soarta acestui domn nenorocit învăţă minte pe cei ce veniră după el? Ei tot urmară înainte a se întrece în goană după tronurile ţărilor române, atât de dulce şi de îmbătătoare este puterea de a domni !.

Gheorghe Duca a treia oară, 1678 — 1684. — Acest domn urca pentru a patra oară treptele tronurilor române, după ce domnise mai înainte de două ori în Modova şi odată în Muntenia.

---

[127] *Letopisețe,* II, p. 234 Comp. Scrisoarea unui anonim, 10 Mai 1679. Hurm. *Frg.* III, p. 320. Ruset fiind în 10 Mai 1679 la Constantinopole, el trebuise să iasă din domnie ceva mai înainte. Scrisoarea reduce suma stoarsă de Turci dela Antonie Vodă la 300 de pungi.

Dacă Turcii îl rânduiră şi de astă dată domn în Moldova, acesta o făcură în consideraţie că Duca Vodă se arătase tot deauna cu mare credinţă cătră împărăţie, întru cât de câte ori fusese mazilit, primise atare pedeapsă cu supunere, şi totdeauna se retrăsese în Turcia, pentru a aştepta dela buna vroinţă a stăpânilor săi reîntocmirea poziţiei lui, iar nici odată nu se hainise, căutându-şi în alte ţări adăpost şi ajutor [128]. Cum vine în Iaşi în ziua de sfântul Neculai, 6 Decemvrie 1678, el îşi plăteşte mucaremeaua din banii lui şi face mare volnicie ţăranilor, iertându-le birul peste iarnă. Pe lângă acest nume bun ce şi-l făcea începutului domniei, el pusese să sfârşască de zugrăvit biserica sf. Neculai pe cât rămăsese neistovit dela Antonie Vodă, anume dela fereşti în jos [129]. Imprejurarea că Turcii după luarea Cehrinului intrase în tratări de pace cu Ruşii, care şi conduc la încheierea ei în anul 1681 la *Radzim*, lasă lui Duca Vodă răgazul trebuitor spre a se ocupa de atari lucrări de artă.

Dar nu erà aceasta firea adevărată a lui Duca Vodă, ci el vroise numai să înşăle şi să îmblânzască norodul care se afla în mare parte băjănit pentru turburările de mai înainte. Curând izbucnesc ca un vulcan mistuitor lacomele lui apucături, şi pretextând greutăţile ce le aveà cu mulţămirea Turcilor, care dela cucerirea Ukrainei îşi făceau necontenit drumul prin Moldova cătră acea parte, pune în lucrare asupra ţărei un sistem de jaf şi de despoiere care chiar în acele timpuri deprinse cu nedreptatea, întipări urme neşterse în amintirea oamenilor. Cronicarii descriu într'un glas desbrăcarea ţărei de fostul băiet de prăvălie. El scoase pe ţară dări până atunci neauzite şi nepomenite, de faţă câte 6 până la 8 galbeni, impunându-le parte individual pe oamenii mai înstăriţi, parte pe sate, care trebuiau să le răspundă după sistemul cislei. Şi după ce au rînduit acele hârtii de câte 6 şi 8 galbeni, au întreit şi împătrit birul, încât acel ce trebuia să plătească 8 galbeni, i se vineà să plătească aproape 50, şi dacă nu găsea cu ce plini dela unul lua altuia pentru acele şi pre unde erà pustiu faceà pe zlotaşi de plăteau din averile lor, ei punea pe boieri dăjdi şi împrumuturi peste puterile lor, cât nu se mai puteau plăti, fiind mai ales pe atunci şi vitele căzute în preţ, nefiind vânzare în ele, vaca un galben şi boul doi. Pline erau închisorile de boieri şi grosurile de cei săraci, de-i bătea şi căznia, cu capetele prin garduri şi leşinaţi de foame şi bărbaţi şi femei, de muriau prin grosuri; şi pe jupănesele sărace încă le lega la puşti şi le închidea la sei-

---

[128] Neculai Costin, în *Letopiseţe*, II, p. 21.

[129] Această împrejurare adecă rezugrăvirea bisericei sf. Neculai pe din lăuntru în totalitatea ei de Antonie şi Duca Vodă, pune în îndoială autenticitatea portretului lui Stefan cel Mare, descoperit de N. Ionescu, după scândurile cafasului la acea biserică. Vezi chestia portretului lui Stefan cel Mare în *Columna lui Traian*, articol de Hasdeu 1882, p. 115.

meni pentru bani, dintre care multe au murit de foame, altele de facere, că erau multe grele, de-şi făceau copiii prin grosuri şi tot nu le slobozia, până la multe le-au crescut copii până au început a grăi, unii a umbla în picioare. Duca Vodă au scornit pentru întâia oare mortasăpia în ţară, adecă darea pe tăierea vitelor şi întroduse obiceiul cel nou de dădea şi boierii cei mari goştina de oi. El erà şi domn şi vistiernic şi neguţitor, şi vameş iar doamna lui îl ajuta în despoierea ţărei cârciumărind bucatele din casă, pânea şi băutura, vânzând contribuţiile în natură pe care domnul le primea dela ţară pentru nevoile curţei. Mai făceau apoi şi boi de negoţ, hrănindu-i însă cu fâneţele oamenilor'' [130].

O asemene purtare a domnului provocă în contra lui un complot care sfârşi însă cu peirea celor ce-l urzise. Trei boieri anume Gheuca vistiernicul, Gheorghiţă Bogdan vel jitnicer şi Lupu ce fusese sulger al doile în domnia lui Dumitraşcu Cantacuzino, înţălegându-se însă şi cu alţii, făcură nişte scrisori falşe cu iscălitura fostului domn Antonie, şi le trimisesă la boierii din Lăpuşna şi din Orheiu, spunându-le să se răscoale asupra lui Duca Vodă să-l prindă, ştiind că tot din aceste părţi ale ţărei se răsculase şi Hânceştii în domnia a doua lui Duca. Unul însă din aceşti boieri, Lupu sulgerul, voind a-şi face din acest complot un titlu către Duca Vodă, îi denunţă faptul. Duca pune îndată mâna pe ceilalţi doi conspiratori îi judecă la divan şi le tae capetele lângă cişmeaua curţei domneşti. O mulţime din boierii ceilalţi, care erau mai mult sau mai puţin compromişi în conspiraţie fug peste hotar, între alţii Tudosie Dubău spătarul. Savel Smuncilă medelnicerul cu fratele său Gheorghiţă postelnicul, Ilie Moţoc medelnicerul, Ilie Drăguţescu vel armaş, Neculai Murguleţ al doile logofăt, Vărlam logofăt cu fratele său Sbierea, Gavril Neniul stolnicul şi alţii mulţi [131].

Duca Vodă aveà nevoie de bani mai întâi fiind că măritase pe fata lui cu Ştefan Beizadea fiul Radului Vodă şi făcuse cheltueli nebuneşti pentru a sărbători nunta. ,,Trimis'au în toată ţara de au poftit pe toată boierimea şi mazilimea dela mic până la mare şi după ce s'au strâns cu toţii la Iaşi, făcutu-le-au oboroc tuturor dela domnie de le da de toate ce le trebuia, de nu cheltuiau nimic nici un ban. Aşişderea au adus 8 soli, doi din ţara Muntenească şi doi din ţara Ungurească şi doi din ţara Leşească şi doi din ţara Căzăcească cea mare de peste Nipru, şi au adus solii multe daruri şi frumoase, şi s'au veselit două săptămâni cu feliuri de feliuri de muzici şi de giocuri şi pehlivani şi puşti [132].

[130] Neculai Costin, *Letopiseţe*, II, p. 21 şi 26 Ioan Neculcea, *Ibidim*, p. 238.
[131] *Ibidem*, p. 26 şi 239.
[132] *Ibidem* p. 238.

Cu prilejul călătoriei făcute de Duca la Constantinopole spre a scoate învoirea pentru căsătoria fiicei sale, el dobândi o nouă dovadă de încrederea nemăsurată pe care Turcii o aveau în el, anume i se dădu pe lângă domnia Moldovei şi acea a nouei agonisite a Porţei, ţara Căzăcească, Ukraina, luând el de atunci înainte titlul de ,,domn al întregei Moldove şi întregei Ukraine''. Duca Vodă mai căpătă un tuiu, adecă o coadă de cal peste cele două ce le avea pentru Moldova, încât deveni astfel un soiu de paşă cu trei cozi, după vizir cea mai înaltă demnitate militară la Turci. Atât învoirea pentru căsătorie cât şi încuviinţarea domniei peste Ukraina, custară însă pe Duca bani nenumăraţi, ceea ce explică în destul jafurile sale necontenit reîmprospătate asupra Moldovei [133].

El merse în Ukraina, rândui acolo trebele Cazacilor şi le puse ca locoţiitor al său pe un Grec căzăcit, Eni Gradinovici, şi făcu mai multe rânduri de curţi, unul la Nemirova, altul la Ţikanovka, în faţa Sorocei. Ucraina fusese dată lui Duca Vodă fără tribut, cu însărcinarea numai de a îngriji de grabnica reîmpoporare a ţărei, care fusese aproape deplin pustiită prin răsboiul cu Polonii şi apoi prin acel cu Ruşii.

De abia însă Duca Vodă luase în stăpânire noua lui ţară şi iată că-i vine ordin să plece la Viena împreună cu Şărban Cantacuzino, spre a ajuta Turcilor la încunjurarea acelei cetăţi de marele vizir Cara-Mustafa în anul 1683.

Incă din anul 1682 primiseră domnii români ordinul de a sta gata cu trupele lor spre a merge la răsboiu [134]. Un an după aceasta găsim că Turcii fac o mare rechiziţie de cai în ţările române [135]. In April Duca Vodă esă din Iaşi lăsând de caimacami pe Nicolai Racoviţă biv vel logăfăt, pe Toader Palade vel spatar şi pe Toader Iordache vel vistiernic. Tot pe atunci şi hanul Tătarilor mergând asupra Vienei trece prin Moldova, întrând pela Cahul şi lovind asupra Bârladului spre a trece apoi munţii pe unde i-a veni mai bine. Sgârcitul Duca Vodă nevroind să-şi

---

[133] Vezi *Letopiseţele* lui N. Costin, I. Neculcea şi N. Mustea Comp. raportul rezidentului Kaunitz c. împăratul din 1681. Hurm. *Frag.* III, p. 325. Asupra cheltuelelor făcute de Duca cu vizită lui la Constantinopole ne spune raportul lui Donado c. dogele din 16 Iulie 1681, Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 160 : ,,Duca ha terminato ne meno di 10 giorni questo suo affare con il mezzo di moltissimo oro, come vien detto, havendo palesemente dato al primo visir una bellissima fodra di zebelini, 4 cavalli tall'uno di m lle reali con prili megliori qui non facendone le sue provincie che di qualita inferiore, et donato anco da borse di Cehini, se bene pubblicamente si dice che siano corse molte et molte centinara di borse tra il grand Signor, il primo visir et ministri inferiori''. Anexarea Ukrainei adeverită şi de scrisoarea lui Al. Balaban din Iaşi către un nobil polon, din 11 Aug. 1681, *Ibidem*, *supl.* II, 3, p. 137. Adaoge p. 138‘ 141. Comp. o scrisoare din Cracovia din 1 Ian. 1684 *Ibidem*, p. 144 : ,,Ukrainam palatino Moldaviae commisserunt et quasi Moldaviae adiunxerant''.

[134] Kaunitz către înp. 26 Fevruarie 1682, Hurm. *Frg.* III, p. 326.

[135] Acelaş din 22 Fevruarie 1683, *Ibidem*, p. 327.

împrăştie averile acuma în momentul de criză, refuză să dee hanului poclonul obicinuit, şi Tătarii prădară ţara cu atâta mai rău, răpind dela oameni, vaci, boi, cai, iepe, şi rufe, tot ce au găsit; numai robi nu au făcut căci n'aveau cum să-i întrebuinţeze, mergând ei singuri în expediţie.

Duca Vodă ajută şi el pe ascuns Nemţilor, care fiind ajutaţi de Poloni, el se temea ca la caz de izbândă a Nemţilor, să nu fie răsturnat de Leşi din domnia Moldovei. Se vede însă că n'au lucrat cu destulă râvnă pentru cauza aliaţilor, întru cât cu tot ajutorul ce le dădu, este răsturnat de Poloni, pe când Şărban Cantacuzino din potrivă întră precum am văzut atât de adânc în bunele graţii ale Nemţilor.

Pierderea Turcilor la Viena fu fatală lui Duca. Cazacii îndată ce auziră de ea alungară pe Eni hatmanul şi puseră hatman dintre ei, închinându-se iarăşi la Leşi. Tot atunci şi Petriceicu, îndemnându-se cu Cazacii şi cu Leşii, pogori cătră Moldova unde Sorocenii, Orheenii şi Lăpuşnenii se alipiră pe lângă el spre a-l pune din nou în domnie. Toată averea mobilă a lui Duca fu prădată şi jăfuită încât nu se alese nimica din ea. Caimacamii din Iaşi care erau şi ei bucuroşi de asemene răscoale, poartă veştile mult mai tare de cum erau în realitate şi fac pe doamna lui Duca să se ridice din capitală şi să plece în jos spre Focşani, de unde apoi trece la Brăila sub apărarea Turcilor.

Paşa din Bender caută să se împotrivească mişcărei Moldovenilor şi a Cazacilor, însă este bătut lângă cetate.

In acest timp Duca Vodă, după ce împacă pe vizirul supărat pe toată lumea pentru neizbânda lui, care ştiea că-i va custa capul, înaintează prin Ardeal asupra Moldovei. Oprindu-se un moment la Apafi craiul Ardealului, el află în mijlocul unui ospăţ rezmeriţa întâmplată în ţara lui. Crezând'o însă mai puţin însămnată de cum era în adevăr, nu ascultă de sfatul hatmanului Gavriliţă care-i zicea să între în Moldova prin ţara Muntenească pe unde ar putea fi sprijinit de Tătari şi de Turcii din Brăila, în care cetate se afla şi doamna lui, ci purcede de a dreptul prin pasul Oituzului, eşind pe Trotuş, de unde apoi merge la Domneşti moşiea soacrei sale, doamna Dabijoaia.

In acest răstimp Tătarii întorcându-se de la Viena bătuţi, răsbună căderea lor prin cumplita prădare a Moldovei, bântuită pe de altă parte de oardele căzăceşti, venite în sprijinul lui Petriceicu şi de răscoala boierilor. Prăda fie-cine cât putea mai mult. Nu se mai vedea de duşmani nici în ceriu nici în pământ. Ţara întreagă ardea într'un foc dela un capăt la altu; dar cine se uita la dânsa? Era de hotărât chestia cea însămnată care din cei doi domni, Duca sau Petriceicu erau să păstreze tronul. Din această pricină, atât de indiferentă pentru binele omenirei, se ucideau oamenii cu miile, se părăduiau şi se prădau averile, se făcea val vârtej în soarta nenorocitului popor. In timpul

acesta străinii, care se prăfăceau a sprijini competirile rivale, se folosiau de urgia deslănţuită, căci averile prădate îmbogăţiau pungile lor. Atâta e de adevărat că din împărăcherile lăuntrice numai străinii trag un folos. Ceea ce sporea grozăvia tulburărilor erà că ele se făceau pe timpul unei ierni cumplite, unde nici munţii îngheţaţi, nici codrii desfrunziţi nu dădeau prilej de adăpostire, iar gerul cel cumplit şi troienele de zăpadă adăugeau cătră morţile silnice, şi acele reci şi liniştite, dar nu mai puţin groaznice ale îngheţării.

Duca Vodă plătì în curând scump nebunia comisă de a veni fără oştire într'o ţară, unde el erà atât de urât. Petriceicu când şedea la masă, chiar în ziua naşterei domnului, în 25 Decembrie 1683, îl prind şi'l duc rob în ţara Leşască, unde mai trăeşte un an şi trei luni.

Petriceicu însă nici dânsul nu stătu mult timp în Iaşi, ci numai 15 zile, şi se retrase la Suceava dinaintea furiei tătăreşti, unde mai stătu până în luna lui Martie 1684, când atunci trecu şi el în Polonia, lăsând scaunul Moldovei celui al treile vânător care-i răpusese pe amândoi, Dumitraşcu Cantacuzino.

Duca Vodă după ce tocmeşte răscumpărarea lui dela craiul leşesc pentru 180 de pungi de bani, tocmai când aştepta să-i vină banii dela Constantinopole, unde apucase să se retragă soţia lui, este lovit de un atac de dambla murind în sara de 31 Mart 1684.

Dumitraşcu Cantacuzino a doua oară, 1684—1685. — Când vine Cantacuzino domn în Moldova în luna lui Mart 1684[136], el găseşte în ţară o foamete cumplită, rezultatul firesc al bântuirilor suferite. Ajunsese într'adevăr pânea într'o scumpete neauzită până atunci, fiind merţa de 16 ocă de grău 3 lei, iar sacul de săcară ca de $2^1/_2$ merţe 5—6 lei; vitele erau scumpe, mierea de asemene, găinele mai că dispăruse, plătindu-se câte un leu pe una, iar oul un potronic adecă 6 bani, oca de unt un galben, oca de brânză câte 2 potronci sau 12 bani. Zăceau oamenii pe strade ca de ciumă, dându-şi sufletul în chinurile foamei. Unii pentru a scăpa viaţa lor ucideau pe semenii lor şi-i mâncau. Mulţi din cei morţi rămânând neîngropaţi, se învăţase lupii a intra ln oraşe, spre a spârcui cadavrele împrăştiete, deprinzându-se apoi a apuca şi oamenii vii, mai ales femei şi copii, de-i mâncau în mijlocul târgului. „Această urgie erà a lui Dumnezeu, adaoge cronicarul, pre acest pământ, pentru păcatele noastre". Mulţi din locuitorii ţărei se duceau de bună voia lor robi la Tătari, pentru a scăpa de foamete. Alţii îşi vindeau bă-

[136] N. Costin, *Letopisețe*, II, p. 38, spune că în Martie au eşit Petriceicu, iar la 1 Aprilie 1684 Dumitraşcu Cantacuzino este arătat ca domnind în Moldova. Capello c. dogele Hurm. *Doc.* V, 2, p. 167 Comp. *Ibidem*, XVI, p. 57.

ieţii şi fetele în robie pentru a căpăta ceva hrană, pe care Tătarii o aduceau în Iaşi spre a o vinde[137].

Ce sunt, alături cu atari nenorociri reale, cele mai cumplite închipuiri ale poeţilor!

In loc de a uşura mizeria obştească, Cantacuzino speculează asupra nevoilor poporului, căutând în atare mod să facă avere. Pe lângă aceste el pălmuia moravurile, trăind, deşi bătrân, în desfrânări făţişe şi neacoperite. Neculcea ne-au păstrat în această privinţă nişte amărunţimi care caracterizază de minune atât corumperea domnului cât şi mai ales slugărnicia boierilor ce încunjurară infamul său tron: „Doamna lui stătea în Ţarigrad; iar aice îşi luase o fată a unei rachieriţe de pe Podul vechiu anume Arhipoaia, pe care o chema Aniţa, şi erà ţiitoarea lui Dumitraşcu Vodă, şi o purta în videre între toată boierimea şi o ţinea în braţă de o săruta, şi o purta cu sălbi de galbeni şi cu haine de şahmarand şi cu şlic de sobol şi cu multe odoare împodobită, şi erà tânără şi frumoasă, dar plină de suliman ca o fată de rachieriţă. O trimitea în careta domnească cu seimeni şi cu vornici şi cu comişi ziua amează mare pe uliţă la feredeu şi pe la mănăstiri şi pe la vii în primblare; şi făcea şi pe boieri de-şi trimiteau giupânesele cu dânsa, şi după ce venia dela primblări, trimitea giupăneselor daruri, căci i-au făcut cinste de au mers cu dânsa la primblare"[138].

Toate aceste însă nu ar fi supărat pe boieri, dacă Cantacuzino nu i-ar fi despoiat şi pe ei, căci ruşinea jupâneselor lor de a se preumbla cu ţiitoarea domnului erà rescumpărată prin darurile dobândite! Cantacuzino însă în nespusa lui lăcomie de bani desbrăca şi pre boieri. Aceasta dânşii nu o putură suferi şi punându-se în înţălegere cu Şărban Cantacuzino domnul Munteniei, vărul domnului Moldovei, dar duşmanul lui de moarte, de oare ce Dumitraşcu contribuise la uciderea lui Constantin postelnicul tatul lui Şărban[139], pribegesc în Muntenia, spre a arăta Porţei nemulţămirea lor cu domnia lui Dumitraşcu Vodă. Domnul muntean stărueşte mult la Soliman paşa, seraskerul, ca să mazilească pe Dumitraşcu şi sprijină deci indirect candidatura lui Cantemir, care spre recunoştinţa, jură lui Şărban că din cuvântul lui nu va eşi[140].

---

137 N. Costin, *Letopiseţe*, II, p. 37—39 şi I. Neculcea, *Ibidem*, p. 248. Un răsunet al acestei stări desperate în o scrisoare a lui Toader biv vel armaş vornic de Câmpulung către birăul de Bistriţa 1685. *Doc. Bistriţei* de N. Iorga, II, p. 52. „Ţara noastră este plină de oşti şi de tâlhari cât nu rămâne sat sau târg sau mănăstire nejăfuită"

138 *Ibidem*, II, p. 249.

139 Mai sus, p. 223.

140 Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 250. Comp. *Genealogia Cantacuzinilor*, original p. 54.

Cu prilejul mazilirei lui Dumitraşcu Cantacuzino, se face în Iaşi o mare răscoală contra Grecilor care se înmulţise fără încetare în timpurile de turburare şi sub domnia mai multor Greci ce trecuse pe tronul Moldovei. Aşa în domnia a doua a lui Gheorghe Duca am văzut răscoala pornită de Hânceşti asupra Grecilor. In timpul celei de a treia domnie a lui Duca Vodă, întâlnim pe Grecii *Burnaz* parcalab de Galaţi, *Spandoni* cămăraşul şi un om de încredere al domnului, *Balaban*, care asistă la ultimele lui momente în Polonia; apoi pe *boierii Iordachi şi Manolachi Cupariul Ruset*, fii Grecului Cupariul cel bătrân, care mai lăsase încă 3 odrasle în Constantinopole, pe Lascarachi, Mihalachi şi Scarlatachi.

Răscoala contra lui Cantacuzino a fost făcută de boierii moldoveni carr izbutise să aleagă de domn pe unul dintre ei, Constantin Cantemir. „Armaşul Flondor şi cu frate-său Gheorghiţă Ciudin, cu Mitrea căpitanul, cu Mileştii şi cu alţii au burzuluit tot târgul şi slujitorimea asupra Grecilor, tot cu pietre şi cu beţe de erà curtea domnească plină de oameni. Iar Grecii tot în casă şedeau lângă Dumitraşcu Vodă şi se ascundeau care pe unde putea, şi mai vârtos căutau pe un Grec *Saraeni*, carele au fost bătut stupii lui Gavriliţă vornicul şi a fost dat ştiubeelor foc. Şi purcegând din Iaşi Saraeni şi alţi Greci, tot dinaintea lui Husain bei mergeau, ca să nu-l poată lua Moldovenii, că se ajunsese Dumitraşcu Vodă cu Husein bei de ţinea cu dânsul. Dar norodul tot îl suduia şi-l hătcăia şi arunca cu pietre şi cu lemne după dânsul, şi cu această cinste frumoasă au ieşit Dumitraşcu Vodă din Moldova. Aşişderea la acea gâlceavă prins'au Flondor armaşul pre un alt Grec, anume Mavrodin paharnicul şi l'au bătut şi l'au desbrăcat de l'au lăsat numai cu cămaşa şi l'au legat şi l'au pus pe un cal îndărăpt cu faţa spre coada calului şi-i dedese coada în mâini de o ţinea în loc de frâu şi-l ducea prin mijlocul târgului. Asemenea s'au întâmplat şi unui altui Grec, anume Palaluga (Paleologu), de l'au luat cu pielea gol din feredeu" [141].

La atâta se mărginea însă răsbunarea Moldovenilor în contra Grecilor, la huiduirile şi bătăile de joc, neurmate însă de nici o măsură serioază pentru a împedeca reînturnarea lor în ţară. Cât îşi va fi răsbunat pe ticălosul norod Grecul batjocorit, paharnicul Mavrodin, când reveni în ţară adus de domnul grec Constantin Duca, care-l pune vistiernic mare. Nu e vorbă Antioh Vodă Cantemir îl vârî în ocnă; dar el scăpă şi, ca o pisică ce cade tot deauna în picioare, reveni iar la putere pe timpul lui Mihail Racoviţă. Asemenea batjocuri aduse Grecilor arată

[141] *Letopiseţe*, II. p. 251—253. De la acest paharnic Mavrodin, se trage familia cu celaş nume din Moldova; de la Cupăreşti sau Rusăteşti se coboară familia de astăzi Rosetti.

numai dovada neputinței, și nu slujiau la alt-ceva de cât a înverşuna şi mai mult elementul lor cotropitor în contra Românilor.

Grecii pusese acuma stăpânire pe țările române. Se mai svârcoleau ele din când în când ca să dee un semn că tot mai trăesc; dar nervul împotivirei lor erà rupt; trebuia să plece capul fatalei necesități. De aceea cu drept cuvânt spune Neculcea amăritele cuvinte că atunci „când a vrea Dumnezeu să facă să nu fie rugină pe fier şi Turci în Țarigrad şi lupii să nu mai mănânce oi în lume, atunci poate nu vor fi nici Greci în Moldova şi în țara Muntenească, nici vor fi boieri, nici or putea mânca aceste două țări. Focul îl stângi, apa o iezeşti şi o abați pe altă parte, vântul când bate te dai în lături într'un adăpost şi te odihneşte, soarele intră în nouri, noaptea cu întunecimea ei trece şi se face iar lumină, iar de Grec a scăpà nu este cu putință" [142].

Dumitraşcu Cantacuzino, pârât de Constantin Cantemir în Țarigrad, este pus la închisoare și muncit foarte rău spre a da bani; rămâne însă cu zile, pe care le sfârșește în Constantinopole într'o mare mizerie.

Incă din Iulie 1684 Polonii care sub Sobieski despresuraseră Viena în anul precedent, cer şi obțin supunerea Moldovei care este adusă la îndeplinire de către o deputăție de boieri ce vine la Zolkiew în Polonia pentru a cere dela regele polon să binevoiască a întări Moldovenilor oarecare privilegii [143].

5. CONSTANTIN CANTEMIR

Constantin Cantemir, 1685 — 1693. - Cantemireştii sunt de origine Tătari, după cum le arată chiar numele: *Han Temir*. Străbunul lor se aşăză pe timpul lui Ștefan cel Mare în Moldova şi botezându-se primi numele de Teodor. El fu dăruit de Ștefan cu satul Siliștea din județul Fălciului, de unde se trage familiei numele de Silişteni [144].

Constantin Cantemir este îmbrăcat cu caftan în 15 Iunie în Constantinopole şi ajunge în Iaşi în ziua de 5 Iulie 1685. El fusese clucer mare pe timpul lui Duca Vodă, şi erà om bun şi viteaz, nelacom de avere, neştiutor de carte, însă slujit şi priceput în toate. Iată portretul ce-l face despre el cronicarul Neculcea: „Carte nu ştia şi numai iscălitura învățase a o face: practică bună aveà; la voroavă erà sănătos; mânca bine şi bea bine. Semne multe aveà pe trup dela răsboae, în cap şi la

142 *Letopiseţele*, II, p. 253.

143 Actul de închinare din 25 Iulie 1684 în *Hurm.*, *Doc.* supl. II, 3, p. 151.

144 *Genealogia Cantacuzineştilor* original p. 61 care dă astfel succesiunea antecesorilor lui Constantin: Teodor—Grigorie—Ioan—Vasile Nistor şi Radu tatul lui Constantin Cantemir.

mâni, de pe când fusese slujitor în țara Leșască. La stat nu erà mare, erà gras, burduhos, rumen la față, buzat; barba îi erà albă ca zăpada; cu boierii trăia bine până la o vreme, pentru că era om de țară, și i știeà pre toți anume pre carele cum erà, și nu erà mândru nici făcea cheltuiala țărei că erà un moșneag fără doamnă, și aveà doi feciori beizadele pe Antioh și pe Dumitrașcu, din care cel din urmă erà zălog la Poartă împreună cu alți feciori de boieri"[145].

Acest Moldovan cinstit și de treabă ie cum vine la tron câte-va măsuri de ușurare a poporului zdrobit de împilări prin domniile lui Duca și a lui Cantacuzino, anume scutește pe preuți de birul cu țara ce se făcea prin cislă și-i pune să plătească numai câte 2 galbeni pe an, și alți doi la înnoirea domniei, pentru care scădere este binecuvântat de patriarhul de Ierusalim Dosofteiu, ce se aflà pe acea vreme în Moldova[146]. Ar fi făcut poate Cantemir și alte bune orânduelі, dacă vremile n'ar fi fost așà de turburate.

Chiar când vine el în domnie, găsește țara într'o stare aproape desperată. Leșii atacau necontenit Moldova și adunând oștiri chiar din această țară, Moldovenii însuși veniau să prăde pe compatrioții lor. Neorânduiala produsă prin turburările de mai înainte înmulțise tâlhăritul într'un grad neauzit. Hoții prădau și ucideau oamenii fără a se mai teme de nici o pedeapsă. Intre alte jertfe a le tâlharilor căzu și Ruxanda, fata nefericită a lui Vasiel Lupu, văduva lui Timuș, care trăia în Neamț și fugise în cetate înaintea unor cete de tâlhari, care venise să o prade. Ei pătrunseră însă în adăpostul ei, o prinseră și o munciră cumplit pentru avuție, găsind la ea cum se spune vr'o 19,000 de galbeni: după aceea îi tăieră capul pe prag cu toporul.

Cantemir Vodă vroià să pună un capăt acestei stări anarhice a țărei, și după feliul timpurilor de atunci, în loc de a îngriji de o poliție preventivă, se pune pe pedepse grozave în contra tâlharilor pe care-i prindea. Tot pe atunci întorcându-se și Miron Costin din Polonia, Cantemir îl îmbrățoșază, boierește pe feciorii lui, dă pe fiica lui domnița Safta după unul din ei, Pătrașcu cămărașul, iar pe Miron Costin însuș îl face staroste de Putna, însărcinându-l cu deosebire cu stârpirea tâlhăritului care vrăfuia mai ales în acel ținut. Domn și staroste se pun pe întrecutele la iscodit pedepse care de care mai înfricoșate pentru a înspăimânta pe tâlhari. Pe unii cu foc îi ardea, pre alții în patru bucăți de vii îi tăia, altora le tăia mâinile și picioarele și așà îi lăsa de se pedepsiau până ce muriau, iar Miron Costin lucra mai ales cu țapa, până ce făcea movili de morți expuse la privirile tuturor, spre a băga groaza în oamenii cei răi. Aceste

[145] *Letopisețele*, II, p. 254.
[146] Neculai Costin, *Ibidem* II, p. 42.

cruzimi tot avură un efect, anume acela de a face pe o samă de tâlhari să se închine și să se facă slujitori buni care apoi ajutau ei la prinderea tovarășilor lor [147].

In curând însă Cantemir e silit să se lese de apucăturile lui reorganizătoare, fiind expus la loviturile noului răsboi ce se încinge între Turci și Poloni. Anume Sobiesky după ce ajutase într'un chip atât de strălucit la despresurarea Vienei, urmează înainte după încheierea ligei sfinte, lupta lui în contra Turcilor, punându-și în minte să cuprindă Moldova, ceeace preface iarăși nenorocita țară în câmp de bătae între Leși, Cazaci și Tătari, reînnoind toate grozăviile timpurilor de abià încetate, pe un corp ce nici apucase să răsufle de muncile trecute.

Chiar în anul cel întâi al domniei lui Cantemir, Leșii încurg în Moldova sub hatmanul Ioan Stanislau Iablonovsky, vroind să pună mâna pe niște provizii duse de Suleiman pașa seraskierul și de Selim Gherei hanul Tătarilor către Camenița. Se întâmplă o luptă în care Cantemir cu oastea lui de Moldoveni ajută la răspingerea năvălirei polone [148]. In anul următor 1686, însuș craiul Polonilor Sobiesky pătrunde în Moldova venind asupra Iașilor unde intrând, după ce dă foc mânăstirei Trei Erarhi, nu prea înțelegem pentru ce, cere să i se dee hatișeriful de închinare a țărei către Turci, și „aprins de ura nespusă ce o aveà asupra Turcilor a poroncit să-l arză în mijlocul târgului, zicând cum că Moldova nu va aveà mai mult trebuință de acel hatișerif bun de nimic, prin răsboaele ce câștigase creștinii asupra Turcilor și cum Leșii erau prea de ajuns a o apăra de dânșii [149]. Sobiesky adusese cu el iarăși pe proteguitul Polonilor, Petriceicu Vodă; dar nu numai că acesta nu putu recăpăta pierdutul scaun, ci însuși Sobiesky fu nevoit să se retragă dinaintea nourului de Tătari care încinsese țara din toate părțile cu atât mai mult că un pojar cumplit nimici cele mai multe case și mânăstiri din Iași așà că el nu mai puteà sluji de adăpost pentru armată [150]. Pe când craiul eșia din Moldova împreună cu mitropolitul Dosofteiu, ducând cu el și moaștele sfântului Ioan Novi, Tătarii făceau pârjol în țară, dând foc la o mulțime de curți boierești șindilite [151], cum le spune cronicarul, spre a le deosebi de casele țărănești, coperite cu stuf.

Când Șărban Vodă pusese prin stăruințele lui pe Cantemir domn în Moldova, acesta îi jurase ascultare la toate po-

---

[147] *Ibidem*, II, p. 41.

[148] Ath. Comnen Ipsilanti (în lucrarea cit. p. 12 nota 11 bis), p. 445. Fragment de instrucție din 1687. Hurm. *Doc.* Sup. II, 3, p. 171 Comp. *Bethune* c. Croissy 19 Aug. 1686 *Ibidem* XVI, p. 125..

[149] *Bethune* c. Croissy 27 Sept. 1686. Hurm. *Doc.* XVI, p. 134.

[150] Din izvoarele reposatului Neculai Costin ce au fost logofat, în *Arhiva românească* a lui M. Cogălniceanu, II, p. 266.

[151] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 257.

veţele lui. Şărban Vodă îi ceruse mai înainte de toate ca el să nu fie protivnic creştinilor precum nu erà nici dânsul; al doile îi mai pretinsese încă, drept semn al credinţei sale, să taie pe doi boieri greci, Iordache şi Manolache Ruset din familia Cupăreştilor. Cu această familie trăia în mare duşmănie Şărban Cantacuzino încă de pe timpul lui Duca Vodă, şi Iordache fusese silit să părăsească Muntenia la suirea lui Şărban în scaun [152].

Cum vine în Moldova, Constantin Cantemir cată să se ţină de cuvânt şi prinde pe Iordache Ruset postelnicul, îl munceşte îi cetlueşte capul şi-l despoaie de vr'o 30—40 pungi de bani, încât abia scapă acest boier cu viaţa în ţara Ungurească. Şărban venind puţin timp după acea prin Iaşi, când merse în ajutor Turcilor contra Leşilor, este primit cu mare dragoste de Cantemir, care-l găzdueşte şi-l ospătează strălucit în mânăstirea lui Aron Vodă.

Cantemir însă nu găseşte de cuvinţă a se ţineà şi de al doile punt al legăturei impuse lui de Şărban Cantacuzino, anume de a ţineà cu creştinii, dela triumfurile cărora Şărban se aştepta la mari lucruri, şi mai ales la dobândirea coroanei împăraţilor din Constantinopole. In loc de a urma acestei făgăduinţi, Cantemir se arăta duşman înverşunat al Leşilor şi se sprijinia pe Turci, pentru a răspinge năvălirile lor. Cu toate că de pe acuma începuse certe între Poloni şi Nemţi dela împărţirea moştenirei turceşti, şi mai ales dela viitoarea stăpânire asupra Moldovei şi Valahiei, totuşi aceste certe nu puteau interesa pe domnul muntean, de oare ce el se aştepta la tronul mult mai strălucit al împăraţilor bizantini. Apoi chiar aliaţii creştini, Polonii şi Nemţii deşi se ameninţau unii pe alţii adese ori cu desfiinţarea alianţei lor şi încheierea unei păci separate cu Turcii, nu îndrăsneau să dee fiinţă gândului lor, care slăbindu-le puterile, ar fi împins izbânda iarăşi sub steagurile necredincioşilor. Şărban Cantacuzino aveà deci motiv să fie supărat pe Cantemir pentru împotrivirea sa atât de cerbicoasă la supunerea către Poloni care îşi aveà însă explicarea ei firească în faptul că la curtea lui Sobiesky trăia Petriceicu Vodă, care aştepta să fie pus domn prin Leşi în Moldova.

Şărban Vodă cercă însă să pună pe Cantemir cel puţin bine cu Nemţii, şi se începură trătări între principele Moldovei şi generalul Haisler. Ambasadorul francez, al cărui rege (Ludovic al XIV-le) declarase tocmai pe atunci iarăşi răsboiu Nemţilor, în Mart 1689, vedea lucrurile din Modova sub o coloare mult mai neagră de cum erau într'adevăr. Aşà secretarul lui de Castagnères mergând către Polonia şi oprindu-se în Iaşi vr'o 12 zile, spre a aştepta pe solul polon, spune şefului său că ar fi aflat în acest răstimp o sumă de lucruri interesante, anume

---

[152] Mai sus p. 213.

că gospodarul şi cei mai de căpitenie din ţară, afară de fostul cancelar (Miron Costin) şi de câţi-va din partida lui, lucrau pentru a primi la ei pe Nemţi; că domnul întrase pentru aceasta în tratări cu Nemţii, cărora le trimisese doi boieri ca soli, pe Pătraşcu şi pe Buhuş, spre a le oferi provincia; dar că generalul le ceruse 50 de pungi, 100 de cai şi 200 de boi ca tribut; că aceste condiţii fiind răspinse de Moldoveni, boierii fusese reţinuţi şi puşi sub pază. Mai adăuga secretarul în raportul său către ambasador, că după părerea lui „toată această provincie ar fi atât de sigură de slăbiciunea Turcilor, că nu ar mai sta la gânduri decât spre a şti în partea cui să se dee, în acea a Nemţilor sau în a Polonilor, şi că s'ar hotări în favoarea acelora care ar putea să o pună mai curând la adăpost de cumplitele năvăliri ale Tătarilor. Mai observase el apoi că erà o mare legătură între principele Valahiei şi acel al Moldovei, deşi acesta ordona să se intrige contra celuilalt la Constantinopole spre a-l face suspect, pentru care în ziua chiar când secretarul ambasadorului francez sosise în Iaşi, gospodarul depeşase un curier în Valahia şi 6 zile după aceea venia unul de acolo la el"[153].

Cine nu vede în aceste ştiri, ochii interesanţi ai politicei franceze, şi relaţiile dobândite de secretarul lui de Castagnères dela partida polonă din Moldova, reprezentată prin Miron Costin, care aveà interes a compromite pe domn în ochii Francezilor, prin răspândirea unor ştiri de alianţă cu Germanii. Şi într'adevăr cum s'ar fi putut ca generalul Haisler care aveà interesul cel mai mare de a atrage Moldova în luptă în contra Turcilor, să fi cerut dela principele ei un tribut înainte de izbândă; apoi nu numai atât, dar la refuzul solilor lui Cantemir de a consimţi la o astfel de propunere, să-i trateze duşmăneşte, punându-i la închisoare? Mult mai naturală erà versiunea asupra acestei împrejurări pe care o dăduse ambasadorului francez în Constantinopole chiar capuchihaia lui Cantemir, că domnul său trimisese pe acei doi boieri în Transilvania spre a cerceta starea trebilor pe acolo şi că generalul Haisler îi arestase ca pe nişte spioni[154], ceeace însă ne arată că politica lui Cantemir erà în realitate prietinoasă Turcilor (deci şi Francezilor) şi duşmană Nemţilor şi Polonilor.

O relaţie analoagă celei a secretarului ambasadorului francez este dată de alt francez, Iezuitul *Philippe d'Avril*, care trecând din Franţa către China, se opreşte în Iaşi la curtea lui Cantemir Vodă. El spune că „Moldova s'ar afla în starea cea mai de plâns şi că reducerea ei în această mizerie prin armatele Polonilor ar fi contribuit nu puţin a porni pe Moldo-

[153] De Castagnères către Ludovic al XIV-le 15 Iunie 1690. Hurm. *Doc.* Supl. I, p. 287.
[154] *Ibidem.*

veni contra lor, şi mai ales pe marele număr de Greci care sunt boierii de căpitenie ai acestei mici curţi. Ei ascultară cu plăcere propunerile care le veniră din partea împăratului german, jurând către trimisul împărătesc pe sfânta evanghelie secretul cel mai nepătruns. Se încheiese un tratat în 5 articole prin care se stipula că Moldova va fi de acum înainte sub protecţia împăratului, căruia gospodarul se obliga a-i plăti pe an 50.000 de galbeni tribut; că împăratul se îndatoria a da domnului trupe îndestulătoare spre a alunga pe Poloni din Câmpulung, şi că-i va trimite ajutor de câte ori se va afla în luptă cu Polonia [155]. Din chiar reproducerea conţinutului acestui pretins tratat se vede că întreaga ştire a relaţiilor lui Cantemir cu Nemţii erà o iscoadă. In afară de chestia tributului pe care o videm reprodusă şi de Avril şi arată deci că şi el îşi luase informaţiile dela acelaşi izvor caşi secretarul ambasadorului francez, mai găsim încă altă clauzulă şi mai peste putinţă de crezut, anume că Germania s'ar fi obligat către 1690, data călătoriei lui Avril în Moldova, a da lui Cantemir ajutor spre a scoate pe Leşi din Câmpulung şi a răspinge în ori ce timp incursiunile lor. Erà cu putinţă oare ca împăratul Germaniei să dee în mâna lui Cantemir un asemene act, cu tot jurământul de a ţinea secretul, când prin destăinuirea lui s'ar fi rupt de îndată legătura cu Polonii cea atât de trebuincioasă, pentru a scoate la un capăt fericit greul răsboiu ce'l purta cu Turcii, mai ales când şi Francezii îl atacau pe de altă parte, şi când împăratul îşi dădea toate silinţile putincioase spre a mănţinea pe regele Poloniei în alianţa încheietă? Tocmai în 1690 se începuse iarăşi tratările de pace cu Turcii, şi imperialii erau mai ales interesanţi a mănţinea alianţa polonă, spre a putea apăsa mai tare asupra Turcilor şi a-i sili să le primască condiţiile, când atunci ei ar fi căpătat mânile libere pentru a putea lupta cu Francezii. Şi într'un moment atât de critic vroim ca Nemţii să fi subsemnat un tratat cu Cantemir în care să-i promită ajutor contra Polonilor [156].

Este învederat că asemene ştiri comunicate lui Avril, ca şi acele date secretarului ambasadorului francez, nu erau decât nişte umflări ale adevărului, datorite partidei polone din Moldova, care doria, cum am spus, să compromită pe Cantemir în ochii Porţei spre a-l putea înlătura dela domnie, fie şi prin mijlocirea Francezilor, care şi ei acuma stăruiau din toate pu-

---

[155] *Voyage en divers etas d'Europe et d'Asie entrepris pour decouvrir un nouveau chemin à la Chine, contenant plusieurs remarques curierses de physique, de geographie, d'hydrographie, et d'histoire.* Paris 1693, par Ph. April de la compagnie de Jesus (Bibl. Acad. Col. Sturza. No. 3857) p. 287 şi urm. Reprodus şi de Hasdeu în *Arh, ist.* I, 2, p. 15.

[156] Dintre multele acte relative la acest punt conţinute în Vol. V al documentelor col. Hurm. citām unul din 10 Iunie, şi altul din 4 Iulie 1690, p. 330 şi 336.

terile ca Polonia, încheind o pace separată cu Poarta, să lese pe Nemţi singuri expuşi la loviturile Turcilor şi ale Francezilor.

Cantemir, care deşi necărturar, se vede că învârtea destul de bine daraverile politice, combătea cu stăruinţă şi izbândă silinţile adversarilor săi, de a-l pune rău cu Francezii. El le făcea slujbe reale, mijlocind corespondenţa ambasadorului lor din Constantinopole cu acel din Polonia. Domnul de Castagnères scrie într'un rând regelui că curierul pe care l'a trimis domnilor de Béthune şi de Teil trecuse Nistrul la 25 Fervuarie 1690, despre care lucru îl înştiinţase tocmai capuchihaia lui Cantemir; „deşi au vrut, urmează ambasadorul, să mi'l facă suspect nu avem altă cale decât prin Moldova" [157]. Această scrisoare confirmă intrigile puse pe lână ambasadorul francez pentru a-l strica cu Cantemir.

Totuşi Cantemir nu vroia să se pună rău de tot nici cu Nemţii. El cerca tocmai să împace apa şi cu focul, pentru a nu fi ars de unul sau înnecat de cealaltă. El stătea în bune înţălegeri cu generalul Veterani, pe care împăratul îl însărcinează tocmai „în viderea acestor bune relaţii cu domnul Moldovei", a cerca să pună mâna pe vr'o scrisoare ce trecea prin Moldova a ambasadorilor francezi [158]. Şi cam tot pe atunci se jăluește domnul de Feriol de o întârziere ce ar fi suferit'o sosirea unor scrisori dela colegul său din Polonia, întârziere pe care o atribue, înţălegerei descoperite de marele general polon între domnul Moldovei şi generalul Veterani [159]. Vom avea prilejul a caracteriza asemene politică în doi peri purtată şi de Cantemir, dar fu dusă la cea de urmă a sa perfecţiune prin Constantin Brancovanu.

In fruntea partidei polone în Moldova erau fraţii Costineşti, despre care am văzut că secretarul ambasadorului francez spunea că numai ei s'ar opune politicei germane a domnului, şi acelaş lucru este repetat şi de Avril, ce arată în memoriile citate că „gospodarul obligase a jura păzirea tainei negocierilor cu Nemţii pe ilustrul Miron mare cancelar al ţărei, ce împreună cu toată familia lui şi marele general al Moldovei, rudenia sa Velicico hatmanul (fratele lui Miron), păreau foarte înclinaţi către interesele Poloniei; domnul nu putu să-l oblige a subsemna tratatul decât după ce l'au ameninţat în mai multe rânduri că i va tăie capul lui şi familiei lui, care este una din

---

157 De Castagnères către regele 23 Martie 1690. în Hurm. *Doc.*, Suplement, I, p. 284.

158 Scrisoarea împ. c. generalul Veterani 25 August 1692. Hurm. *Doc*. V, p. 420 „ob nicht durch eure mit dem Fürsten der Moldau habende Verständiss etc".

159 Feriol către Croissy din 17 Fevruarie 1693, Hurm. *Frg.* III, p. 389, nota ? : „de l'intelligence secrete que le grand général a découvert entre le prince de Moldavie et Vétérani".

cele mai însămnate ale acestei provincii"[160]. Tot aşà ne arată o gazetă germană a acelui timp că fraţii Costineşti ar fi fost ucişi de Cantemir, din cauza prepusului ce ar fi apăsat asupra lor de o bună înţălegere cu Polonii[161].

Din aceste toate împrejurări căpătăm însă convingerea că Costineştii intrigau contra lui Cantemir după instigaţiile Polonilor, şi mijlocul prin care ei credeau a ajunge mai uşor la răsturnarea lui erà de a'l arăta Porţii otomane că ar sprijini interesul german. De aceea şi Costineştii, ca oameni ghibaci, căutau să convingă despre acest lucru tocmai pe Francezi, aliaţii fireşti ai Turcilor contra Nemţilor, şi care aveau cel mai mare interes de a combate ori ce lăţire a înfluenţei germane.

Cătră asemene împrejurare se adause însă curând şi o alta care trebuia să mai ascută încă încordarea relaţiilor între Cantemir şi familia Costinilor.

Anume Cantemir văzându-se combătut de Şărban Cantacuzino, şi după moartea lui, de Constantin Brancovanu, trebuia să-şi caute un sprijn în contra unei atari puternici duşmănii, mai ales într'un moment când propăşirea armatelor imperiale contra Turcilor o făcea cu atâta mai primejdioasă. El nu-şi puteà găsi alt razim decât în Turcii, care-l apărase şi până acuma prin Tătari de răsturnarea lui din partea Polonilor, şi fiind că la Turci cel mai bun sprijin îl puteau da atot puternicii Greci, el fu nevoit a se pleca iarăşi cătră acest element, pe care l'am văzut huiduit şi batjocorit când cu intrarea lui în domnie. Cantemir se împacă deci cu Cupăreştii, chiamă pe Iordache Ruset din Transilvania îndărăt şi-i înapoieşte vistiernicia, despăgubindu-l pentru banii ce-i luase când îl pedepsise din îndemnul lui Şărban Vodă, parte prin restituirea lor, parte prin dăruirea moşiilor Şcheia şi Drăgşanii. Pe fratele său Manolache îl pune staroste de Putna, îndepărtând pe Miron Costin din acea dregătorie, iar pe cei trei fraţi Cupăreşti din Constantinopole îi pune capuchihai. Lui Velicico de asemene îi ie hătmănia pe care o dă ginerului său Bogdan, numind totuşi pe Velicico mare vornic de ţara de jos, întru cât, după cum se vede, nu îndrăznia a îndepărta pe puternicii Costineşti cu totul din trebi.

---

[160] *Arh. ist.* l. c.

[161] *Relations historico semästralis vernalis* continuatio Iacobi Franci 1692 Frankfurt a. M. p. 90: „Aus der Moldau kam der Zeitbericht ein dass selbiger Hospodar einen Verdacht auf seine vornehmste Bediente geworfen, als ob sie mit der Cron Polen gute Verständniss hätten, wesshallben er seinen general Wellitzko wie auch den Herrn Mironosky, und mehr andern enthaupten lassen ". Citat de V. A. Ureche, în *Biografia* lui *Miron Costin*, opere complecte, I, p. 339. Că Miron era în legături cu Polonii se vede din o scrisoare a lui Sobieski către vocvodul de Zolkiew în care S. raportează că *Miranasujo* îi raportează despre măsurile de întărire ale Sucevei, Neamţului, Bacăului şi Iaşului. Ioan III c. voevodul Rusiei 28 Martie 1687. Hurm. *Doc.* supl. II, 3, p. 156. cf. p. 158, 177, 184.

Cum vin Grecii la putere, se schimbă ocârmuirea domnului; din blândă şi blajină devine aspră şi asupritoare. „Cantemir începe a scoate mulţime de orânduieli pe ţară şi pe mazili dăjdi grele, şi pe breslaşi greutăţi de s'au stins de atunci, că erau breslaşi mulţi în ţară cu mii de stupi" [162]. Asupririle erau cu atâta mai lesne de pus în lucrare cu cât Cantemir, neştiind carte, nu putea controla socotelele.

Miron Costin şi cu Velicico văzându-se căzuţi în disgraţie începură a face opoziţie ocârmuirei domnului. Adese ori Miron Costin spuea la masă domnului: „mai des cu paharul, dar mai rar cu orânduelele, că birul ţărei este iertat de Poartă, şi-i vra şă-ţi dai Măria ta samă odată şi nu-i putea". Velicico mai îndrăzneţ califica de dobitoc, la prânzurile necărturarului Cantemir, pe omul ce nu ştia carte. Toate aceste nu erau făcute spre a împăca cu Costineştii inima rănită a domnului. Insfârşit Miron Costin se mai compromite încă prin aceea că trimite la Ţarigrad, spre a peţi pentru fiul său Neculai pe o fată a răposatului Gheorghe Duca, familie duşmană lui Cantemir, şi care pândea pentru fiul lui Gheorghe, Constantin Duca, domnia Moldovei.

Toate aceste împrejurări erau de ajuns pentru a aduce peirea Costineştilor, dacă nu puteau ei să răstoarne pe domn. Noi credem că fără nici o îndoială Costineştii, care se înaintase atât de mult în loviturile aduse lui Cantemir, trebuiau la urma urmei văzându-se ameninţaţi, să încerce o răsturnare. De şi nu se poate da crezare nămolului de fapte duşmăneşti în contra lui Constantin Cantemir, puse în socoteala lor de fiul său Dimitrie, totuşi se poate primi ştirea dată de Neculcea că Velicico ar fi provocat pe mai mulţi boieri să pribegească în Muntenia, la Brancovanu, de unde luând de cheltuială să meargă la Poartă, spre a-l pârî pe Cantemir. Unul din conjuratori, Ilie Ţifescu zis şi Frige-vacă, ar fi pârît pe boieri la drum. Cantemir trimite de îndată pe slujitorii care prind pe Velicico şi-l aduc la curte, unde domnul nu-şi poate stăpâni mânia când apare înaintea lui, şi-l loveşte cu buzduganul. Neprietinii lui Velicico spuseră atunci domnului, că „de vreme ce te-ai grăbit de l'ai bătut nu-l lasa viu; păzeşte de'l omoară, că de va scăpa viu, mâni poimâni el ne va omori pe toţi". Cantemir ascultă de acest sfat în ori ce caz practic, scoate noaptea pe Velicico din temniţă şi-i taie capul dinaintea porţii. Aceiaşi sfătuitori însă urmară mai departe către domnie. „Acum de vreme ce ai omorât pe Velicico, trimite de prinde şi pe Miron logofătul de'l omoară, ori vinovat ori nevinovat să nu scape, că apoi încă va fi mai rău de tine şi de noi". Şi domnul care încăpuse pe clina răsbunărilor trebuia să o coboare până la capăt. Miron Costin tocmai în

[162] Neculcea în *Letopisețe*, II, p. 259.

acel timp se afla la Bărbeşti, la moşia lui, unde îngrijia ultimele datorii către soţia lui care părăsise viaţa. Stătea lâgă rămăşiţele femeei sale întinse în raclă pe masă după obiceiul ţărei. De odată se aude o veste cumplită, Velicico au fost omorit, iar el erà chemat grabnic la curte. Ştiind ce poate să'l aştepte, el se rugă cel puţin să-l lese să-şi înmormânteze femeea. Nici această din urmă datorie însă nu-i este învoit să o îndeplinească. El este dus la Roman, unde i se taie capul, şi în loc să înmormânteze el pe femeea lui, este îngropat alăturea cu dânsa în acelaş mormânt (1691 în Decemvrie) [163]. Astfel peri în floarea vrâstei şi a puterei marele cronicar moldovan. Simpatia, care izvorăşte fără voie către acel ce ne-au destăinuit o parte din durerile trecutului nostru, osândeşte pe Cantemir pentru cruda lui faptă, şi ni-l arată în privazul istoriei ca pe un calău, iar jărtfa lui ie dela sine figura unui martir. Totuşi fiind date moravurile timpului, moartea lui Miron Costin nu este mai extraordinară decât acea a sute de alţi oameni, poate chiar mai puţin vinovaţi decât el, şi care cu toţii trebuiră să plece capul sub securea calăului. Erau cumplite vremuri pe atunci, în care o simplă bănuială, neîntărită prin nici o dovadă, putea, fără judecată, să arunce în mormânt chiar figurile cele mai impunătoare ale veacului lor.

Moartea fraţilor Costin fu urmată de o cumplită prigonire a întregei sale familii. Aşa „pe Vasile vornicul feciorul lui Gavriliţă şi pe fratele său Solomon şi pe fratele său Costache şi pe Gheorghiţă Mitrea şi pe Dediul spătarul Arbănaşul şi pe trustrei feciorii lui Miron logofătul, pre toţi i-au prins şi i-au închis pre unii în turn în curtea domnească, pre uniii la Seimeni, pre alţii prin beciuri, şi pe Neculai feciorul lui Miron logofătul care merge să se însoare în Ţarigrad l'au întors dela Bârlad şi l'au închis şi pe dânsul". Purtarea aceasta a lui Cantemir era consecventă; el vroia să stârpească din Moldova partida aceea care împreună cu Brancovanu şi cu Leşii doria răsturnarea lui. De aceea nu putem crede cele ce spune tot Neculcea despre Cantemir, că curând după uciderea lui Miron Costin, i-ar fi părut rău de ceea ce făcuse [164]. Nu erà doar şi fapta lui neprecugetată ca acea alui Grigore Ghica din Muntenia, când ucisese pe postelnicul Cantacuzino, ci o hotărâre bine cumpănită care trebuia să-i apere tronul contra unei uneltiri de răsturnare.

---

[163] Vezi fixarea datei în V. A Ureche. *Operile complete ale lui Miron Costin*, I, p. 339. Cauzele uciderii fraţilor Costini sunt expuse mai pe larg în studiul lui I. Tanoviceanu *Marele spătar Ilie*...... în *An. Acad. rom.* II, tom. XXXII, 1910, p. 826 (20) şi urm. In miezul lor ele sunt acele reproduse în text. Alta versiune, dată de un raport german reprodus din Arhivul de Războiu din Viena de C. Giurescu în *Contribuţiuni la Studiul cron. mold.* în *An. Acad. rom.* II, XXX,. 1907, p. 300 (28) nota.

[164] *Letopiseţele*, II p. 266—267.

Rămăşiţa partidei Costinilor care scăpase de moarte şi închisoare fugi în ţara Muntenească, de unde se duse la Adrianopole spre a pârî pe Cantemir, în contra sfătuirilor lui Brancovanu, care le spuse că nu ar fi atunci timpul unei asemenea pâri, întru cât vizirul ar fi bine cu Cupăreştii, pe sprijinul cărora se răzăma Cantemir. Boierii neascultători îşi încercară cu toate aceste norocul; dar eşiră prea rău la capăt, căci sultanul îi dete pe mâna lui Cantemir, care dacă s'au mulţămit numai a-i pune la închisoare şi nu-i mai trimise pe ceea lume, avu pentru ei atare îndurare numai dintr'un ordin formal al Porţei. El îi obligă însă să-i plătească cheltueli făcute la Poartă şi scoase însămnate sumi de bani dela dânşii, nu numai prin închisoare, dar încă şi prin bătăi şi cazne.

Politica lui Cantemir, cea prietinească pentru Tököly proteguitul ambasadorului francez, cu ajutorul căruia uneltea pentru răsturnarea lui Brancovanu şi luarea scaunului Munteniei[165], apoi pentru Turci şi Francezi, trebuia să-l pună tot mai rău cu urmaşul lui Şărban Cantacuzino, Constantin Brancovanu. De aceea intrigile între aceşti doi nu mai încetau. Cantemir se încredea însă prea mult în puterile sale şi socotea ca prea bine întemeietă influenţa lui la Turci, prin slujbele netăgăduite pe care el le adusese. Se apucă deci de uneltit în contra lui Brancovanu, cu ajutorul unuia Stoica paharnicul şi a altor boieri munteni pribegiţi în Ardeal încă dela venirea lui Şărban Cantacuzino în scaun. Cantemir chiamă pe aceşti pribegi în ţară, le dă bani şi îi trimite la Constantinopole, spre a pârî pe Brancovanu. Incă tot nu învăţase pe semne că la Constantinopole numai câtimea banilor varsaţi hotăria izbânzile şi că Brancovanu cheltuise *o mie de pungi*, pentru a răpune pe protivnicul său! De aceea Cantemir erà să o paţă rău cu această a lui încredere, dacă miloasa natură nu s'ar fi îndurat de bătrânele lui zile şi i le-ar fi râdicat pe neaşteptatele[166].

Iordache Ruset Cupariul marele vistiernic şi Bogdan hatmanul, ginerile lui Cantemir, vroiau să pună în scaun pe fiul răposatului, beizadea Dimitrie, care erà încă pe atunci un

[165] Un raport german numeşte într'un loc pe Cantemir „ein Busenfreund Tökölys". *Frg.* Hurm. III, p. 383 Comp. p. 373, şi *Letopiseţele*, II, p. 268: „să părască pre Munteni şi să isprăvească domnia lui Cantemir în ţara Muntenească".

[166] Cantemir moare pe la Martie 1693, Neculai Costin în *Letopiseţe* II, p. 45. Un raport veneţian din 1 Aprilie 1693, Hurm. *Doc.*, V, 2, p. 245, spune: „il principe di Moldavia Cantemir alli 26 Marzo mese passato e morto". Vezi un altul din 11 Aprilie 1693. *Ibidem*: „Et il figlio di Duca Bei d'eta di 30 anni sa fatto principe di Moldavia in luogo del Cantemir". Un raport francez din 28 Aprilie 1693, Hurm. *Doc.* supl. I, p. 309, spune de asemenea: „La mort du Bey de Moldavie a interrompu pour quelque temps... Celuy qui a été nommé à sa place partira dans 12 jours". Neculcea greşeşte deci când pune suirea lui Duca în 1691. *Letopiseţe*, II, p. 271. Neculai Mustea şi Alexandru Amira; *Letopiseţe*, III, p. 28 şi 97, pun data exactă, 7201 1693.

copilandru, şi pe care tocmai de aceea îşi aruncau ei ochii spre a putea despoia ţara tot atât de bine sub mintea crudă a lui Dimitrie, precum o despoiase sub acea coaptă dar necărturară a lui Constantin. Ei tăinuiesc deci moartea bătrânului până să pună la cale alegerea fiului, câştigă în partea lor prin grase făgădueli pe toţi slujitorii, care încep îndată a sbiera cât le ţinea plămânii, că ei numai pe Dimitrie Cantemir îl vroesc de domn. Lumea cealaltă, intimidată prin manifestările slujitorilor, se uneşte şi ea cu cererea lor, şi înaintea acestei vroinţi unanime a *ţărei*, fiul lui Cantemir este proclamat de domn. Erà pe atunci un agă turcesc în Iaşi venit pentru de a le paralelor (căci pentru ce alta ar fi venit prin Moldova), şi el fu rugat să prezideze întronarea noului domn. Aga pune în spetele lui Dimitrie Cantemir un caftan, iar acesta se grăbeşte la rândul său a îmbrăca pe Turc în un contăş de soboli; apoi amândoi se aşază pe tron, ca doi domni îngemănaţi ai bietei Moldove, „şi au început a slobozi puştele cele mari şi a zicere surlele, trâmbiţele şi a bate dobele pe obiceiu tubulhanaua[167], şi toţi boierii şi slujitorii, căpiteniile cine-şi după rânduiala sa, *au purces a săruta şi poala Turcului şi a lui Dumitraşcu beizadea*"[168].

Iată unde ajunsese Moldova lui Ştefan cel Mare! Şi atâta umilire erà privită ca ceva prea firesc. Până la aşa grad poate să deprime carcaterele stăruitoarea nenorocire. Dimitrie Cantemir după ce luà sceptrul îngriji de a face tatălui său o strălucită înmormântare, la care luară parte între alte faţe însămnate şi *patru patriarhi greci* ce se aflau pe atunci *cu sfinte treburi* în ţara Moldovei. Erau aceştia patriarhul de Ierusalim, acel de Antiohia, acel de Alexandria şi unul mazil de Ţarigrad, care căutase adăpostire în această „sfântă şi de D-zeu binecuvântată ţară". Se rugară toţi aceşti patru patriarhi însoţiţi de ciracii lor în limba grecească pentru mântuirea sufletului reposatului domn, şi mai mult de un κύριε ἐλέισον fu repetat şi de limbile româneşti ce asistau la sărbare, spre a se apropia măcar prin această slabă imitare de înaltele regiuni ale sfinţeniei, unde pluteau în ochii mulţimei celei proaste şi bigoate, cei patru ipocriţi. Nu şitm zău care privelişte erà mai desgustătoare, acea a turcului sând alăturea în scaun cu domnul şi ţinându-şi poala să i-o sărute slugarnicii boieri, sau aceşti apostoli ai lui Hristos care precupeţeau prefăcuta lor sfinţenie!

Dar puţin timp trebuia să ţină visul de domnie al lui Dimitrie Cantemir. Brancoveanu nu înţălegea să lese sămânţia şerpelui pe tronul Moldovei. El lucrà prin alte nenumărate pungi de bani la Constantinopole şi izbuti a face să se dee domnia Moldovei lui Constantin fiul lui Gheorghe Duca, pe care-l

[167] Muzica Ienicerilor.
[168] Neculcea în *Letopiseţe*, II, p. 269.

logodise cu fiica lui Maria. Tot odată el puse mâna pe toţi duşmanii săi; Stoica paharnicul fu adus în Bucureşti unde punându-i la gât o lacată „mare cât un şlic" în purtă pe stradele capitalei şi după această batjocură îl spânzură. Lascarache Ruset Cupariul capuchihaia lui Cantemir fu surgunit la Rodos; Iordache vistierul şi cu Bogdan hatmanul trecură în Transilvania, iar Dimitrie Cantemir fu luat de Capigi başa cel trimis spre a întrona pe Duca şi dus la Constantinopole, unde talentatul principe îşi petrecu anii de surgun nu în întrigi sau trândăvii ca toţi semenii săi, ci în studii adânci care făcură din el omul cel mai învăţat al Europei orientale de atunci.

TABLA ILUSTRAȚIILOR

TABLA DE MATERIE